

Національний університет «Львівська політехніка»

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

ГУЦАЛЮК ВАЛЕРІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 327.8(477):061.1ЄС]::551.58

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМАТИВНОЇ СИЛИ У
КЛІМАТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)**

291 – міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

29 – міжнародні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ /В.В.Гуцалюк/

Науковий керівник: **Турчин Ярина Богданівна**, доктор політичних наук, професор

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Гуцалюк В. В. Особливості застосування нормативної сили у кліматичній політиці ЄС (на прикладі України). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 291 – «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2025.

Дисертаційну роботу присвячено визначенню передумов та особливостей застосування нормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено гіпотези, сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, окреслено хронологічні межі дослідження, розкрито наукову новизну, окреслено практичне й теоретичне значення отриманих результатів дослідження, висвітлено методологічну основу роботи, представлено апробацію результатів дослідження та публікації, описано структуру роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні та джерельні основи дослідження концепту «сила» в міжнародних відносинах» опрацьовано наукову літературу й інші джерела з досліджуваної проблематики, здійснено поділ використаних джерел на десять основних груп та з'ясовано ступінь наукової розробки теми.

Визначено методологічні та концептуально-теоретичні основи дослідження нормативної сили у зовнішній кліматичній політиці ЄС. Окреслено методи, а також підходи та принципи, які застосовувалися у межах дисертації. Серед загальнонаукових методів у дисертаційній роботі використано, зокрема, індуктивний метод, дедуктивний метод, аналіз, компаративістський метод, узагальнення, гіпотетичний метод, систематизація, проблемно-хронологічний метод, порівняльно-історичний метод, дескриптивний метод, серед спеціальних методів – метод case study. До підходів, використаних в дисертації, належать системний, структурно-функціональний, інституційний та міждисциплінарний підходи, до принципів – принцип об'єктивності та принцип історизму.

Виокремлено, уточнено й проаналізовано такі підходи до інтерпретації категорії «сила», запропоновані представниками різних теоретичних напрямів і політологічних шкіл, зокрема політичного реалізму, лібералізму та конструктивізму: 1) сила як інструмент реалізації зовнішньополітичних цілей держави; 2) сила як ресурс, володіння яким є необхідним для здійснення зовнішньополітичного впливу актором та/чи задоволення його екзистенційних потреб; 3) сила як спроможність актора ефективно й своєчасно використовувати й розкривати власний зовнішньополітичний потенціал; 4) сила як цілісна теоретична конструкція зовнішньополітичної поведінки різних акторів. З'ясовано, що в межах дисертаційної роботи «сила» найкраще розкриватиметься через останній підхід, що трактує її як цілісну теоретичну конструкцію зовнішньополітичної поведінки.

Проаналізовано й розвинуто ідеї концептуалізації сили ЄС, які висловлювалися більшою мірою представниками ліберальної школи, а також окремі положення концепції «нормативної сили Європи», зокрема ті, що визначають особливості реалізації поведінкової моделі нормативних акторів зовнішньої політики, встановлюють для таких акторів вимоги щодо процесу цілепокладання, вибору й використання конкретних засобів зовнішньої політики тощо. Визначено й уточнено причини й чинники, що спонукають нормативного актора зовнішньої політики зміцнювати, а іноді й безпосередньо використовувати власний силовий потенціал.

Уперше встановлено взаємозв'язок між концепцією «нормативної сили» та концепцією зовнішньополітичного лідерства, а саме між спроможністю актора зовнішньої політики здійснювати нормативний ефект та рівнем сформованості його лідерського потенціалу. Уточнено набір характеристик, яким володіє нормативний актор, на відміну від ненормативних акторів (гегемонів, імперій, акторів, що реалізують політику «статус-кво»): зокрема, нормативний актор зовнішньої політики є прихильним до політики «мультилатералізму», послуговується логікою аргументації в процесі поширення норм та логікою відповідності під час дотримання й просування норм, що походять з міжнародних договорів, здійснює «помітний нормативний вплив» на решту світу, що

виявляється в активізації партнерських відносин, соціалізації та запровадженні спільних міждержавних ініціатив, активно послуговується нормативними зовнішньополітичними механізмами, з-поміж іншого, механізмом контагіозного поширення норм, механізмом «перенесення», механізмом «культурний фільтр» тощо.

У другому розділі «Зовнішньополітичний вимір кліматичної політики ЄС» проаналізовано систему інституційного забезпечення зовнішньої кліматичної політики ЄС, правову основу такої політики, цінності, на яких ґрунтується така політика, а також інструменти, за допомогою яких така політика реалізується.

Окреслено особливості взаємодії, функції та повноваження органів та інститутів, відповідальних за розробку й реалізацію зовнішньої кліматичної політики ЄС, оцінено ефективність їхньої діяльності, пов'язаної із конструюванням концепту «нормативної зеленої сили ЄС». З'ясовано, що формування, змістове наповнення та визначення механізмів реалізації зовнішньополітичних кліматичних стратегій здійснюють Європейська рада, Рада ЄС у конфігурації Ради з питань захисту довкілля та Європейський Парламент, а на Європейську Комісію та її профільні підрозділи, зокрема Генеральний директорат з питань клімату, Консультативну раду з питань клімату та довкілля, Європейське виконавче агентство із клімату, навколишнього середовища та інфраструктури та Європейську службу зовнішніх справ, покладено обов'язок реалізувати такі стратегії у належний спосіб.

Виокремлено основні засоби, які використовує ЄС для просування норм, що впливають із міжнародних кліматичних та екологічних угод, таких як Паризька угода та Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 р. З'ясовано, що такі засоби належать до категорії нормативних засобів, адже вони застосовуються в спосіб, санкціонований міжнародною спільнотою, та є втіленням механізмів зовнішньої політики, визначених Я. Маннерсом і прихильниками концепції «нормативної сили».

Визначено особливості «кліматичного активізму» ЄС. Виокремлено основні етапи становлення та розвитку зовнішньополітичного лідерства ЄС у сфері

пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату: етап «кліматичної відсталості» (1951–1987 рр.), етап «амбівалентності» в кліматичній діяльності (1988–1997 рр.), етап «кліматичного піонерства» (1997 р. – 1 пол. 2015 р.), етап становлення кліматичного лідерства (з 2 пол. 2015 р.).

У третьому розділі «Місце нормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України» вперше здійснено комплексний аналіз кліматичної стратегії ЄС щодо України крізь призму реалізації концепту «нормативної зеленої сили ЄС» та встановлено, що, попри формальний запуск двостороннього кліматичного діалогу на початку 2000-х рр., активізація нормативної сили в такій стратегії відбулася лише після надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 р., що засвідчило готовність Союзу до подальшого розширення.

З'ясовано, що утвердженню поведінкової моделі ЄС, що передбачає реалізацію політики «нормативної сили» для утвердження кліматичних цінностей в Україні, передував історичний період, який умовно можна поділити на три основні етапи: 1) етап закладення правових основ кліматичної політики ЄС щодо України (1990-ті рр. XX ст.); 2) етап формування нормативного силового потенціалу ЄС задля утвердження гегемонії над Україною, зокрема, у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату (2000–2013 рр.); 3) етап, коли об'єднання більшою мірою встановило таку гегемонію завдяки ефективному застосуванню нормативних зовнішньополітичних засобів (2014–перша половина 2022 р.).

Обґрунтовано доцільність і необхідність стимулювання процесу інтеграції України як єдиної умови для ефективного впровадження концепту «нормативної зеленої сили ЄС» та реалізації мети, закладеної у Європейському кліматичному законі – перетворити Європу на перший кліматично нейтральний регіон світу до 2050 року. Водночас з'ясовано, що основним стимулом для подальших реформ кліматичного законодавства України є перспектива набуття нею членства в ЄС: інші стимули були малоефективними у стимулюванні України до бажаних для ЄС трансформацій, а тому вони можуть виконувати лише допоміжну функцію.

У висновках узагальнено основні результати дослідження.

Одержані результати дослідження можуть використовуватися для вдосконалення кліматичної дипломатії ЄС, формування ефективних механізмів співпраці з третіми країнами у сфері сталого розвитку, підготовки рекомендацій щодо вдосконалення кліматичних аспектів дво- та багатосторонніх угод, а також під час впровадження європейських практик, спрямованих на досягнення кліматичної нейтральності та реалізацію принципів «зеленої» трансформації економіки в Україні. Крім того, результати дослідження можуть бути корисними під час розробки навчальних посібників, методичних рекомендацій, підручників, монографій і наукових статей, а також у практичній роботі науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів, органів державної влади, діяльність яких пов'язана з розробкою та впровадженням кліматичних стратегій, зовнішньополітичних ініціатив і реалізацією міжнародних екологічних зобов'язань.

Ключові слова: нормативна сила, Європейський Союз, Україна, зміна клімату, кліматична політика, кліматичне лідерство, кліматична нейтральність, Європейський зелений курс, сталий розвиток, Європейська політика сусідства, зовнішня політика, європейська інтеграція, трансформація, кліматичний активізм, нормативний актор зовнішньої політики.

ABSTRACT

Hutsaliuk V. V. Features of the use of normative power in the EU climate policy (on the case of Ukraine). – Qualification research paper as a manuscript.

A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 291 – «International Relations, Public Communications and Regional Studies». – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2025.

The thesis is devoted to determining the prerequisites and features of the use of normative power in the EU climate policy towards Ukraine.

In the introduction, the relevance of the research topic is substantiated, hypotheses are identified, the goal, objectives, object, and subject of the research are formulated, the chronological boundaries of the research are outlined, the scientific novelty of the

obtained results is revealed, the practical and theoretical significance of the research results is highlighted, the methodological framework of the study is presented, the approbation of the research results and publications are presented, and the structure of the dissertation is described.

In the first chapter, titled «Theoretical, methodological, and source bases for studying the concept of «power» in international relations», the scientific literature and other sources related to the topic are examined and categorized into ten main groups, and the degree of scientific research of the thesis topic is assessed.

The methodological and conceptual-theoretical foundations of the study of the normative power in the EU's external climate policy are determined. The methods, approaches, and principles employed in the dissertation are outlined. Among the general scientific methods used in the research are the inductive method, deductive method, analysis, comparative method, generalization, hypothetical method, systematization, problem-chronological method, comparative-historical method, and descriptive method, among the special methods - the case study method. The dissertation employs several approaches, including systemic, structural-functional, institutional, and interdisciplinary approaches. The principles guiding the research are the principles of objectivity and historicism.

The following approaches to the interpretation of the category of «power» proposed by representatives of various theoretical directions and schools of thought in political science, specifically political realism, liberalism, and constructivism, are identified, clarified and analyzed: 1) power as an instrument for implementing the foreign policy goals of a state; 2) power as a resource, which is essential for an actor to exert foreign policy influence and/or fulfill the existential needs; 3) power as the ability of an actor to effectively and timely use and demonstrate the foreign policy potential; 4) power as a holistic theoretical construct that explains the foreign policy behavior of various actors. It has been determined that, for the purposes of this dissertation, the category of «power» will be best understood through the fourth approach, which views it as a holistic theoretical construct of foreign policy behavior.

The ideas of conceptualizing the EU's power, primarily articulated by representatives of liberalism, as well as individual provisions of the concept of «Normative Power Europe», in particular those that determine the features of the implementation of the behavioral model of normative foreign policy actors and establish requirements for such actors in areas such as goal-setting, selection and use of specific foreign policy means, etc., are analyzed and developed. The reasons and factors that motivate a normative foreign policy actor to strengthen and, at times, actively utilize its own power potential are identified and specified.

The connection between the concepts of «normative power» and the concept of foreign policy leadership is first established. Specifically, it explores how a foreign policy actors' ability to exert a normative influence relates to their level of leadership potential. The characteristics that distinguish a normative actor from non-normative actors—such as hegemons, empires, or those adhering to a «status quo» policy—are clearly defined: in particular, a normative foreign policy actor is characterized by a commitment to multilateralism, uses the logic of argumentation in the process of norm diffusion and the logic of appropriateness in the process of compliance with and diffusion of norms originating from international treaties, exerts a significant normative influence on the rest of the world, which is manifested in the intensification of partnership relations, socialization, and the introduction of joint interstate initiatives, actively utilize normative foreign policy mechanisms, including the contagion, transference, and cultural filter, etc.

In the second chapter, titled «The foreign policy dimension of the EU climate policy», the system of institutional support for the EU's external climate policy, its legal foundations, the values it is based upon, and the instruments used for its implementation are analyzed.

The specific features of interaction, functions, and competences of the bodies and institutions involved in developing and implementing the EU's external climate policy are outlined, and the effectiveness of their activities related to the construction of the concept of the «EU's normative green power» is assessed. It has been established that the formation, substantive content, and identification of mechanisms for implementing external climate strategies are overseen by the European Council, the Council of the EU

in its Environment Council configuration, and the European Parliament. The responsibility for effectively implementing these strategies is assigned to the European Commission and its relevant departments, which include the Directorate-General for Climate Action, the European Scientific Advisory Board on Climate Change, the European Climate, Environment and Infrastructure Executive Agency, and the European External Action Service.

The primary means utilized by the EU to promote norms arising from international climate and environmental agreements, such as the Paris Agreement and the UN 2030 Agenda for Sustainable Development, are identified. These means are classified as normative foreign policy means because they are implemented in a way that is recognized by the international community and also embody the foreign policy mechanisms defined by I. Manners and proponents of the concept of «normative power».

The features of the EU's «climate activism» are identified. The main stages of the formation and development of the EU's foreign policy leadership in the field of climate change mitigation and adaptation are identified: the stage of «climate laggardness» (1951–1987), the stage of «ambivalence» in climate action (1988–1997), the stage of «climate pioneering» (1997–1st half of 2015), the stage of the formation of climate leadership (from the 2nd half of 2015).

In the third chapter, titled «The Place of Normative Power in the EU Climate Policy towards Ukraine», a thorough analysis of the EU's climate strategy in relation to Ukraine through the prism of the implementation of the concept of «EU normative green power» is conducted. It has been found that, despite the formal initiation of a bilateral climate dialogue in the early 2000s, the activation of normative power in such a strategy only began after Ukraine was granted candidate country status for EU accession in June 2022, which signifies the Union's commitment to potential further enlargement.

It has been found that the adoption of the EU's behavioral model, which provides for the implementation of a «normative power» policy to establish climate-related values in Ukraine, has gone through a historical process that can be divided into three main stages: 1) the stage of establishing the legal foundations of the EU climate policy towards Ukraine (1990s of the 20th century); 2) the stage of forming the EU's normative power

potential to establish hegemony over Ukraine, in particular, in the field of climate change mitigation and adaptation (2000–2013); 3) the stage when the EU established such hegemony to a greater extent through the effective use of normative foreign policy tools (2014–first half of 2022).

The study emphasizes the importance of accelerating Ukraine's integration into the EU as the only condition for effectively implementing the «EU normative green power» concept and for achieving the goal outlined in the European Climate Law: transforming Europe into the world's first climate-neutral region by 2050. It has been found that the primary motivation for advancing reforms in Ukraine's climate legislation is the prospect of EU membership for Ukraine: other incentives have proven ineffective in prompting the desired transformations in Ukraine; therefore, they can only play a supplementary role.

The conclusions summarize the key outcomes of the study.

The findings of this study can be utilized to enhance the EU's climate diplomacy, to establish effective cooperation mechanisms on sustainable development with third countries, to prepare recommendations for improving the climate-related aspects of both bilateral and multilateral agreements, as well as during the implementation of European practices aimed at achieving climate neutrality and implementing the «green» economic transformation in Ukraine. Additionally, the outcomes of the study can be beneficial in developing training manuals, methodological recommendations, textbooks, monographs, and scientific articles, as well as in the practical work of research institutes, think tanks, and government bodies involved in the development and implementation of climate strategies, foreign policy initiatives, and the fulfillment of international environmental obligations.

Keywords: normative power, European Union, Ukraine, climate change, climate policy, climate leadership, climate neutrality, European Green Deal, sustainable development, European neighborhood policy, foreign policy, european integration, transformation, climate activism, normative foreign policy actor.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Hutsaliuk V. Sanctions as an EU normative foreign policy instrument and their imposition on Russia over Ukraine. *Modern Historical and Political Issues*. 2022. 46. 9–21.
2. Hutsaliuk V. Features of the transformation of the EU's foreign policy behavior paradigm after a full-scale Russian invasion of Ukraine. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. Spec. iss. 24–34.
3. Гуцалюк В. Особливості зовнішньополітичного лідерства Європейського Союзу у сфері запобігання змінам клімату. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. 48. 85–97.
4. Hutsaliuk V. The European Union's climate policy towards Ukraine: normative power Europe in action? *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2024. 8. 73–87.

Стаття в іноземному виданні:

5. Гуцалюк В. Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. 1 (1). 38–47.

Розділи у колективних монографіях, опублікованих в Україні та за кордоном:

6. Гуцалюк В. The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy // Переосмислення європейського зеленого курсу в контексті російсько-української війни / Ya. Turchyn, T. Astramovich-Leik. Riga: Baltija Publishing, 2022. 99–109.
7. Гуцалюк В. Новий порядок денний для Європи та Європейського Союзу: причини – напрями – пріоритетні цілі // Нормативне підґрунтя ненормативної зовнішньої політики ЄС: особливості захисту базових цінностей ЄС в Україні у

контексті повномасштабного російського вторгнення / Я. Турчин, Т. Астратович-Лейк. Львів, Ольштин: Видавництво Львівської політехніки, 2023. 99–109.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Hutsaliuk V. The European Union's green normative power in Ukraine: a myth or a reality // European integration of environmental policy of Ukraine: materials of the fourth All-Ukrainian scientific and practical conference (Odesa, 25 October 2022). Odesa: Publishing House of Odesa State Environmental University, 2022. 352–356.
9. Гуцалюк В. Особливості трансформації кліматичної політики України в контексті ЄЗК (Європейського зеленого курсу). Актуальні питання розвитку суспільних наук у ХХІ столітті: збірник тез доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 6–7 грудня 2022 р.). Львів: Національний університет «Львівська політехніка». 2022. 123–126.
10. Гуцалюк В. Приєднання України до Європейського зеленого курсу: сучасний стан та проблемні аспекти // Україна в координатах Східного партнерства: пошук геополітичних пріоритетів крізь призму національної безпеки: збірник матеріалів інтернет-конференції (Львів, 24 березня 2023 р.). 2023. 15–17.
11. Гуцалюк В. Особливості застосування інструментів нормативної сили ЄС для прискорення «зеленого переходу» України // Євроінтеграція екологічної політики України: матеріали п'ятої всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 25–26 жовтня 2023 р.). 2023. 407–410.
12. Гуцалюк В. Зелена повоєнна трансформація України в контексті євроінтеграції: виклики та можливості // Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали ХVІІ міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (Чернівці, 30 листопада 2023 р.). 2023. 19–23.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «СИЛА» В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	27
1.1. Особливості концептуалізації категорії «сила» у теорії міжнародних відносин	27
1.2. Концептуально-теоретичні й методологічні засади вивчення нормативної сили у зовнішній політиці ЄС	43
1.3. Стан наукового вивчення теми та джерельна база дослідження	81
Висновки до розділу 1	91
РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС.....	96
2.1. Система інституційного забезпечення кліматичної зовнішньої політики ЄС	96
2.2. Засоби реалізації зовнішньої політики ЄС у сфері запобігання змінам клімату.....	111
2.3. Особливості становлення та розвитку кліматичного лідерства ЄС	133
Висновки до розділу 2	169
РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ НОРМАТИВНОЇ СИЛИ У КЛІМАТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС ЩОДО УКРАЇНИ	173
3.1. Закладання правових основ кліматичної політики ЄС щодо України	173
3.2. Формування нормативного силового потенціалу ЄС для поширення кліматичних наративів в Україні: передумови утвердження гегемонії Союзу	185
3.3. Перехід від гегемонії до активізації політики «нормативної сили» ЄС щодо України у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату	198
Висновки до розділу 3	216
ВИСНОВКИ	220
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	233
ДОДАТКИ	321

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

2ВКК – Друга Всесвітня конференція з питань клімату

ВДЕ – Відновлювальні джерела енергії

ВКП – Всесвітня кліматична програма

ВМО – Всесвітня метеорологічна організація

ГДПК – Генеральний директорат з питань клімату

ГКА – Глобальний кліматичний альянс

ЄАОД – Європейське агентство з охорони довкілля

ЄВАКНСІ – Європейське виконавче агентство з клімату, навколишнього середовища та інфраструктури

ЄЕС – Європейська Економічна Спільнота

ЄСА – Єдиний Європейський Акт

ЄЗК – Європейський зелений курс

ЄІБ – Європейський інвестиційний банк

ЄІС – Європейський Інструмент Сусідства

ЄІСП – Європейський Інструмент Сусідства та Партнерства

ЄПБО – Європейська політика безпеки й оборони

ЄПС – Європейська політика сусідства

ЄСЗС – Європейська служба зовнішніх справ

ЗПГ – Зріджений природний газ

ІПД – Інструмент Передвступної Допомоги

ІСРМС – Інструмент Сусідства, Розвитку та Міжнародного Співробітництва

МГЕЗК – Міжурядова група експертів із питань змін клімату

МЗД – Мережа зеленої дипломатії

МПК – Міжурядовий переговорний комітет

МТККІ – Механізм транскордонного карбонового коригування імпорту

НДБР – Німецький державний банк розвитку

ПДА ЄС-Україна – Порядок денний асоціації ЄС-Україна

ПРООН – Програма розвитку ООН

РКЗК ООН – Рамкова конвенція ООН про зміну клімату

СЗБП – Спільна зовнішня та безпекова політика

СП – Східне партнерство

СТВ – Система торгівлі квотами на викиди двоокису вуглецю

ФГС СП – Форум громадянського суспільства Східного партнерства

ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього середовища

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена кількома аспектами, що становлять академічний інтерес та в перспективі можуть стати предметом наукових й аналітичних розвідок.

По-перше, хоча концепція «нормативної сили», запропонована Я. Маннерсом, вже отримала визнання серед низки науковців і практиків та стала основою для численних досліджень, вона все ще залишається недостатньо вивченою. Нерозуміння сутності концепції та контексту, в якому вона була створена, часто призводить до її спрощеного трактування, викривлення ключових положень та суттєво обмежує перспективи її подальшого розвитку. До того ж відсутність ґрунтовних досліджень поведінкових моделей нормативних та ненормативних акторів зовнішньої політики ускладнює оцінку ролі ЄС, зокрема, у формуванні глобальних імперативів сталого розвитку та визначення характеру його впливу на треті держави.

По-друге, зростання амбіцій ЄС щодо кліматичного лідерства та посилення його впливу на ухвалення рішень міжнародною спільнотою у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату впродовж останнього десятиліття зумовлює неабиякий науковий інтерес до питання спроможності Союзу діяти відповідно до нормативної поведінкової логіки в процесі реалізації своїх лідерських прагнень. Оскільки взаємозв'язок між концепцією «нормативної сили» та концепцією зовнішньополітичного лідерства є недослідженим у науковій літературі, встановити, чи узгоджуються підходи, які ЄС застосовує задля формування й стимулювання кліматичного лідерства, з нормативною зовнішньополітичною моделлю, та й загалом, чи можливе здійснення «помітного нормативного впливу» Союзом без вдосконалення складових лідерства, як-от інструментальної, директивної та когнітивної, не видається можливим. Вищезазначене обумовило необхідність ретельного аналізу концепцій в межах дисертаційної роботи, а також дослідження основних шляхів формування й стимулювання зовнішньополітичного

лідерства на предмет їхньої узгодженості з концепцією «нормативної сили Європи».

По-третє, в більшості сучасних наукових розвідок для встановлення чи спростування факту активізації нормативної сили в зовнішній політиці ЄС автори обмежуються лише аналізом зовнішньополітичних інструментів, які Союз використовує для просування своїх цінностей, чого недостатньо для формулювання конкретних висновків. До того ж факт застосування засобів жорсткої сили часто сприймається авторами як доказ ненормативності дій ЄС, що не завжди є свідченням цього. Навіть попри наявність обмежених, а інколи й некоректних, досліджень з погляду застосованого в них механізму для ідентифікації поведінкової моделі нормативних акторів, зовнішньополітичні галузеві стратегії ЄС, зокрема кліматичні, енергетичні й екологічні, залишаються недостатньо дослідженими. Також відсутні й комплексні дослідження, що стосуються визначення сили, застосованої ЄС у політиці щодо конкретних країн, зокрема України.

Насамкінець зауважимо, що станом на сьогодні дифузія норм *climate acquis* в Україні передбачена одночасно Угодою про асоціацію та Європейським зеленим курсом, що привертає увагу академічної спільноти до питання про силу, що застосовується ЄС для прискорення цього процесу. Відсутність ґрунтовних досліджень кліматичної політики ЄС щодо України ускладнює виявлення прогалин у підходах, застосованих ЄС для сприяння досягненню кліматичної нейтральності України, а також перешкоджає з'ясуванню того, чи поступове розширення кліматичного діалогу та трансформація кліматичного законодавства України є наслідком реалізації гегемонії ЄС чи його політики «нормативної сили».

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексної наукової програми кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» – «Сучасні тенденції міжнародних відносин і зовнішньої політики України» (номер державної реєстрації 0122U000733).

У дисертаційній роботі сформульовані та піддані перевірці дві основні гіпотези:

1. Прагнення ЄС утвердитися як кліматичний лідер і нормативний «зелений» актор є взаємозалежними: без реалізації першого прагнення реалізація другого є неможливою.
2. Вибір типу політики, до якого ЄС вдається для розбудови кліматичного діалогу з Україною, залежить від рівня сформованості ЄС як кліматичного лідера і логіки дотримання норм, якій Союз віддає перевагу.

Мета і завдання дослідження визначені з урахуванням актуальності обраної теми та стану її вивчення. **Метою роботи** є визначення передумов та особливостей застосування нормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати підходи до інтерпретації категорії «сила», запропоновані представниками різних політологічних шкіл і теоретичних напрямів;
- визначити концептуально-теоретичні й методологічні основи дослідження нормативної сили у зовнішній кліматичній політиці ЄС;
- опрацювати наукову літературу й інші джерела з досліджуваної проблематики та з'ясувати ступінь наукової розробки теми;
- окреслити особливості взаємодії, функції та повноваження органів та інститутів, відповідальних за розробку й реалізацію зовнішньої кліматичної політики ЄС, а також оцінити ефективність їхньої діяльності, пов'язаної із конструюванням концепту «нормативної зеленої сили ЄС»;
- виокремити основні засоби реалізації зовнішньої кліматичної політики ЄС та з'ясувати, чи належать вони до категорії нормативних;
- визначити та проаналізувати основні етапи становлення та розвитку зовнішньополітичного лідерства ЄС у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату;
- з'ясувати, як розвиток лідерського потенціалу ЄС вплинув на його спроможність чинити нормативний вплив на треті країни;

- встановити типи політики, до яких ЄС вдавався у процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною з моменту проголошення її незалежності у 1991 р., завдяки аналізу його зовнішньополітичних цілей, засобів та пріоритетних намірів, а також визначити місце нормативної сили в сучасній кліматичній стратегії ЄС щодо України.

Об’єктом дослідження є сила у зовнішній політиці Європейського Союзу.

Предметом дослідження є нормативна сила у кліматичній політиці Європейського Союзу щодо України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють останню третину XX ст. – першу чверть XXI ст. – період від початку формування самостійної екологічної політики ЄС й створення правового підґрунтя двосторонньої співпраці з Україною у сфері пом’якшення наслідків глобальних кліматичних змін та адаптації до них до переобрання Урсули фон дер Ляєн на посаду голови Європейської Комісії у липні 2024 р.

Методологічною основою дослідження є сукупність методів, принципів та підходів, застосування яких дозволило визначити місце та особливості застосування нормативної сили у зовнішній кліматичній політиці ЄС (на прикладі України). Під час роботи над дисертацією авторка послуговувалася низкою підходів, як-от: *системний, інституційний, структурно-функціональний та міждисциплінарний підходи*. *Системний та структурно-функціональний підходи* дозволили всебічно проаналізувати концепції «нормативної сили Європи» та зовнішньополітичного лідерства, а також встановити й обґрунтувати зв’язки між їхніми елементами. Крім того, завдяки згаданим підходам вдалося визначити різнорівневі зв’язки між ЄС та Україною на тлі проєктування Союзом власної моделі кліматичного лідерства й концепту «нормативної зеленої сили». Поєднання одночасно трьох підходів – *системного, інституційного, структурно-функціонального* – дало змогу комплексно дослідити систему інституційного забезпечення зовнішньої політики ЄС у сфері запобігання змінам клімату, розкрити особливості взаємодії органів та інститутів, приналежних до цієї системи, окреслити їхні функції та повноваження тощо. Поєднання напрацювань з різних

наук задля проведення всебічного аналізу інституційних і правових засад формування єдиної кліматичної політики ЄС стало можливим завдяки використанню *міждисциплінарного підходу*. Дослідження ґрунтувалося на *принципі об'єктивності*, що забезпечило здійснення неупередженого та достовірного аналізу проблемних питань, а також на *принципі історизму*, що дозволило, з-поміж іншого, розглянути процеси формування та посилення лідерського потенціалу ЄС, а також поступову трансформацію його поведінкової моделі, в ширших історичному та політичному контекстах.

Для реалізації завдань дисертаційної роботи насамперед використовувалися загальнонаукові методи. Так, послуговання *дедуктивним методом* дозволило, з-поміж іншого, спираючись на основні постулати концепції Я. Маннерса, визначити, які з основних підходів до формування й стимулювання зовнішньополітичного лідерства можуть бути застосовані ЄС, якщо він прагне закріпити за собою статус «зеленого» нормативного актора; *індуктивним методом* – визначити рівень сформованості ЄС як кліматичного лідера через дослідження ефективності застосування ним директивного, інструментального та когнітивного підходів, а також через виявлення й оцінку його намірів щодо просування норм *climate acquis* на внутрішньополітичному й зовнішньополітичному рівнях тощо. Завдяки *систематизації* вдалося, зокрема, впорядкувати й детально проаналізувати нормативні акти, що становлять основу *climate acquis*, а також правові документи, які регулюють відносини ЄС з Україною у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату тощо; *компаративістському методу й аналізу* – виокремити й порівняти основні підходи до інтерпретації категорії «сила», а також підходи до концептуалізації сили ЄС, запропоновані представниками різних наукових шкіл і напрямів тощо. Своєю чергою *узагальнення* й *гіпотетичний метод* дали змогу сформулювати відповідні пропозиції та згенерувати основні гіпотези дослідження, емпірична перевірка яких здійснюється в роботі за допомогою *методу аналізу документів*, а *проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, дескриптивний методи* та *метод періодизації* – виокремити й порівняти історичні етапи, в яких Союз демонстрував різні рівні

сформованості лідерського потенціалу та різні ступені готовності діяти відповідно до нормативної поведінкової логіки тощо. Використання окреслених підходів і методів створило підґрунтя для застосування спеціального методу дослідження – *позитивістського case study*. У дисертаційній роботі такий метод був використаний для всебічного аналізу змін у поведінковій моделі ЄС у різні історичні періоди, починаючи з другої половини ХХ ст., та їхнього впливу на вибір типу політики, до якої вдавався ЄС у процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що на основі аналізу численної кількості джерел, зокрема наукової літератури, нормативно-правових актів, урядових звітів, інформаційно-аналітичних матеріалів, авторка дисертації здійснила комплексне дослідження процесів проєктування Європейським Союзом концепту «зеленої нормативної сили» та його реалізації в контексті розбудови кліматичного діалогу з Україною. На захист виноситься низка положень, сформованих за підсумками дослідження, що характеризуються науковою новизною:

Уперше:

- здійснено комплексний аналіз кліматичної стратегії ЄС щодо України крізь призму реалізації концепту «нормативної зеленої сили ЄС» та встановлено, що, попри формальний запуск двостороннього кліматичного діалогу на початку 2000-х рр., активізація нормативної сили в такій стратегії відбулася лише після надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 р., що засвідчило готовність Союзу до подальшого розширення.

- з’ясовано, що утвердженню поведінкової моделі ЄС, що передбачає реалізацію політики «нормативної сили» для утвердження кліматичних цінностей в Україні, передував історичний період, який умовно можна поділити на три основні етапи: 1) етап закладення правових основ кліматичної політики ЄС щодо України (1990-ті рр. ХХ ст.); 2) етап формування нормативного силового потенціалу ЄС задля утвердження гегемонії над Україною, зокрема, в сфері пом’якшення наслідків і адаптації до зміни клімату (2000–2013 рр.); 3) етап, коли об’єднання більшою мірою встановило таку гегемонію завдяки ефективному

застосуванню нормативних зовнішньополітичних засобів (2014–перша половина 2022 р.).

– встановлено взаємозв’язок між концепцією «нормативної сили» та концепцією зовнішньополітичного лідерства, а саме між спроможністю актора зовнішньої політики здійснювати нормативний ефект та рівнем сформованості його лідерського потенціалу, а також проаналізовано підходи до формування й стимулювання лідерства на предмет допустимості їх застосування нормативним актором зовнішньої політики: за результатами аналізу з’ясовано, що для стимулювання лояльності держав нормативний актор має послуговуватися інструментальним, директивним і когнітивним підходами, натомість структурний підхід є недоступним для використання таким актором.

– обґрунтовано доцільність і необхідність стимулювання процесу інтеграції України як єдиної умови для ефективного впровадження концепту «нормативної зеленої сили ЄС» та реалізації мети, закладеної у Європейському кліматичному законі – перетворити Європу на перший кліматично нейтральний регіон світу до 2050 року. Водночас з’ясовано, що основним стимулом для подальших реформ кліматичного законодавства України є перспектива набуття нею членства в ЄС: інші стимули були малоефективними у стимулюванні України до бажаних для ЄС трансформацій, а тому вони можуть виконувати лише допоміжну функцію.

Уточнено:

– основні підходи, що їх застосовували, починаючи з античних часів, представники різних наукових шкіл і напрямів для інтерпретації категорії «сила»: сила як інструмент реалізації зовнішньополітичних цілей держави, сила як ресурс, володіння яким є необхідним для здійснення зовнішньополітичного впливу актором та/чи задоволення його екзистенційних потреб, сила як спроможність актора ефективно й своєчасно використовувати й розкривати власний зовнішньополітичний потенціал, сила як цілісна теоретична конструкція зовнішньополітичної поведінки різних акторів.

– причини й чинники, що спонукають нормативного актора зовнішньої політики зміцнювати, а іноді й безпосередньо використовувати власний силовий

потенціал, серед яких вразливість до нападів і маніпуляцій з боку держав, які ведуть агресивну зовнішню політику, у разі відмови від володіння силою, а також ситуації, в яких використання засобів жорсткої сили є виправданим і правомірним кроком для такого актора, зокрема у разі порушення принципів міжнародного права, у відповідь на вияв зовнішньої агресії тощо.

— набір характеристик, яким володіє нормативний актор, на відміну від ненормативних акторів (гегемонів, імперій, акторів, що реалізують політику «статус-кво»): зокрема, нормативний актор зовнішньої політики є прихильним до політики «мультилатералізму», послуговується логікою аргументації в процесі поширення норм та логікою відповідності під час дотримання й просування норм, що походять з міжнародних договорів, здійснює «помітний нормативний вплив» на решту світу, що виявляється в активізації партнерських відносин, соціалізації та запровадженні спільних міждержавних ініціатив, активно послуговується нормативними зовнішньополітичними механізмами, з-поміж іншого, механізмом контагіозного поширення норм, механізмом «перенесення», механізмом «культурний фільтр» тощо, та вдається до застосування інструментів жорсткої сили лише в крайніх випадках, зокрема задля самооборони, і в спосіб, санкціонований міжнародним правом, зважено підходить до вибору механізмів для поширення принципів, аби їх застосування не завдало шкоди встановленим порядкам, за якими живуть інші учасники міжнародних відносин тощо.

Набули подальшого розвитку:

— ідеї концептуалізації сили ЄС, які висловлювалися більшою мірою представниками ліберальної школи, а також окремі положення концепції «нормативної сили Європи», зокрема ті, що визначають особливості реалізації поведінкової моделі нормативних акторів зовнішньої політики, встановлюють для таких акторів вимоги щодо процесу цілепокладання, вибору й використання конкретних засобів зовнішньої політики тощо.

— дослідження політики ЄС щодо України, особливо її кліматичного виміру, а також зовнішньої кліматичної політики ЄС загалом (системи її інституційного

забезпечення, її правових основ, цінностей, на яких вона ґрунтується, а також інструментів, за допомогою яких вона реалізується тощо).

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів дослідження.

Основні положення та висновки дисертації розширюють наукове уявлення про ЄС як «зеленого» нормативного зовнішньополітичного актора: актора, який упродовж останніх десятиліть здійснює спроби досягти глобальної довкільної та кліматичної стійкості, вдаючись до розкриття власного нормативного потенціалу – схилиючись до послугування логікою відповідності в процесі дотримання норм *climate acquis* та логікою переконання під час їхньої дифузії, а також застосовуючи підходи до формування й стимулювання кліматичного лідерства, які відповідають його нормативній зовнішньополітичній моделі – інструментальний, директивний і когнітивний підходи. Окрім того, отримані результати систематизують та поглиблюють знання у сфері використання нормативних інструментів зовнішньої кліматичної політики для досягнення нормативного ефекту в третіх країнах, що виявляється, зокрема, у формуванні коаліцій з ними на основі спільних кліматичних цінностей за підсумками дво- й багатосторонніх зустрічей, їхньому залученні до спільної реалізації регіональних і локальних кліматичних проєктів тощо.

Окреслені теоретичні напрацювання можуть покладатися в основу освітніх програм і лекційних курсів з низки фахових дисциплін, таких як «Міжнародні організації», «Право ЄС», «Теорія міжнародних відносин», «Політологія», «Актуальні проблеми зовнішньої політики України та міжнародних відносин», і спецдисциплін, спрямованих на формування знань про нормативну роль ЄС у глобальній кліматичній політиці, серед яких, зокрема – «Енергетика ЄС і нові тренди для України», «Екологічна та кліматична стійкість ЄС». Крім того, отримані результати дослідження можуть використовуватися в подальших дослідженнях поведінкових моделей нормативних та ненормативних акторів зовнішньої кліматичної політики, сили у зовнішній кліматичній політиці ЄС, особливостей проєктування й реалізації Союзом власної моделі кліматичного лідерства й концепту «нормативної зеленої сили» тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості застосування його результатів для вдосконалення кліматичної дипломатії ЄС, формування ефективних механізмів співпраці з третіми країнами у сфері сталого розвитку, підготовки рекомендацій щодо вдосконалення кліматичних аспектів двота багатосторонніх угод, а також для імплементації успішних європейських практик, спрямованих на досягнення кліматичної нейтральності та реалізацію принципів «зеленої» трансформації економіки в Україні. Крім того, результати дослідження можуть бути корисними під час розробки навчальних посібників, методичних рекомендацій, підручників, монографій і наукових статей, а також у практичній роботі науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів, органів державної влади, діяльність яких пов'язана з розробкою та впровадженням кліматичних стратегій, зовнішньополітичних ініціатив і реалізацією міжнародних екологічних зобов'язань.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи були представлені на таких наукових заходах: IV всеукраїнській науково-практичній конференції «Євроінтеграція екологічної політики України» (Одеса, 25 жовтня 2022 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Львів, 6–7 грудня 2021 р.), інтернет-конференції «Україна в координатах Східного партнерства: пошук геополітичних пріоритетів крізь призму національної безпеки» (Львів, 24 березня 2023 р.), V всеукраїнській науково-практичній конференції «Євроінтеграція екологічної політики України» (Одеса, 25–26 жовтня 2023 р.), XVII міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівці, 30 листопада 2023 р.). Окрім того, результати дослідження були обговорені на засіданнях кафедри політології та міжнародних відносин та зустрічах, передбачених двома грантами, наданими Центральноевропейським університетом за програмою «Invisible University for Ukraine» у весняному та осінньому семестрах 2024 р. на проведення наукових досліджень за темою дисертації.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 12 одноосібних наукових публікаціях, з яких 4 статті у фахових виданнях України, 1 стаття в науковому періодичному виданні Польщі, 2 розділи в колективних монографіях, а також 5 тез доповідей у збірниках всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 339 сторінок, з яких 217 сторінок – основна частина роботи, 88 сторінок – список використаних джерел, що налічує 749 позицій, 19 сторінок – додатки, кількість яких становить 7.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «СИЛА» В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

1.1. Особливості концептуалізації категорії «сила» у теорії міжнародних відносин

«Сила» є однією з найдавніших і, як слушно зауважує видатний американський політолог Ганс Моргентау, «найбільш складних і суперечливих» категорій у політичній науці [433, с. 14]. Класичним визначенням цієї категорії сьогодні вважається формулювання, запропоноване видатним американським політичним теоретиком Робертом Далем: сила як здатність актора А змусити актора В діяти так, як у будь-якому іншому випадку він би не діяв¹ [172, с. 201–203; 312]. У витоків такого трактування сили стоять видатні інтелектуали античного періоду, які виявляли стійкий інтерес до проблематики її застосування в міжнародних відносинах. Серед таких мислителів особливу увагу заслуговують, зокрема, давньогрецькі філософи Демокрит, Фукідід, Арістотель, а також індійський державний діяч Каутілья, відомий також як Чанак'я, Вішнугупта та Ватсьяна. Хоча їхні погляди щодо умов, виправданості та необхідності застосування сили різнилися, усі вони визнавали, що володіння силовими засобами є чи не єдиною умовою для забезпечення існування та належного функціонування держави. Зокрема, Демокрит заперечував застосування сили державою задля отримання власної вигоди, адже така дія, на його думку, підривала засади справедливості та загального блага [309, с. 53]. Зі свого боку, Фукідід обґрунтовував, що домінування держави визначається її військовою силою, і у

¹ На думку норвезького політолога Йогана Галтунга, у такому випадку відбувається втілення актором А його «влади над іншими» («power-over-others»), тоді як «владу над собою» («power-over-oneself») можуть здійснювати тільки ті актори, які, попри нав'язування конкретних цілей ззовні, здатні встановлювати свої власні та досягати їх. У цьому контексті зауважимо, що часто можливість реалізації «влади над собою» актором В блокується не тільки через активізацію актором А «влади над іншими», але й через неготовність актора В діяти автономно та дбати про внутрішньополітичний розвиток [284, с. 33]. Водночас слід підкреслити, що найкраща стратегія для актора В полягає не в задіяванні контрсили у відповідь на спроби актора А встановити контроль над ним, а в ще більш посиленому розвитку власної автономії, що своєю чергою забезпечується через «self-respect» (створення власної системи цінностей), «self-sufficiency» (розкриття власного ресурсного потенціалу та досягнення самозабезпеченості) та «fearlessness» (вироблення стійкості до зовнішніх деструктивних впливів). За переконанням Й. Галтунга, така стратегія цілком відповідає схемі «імунізації проти бактеріальних інфекцій»: зусилля направлені на вироблення стійкості до деструктивного впливу бактерії, а не подолання бактерії як такої [284, с. 34–35].

випадку, якщо таке домінування прагнутимуть здобути, як мінімум, дві могутні держави, поява фатального конфлікту між ними є неминучою: основна причина Пелопоннеської війни, за переконанням мислителя, полягала у зіткненні атенського імперіалізму й гегемонії Спарти [619]. Неабияку цінність становлять міркування щодо застосування сили в міждержавних відносинах, висловлені Арістотелем в його книзі «Політика»: він розглядав силовий засіб як атрибут, необхідний державі для здійснення самозахисту, навіювання страху на тих суб'єктів міжнародних відносин, які мали бажання напасти на неї, а також охорони своїх союзників і на морі, і на суходолі. Крім того, мислитель підкреслював, що могутність держави залежить від величини її морських сил: якщо держава воліє відігравати провідну роль у світовій політиці, то обов'язковою умовою для цього, на його думку, є володіння потужним військово-морським флотом [698, с. 190].

Своєю чергою Каутілья у своєму трактаті «Артхашастра» зазначав про трикомпонентну структуру сили, що складається з *mantrashakti* (сили знань або інтелектуальної сили, яка полягає в здатності правителя/командира проводити об'єктивний аналіз і виносити правильні рішення, зокрема, щодо ефективного використання військових та економічних потужностей), *prabhavshakti* (сили «скарбниці» та армії або, інакше кажучи, економічної та військової сили, що необхідні для успішної відсічі загарбникам і розширення держави) та *utsahshakti* (сили доблесті або психологічної сили, завдяки якій підтримується моральний дух та ентузіазм, зокрема, учасників воєнної кампанії). Така структура, за переконанням мислителя, забезпечувала правителю успіх під час проведення воєнної кампанії, а також гарантувала його державі престиж, багатство (постійне економічне зростання) та безпеку [656, с. 2, 43–73]. Застосування сили для завоювання нових територій, що своєю чергою сприяло процвітанню держави та добробуту її громадян, а також забезпечення стану миру завдяки рівновазі сил між державами рівного статусу – лише деякі з тверджень, сформульованих Каутільєю, що згодом стали базовими для концепції політичного реалізму.

Отже, вже починаючи з античних часів, категорія «сила» стала предметом численних і часто гострих дискусій в академічних та політичних колах. Вона

привертала й продовжує привертати увагу науковців різних галузей знань – істориків, соціологів, філософів, політологів, економістів тощо. Серед підходів до інтерпретації категорії «сила», що їх сформували й застосовують перелічені фахівці, можна виокремити чотири найбільш поширені: сила як інструмент реалізації зовнішньополітичних цілей держави, сила як ресурс, володіння яким є необхідним для здійснення зовнішньополітичного впливу актором та/чи задоволення його екзистенційних потреб, сила як спроможність актора ефективно й своєчасно використовувати й розкривати власний зовнішньополітичний потенціал, сила як цілісна теоретична конструкція зовнішньополітичної поведінки різних акторів.

У першому підрозділі дисертаційної роботи визначені особливості послугування зазначеними підходами представниками одних з найбільш впливових політологічних шкіл – політичного реалізму, лібералізму, конструктивізму, у другому – більшою мірою європейськими й американськими дослідниками, що, починаючи з 1970-х рр., здійснювали численні спроби концептуалізувати силу ЄС.

Дослідницьку розвідку почнемо з аналізу підходів, що їх застосовують представники школи політичного реалізму. Отже, для реалістів «сила» виступає основою для всієї системи міжнародних відносин², а найбільш дієвими засобами зовнішньополітичного впливу та захисту національної безпеки є військові інструменти³. Єдиними носіями сили, за переконанням представників класичної теорії політичного реалізму, є держави, які у своїй поведінці керуються винятково утилітарними інтересами та прагнуть до отримання нових джерел сили, зокрема, шляхом завоювання нових територій. Водночас слід зауважити, що відповідно до теорії реалізму в основі міжнародної політики лежить боротьба за владу, а значить держави постійно перебувають між собою у відносинах протистояння. Лише за

² Політичні реалісти цілком поділяли думку колишнього британського прем'єр-міністра Невіла Чемберлена про те, що неозброєній нації в сучасних умовах вкрай складно зробити так, аби її голос був почутий, вже не кажучи про те, щоб зберегти свою незалежність [386, с. 403].

³ Силова політика (з англ. power politics, з нім. macht politik), реалізація якої, за переконанням політичних реалістів, гарантує державі життєздатність, процвітання та досягнення поставлених цілей, передбачає використання сили, насамперед фізичної [397; 24, с. 47–48].

умови збігу національних інтересів держави вдаються до розбудови співробітництва.

На думку політичних реалістів, володіння та спроможність послуговуватися ресурсами економічної та військової сил відкриває для держав низку можливостей, як-от: встановлювати вигідні торговельні відносини, впливати на світові ринки, виборювати гідне місце в глобальній економічній системі, захищати національні інтереси, підвищувати власну обороноздатність, максимізувати власні вигоди тощо. Раціональне використання зазначених ресурсів державами рівного статусу сприяє міжнародним стабільності та миру. Натомість порушення балансу сил, утвореного між такими державами, неминуче призводить до міждержавних конфліктів, а іноді й трансформації світового порядку. Зазначимо, що базові положення класичного реалізму, зокрема вище окреслені, закладені в працях відомих науковців, як-от Реймона Арона, Ганса Моргентау, Фредеріка Хартманна та інших.

У книзі «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу та мир», виданій в 1948 році, американський вчений Г. Моргентау зазначає, що «сила» («force») виявляється в здатності держави застосувати фізичне насилля, зокрема, у формах збройного нападу, смертної кари, ув'язнення. При цьому основна ціль держави, яка застосовує силу, полягає не стільки у встановленні контролю над природними ресурсами, стратегічними морськими шляхами, розширенні географічних кордонів через завоювання тощо, скільки в цілковитому підпорядкуванні інших акторів зовнішньої політики своїй волі (інакше кажучи, встановленні контролю над діями та волею очільників держав, що слугують об'єктами впливу для суб'єктів, які в зовнішньополітичній діяльності керуються агресивним реалізмом). Водночас науковець стверджував, що держави вимушені здійснювати посилену бойову підготовку на постійній основі задля мінімізації ризиків нападу на них іншими державами та недопущення суттєвих змін у рівновазі сил загалом [433, с. 13–14].

Загрозу фізичною силою («force») Г. Моргентау визначає лише як один зі способів здійснення зовнішньополітичного впливу поряд із переконанням та

правовими механізмами тощо⁴ [433, с. 13–14]. Вчений також вживає термін «national power». Якісний склад «національної моці» визначається, з-поміж іншого, моральнісним розвитком нації⁵, сформованістю національного характеру⁶, якістю військової підготовки та якістю дипломатії, кількісним складом – чисельністю населення та армії, геостратегічними показниками, промисловим потенціалом, військовими й природними ресурсами [438, с. 80–108]. Зі свого боку, американський політолог Фредерік Хартманн у книзі «Відносини націй», що вийшла друком у 1957 році, визначив шість основних елементів «моці нації»: географічний, демографічний, історико-соціологічний, економічний, мілітарний елементи, які збігаються із запропонованими свого часу Г. Моргентау, а також організаційно-адміністративний елемент (якість державного керівництва) [313, с. 43–63].

Особливу увагу заслуговує праця «Силова політика. Дослідження міжнародного суспільства» відомого німецько-британського фахівця з міжнародного права та ліберального реаліста Джорджа Шварценбергера. У ній автор здійснив одну з перших спроб відмежувати поняття «міць» («power») від понять «вплив» («influence») та «фізична сила» («force»). «Міць» («power»), за переконанням науковця, полягає в здатності держави нав'язати свою волю іншим акторам зовнішньої політики та в разі непокори застосовувати проти них ефективні санкції та / чи інші засоби жорсткої сили. Себто актори підкоряються державі винятково через бажання уникнути негативних наслідків опору проти неї. Натомість «force» як сила держави передбачає застосування фізичного примусу повсякчасно незалежно від того, чи актори готові добровільно підкоритися її інтересам. Дж. Шварценбергер не дав чіткого визначення поняттю «вплив» («influence»), однак зауважив, що держава під час здійснення впливу уникає будь-яких проявів агресії для встановлення бажаного світового порядку [549, с. 13–16]. Майже двадцятьма роками по тому американський реаліст Арнольд Уолферс

⁴ Які в порівнянні зі застосуванням фізичної сили є допоміжними та малоефективними.

⁵ Рівнем рішучості нації щодо підтримки зовнішньої політики уряду в мирний час і період війни [89, с. 100].

⁶ Рівнем сформованості інтелектуальної культури нації, стійкістю до зовнішніх впливів тощо [438, с. 96–97].

розкрив змістовне наповнення терміну «вплив»: держава, вдаючись до впливу як засобу досягнення зовнішньополітичної мети, повністю покладається на своє вміння переконувати, стимулюючи інших учасників міжнародних відносин до конкретних дій шляхом надання матеріальних преференцій, обіцянок тощо. Проводячи подібну до Дж. Шварценбергера паралель між термінами, науковець зауважив, що хоча способи досягнення зовнішньополітичної мети за допомогою «сили» й «впливу» відрізняються, на практиці інструменти зовнішньої політики поєднують у собі елементи і тиску, і переконання [676, с. 103–104].

Інший підхід до розмежування термінів «міць» («power»), «вплив» («influence»), «фізична сила» («force»), а також «тиск» («pressure»), був запропонований вже згаданим науковцем Ф. Хартманном. Політолог тлумачив термін «державна міць» («power») доволі широко, розуміючи під ним здатність суверенної держави досягати поставлених цілей, свідомо чи несвідомо послуговуючись різними зовнішньополітичними засобами. За переконанням Ф. Хартманна, держава може проявляти свою силу, здійснюючи вплив і тиск на акторів зовнішньої політики, а також застосовуючи проти них фізичну силу. Так, держава вдається до зовнішньополітичного «впливу» у випадку, коли ненавмисно схиляє інших учасників міжнародних відносин до здійснення конкретних дій, а до «тиску» – коли свідомо примушує інші держави діяти в певний бажаний для неї спосіб, водночас не заподіюючи їм фізичну шкоду. Насамкінець застосування «force» виявляється у веденні державою оголошеної чи неоголошеної війни, вжитті нею поліцейських заходів примусу чи будь-яких інших заходів, що передбачають цілковите або часткове фізичне знищення конкретної держави чи її громадян [313, с. 41–43].

Значний внесок у розвиток концепції «політичного реалізму» зробив відомий французький політолог та філософ Реймон Арон. На думку науковця, міжнародна політика передбачає постійне зіткнення воль різних держав, які претендують на незалежне правління, однак це не завжди означає військове суперництво між ними. Особливу увагу в праці «Мир та війна. Теорія міжнародних відносин» Р. Арон надавав, з-поміж іншого, розгляду та аналізу термінів «державна міць» («power»)

та «сила» («force»). Під «потенційною силою» («potential force») він розумів сукупні людські, матеріальні та моральні ресурси, якими володіє кожна політична одиниця [суверенна держава] де-юре, а під «фактичною силою» («actual force») – ресурси, мобілізовані для ведення ефективної зовнішньої політики у воєнний або мирний час [24, с. 48–49]. Р. Арон також виокремлював два види державної моці: «наступальну міць» («offensive power») як здатність держави нав'язувати свою волю іншим одиницям та «оборонну міць» («defensive power») як здатність стримувати інших від нав'язування їхньої волі [24, с. 47–48]. До складових моці держави вчений відносив 1) територію, що знаходиться у володінні держави, 2) мобілізаційний потенціал держави, що виявляється, з-поміж іншого, у здатностях громадян швидко консолідуватися перед обличчям випробувань та керівництва формувати й оснащати власне військо, забезпечувати високу якість військового командування під час війни та в мирний час, дисциплінувати учасників бойових дій тощо, 3) доступні матеріали та практичні навички, які конвертуються в зброю, а також людський ресурс, що за потреби мобілізується для наповнення армії [24, с. 52–54].

Можемо констатувати, що наукове дослідження Р. Арона посприяло розширенню реалістичного розуміння «force»: на відміну від багатьох політичних реалістів, зокрема згаданих вище, науковець не тлумачив термін «force» вузько, розуміючи під ним лише фізичну силу, а, навпаки, просував ідею, що міць держави забезпечується не тільки її військовою, але й економічною та моральною силами («forces»). Водночас Р. Арон, дотримуючись базових положень політичного реалізму, переконував, що лише за допомогою військових засобів держава може стримати та роззброїти супротивника у воєнний період.

Класичну опозицію політичному реалізму становить політичний ідеалізм. Популярність однієї з основних політологічних шкіл – школи лібералізму, яка активно втілює ідеї політичного ідеалізму – пояснювалася, зокрема, потребою в поясненні аномалій, які розтлумачити в межах реалістичної парадигми не видавалося можливим. Так, представники школи політичного реалізму не спромоглися пояснити, як у світі, якому нібито панують «закони джунглів»,

можливими стали розвиток транснаціональної співпраці та зростання рівня миролюбності суверенних держав. Тоді як політичні реалісти сприймали збереження рівноваги сил як необхідну умову для уникнення масштабних конфліктів та міжнародні відносини як гру з нульовою сумою, де єдиними ефективними зовнішньополітичними засобами вважалися силові, представники школи лібералізму, навпаки, віддавали перевагу розв'язанню конфліктних ситуацій насамперед за допомогою немілітарних засобів (і лише в разі прямих військових зіткнень – засобів жорсткої сили) та просували ідеї розширення міжнародного співробітництва та торгівлі, просування демократичних цінностей для зменшення конфліктогенності міждержавних відносин.

Також зазначимо, що більшість представників ліберальної традиції, особливо прихильників ліберального інституціоналізму, покладають великі сподівання на міжнародні організації, адже переконані, що їм відводиться основна роль у формуванні та підтримці світового порядку, а також у визначенні механізмів та напрямів міждержавної співпраці. Яскравим втіленням проєкту ліберальних інституціоналістів – глобальної інституції, що покликана сприяти співпраці між державами для розв'язання глобальними проблемами, підтримки миру та стабільності у світі – стала Організація Об'єднаних Націй. Закладені в Статуті ООН положення певною мірою відображають погляди представників школи лібералізму до застосування сили в міжнародних відносинах: виправданим є активізація силової політики – «демонстрація сили, блокада й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил», «дії превентивного або примусового характеру» – для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки, зокрема для індивідуальної чи колективної самооборони, якщо відбувається збройний напад на Члена Організації [738].

Загалом позиція, закладена в установчому акті ООН, щодо використання акторами зовнішньої політики силових засобів поділяється численною кількістю сучасних вчених та водночас узгоджується з науковими поглядами видатних представників ліберальної думки, діяльність яких припадала на минулі століття. Так, на думку теоретика соціального лібералізму й американського філософа

Джона Роулза, «ліберальне суспільство» має послуговуватися силовими інструментами тільки задля самооборони: для захисту основоположних свобод громадян і демократичних політичних інститутів. Водночас науковець наголошує, що в такому суспільстві від громадян не вимагається боротися з іншими народами за економічне багатство чи природні ресурси, а особливо за те, щоб оволодіти владою чи здобути перемогу над ними. Відповідно, коли суспільство прагне досягти перелічені цілі, воно більше не поважає «Закон Народів», а значить діє відповідно до принципів політичного реалізму [494, с. 91]. Видатні представники політичного лібералізму – Джон Лок та Адам Сміт – обидва підкреслювали, що лише за допомогою військової сили суверен здатен виконати свій обов’язок захистити суспільство від насильства та вторгнення інших суспільств [562, с. 274; 168, с. 136–139]. Цю думку поділяв і британський академік Крістофер Бревін, предметом дослідження якого були ліберальні держави [32, с. 335–337].

Якщо більшість вчених ліберальних поглядів погоджувалися з тим, що мілітарні операції можуть проводитися з міркувань самооборони, то щодо використання силових інструментів як превентивного чи попереджувального заходу їхні думки розходилися. Так, ірландський філософ Френсіс Гатчесон обстоював ідею, згідно з якою держава, маючи докази ворожого наміру знищити її та з міркувань захисту ліберального міжнародного порядку, може вдаватися до превентивних військових дій [325, с. 200–216; 324, с. 328]. Натомість німецький мислитель Іммануїл Кант, чиї міркування заклали основу політичного лібералізму, відстоював протилежну думку, заперечуючи застосування силових засобів навіть у превентивних цілях [633, с. 215–216].

Американські представники ліберального інституціоналізму Аллен Б’юкенен та Роберт Оуен Когейн загалом виокремили чотири домінуючі позиції науковців щодо превентивного застосування сили в міжнародних відносинах [40, с. 1–4]: 1) сувора заборона застосування сили в міжнародних відносинах та виправдання превентивних заходів лише в разі, коли ворожа атака, хоча ще й не відбулася, але є неминучою (наприклад, «коли ворог мобілізує свої сили з явним агресивним наміром або коли ракети чи бойові літаки вже запущені, але ще не вразили ціль»);

2) послугування засобами превентивної сили лише з дозволу Ради Безпеки (ст. 2 (4) Статуту ООН вимагає від усіх держав утримуватися у «своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави», якщо це не дозволено Радою Безпеки (статті 39, 42, 48) чи не суперечить невід’ємному праву держави на індивідуальну або колективну самооборону (ст. 51) [738]); 3) нехтування універсальними моральними принципами та використання будь-яких зовнішньополітичних інструментів, зокрема й силових превентивних, для забезпечення державних інтересів (позиція, сформована та розвинута в межах реалістичної парадигми); 4) вживання силових превентивних заходів, що передбачено «розширеним» правом на самооборону, яке зафіксоване в «Стратегії національної безпеки США», ухваленій за адміністрації Дж. Буша-молодшого в 2002 р. (стратегія містить наступне твердження: «США постійно прагнуть заручитися підтримкою міжнародної спільноти, однак наша держава без вагань буде діяти поодиночці в разі потреби задля реалізації права на самооборону», зокрема, застосовувати заходи превентивного впливу на терористів, аби запобігти шкоди, яку вони потенційно можуть завдати «нашим народу та країні» [606, с. 6].

А. Б’юкенен та Р. О. Когейн переконували, що дві останні позиції не можуть становити основу для моделі управління превентивними силами, оскільки суперечать ліберальним принципам та стимулюють зловживання силою з боку держав. Вони також висловлювали критику й щодо першої згаданої позиції, яка не враховує готовність держав чи недержавних суб’єктів приховано та раптово застосовувати зброю масового знищення проти цивільного населення, а також покладає на держави зобов’язання утримуватися від превентивних дій, навіть якщо вони можуть запобігти суттєвим негативним наслідкам. Самі ж науковці припускали, що превентивна сила може використовуватися державою з метою самооборони, підтримки рішень Ради Безпеки ООН щодо захисту територіальної цілісності й громадян інших держав, запобігання масовим порушенням прав людини [36, с. 4–20].

Дебати між прихильниками школи лібералізму також стосувалися питання про виправданість силового втручання держави А в певний конфлікт задля надання допомоги народіві державі В, який потерпає від невинуватених агресії чи насильства з боку власного уряду чи інших суб'єктів зовнішньої політики. Так, аргентино-американський дослідник та представник неокласичної ліберальної теорії Фернандо Тесон обстоював думку, що гуманітарне втручання в іншу державу допускається, однак тільки у випадку, якщо така держава зазнає серйозних форм агресії з боку іншого учасника міжнародних відносин і якщо в процесі досягнення цілей втручання не передбачено завдання надмірної шкоди цивільному населенню. Водночас науковець переконував, що невинуватеною є бездіяльність держав у випадку, коли інша держава потребує їхньої військової підтримки [591, с. 96–119]. Деякі представники лібералізму, з-поміж яких Майкл В. Дойл, також схилилися до позиції, що держави зобов'язані здійснювати силове втручання, якщо воно є необхідним задля «забезпечення життєвих потреб всіх людей» [187, с. 78]. Серед авторів, що заперечували будь-які форми законного втручання в справи інших держав, включаючи військове – британський дослідник Джон Рассел Вінсент [648, с. 116–117]. Зі свого боку британський філософ Джон Стюарт Мілл підкреслював, що будь-яке втручання іноземної держави в процес виборювання чужим народом свого права на свободу в межах власних кордонів є незаконним [421, с. 261–264].

Реалістична парадигма тривалий час була домінуючою, особливо коли військова сила слугувала обов'язковим атрибутом держави, прагнучої вберегти свою незалежність – у періоди першої та другої світових воєн, холодної війни тощо. Глобалізаційні перетворення кінця ХХ століття змусили академічну спільноту, зокрема представників школи лібералізму, переглянути параметри, за якими має вимірюватися потужність сили сучасної держави. У спільній публікації «Сила та взаємозалежність в інформаційну добу» американські науковці Р. О. Кеогейн і Дж. Най підсумували, які ресурси слугували для держав основними джерелами сили в різні історичні періоди: «У ХVIII ст. баланс сил в Європі, територія, населення та сільське господарство слугували основою для піхоти, і Франція займала

найвигідніше місце. У ХІХ ст. промисловий розвиток забезпечив домінування спочатку Великобританії, а потім Німеччини. До середини ХХ ст., наука і особливо ядерна фізика сприяли зростанню сили США і Радянського Союзу» – та наголосили, що в теперішньому столітті інформаційні технології виступають найважливішими ресурсами сили [371, с. 87; 26].

Поряд із тим науковці підкреслювали, що комунікативна революція кінця ХХ ст. хоча й змістила фокус уваги держав у бік посилення розкриття та розвитку інформаційного потенціалу, однак не призвела до цілковитого заміщення військових силових ресурсів інформаційними: військовій силі й далі відводилося важливе місце в арсеналі зовнішньополітичних засобів держави. За переконанням дослідників, розвиток інформаційних технологій спричинив «революцію у військовій справі»: «космічні датчики, пряме мовлення, високошвидкісні комп'ютери та складне програмне забезпечення надали можливість збирати, систематизувати, обробляти, передавати та поширювати інформацію про складні події, які відбуваються на великій географічній території». Фактично потужність військової сили стала залежати не тільки від спроможності держави оснащувати армію сучасною зброєю та технікою, але й від здатності такої держави швидко освоювати нові інформаційні технології та впроваджувати їх у військову сферу для отримання певних переваг на полі бою [371, с. 88–89].

У публікації науковці також вдавалися до розмежування двох видів сили – ресурсної («resource power») та поведінкової («behavioral power») сил. Перший різновид сили, на думку Р. О. Когейна і Дж. Ная, полягає у здатності держави досягати цілі, активно послуговуючись такими ресурсами, як-от: населення, територія, природні, економічні, військові та інформаційні ресурси, комп'ютерні технології, знання тощо. Водночас теоретики слушно зауважили, що ефективність «ресурсної сили» більшою мірою залежить від контексту її застосування. Так, наприклад, кращі моделі бойових танків, якими володіли США, показували найбільшу ефективність в Іраку під час операції «Буря в пустелі» та відносно невисоку – у боях у В'єтнамі, де місцевість переважно болотяна з рясною рослинністю. Другий вид сили – «поведінкову силу» – науковці визначали як

здатність отримувати бажаний результат за допомогою засобів жорсткої та м'якої сил [371, с. 83–87; 449, с. 197–203].

За основу поділу «поведінкової сили» на жорстку та м'яку бралася наукова стаття 1990 р., в якій Дж. Най заклав фундамент концепції м'якої сили. Так, під жорсткою поведінковою силою науковці розуміли здатність держави примушувати учасників міжнародних відносин до певних дій, до яких за інших обставин вони б не вдавалися, активно застосовуючи при цьому погрози чи інструменти винагороди, під м'якою поведінковою силою – здатність держави впливати на поведінку інших держав за допомогою привабливості власних ідей, культури тощо, а не засобів примусу. Дж. Най та Р. О. Когейн також припускали, що за умови, якщо держава зможе створити видимість легітимності своєї влади в очах світової спільноти та посприяти заснуванню міжнародних інституцій, у межах яких держави визначатимуть спільні інтереси й ухвалюватимуть консенсусні рішення, із високою ймовірністю їй не доведеться витратити надмірну кількість коштовних «традиційних» (економічних чи військових) ресурсів для підкорення інших акторів власній волі. Крім того, вчені, з одного боку, погоджувалися з твердженням американського політолога С. П. Гантінгтона, що матеріальний успіх держави робить її культуру та ідеологію привабливими, а економічні та військові невдачі, навпаки, призводять до негативних наслідків, як-от кризи національної ідентичності, а з іншого боку –заперечували його тезу про те, що «м'яка сила ґрунтується винятково на фундаменті жорсткої сили», наводячи відповідні приклади як аргументи на користь своєї позиції: «м'яка сила Ватикану не ослабла через зменшення розмірів Папської держави»; Канада, Швеція та Нідерланди подекуди мають більший вплив на глобальні політичні процеси, ніж інші держави з еквівалентним рівнем економічних чи військових потужностей [371, с. 86–87].

Отже, на зламі XX і XXI століть внаслідок інформаційної революції міжнародні відносини зазнали суттєвих змін. Насамперед поглибилася економічна та політична взаємозалежність між державами, і структурне домінування актора, засноване тільки на його військовій могутності, переставало бути стійким. Інакше кажучи, хоча потужна армія, озброєння та військова техніка продовжували

забезпечувати національну безпеку держав, володіння й послугування лише військовими інструментами не гарантувало державі досягнення усіх поставлених цілей. В умовах взаємозалежності сила держави більшою мірою вимірювалося її здатністю налагодити канали співпраці та максимізувати власні вигоди шляхом підписання торгівельних угод, розбудови культурних зав'язків, здійснення науково-технологічних обмінів із державами, міжнародними організаціями та тими акторами, кількість яких внаслідок глобалізаційних процесів суттєво збільшилася – міжнародними неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями тощо.

Вагомий внесок у зміцнення теоретичного підґрунтя категорії «сила» в сфері міжнародних відносин здійснили представники конструктивістської школи. За їхнім переконанням, сила є соціально конструйованою та динамічною: може змінюватися під впливом соціальних процесів та взаємодії між акторами в міжнародній системі. Зокрема, відомий американський дослідник соціального конструктивізму в галузі міжнародних відносин Александр Вендт переконував, що на динаміку й характер політичних процесів більшою мірою впливають соціальні та ідеологічні фактори та меншою – економічні, військові та інші матеріальні фактори [656, с. 1]. Якщо соціальні структури визначаються насамперед пануючою станом на певний момент часу ідеологією – системою суспільних поглядів, переконань і норм, то цілком логічно, що такими структурами передбачено застосування військової сили у світовій політиці лише у випадку, коли такі дії відповідають інтересам більшості представників міжнародної спільноти. Тобто, як зауважує американський конструктивіст Тед Хопф, «дія є законною, якщо відповідна спільнота вважає її такою» [316, с. 225].

Поряд із тим відомий британський конструктивіст Мервін Фрост припускав, що пряме застосування сили можливе у випадку, якщо інші зовнішньополітичні засоби виявилися неефективними, та лише проти актора, який спрямовує агресивні дії на руйнування демократії [273, с. 124]. У цьому випадку можемо припустити, що науковець висвітлює один з можливих сценаріїв, за яким міжнародний інтерес до розбудови демократії «легалізує» активізацію силової політики у відповідь на

загрози демократичному розвитку світового суспільства. Тобто у такій соціально сконструйованій реальності держави уповноважені застосовувати будь-які зовнішньополітичні засоби, включаючи військові інструменти, задля захисту демократії як однієї з основних цінностей, яку вони поділяють.

Німецько-американський представник конструктивістської школи Пітер Йоахім Катценштейн зазначає, що серед факторів, що зумовили готовність держав-членів НАТО подавляти диктаторські амбіції колишнього президента Сербії Слободана Мілошевича вкінці минулого століття шляхом застосування, зокрема, і жорстких зовнішньополітичних інструментів – потуга міжнародної спільноти до створення умов для мирного співіснування та придушення будь-яких форм агресії в міжнародних відносинах; фіксація інтенції ЄС до розбудови в Європі правового простору та зони, де панує свобода, безпека та справедливість; тощо [369, с. ix, 125–136]. Інакше кажучи, вироблення найбільш впливовими представниками міжнародної спільноти соціальної конструкції, заснованої на цінностях безпеки та миру, що унеможливлювала сценарій, за яким одна з держав вдається до перебудови світу за бажаним образом шляхом застосування засобів жорсткої сили (примусу, спокушання, маніпуляцій, шантажу тощо). Зі свого боку, американська дослідниця-конструктивістка Марта Фіннемор у своїй книзі «Мета інтервенції: Зміна уявлень про використання сили» припускала, що застосування силових засобів однією державою проти іншої цілком можливе у випадку невиконання останньою спільних домовленостей. Окрім того, науковиця досліджувала, як протягом усієї історії змінювалися підстави для військового вторгнення під впливом різних соціально-ідеологічних факторів. Загалом у фокусі уваги М. Фіннемор були три види військового втручання: гуманітарне військове втручання, втручання у превентивних цілях та ситуації, коли держава А могла втручатися на законних підставах у державу Б через невиконання останньої взятих на себе фінансових зобов'язань (наприклад, через несплату боргів). За переконанням вченої, під час здійснення першого типу втручання держава/и керувалися гуманітарними та соціальними інтересами, другого – безпековими, третього – економічними інтересами [262, с. 2–4, 11–12, 21–25].

Про місце сили у соціальній структурі, виробленій після холодної війни, писали європейські конструктивісти Баррі Бузан, Оле Вевер, Яп Де Уайлд у спільній праці «Безпека: Нова рамка для аналізу». На їхню думку, члени плюралістичної спільноти безпеки не воліють застосувати силу у відносинах один з одним, прагнуть або розвивати партнерство, або вдаватися до суперництва в немілітарній площині, а також надають перевагу врегулюванню конфліктів правовими засобами, ніж силовими. Серед найбільш ймовірних причин відмови міжнародної спільноти від сили як основного засобу впливу науковці виокремлювали взаємозалежність світу внаслідок глобалізації, що вимагала активізацію «неруйнівних зовнішньополітичних засобів», як-от: дипломатичних чи культурних, втома від затяжних війн минулого та ядерне стримування [40, с. 62–64].

З огляду на нові геополітичні й економічні реалії, в яких опинились більшість акторів зовнішньої політики внаслідок глобалізаційних перетворень, академічна спільнота дедалі частіше звертає увагу на необхідність глибшого аналізу й критичного переосмислення категорії «сила». Застосування підходу до сприйняття сили як цілісної теоретичної конструкції зовнішньополітичної поведінки акторів передбачає оновлення трактування «сили», релевантне вимогам часу, на основі проведеного дослідження особливостей сучасних міжнародних відносин і світобудови загалом, розкриття справжніх мотивів та прихованих намірів акторів тощо. Особливу увагу зазначеному підходу надано в підрозділі 1.2⁷: з-поміж іншого, ретельному аналізу піддані наукові концепції, покликані не тільки пояснити характер сили ЄС й особливості її застосування в умовах сьогодення, але й також окреслити поведінкові характеристики, притаманні Союзу як носію конкретного типу сили. Хоча первісною метою більшості проаналізованих концепцій було найбільш точно охарактеризувати «силу», яку ЄС набув у процесі становлення та яку активно застосовує в зовнішній політиці, нині ці концепції

⁷ У зазначеному підрозділі також звертатимемося й до тих трьох підходів, що вже згадувалися у першому підрозділі дисертаційної роботи.

широко використовуються для пояснення поведінкових моделей інших міжнародних акторів.

1.2. Концептуально-теоретичні й методологічні засади вивчення нормативної сили у зовнішній політиці ЄС

Теоретичні напрацювання представників різних політологічних шкіл, зокрема ті, які було детально проаналізовано в попередньому пункті, заклали підґрунтя для подальших досліджень сили у зовнішній політиці окремих суб'єктів та в міжнародних відносинах загалом. У межах цього підрозділу дисертаційної роботи дослідницька увага зосереджена на тій групі досліджень, що стосуються визначення місця ЄС у системі міжнародних відносин та характеру сили, що лежить в основі його зовнішньополітичної діяльності. Особливий акцент зроблено на концепції «нормативної сили Європи», яка сьогодні чи не найбільш вдало характеризує поведінкову модель, що її дотримується ЄС в процесі здобуття глобального, зокрема кліматичного, лідерства.

Загалом потреба у концептуалізації сили ЄС зросла в 70-х рр. XX ст. на тлі пожвавлення наукових і політичних дискусій щодо ролі об'єднання у світовій політиці. Своєрідним поштовхом для таких обговорень стали три вагомні політичні обставини того часу: перша хвиля розширення ЄС, внаслідок якої дві «великі європейські держави» – Франція та Великобританія – почали співіснувати в одній політичній площині; енергетична криза, що вимагала спільних та злагоджених дій усіх держав-членів об'єднання; «розрядка» напруженості у відносинах між країнами Сходу й Заходу та китайсько-американське зближення [385, с. 36].

У 1973 р. у своїй книзі «Європейське співтовариство: наддержави в процесі становлення» один із представників європейської політологічної школи – вже згаданий науковець Й. Галтунг виокремив три види сили, якими можуть володіти сучасні держави: ідеологічну («ideological power»), компенсаційну («remunerative power») та каральну («punitive power») [279, с. 33–35]. Ідеологічна сила, за переконанням науковця, полягає в здатності одного актора зовнішньої політики формувати волю іншого актора через поширення власних культури, ідей, традицій,

ідеології, знакових систем (мовних, функціональних, іконічних та інших знакових систем) тощо. Компенсаційна ж сила актора виявляється у вмінні заохотити (більшою мірою матеріально) інших акторів зовнішньої політики до виконання вигідних для нього дій. Зазначимо, що до активізації політики «компенсаційної сили» частіше вдаються держави для налагодження найбільш вигідних умов торговельно-економічної співпраці. У відповідь на небажання держави А підкорюватися державі В остання може застосувати каральну (військову) силу, що призведе до знищення держави А чи об'єктів, на які поширюється її право власності. Водночас Й. Галтунг зауважив, що держава може спеціалізуватися на застосуванні й засобів конкретного типу сили, і одночасно усіх трьох типів запропонованих сил. Однак, сама спроможність держави застосувати засоби «компенсаційної», «ідеологічної» чи «каральної» сили ще не гарантує досягнення нею бажаного ефекту, адже держави, що слугують об'єктом впливу, можуть виробляти стійність до таких засобів. Відповідно ефективність від застосування засобів «компенсаційної», «ідеологічної» чи «каральної» сили забезпечується виконанням наступних умов: держави-об'єкти впливу проявляють покірність перед носієм «ідеологічної сили», пов'язані відносинами економічної залежності з носієм «компенсаційної сили», відчують страх перед носієм «каральної сили» [279, с. 33–35].

Необхідно також звернути увагу на те, що у своїй роботі науковець активно послуговується термінами «ресурсна сила» та «структурна сила». Відповідно ресурсно сильним на певній території він вважав того актора зовнішньої політики, чия кількість ресурсів ідеологічної сили (культурні, мовні, ідеологічні ресурси), компенсаційної сили (населення, територія, ВВП) та каральної сили (зброя, армія, витрати на оборону) переважає сукупну кількість еквівалентних ресурсів держав, розташованих на такій території [279, с. 36]. З іншого боку, потужність структурної сили⁸ держав, що складають Центр, Й. Галтунг вимірював їхньою здатністю

⁸ У цьому контексті слід зауважити, що американська дослідниця С. Стрендж під структурною силою розуміла «здатність актора зовнішньої політики визначати порядок, у межах якого взаємодіятимуть держави, їхні політичні інститути, підприємства та інші суб'єкти» [569, с. 24–25; 570]. Інакше кажучи, сила є «структурною» в тому сенсі, що переваги досягаються актором опосередковано шляхом впливу на міжнародні структури. При цьому утворення

впроваджувати триєдину стратегію щодо держав Периферії: «експлуатації» («exploitation»), що полягає, зокрема, у створенні державами Центру таких умов економічного, політичного, культурного чи військового обміну з країнами Периферії, які гарантуватимуть їм отримання значно більших переваг та вигод у порівнянні з останніми; «фрагментації» («fragmentation»), в основі якої лежить давній імперський принцип «розділяй і володарюй», відповідно до якого Центр позбавляє держави Периферії можливості будувати систему горизонтальних зв'язків, укладати угоди про співпрацю з іншими домінуючими державами та напряду взаємодіяти із зовнішнім світом; «проникнення» («penetration»), що передбачає, з-поміж іншого, поширення елітою держав Центру власних наративів у державах, які належать до Периферії [279, с. 33–47; 569, с. 43–134; 570].

У 1970-ті роки, за переконанням науковця, об'єднання європейських держав активно послуговувалося структурною силою: ефект структурного домінування за допомогою невійськових засобів об'єднання здобувало над більшістю суб'єктів зовнішньої політики, як-от: Мальтою, Туреччиною, африканськими країнами, території яких належали до складу колоніальних імперій Великої Британії, Франції, Німеччини тощо, державами-учасницями Організації Варшавського договору та іншими державами. Із деякими державами, як-от: США та Японією, Європейська Економічна Спільнота (далі – ЄЕС) воліла зберегти усталений симбіотичний зв'язок та структурну рівність [279, с. 55–67].

Поряд із цим Й. Галтунг переконував, що Європейське економічне співтовариство є потенційною наддержавою, що в процесі свого становлення набуде силу, відмінну від тих видів сил, якими послуговувалися європейські держави до становлення ялтинсько-потсдамської біполярної системи та наддержави періоду «холодної війни»⁹ [279]. Зі свого боку, відомий австралійський реаліст Хендлі Булл відкидав варіант, запропонований Й. Галтунгом, щодо

нової соціальної структури не обов'язково є результатом цілеспрямованої діяльності актора, а радше встановлюється ненавмисно внаслідок самої присутності такого актора, а також неминуче впливає на мотивацію, ідентичність та поведінку акторів, приналежних до цієї структури [569, с. 25–27; 570].

⁹ Водночас він вбачав у Спільноті актора, що намагається побудувати імперію, послуговуючись при цьому новою формулою, яка виключає активізацію військової сили [279, с. 129].

здобуття об'єднанням статусу «наддержави». Ба більше, на його думку, навіть у статусі наддержавного суб'єкта ЄЕС було б радше джерелом слабкості, ніж сили [38, с. 163]. Аргументацію щодо того, чому об'єднання не може стати наддержавою висловлювали у своїх публікаціях і французький політолог та експерт у галузі міжнародних відносин Закі Лаїді, професор Стаффордширського університету Брайан Уайт та інші науковці [382, с. 7–34; 658, с. 3–4]. Розмірковуючи над можливими сценаріями розвитку ЄЕС, британо-швейцарський науковець Ф. Дюшен у публікації «Європейське співтовариство та невизначеність взаємозалежності» обґрунтовував неможливість «оформлення» ЄЕС не тільки в наддержаву, але й у повноцінну федеративну державу зі спільними армією та урядом чи, наприклад, незброєну (або озброєну) нейтральну державу [188, с. 1–15].

Складність у визначенні місця ЄЕС у системі міжнародних відносин та сили, на яку спиратиметься таке об'єднання в перспективі, була продиктована декількома обставинами. Зокрема, тим фактом, що європейські держави протягом всієї історії набували рис, характерних для різних і навіть радикально протилежних політичних темпераментів, застосовували жорстку силу для підкорення інших держав власній волі та тільки, починаючи з другої половини XX ст., об'єднавшись, почали розбудовувати діаметрально нову парадигму свого існування та розвитку, піддавши переоцінці власні цінності й пріоритети. Безпрецедентні зміни, яким піддавалася поведінкова модель об'єднаних європейських держав, припадали на часи розгортання холодної війни, яка сама по собі вносила невизначеність у процеси прогнозування будь-яких регіональних та глобальних процесів, включаючи процес розвитку ЄС.

Чітко спрогнозувати, яким зовнішньополітичним засобам у кінцевому підсумку ЄЕС віддаватиме перевагу не видавалося можливим також через не до кінця сформовану спільну зовнішню політику, триваючий процес розширення об'єднання та, відповідно, несформованість його кінцевого кількісного складу, а також неоднозначне ставлення ЄЕС до застосування сили в міжнародних відносинах: з одного боку, об'єднання воліло відмовитися від використання

силових засобів впливу, а з іншого – не могло повністю ігнорувати її у світі, де така відмова сприймається як безсилля, і сила кожного, хто її застосовує, визначає спільне майбутнє для всіх учасників міжнародних відносин [385, с. 7–8]. У цьому контексті слід згадати коментар, висловлений Робертом Купером – колишнім спеціальним радником Т. Блера та британським дипломатом – у книзі «Руйнування націй» щодо випадків, коли нехтування Союзом верховенством права й активізація ним силової політики є не тільки допустимими, але й певною мірою виправданими кроками з огляду на потребу в самозбереженні: ЄС є постмодерним гравцем, який має використовувати жорсткі силові інструменти в разі, якщо держави, що живуть за порядками XIX століття, не дотримуються основних принципів міжнародного права та становлять загрозу для всього цивілізованого світу, його безпеки й стабільності [138, с. 61–62].

Попри обтяжуючі для наукового аналізу обставини, у 1973 р. вже згаданим політологом Ф. Дюшеном була здійснена одна з перших спроб концептуалізації сили ЄС. Свої переконання щодо характеру сили об'єднання науковець втілював у концепції «громадянської сили» Європи, яка в період розрядки міжнародної напруженості вважалася доволі прогресивною та викликала захоплення у чималій кількості науковців та полісімейкерів, зокрема, у колишнього голови Європейської Комісії та міністра економічного розвитку Італії Романо Проді. У програмі Єврокомісії на 2000-2005 рр. він зазначив про прагнення Союзу стати глобальною громадянською силою для сприяння сталому розвитку [548, с. 7].

Насамперед Ф. Дюшен переконував, що Європейське співтовариство було більшою мірою породжено прагненнями громадян держав-членів гуманізувати міжнародні відносини та потребою в забезпеченні законних прав, основних потреб таких громадян тощо, що неминуче відобразилося на характері відносин із зовнішнім світом. Європа, за його передбаченнями, стане першою великою територією Старого Світу, на якій затяжні війни та непряме насильство перестануть бути актуальними способами міждержавної взаємодії й відійдуть у минуле, поступаючи новим цивілізованим способам, що відповідатимуть ліберальним уявленням громадян 20-го століття. У певному сенсі, зазначав він,

Західна Європа могла б стати першим центром громадянської сили у світі [188, с. 15–21; 189, с. 43].

Відповідно до розробленої Ф. Дюшеном концепції ЄЕС як носій громадянської сили наділений низкою унікальних характеристик: Спільнота зберігає відносно високу економічну та низьку воєнну потужність¹⁰; послуговується не військовими, а цивільними, зокрема економічними, засобами впливу для «поширення цивільних і демократичних принципів», а також для пропагування власних «внутрішніх» цінностей, серед яких, зокрема, «рівність, справедливість і толерантність»; має на меті привнести у світову політику принципи колективних дії і відповідальності, у такий спосіб сформувавши сприятливе безконфліктне міжнародне середовище [188, с. 15–21]. Відмову від «традиційної мілітарної сили» на користь торговельним та дипломатичним інструментам зовнішньополітичного впливу британський історик Кеннет Твічett та турецька науковиця Йонджа Езер також вважали характерною поведінковою ознакою актора, що активізує громадянську складову зовнішньої політики [627, с. 1–2; 461, с. 63–66]. Своєю чергою німецький вчений Ганс В. Маулл зауважував, що такий актор визнає необхідність посилення міжнародної співпраці та розвитку наднаціональних структур для врегулювання глобальних проблем, а також надає перевагу застосуванню насамперед економічних засобів для досягнення національних цілей, при цьому не відмовляючись від силових інструментів, але вважаючи їх допоміжними [411, с. 92–93].

Доволі неординарної думки щодо потенційної ролі ЄС у світовій політиці дотримується американський політолог і професор Ендрю Моравчик. Науковець впевнено переконує, що об'єднанню відводиться роль «тихої наддержави», яка, послуговуючись інструментами громадянської сили та утримуючись водночас від активізації політики «жорсткої сили», досягне світового лідерства до середини 21

¹⁰ Допоки існує НАТО, як зауважував данський політолог Фінн Лаурсен, ЄС не піддаватиметься надмірному тиску через відсутність розвинутих оборонної та мілітарної складових зовнішньої політики [387, с. 758], а значить може меншою мірою зосереджуватися на розбудові військового потенціалу. До того ж, як зауважує британський академік Крістофер Гілл, навіть за наявності прагнень покращити такий потенціал існує певний розрив між очікуваннями щодо покращення обороноздатності ЄС і можливостями їх задоволення («capabilities–expectation gap») [312, с. 315–326]. А зі свого боку, норвезька дослідниця Хелен Сьюрсен називає такі очікування щодо мілітаризації Європи «вічною фантазією» («eternal fantasy») [551, с. 97–113].

століття та перевершить Америку з її військовим домінуванням [424, с. 1]. Американський політолог Чарльз Купчан поділяє таку думку та також припускає, що ЄС складатиме гідну конкуренцію США, попри істотне військове переважання останнього [383, с. 119–159]. Сила європейців, на думку Е. Моравчика, полягає не в здатності «розгортати батальйони чи бомбардувальники», а радше «в тихому сприянні» демократії та глобальному розвитку через розбудову торгівельних зв'язків, надання допомоги та підтримку миру [423, с. 409–418; 424, с. 1]. Своєю чергою Роберт Кейган, американський вчений та аналітик, пропонуючи у своїй книзі тезу про те, що «європейці походять з Венери, а американці – з Марса», у такий спосіб встановлює контраст між США, які покладаються на військову міць і тлумачать поняття «міжнародні відносини» крізь призму гоббсівського реалізму, та ЄС, що прагне до розвитку кооперативної безпеки «кантіанського» типу та надає перевагу «м'яким» та цивільним засобам зовнішньополітичного впливу [367, с. 3–4; 656, с. 259–278, 297–307].

Свою привабливість концепція «громадянської сили» почала втрачати в 1980-ті рр., коли загострилися відносини між США та СРСР, і актуальності набуло поняття «сили» держави в інтерпретації представників політичного реалізму. Чи не найбільш гостра критика концепції Ф. Дюшена була висловлена неореалістом Х. Буллом. Науковець відмовлявся визнавати ЄЕС повноцінним актором зовнішньої політики через її військову слабкість, яка не давала можливості в належний спосіб функціонувати й розвиватися у світі, де держави продовжували реалізовувати агресивну зовнішню політику.

Х. Булл стверджував, що зменшення напруги між наддержавами на початку 1970-х рр. призвело до формування хибного висновку про те, що військова сила більше не має стратегічного значення в міжнародних відносинах. Однак, насправді ж невійськові ресурси слугували джерелом сили для носіїв громадянської сили¹¹ лише доти, доки держави з розвинутим військовим потенціалом не вирішили знов скористатися силовими важелями впливу. Інакше кажучи, ефективність

¹¹ Держав із нерозвинутою мілітарною складовою зовнішньої політики.

громадянської сили ЄЕС залежала більшою мірою від умов, створених могутніми у військово-політичному сенсі державами. Відповідно, як тільки конфліктогенність між наддержавами зросла, вразливість об'єднання стала очевидною [38, с. 151–152]. Серед основних причин, чому розвиток військового потенціалу станом на початок 1980-тих рр. мав би бути для ЄЕС одним з пріоритетних прагнень, Х. Булл виокремлював такі: постійно наростаюча загроза з боку СРСР, надмірне покладання на підтримку США¹², що, з одного боку, посувало західноєвропейські інтереси на другий план, а з іншого – унеможливлювало вироблення ЄЕС власної самодостатності (фактично те, що Й. Галтунг називав можливістю здійснювати «владу над собою» [279, с. 33; 38, с. 151–157]).

У 1990-х рр. ідея зміцнення військової складової «сили» об'єднання була втілена, з-поміж іншого, завдяки підписанню Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору), яким була започаткована Спільна зовнішня та безпекова політика (далі – СЗБП) ЄС, Амстердамського договору, що передбачав включення так званих «Петерсберзьких завдань» до Договору про ЄС¹³, ухваленню за підсумками засідань Європейської Ради в Кельні й Гельсінкі рішень про утворення Європейської політики безпеки й оборони (далі – ЄПБО) та оформлення її як невіддільного елементу СЗБП, а також створення низки військово-політичних органів, відповідальних за реалізацію ЄПБО, як-от: Комітету з питань політики та безпеки, Військового штабу ЄС та Військового комітету ЄС [70; 310]. Перелічені події спричинили нову хвилю дискусій навколо питання про актуальність концепції «громадянської сили» Ф. Дюшена, базованої на ідеї про мілітарну слабкість ЄС. Представники академічної спільноти фактично розділилися на два табори. Позицію першої групи науковців представляв, зокрема іспанський вчений Стеліос Ставрідіс. Науковець переконував, що процес «розумної мілітаризації» Європи з оборонною

¹² Зокрема, і на військову підтримку Північноатлантичного альянсу, в якому США відводилася (і відводиться) провідна роль [557, с. 14–15].

¹³ У статті 43 Договору окреслені завдання, під час виконання яких Союз може використовувати цивільні та військові засоби: спільні операції з роззброєння, гуманітарні, рятувальні та військові консультативні завдання, операції зі встановлення та підтримання миру, завдання кризового менеджменту та постконфліктної стабілізації тощо [129, ст. 43].

метою¹⁴ дозволив би Союзу повною мірою розкрити потенціал громадянської сили. До того ж, на його думку, без посилення військової складової зовнішньої політики ЄС концепція Ф. Дюшена могла б занепасти [567, с. 5–20]. Натомість представники другої групи, до якої належали, зокрема, британські політологи Карен Елізабет Сміт і Річард Г. Вітмен, переконували в протилежному: науковці стверджували, що сама поява наміру розбудувати оборонну спроможність ознаменувала відмову ЄС від поведінкової моделі, притаманної громадянському актору зовнішньої політики¹⁵ [557, с. 1–14]. Зрештою їхнє передбачення певною мірою справдилося, адже на місце концепції, започаткованій Ф. Дюшеном та розвинутій його послідовниками, на початку 2000-х років дійсно прийшла нова концепція, яка донині визначає поведінкову модель Євросоюзу.

Поява нової «панівної» концепції сили ЄС була зумовлена, серед всього іншого, і тим фактом, що прихильники концепції «громадянської сили» ставили здатність держав-членів ЄС впливати на світові політичні процеси в пряму залежність від потужності їхньої сукупної економічної сили, а це своєю чергою руйнувало тодішні суспільні очікування щодо винайдення та застосування Союзом принципово нових «нематеріальних» інструментів зовнішньої політики для просування власних цінностей, принципів та фундаментальних інтересів в усьому світі. Нова концепція, сформована в руслі ліберально-ідеалістичної дослідницької традиції – концепція «нормативної сили» – повністю відповідала таким очікуванням. Її основи були закладені в праці «Нормативна сила Європи: суперечність у термінах?»¹⁶, яку данський професор Ян Маннерс представив академічній спільноті в 2002 р. Одразу після публікації статті концепція стала предметом жвавих обговорень не тільки серед науковців, але й серед полісмейкерів та фахівців із міжнародних відносин [404]. Зауважимо, що концепція «нормативної

¹⁴ Йдеться саме про розвиток військового потенціалу об'єднаних європейських держав. Не плутати з активним застосуванням жорсткої сили в міжнародних відносинах.

¹⁵ Р. Г. Вітмен також переконував, що ЄС відмовиться від реалізації політики «громадської сили» на користь силової політики [664, с. 135–136; 512, с. 4]. Однак, всупереч прогнозам науковця, новою концепцією, яка прийшла на заміну концепції «громадянської сили» Ф. Дюшена, першочергове покладання об'єднання на жорстку військову силу передбачено не було.

¹⁶ Я. Маннерс у своїй статті провів чітку межу між ролями ЄС, що спираються на різні концепції сил. Так, вчений пов'язав «нормативну силу» зі схожими за значенням «силою переконання», «рушійною силою ідей» та «ідеологічною силою», «громадянську» – з економічною силою, «військову» – з «каральною силою» [405].

сили» слугує основною підвалиною дослідження, викладеного в дисертаційній роботі.

Поняття «нормативна сила», яке Я. Маннерс вперше ввів у науковий обіг, виходило за межі дихотомічної опозиції між громадянською силою й військовою силою та більшою мірою стосувалося «сили норм та ідей»: було використано для позначення здатності ЄС формувати уявлення про «норму» в міжнародних відносинах та особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі та суспільних цінностей [404, с. 238–239, 252]¹⁷. Водночас науковець зазначав, що «найбільш важливим фактором, що визначає роль ЄС на міжнародній арені, є не те, що він робить чи говорить, а те, чим він є» [404, с. 252].

За переконанням вченого, для того, аби повною мірою зрозуміти природу та механізм дії нормативної сили, необхідно зосередитися на трьох основних питаннях: 1). Поширення яких «норм» допускається концепцією? 2). В який спосіб має відбуватися поширення таких «норм» відповідно до концепції? 3). На який результат спрямовані нормативні зусилля? Інакше кажучи, потребують детального вивчення три основні елементи його концепції: 1) *принципи* чи *норми*, дозволені для поширення, 2) *дії*, вдаватися до яких необхідно в процесі поширення таких принципів; 3) *бажаний нормативний результат* від таких дій [406, с. 2–4].

Вимогу до принципів (або норм), які можуть бути поширені із застосуванням інструментів нормативної сили, Я. Маннерс зводить до врахування критерію *легітимності* [405, с. 2–3]. Цей критерій передбачає, що принципи мають впливати з міжнародних конвенцій та інших правових документів, особливо тих, що становлять цінність для ООН, як-от: Загальної декларації прав людини, Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (далі – РКЗК ООН) тощо. Про важливість врахування критерію *легітимності* зазначають і норвезькі вчені Х. Сьюрсен та А. Фоллесдаль. Так, дослідниця Х. Сьюрсен зазначала про еквівалентне значення виразів «діяти в нормативний спосіб» та «діяти в легітимний спосіб» [552, с. 245].

¹⁷ Ще до започаткування концепції «нормативної сили» Я. Маннерсом у 2002 р. центральну для цієї концепції тезу про силу «ідей» висували такі відомі дослідники, як Е. Х. Карр («сила переконання»), Ф. Дюшен («рушійна сила ідей») та Й. Галтунг («ідеологічна сила») [45, с. 108, 132; 188, с. 2, 7; 279, с. 33].

Зі свого боку, А. Фоллесдаль стверджував, що застосування нормативної сили є виправданим лише у випадку, коли враховані інтереси всіх «політично рівноправних одиниць» – суверенних держав [266, с. 156]. Аналогічної думки дотримувалася й американська науковиця М. Кокран, яка підкреслює, що принцип поваги до державного суверенітету є центральним принципом, який варто враховувати під час оцінки того, чи нормативні зусилля в конкретній ситуації є виправданими [68, с. 10].

Проаналізувавши чималу кількість актів європейського законодавства, політичних документів та концепцій, які складають основу *acquis communautaire et politique*, Я. Маннерс визначив дев'ять ключових норм та принципів, які ЄС, застосовуючи інструменти нормативної сили, прагне поширювати й захищати в межах кордонів держав-членів і партнерських держав та які водночас відповідають критерію *легітимності*: мир, свобода, права людини, демократія, верховенство права, солідарність, недискримінація, сталий розвиток планети, належне врядування [404, с. 241–243].

У цьому контексті зауважимо, що досягнення цілей сталого розвитку, зокрема 13-ої цілі, яка передбачає вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату, є необхідною умовою для утвердження всіх норм, що їх перелічив Я. Маннерс: кліматична криза, що ще більше посилюється через неготовність більшості держав світу реалізовувати амбітні екологічні стратегії, не тільки провокує серйозні деструктивні наслідки для довкілля, з-поміж яких – висихання водних ресурсів, знищення екосистем, збільшення частоти екстремальних погодних явищ тощо, але й також веде до посилення боротьби за обмежені ресурси, зокрема воду та продовольство, а значить сприяє виникненню конфліктів, поглиблює соціально-економічну нерівність через нерівномірний розподіл наслідків змін клімату та спричиняє масштабні міграційні хвилі, що можуть дестабілізувати цілі регіони тощо. Сучасна кліматична політика ЄС слугує своєрідним інструментом для забезпечення сталого розвитку планети, оскільки спрямована на заохочення і держав-членів, і третіх країн до впровадження заходів із пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптації до них. Активізація саме

нормативної сили в зовнішній кліматичній політиці дозволяє Союзу, з одного боку, ефективно мобілізувати зусилля міжнародної спільноти в напрямку побудови кліматично нейтрального майбутнього, а з іншого – уникнути під час здійснення такої мобілізації порушення принципів міжнародного права, що часто трапляється внаслідок застосування інших типів сили, зокрема економічної чи військової сил. Детальний аналіз концепції «нормативної сили Європи» в межах поточного підрозділу надасть можливість на одному з наступних етапів дисертаційного дослідження з'ясувати, до активізації якого типу політики ЄС вдається для розбудови кліматичного діалогу з Україною.

Другий важливий елемент концепції – дії, що спрямовані на досягнення нормативного ефекту. Їх реалізація досягається за допомогою шести механізмів, що їх виокремив Я. Маннерс [404, с. 244–245; 405, с. 2–4]: механізми *контагіозного поширення норм*, *інформаційного поширення норм*, *процедурного поширення норм*, *«неприхованого» поширення норм*, механізм *«перенесення»*, механізм *«культурний фільтр»*. Відповідно до концепції «нормативної сили» використання перелічених механізмів для поширення принципів, як і саме просування принципів, має бути виправданим з огляду на конкретні обставини (відповідність критерію *злагодженості*). На «нормативного промоутера» покладаються зобов'язання застосовувати однакові механізми для просування одних і тих самих принципів і у межах власної юрисдикції, і за її межами (відповідність критерію *узгодженості*). Водночас цей суб'єкт має зважено підходити до вибору механізмів для поширення принципів, аби їхнє застосування а) не завдавало шкоди встановленим порядкам, за якими живуть інші учасники міжнародних відносин, б) забезпечувало досягнення бажаного нормативного ефекту (відповідність критерію *злагодженості*). [405, с. 2].

Суть першого механізму (*контагіозне поширення*) зводиться до того, що поведінка та дії ЄС стають прикладом для наслідування іншими державами. Зокрема, як зазначає Я. Маннерс, ідея економічної інтеграції європейських країн була запозичена для заснування МЕРКОСУР. Фактично такими, що наслідували приклад ЄС, можемо вважати й АСЕАН та Африканський союз. Найкращі

практики, правові документи та різні ініціативи ЄС також наслідуються іншими державами. Так, наприклад, за аналогією до ухваленого в 2016 р. Загального регламенту про захист персональних даних був розроблений Закон Каліфорнії про захист персональних даних користувачів штату, що набув чинності у 2020 р. Другий запропонований науковцем механізм (*інформаційне поширення*) передбачає просування норм ЄС через запровадження політичних ініціатив та оприлюднення заяв. *Процедурне поширення* норм відбувається, коли ЄС та його держави-члени інституціоналізують свої відносини з рештою світу шляхом укладання відповідних угод, набуття членства в міжнародних організаціях та налагодження міждержавного діалогу. Я. Маннерс вказує на застосування ЄС третього згаданого механізму з 1994 р. для підтримки діалогу зі Співтовариством розвитку Південної Африки, у відносинах із СОТ та переговорному процесі з державами, що воліють доєднатися до нього. Четвертий механізм, що отримав назву «*перенесення*», застосовується з врахуванням принципу обумовленості, відповідно до якого ЄС вітає зусилля держав, спрямовані на досягнення бажаних для нього цілей, шляхом надання додаткових торговельних преференцій, технічної чи фінансової допомоги та карає за бездіяльність або дії, що перешкоджають утвердженню європейських цінностей, зокрема, через введення санкцій. Прикладом застосування такого механізму є, зокрема, запровадження об'єднанням програми «ФАРЕ» для того, аби допомогти Польщі й Угорщині підготуватися до вступу в ЄС, та програми технічної допомоги для СНД «TACIS», покликаної прискорити економічні реформи в країнах колишнього СРСР. Поширення норм через фізичну присутність ЄС у державах, що до її складу не входять, як-от розміщення моніторингової місії ЄС у колишній Югославії, є п'ятим механізмом Я. Маннерса (*відкрите або неприховане поширення*). І нарешті, шостим механізмом (*культурний фільтр*) передбачається конструювання носієм нормативної сили моделей «соціальної й політичної ідентичності». У своїй публікації вчений зазначає, що останній механізм ЄС використовує для поширення «демократичних норм у Китаї, прав людини в Туреччині та екологічних цінностей у Великобританії» [404, с. 244–245]. Послугуючись *культурним фільтром*, ЄС

визначає, чи можливо утвердити власні норми в країні А з огляду на їхню узгодженість з локальними цінностями цієї країни [403, с. 318–319; 375, с. 61–71]. А далі пропонує адаптовану інтерпретацію норми, яка враховує соціальні, політичні та культурні контексти країни А, та просуває її в цій країні, у такий спосіб сприяючи побудові спільної моделі ідентичності. Водночас зауважимо, що *культурний фільтр* завжди застосовується разом з іншими інструментами нормативної сили, посилюючи їхню дію. Найбільшу ефективність цей інструмент проявляє в поєднанні з інструментом *відкритої дифузії*: постійне перебування ЄС в країні А дає йому можливість детально вивчити культурні, соціальні та політичні особливості цієї країни та сприяти швидкій і прямій адаптації власних норм, узгоджених із її місцевими умовами.

Згодом систематизацію механізмів реалізації нормативної сили здійснив і фінляндський дослідник Т. Форсберг. На його думку, бажані для носія нормативної сили цілі досягаються через переконання, активізацію міжнародних зобов'язань, формування уявлень про «норму» в міжнародних відносинах та «силу прикладу» [269, с. 1183–1184, 1196–1198]¹⁸. Слід наголосити, що міжнародний гравець характеризується як нормативно слабкий чи сильний не лише здатністю досягати такі цілі за допомогою нормативних засобів. Потужність його нормативної сили вимірюється також його здатністю здійснити «помітний» *нормативний вплив* на решту світу (третій елемент концепції), що має виявлятися в активізації партнерських відносин, соціалізації та запровадженні спільних міждержавних ініціатив [615, с. 9; 404, с. 3–4].

У публікації 2002 р. Я. Маннерс підкреслив, що підходи, якими послуговуються ЄС та інші актори зовнішньої політики для просування власних норм є відмінними, однак не пояснив, в чому полягає така відмінність [404, с. 240]. Крім того, без пояснень лишилася теза науковця про те, що «ЄС є відмінним від попередніх політичних форм [гегемонів (з англ. «hegemons»), імперій тощо], і така

¹⁸ Слід зазначити, що механізми застосування нормативної сили, запропоновані Т. Форсбергом, схожі за значенням до тих, що були запропоновані Я. Маннерсом. Так, перший механізм частково відповідає «інформаційному поширенню», другий – «процедурному поширенню», третій – «культурному фільтру», останній – «контагіозному поширенню» [269, с. 1196–1198].

особлива відмінність схиляє його діяти нормативно» [404, с. 242]. Через відсутність критеріїв, які давали б змогу ідентифікувати нормативного актора серед ненормативних акторів (гегемонів, імперій, акторів, що реалізують політику «статус-кво»), концепція нормативної сили певний час видавалася дещо недоопрацьованою та утопічною. Спроби виправити цей концептуальний недолік неодноразово здійснювалися представниками академічної спільноти: проблематика розмежування поведінкових моделей нормативних та ненормативних акторів зовнішньої політики настільки захопила увагу науковців, більшою мірою європейських, що майже за четверть століття з'явився великий масив праць з авторськими підходами до такого розмежування. Систематизація таких підходів сприятиме кращому розумінню ролі нормативного актора у сучасній світовій політиці та основних відмінностей між поведінковими моделями різних суб'єктів, що діють на міжнародній арені.

Норвезька вчена Хелен Сьюрсен переконує, що однією з основних рис, яка відрізняє нормативного актора від інших акторів зовнішньої політики, є його прихильність до політики «мультилатералізму». Вона покликається на працю американського дослідника Джона Джерарда Раггі, де він звертає увагу на якісну характеристику такої політики: мультилатералізм передбачає, що «координація політик трьох і більше держав здійснюється відповідно до узгоджених принципів, які визначають правила взаємин між такими державами»¹⁹, а не до потреб, вимог й бажання конкретних акторів [533, с. 566–567]. Таке прагнення підтримувати егалітарні відносини співпраці й долати глобальні проблеми спільно з іншими представниками міжнародної спільноти, за переконанням Х. Сьюрсен, цілком узгоджується з поведінковою моделлю нормативного актора зовнішньої політики [552, с. 245–246]. Водночас зауважимо, що низка науковців, серед яких – Карен Е. Сміт і Ганс В. Маулл, переконують, що ЄС проявляє відданість принципу

¹⁹ Так, для мультилатералізму в сфері міжнародній торгівлі характерною є організація торгівлі з урахуванням принципу недискримінації, у безпековій сфері – об'єднання зусиль для підтримки миру й стабільності, що відбувається відповідно до погодженої моделі колективної безпеки тощо.

мультилатералізму у процесі формування власної зовнішньої політики, що схиляє вважати його нормативним [556, с. 15; 412, с. 1–3].

Водночас надзвичайно цікавим є питання про те, чи можна ідентифікувати нормативного актора за низьким рівнем його боєздатності або навіть відсутністю засобів військової сили в арсеналі його зовнішньополітичних інструментів. Таке питання виникає більшою мірою через наступний збіг обставин: з одного боку, Я. Маннерс чітко розмежовує поняття військової, громадянської та нормативної сил, у такий спосіб схиляючи до думки про те, що послуговування нормативною силою може унеможливлювати активізацію політики військової сили [404, с. 240], а з іншого боку – ЄС, якого науковець визначає як носія нормативної сили, дійсно характеризується нерозвинутим військовим потенціалом і покладається лише на військову силу держав-членів чи, наприклад, блоку НАТО, до якого входять переважна більшість таких держав.

Для того, щоб відповісти на зазначене вище питання, необхідно пригадати, що концепція «нормативної сили» була розроблена Я. Маннерсом у відповідь на критику Х. Булла концепції «громадянської сили». Така критика більшою мірою стосувалася тези Ф. Дюшена про збереження Союзом як громадянським актором зовнішньої політики відносно низької воєнної потужності. Тобто пропонуючи академічному колу нову авторську концепцію, Я. Маннерс прагнув насамперед досягти дві основні цілі: обґрунтувати поведінкову модель ЄС, засновану на застосуванні ідейних важелів впливу задля просування універсальних цінностей, і водночас подолати недолік, допущений Ф. Дюшеном – нехтування силовим фактором під час спроб концептуалізувати силу, якою володіють та послуговуються об'єднані європейські держави. Отже, з огляду на зазначене, а також на той факт, що у своїй публікації Я. Маннерс прямо не заперечує застосування нормативним актором засобів жорсткої сили, можемо припустити, що науковець все ж допускає, що на практиці нормативні зовнішньополітичні інструменти можуть і будуть використовуватися спільно з інструментами матеріального заохочення, а деколи навіть і з обмежувальними заходами та фізичним примусом. У цьому контексті важливо згадати публікацію «Нормативна

сила та логіка аргументації: Раціоналізація слабкості чи відмова від сили?» німецького політолога Холгера Януца, котрий є прибічником концепції Я. Маннерса. У цій праці науковець виокремлює низку ситуацій, в яких використання засобів жорсткої сили є виправданим і правомірним кроком для нормативного актора: зокрема, такі засоби можуть застосовуватися щодо актора А, який перешкоджає актору В співпрацювати з іншими учасниками міжнародних відносин, або щодо групи акторів, які блокують можливість актора В брати участь у переговорному процесі [344, с. 9–10].

Загалом, можна навести кілька вагомих аргументів, чому нормативний актор зовнішньої політики має не лише володіти арсеналом силових засобів, але й активно зміцнювати свій оборонний потенціал: по-перше, відмова від володіння силою робить актора вразливим до нападів і маніпуляцій з боку держав, які ведуть агресивну зовнішню політику [385, с. 7–8.], а по-друге, сам факт того, що нормативний актор може володіти потужною армією, сучасною технікою та озброєнням, спростовує помилкові уявлення деяких науковців, таких як Р. Каган, про те, що вибір нормативного шляху розвитку є лише прикриттям економічної чи військової слабкості актора [365]. Отже, нормативний актор не обмежений у володінні й використанні військових засобів, однак для досягнення своїх цілей все ж надає перевагу ненасильницьким зовнішньополітичним інструментам, вдаючись до застосування фізичної сили лише в крайніх випадках і в спосіб, санкціонований міжнародним правом. Такий актор володіє силовими інструментами, але проявляє стриманість у їх застосуванні. Ця стриманість є визначальною рисою, що підкреслює нормативну природу його поведінки [344, с. 8].

Водночас зауважимо, що використання механізмів, що їх окреслили Я. Маннерс і Т. Форсберг, під час поширення норм не є надійним критерієм, завдяки якому можна встановити, чи держава (чи союз держав) діє як нормативний актор зовнішньої політики, адже на практиці такі механізми застосовуються також і ненормативними акторами зовнішньої політики, як-от державами-гегемонами. Для точної ідентифікації необхідним є ретельний аналіз мотивів застосування механізмів «нормативної сили».

Такою, що становить методологічну основу дисертаційного дослідження й водночас містить одну з найбільш вдалих авторських схем ідентифікації нормативного актора зовнішньої політики, є наукова праця німецького професора й політолога Холгера Януца. Для того, аби внести ясність у розуміння сутнісного наповнення поведінки нормативних акторів зовнішньої політики, науковець пропонує зосередитися на аналізі двох вимірів поведінкової логіки таких акторів: логіки поширення норм та логіки дотримання норм. Слід підкреслити, що у межах комплексного підходу, запропонованого Х. Януцем, враховуються попередні теоретико-методичні здобутки представників різних наукових шкіл, зокрема конструктивістської політологічної школи та школи утилітаризму. Отже, науковець переконує, що нормативний актор, на відміну від гегемонів, імперій та інших ненормативних акторів зовнішньої політики, послуговуються логікою відповідності або логікою «нормоорієнтованої дії» під час дотримання власних норм (з англ. *logic of appropriateness*). Інакше кажучи, такий актор дотримується конкретної норми, навіть попри той факт, що таке дотримання може не приносити прямої вигоди, а подекуди й навіть завдає збитки [408; 409, с. 951; 344, с. 6; 530, с. 1–23; 531, с. 107–110; 366, с. 919–941]. З іншого боку, ненормативні актори на етапі дотримання норм керуються так званою «логікою консеквенціалізму», яку ще називають «логікою наслідків» чи «логікою цілеспрямованої раціональної дії»: дотримуються певної норми, допоки це максимізує їх вигоди. Інакше кажучи, щойно витрати на дотримання норми перевищать вигоди, ненормативні актори ухвалюють рішення припинити діяльність, спрямовану на утвердження такої норми [344, с. 6; 531, с. 107–110].

За переконанням Х. Януца, під час поширення власних цінностей у справжнього нормативного актора, оскільки він керується логікою аргументації (з англ. *logic of arguing*), виразно прослідковуються такі поведінкові характеристики: 1) актор змінює погляди учасників міжнародних відносин за допомогою наведення логічних аргументів, не вдаючись до погроз, примусу, накладання санкцій тощо; 2) актор відкритий до діалогу та готовий змінювати власну поведінку в разі, якщо наведені відповідні аргументи на користь такого рішення; 3) актор утверджує

власні норми, утримуючись від застосування фізичної сили. З іншого боку, ненормативні актори зовнішньої політики в процесі поширення власних норм керуються логікою консеквенціалізму, яка своєю чергою базується на трьох основних припущеннях: 1) актори поширюватимуть норми, застосовуючи при цьому будь-які інструменти зовнішньої політики (жорсткі військові, економічні, м'які засоби тощо), задля максимізації власної вигоди; 2) актори діятимуть на власний розсуд та не відмовлятимуться від виробленої моделі поведінки, навіть попри наведення переконливих аргументів учасниками міжнародних відносин на користь такого рішення; 3) від потужності фізичної сили акторів більшою мірою залежатиме, чи їхні норми будуть домінуючими в міжнародних відносинах [344, с. 6; 531, с. 107–110].

Хоча підхід, запропонований Х. Янущем, дозволяє визначити конкретні періоди, коли ЄС діяв як нормативний «зелений» актор зовнішньої політики, він не дає змоги повною мірою з'ясувати, чи в такі періоди ЄС був спроможний здійснювати «помітний нормативний вплив» для прискорення переходу держав світу до кліматично стійкої моделі існування. Вочевидь, чим вищий рівень лояльності держав до ЄС, тим більша ймовірність досягнення ним бажаного нормативного ефекту. Позаяк концепція зовнішньополітичного лідерства пропонує низку підходів до стимулювання прихильності, необхідної ЄС як нормативному актору для реалізації своїх прагнень, її ретельний аналіз і пристосування до методологічних рамок, окреслених Х. Янущем, є вкрай важливими для успішного виконання дисертаційного дослідження. До того ж концепція заслуговує на особливу увагу ще й через посилені прагнення ЄС до здобуття глобального кліматичного лідерства: основні шляхи формування й стимулювання зовнішньополітичного лідерства необхідно дослідити на предмет їхньої узгодженості з концепцією «нормативної сили Європи».

Отже, за класичним визначенням, до формулювання якого доклали зусилля, зокрема, норвезький політолог А. Ундердаля та американський теоретик Дж. Най, зовнішньополітичне лідерство актора А полягає у здатності формувати мережу послідовників, що злагоджено діятимуть з ним в одному напрямку, а також

мобілізувати зусилля суб'єктів зовнішньої політики для досягнення спільної мети протягом визначеного періоду часу [450, с. 18–19; 637, с. 178]. Зауважимо також, що «лідерство» відмінне від поняття «домінування», яке асоціюється радше з насильницьким підкоренням. Себто має гегемонічну конотацію: «домінування», як правило, здобувається більш впливовим та сильним актором міжнародних відносин шляхом застосування засобів жорсткої сили (примусу, спокушання, маніпуляцій, шантажу тощо) й передбачає перебудову світу за бажаним образом такого актора [398, с. 101; 16, с. 42–46]. Натомість «лідерство» визначають як здатність суб'єкта налагоджувати конструктивний міждержавний діалог та стимулювати учасників цього діалогу до позитивних змін за допомогою переконання та сили прикладу. Для позначення актора, що одночасно виконує дві ролі – лідера (переслідує та зрештою досягає амбітні внутрішньо- та зовнішньополітичні цілі) та медіатора (залучається в міждержавний діалог та виступає в ньому посередником) – бельгійські науковці С. Обертюр та Л. Гроен вводять термін «лідіатор» (з англ. «leadator»). Роль «лідіатора» зводиться до налагодження міжнародного переговорного процесу в такий спосіб, щоб за його підсумками всі учасники були залучені до реалізації сформульованих ним амбітних політичних цілей. У випадку, коли актор, незалежно від того, наскільки амбітними є його політичні цілі, не здатен акумулювати навколо себе учасників діалогу, йому відводиться роль «спостерігача» [454, с. 445–448].

Поряд із терміном «лідер», яким позначають держави, що прагнуть досягти позитивних глобальних змін, активно залучаючи до цього процесу своїх партнерів, британські політологи Р. К. В. Вурцель, Дж. Конноллі та нідерландський науковець Д. Ліфферінк вживають терміни «піонер» (з англ. «pioneer»), «символічний лідер» (з англ. «symbolic leader») та «відсталий актор» (з англ. «laggard») [674, с. 12–13]. «Піонер», на відміну від справжнього «лідера», прагне до змін у межах власних кордонів: в односторонньому порядку втілює інноваційні проекти, що можуть слугувати взірцем для інших учасників міжнародних відносин, водночас не маючи наміру залучити послідовників. Для держави, що має статус «символічного лідера», характерними є відсутність амбіцій щодо запровадження прогресивних заходів у

межах власних кордонів та водночас прагнення нав'язати такі заходи іншим державам. Своєю чергою «відсталим» науковці називають актора, в якого відсутні інтенції до будь-яких внутрішньо- та зовнішньодержавних перетворень.

Загалом виокремлюють чотири основні підходи до формування та стимулювання зовнішньополітичного лідерства: директивний (зразковий), інструментальний (підприємницький), структурний та когнітивний (ідейний або інтелектуальний). Детальний аналіз запропонованих підходів дозволить визначити, які з них можуть застосовуватися актором, що воліє закріпити за собою статус нормативного, а також краще осмислити стратегію, якою послуговується ЄС в процесі досягнення глобального кліматичного лідерства протягом останніх десятиліть.

Директивним лідером називають актора, що здобуває прихильність світової спільноти шляхом демонстрації взірцевих політичних рішень та проєктів [299, с. 21–23; 637, с. 183–185]. При цьому основним мотивом демонстрації інноваційних практик є свідоме прагнення залучити послідовників, які імплементуватимуть такі практики на місцях. З іншого боку, у випадку, якщо актор діє без наміру здобути прихильність серед учасників міжнародних відносин, але внаслідок демонстрації взірцевої поведінки таку прихильність все ж отримує, лідерство вже не може вважатися директивним та радше класифікується як зразкове ненавмисне [674, с. 11–12]. На практиці майже неможливо визначити, чи актор досягає лідерства в запропонований спосіб свідомо (діючи як справжній «лідер») чи несвідомо (діючи як «піонер»), однак сумнівів не викликає той факт, що в обох випадках таке лідерство нестійке, з високою ймовірністю обмежене в часі й пов'язано лише з конкретною специфічною ситуацією.

Позаяк одностороннє волевиявлення актора не встановлює імперативних вимог щодо вчинення певних дій потенційним колом його прихильників, сприятливим фактором для досягнення директивного лідерства хоча б на регіональному рівні є спорідненість ціннісних орієнтирів лідера та держав, приналежних до цього регіону. У випадку суттєвих ціннісних розбіжностей досягнення директивного лідерства значно ускладнюється та видається можливим

за умов, якщо актор здатен не тільки продемонструвати інноваційний проєкт, але й значущі вигоди від його впровадження. З цього випливає, що директивний підхід може гарантувати державі здобуття стійкого глобального лідерства в перспективі лише у випадку його поєднання з іншими більш дієвими підходами. Водночас зауважимо, що існує пряма залежність між впливовістю актора, потужністю його ідеологічної сили та сили «переконання», рівнем сформованості його інноваційного потенціалу та здатністю формувати мережу послідовників за допомогою директивного підходу [704].

Інструментальний підхід передбачає активну участь актора в міжнародному переговорному процесі та мобілізацію ним дипломатичних зусиль задля побудови ефективних коаліцій [398, с. 99–105; 467, с. 585–586; 299, с. 18]. Інакше кажучи, актор, що послуговується інструментальним підходом для формування зовнішньополітичного лідерства, залучає інших акторів до розв’язання проблем глобального значення шляхом укладання відповідних міжнародних угод і більшою мірою покладається на вміння вести переговори та формувати в учасників переговорного процесу комплексне бачення таких проблем [677, с. 293]. Цілком очікувано, що успішність у формуванні інструментального лідерства забезпечується активністю актора, його статусом, а також високим рівнем сформованості його дипломатичних навичок [637, с. 190–191].

Одним із найскладніших для сприйняття й осмислення є структурний підхід. Через некоректне тлумачення концепції «структурної сили» деякими науковцями, що досліджують феномен зовнішньополітичного лідерства, структурний підхід нерідко піддавався (і піддається) зміні смислового навантаження та/чи частково викривленій інтерпретації в їхніх публікаціях. Так, саме по собі віднесення цього підходу до множини підходів, застосування яких сприятиме утвердженню лідерства на міжнародній арені, є некоректним, позаяк структурна сила суб’єкта міжнародного права виявляється в здатності домінувати над сукупністю інших суб’єктів. Ефект домінування, що досягається в державах Периферії унаслідок (і навмисної, і ненавмисної) реалізації згаданих раніше стратегій фрагментації, проникнення та експлуатації державами Центру, є протилежним за своїм

значенням до ефекту егалітарності, який воліють отримати зовнішньополітичні лідери [704].

Навіть без врахування невиправдано широкого тлумачення терміну «зовнішньополітичне лідерство» деякими науковцями, зокрема, А. Ундердалем, Р. Майнсом, О. Р. Юнгом та іншими, їхня інтерпретація «структурного підходу» все одно залишається непозбавленою деяких концептуальних недоліків. Так, в роботах перелічених авторів поняття «структурного лідерства» представлене радше в інтерпретації прихильників школи політичного реалізму, ніж представників школи структуралізму, через що термін сприймається дещо однобоко та спрощено: здатність актора А змусити іншого актора В діяти так, як у будь-якому іншому випадку він би не діяв [167, с. 202–203; 637; 299, с. 18–23]²⁰, тоді як під структурною силою розуміється не стільки здатність актора до застосування прямого фізичного примусу, скільки – до створення нових структур, які є втіленням його бажаного образу міжнародного середовища. Або, як слушно стверджує американська дослідниця С. Стрендж, «здатність актора зовнішньої політики визначати порядок, у межах якого взаємодіятимуть держави, їхні політичні інститути, підприємства та інші суб'єкти»²¹ [569, с. 24–25]. При цьому утворення нового порядку²² не обов'язково є результатом цілеспрямованої діяльності актора, а радше встановлюється ненавмисно внаслідок самої присутності такого актора [570, с. 25–27].

Чи не найчастіше в наукових роботах зустрічається твердження про те, що структурне домінування одного актора над іншим відбувається завдяки асиметричному розподілу владно-силових та економічних ресурсів між цими акторами. Зокрема, науковці М. Грабб та Дж. Гупта стверджують, що структурне лідерство на певній території може встановити той актор зовнішньої політики, чия кількість економічних, технічних та/або військових ресурсів переважає сукупну

²⁰ Вказане радше відповідає терміну «реляційне лідерство» [486, с. 3–5].

²¹ Інакше кажучи, сила є «структурною» в тому сенсі, що переваги досягаються актором опосередковано шляхом впливу на міжнародні структури.

²² Водночас зауважимо, що сам факт утворення нової соціальної структури неминуче впливає на мотивацію, ідентичність та поведінку акторів, приналежних до цієї структури.

кількість еквівалентних ресурсів держав, розташованих на такій території [299, с. xiii–xiv]. У цьому контексті зауважимо, що хоча високий рівень ресурсного забезпечення сприяє утвердженню структурного лідерства, однак він не служить визначальним фактором для цього. Відповідно тлумачення, запропоноване М. Граббом та Дж. Гуптою, більшою мірою відповідає концепції «ресурсної сили», в межах якої лідером визнається актор зовнішньої політики, що володіє значною кількістю ресурсів ідеологічної сили (культурні, мовні, ідеологічні ресурси), компенсаційної сили (населення, територія, ВВП) та каральної сили (зброя, армія, витрати на оборону) [279, с. 36].

І насамкінець когнітивний підхід полягає в здобутті лідерства шляхом конвертації накопичених знань в інноваційні рішення, що просуватимуться на національному, регіональному або глобальному рівні та сприятимуть розв'язанню найбільш гострих поточних проблем [467, с. 585]. Когнітивному лідеру відводиться провідна роль у генеруванні нових систем мислення, які формуватимуть перспективи учасників «інтелектуального діалогу», та зміні колективного сприйняття проблем за допомогою ідейних важелів впливу [613, с. 188–189; 677, с. 288–302].

Отже, можна припустити, що зовнішньополітичне лідерство – результат невпинних зусиль, спрямованих на підтвердження лідерського статусу, та комбінування на практиці окреслених підходів, зокрема когнітивного, директивного та інструментального. Для ЄС, який прагне реалізуватися як «зелений» нормативний актор зовнішньої політики, здобуття такого лідерства є необхідним, адже інакше без стимулювання прихильності акторів будь-які спроби ЄС поширити серед них власні кліматичні наративи та здійснити «помітний» нормативний вплив на них з високою ймовірністю виявляться провальними. Своєю чергою досягнення статусу «зеленого» лідера вимагає від ЄС, як мінімум, узгодження концепції внутрішньої кліматичної політики з принципами міжнародного права навколишнього середовища, продукування інноваційних рішень та активне використання нормативних зовнішньополітичних засобів для досягнення кліматичної стійкості [696].

У результаті проведеного аналізу вдалося вбудувати концепцію зовнішньополітичного лідерства в теоретико-методологічні рамки, окреслені Х. Янущем, і загалом парадигму, що її сформував Я. Маннерс: кореляційний зв'язок між рівнем сформованості лідерського потенціалу й спроможністю актора діяти як успішний нормативний актор зовнішньої політики продемонстровано у Таблиці 1.1., а у Таблиці 1.2. наведено співвідношення типів акторів зовнішньої політики та їх вибору підходів до формування й стимулювання зовнішньополітичного лідерства або домінування.

Таблиця 1.1. Кореляційний зв'язок між рівнем сформованості лідерського потенціалу й спроможністю актора зовнішньої політики здійснювати нормативний ефект

Типи акторів за рівнем сформованості лідерського потенціалу	Амбіції щодо просування конкретної норми на внутрішньополітичному рівні			Амбіції щодо просування конкретної норми на зовнішньополітичному рівні			Типи акторів зовнішньої політики
	+		-	+		-	
	Поведінкова логіка (дотримання норм)			Поведінкова логіка (поширення норм)			
	Логіка відповідності	Логіка консеквенціалізму		Логіка аргументації	Логіка консеквенціалізму		
Лідер / «лідіатор»	✓	✗	✗	✓	✗	✗	Нормативний актор зовнішньої політики
«Символічний лідер»	✗	✗	✓	✓	✓	✗	Активний ненормативний актор зовнішньої політики
Домінант	✓	✓	✗	✗	✓	✗	
«Піонер»	✓	✓	✗	✗	✗	✓	Пасивний ненормативний актор зовнішньої політики
«Відсталий актор»	✗	✗	✓	✗	✗	✓	Активний ненормативний актор зовнішньої політики

Джерело: власна розробка авторки.

Таблиця 1.2. Співвідношення поведінкової моделі актора зовнішньої політики та його вибору підходів до формування й стимулювання зовнішньополітичного лідерства чи домінування

Типи акторів із зовнішньополітичними амбіціями щодо просування власних норм	Підходи до формування й стимулювання зовнішньополітичного лідерства / домінування				Типи акторів зовнішньої політики
	Директивний підхід	Інструментальний підхід	Когнітивний підхід	Структурний підхід	
Лідер / «лідіатор»	✓	✓	✓	✗	Нормативний актор зовнішньої політики
«Символічний лідер» / домінант	✓	✓	✓	✓	Ненормативний актор зовнішньої політики

Джерело: власна розробка авторки.

Послугування сформованими таблицями в процесі оформлення другого розділу дозволить чітко визначити, чи та коли ЄС набув спроможності здійснювати вагомий нормативний вплив на розбудову глобальної кліматичної співпраці. Це також сприятиме виявленню внутрішніх та частково зовнішніх обставин, які спонукали ЄС діяти або не діяти відповідно до поведінкової моделі «зеленого» нормативного актора зовнішньої політики. Фокус дослідницької уваги у другому розділі сконцентовано більшою мірою на процесі конструювання Союзом єдиної для всіх держав-членів ідентичності, заснованої на кліматичних цінностях, без якої формування ефективної спільної кліматичної політики й успішне екстраполювання норм EU climate acquis на глобальну діяльність у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату не видається можливим, що свідчить про застосування автором конструктивістського підходу. Комбінування такого підходу з позитивістським підходом²³ зумовлює особливі порядок і структуру здійснення

²³ Позитивізм як основна наукова парадигма, в межах якої здійснено дослідження. Водночас вплив ідей конструктивістів, що займаються аналізом концепції «нормативної сили», зумовив часткове звернення автора до конструктивістського підходу.

case study у дисертаційній роботі. Однак перед тим, як надати детальне роз'яснення цьому порядку, слід окреслити деякі припущення, на яких ґрунтуються дослідження у межах позитивістської парадигми: існує об'єктивна реальність, яку можна ретельно дослідити за допомогою емпіричних методів; в процесі проведення дослідження науковець прагне до об'єктивності й неупередженості; теорії використовуються для формулювання пропозицій, які перетворюються на гіпотези й підлягають емпіричному тестуванню [546, с. 76–77].

Загалом case study – метод наукового дослідження, який дозволяє детально вивчити конкретний випадок (одиначне case study) або кілька випадків (множинне case study) у реальному контексті, глибше зрозуміти складні явища, феномени, проблемні питання та події [588, с. 100–103; 165, с. 1–2; 547, с. 76]. У роботі цей метод використовується для комплексного розуміння того, як змінювалась поведінкова модель ЄС у різні історичні періоди, починаючи з другої половини ХХ ст., і як ці зміни впливали на вибір типу політики, до якої вдавався ЄС у процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною. Дослідження, проведене методом case study, передбачає здійснення декількох основних кроків. Насамперед в межах конкретної експліцитної теорії визначаються одиниці (або поняття), між якими вже встановлений або може бути встановлений взаємозв'язок. Закони взаємозв'язків між обраними одиницями чітко окреслюються, і в результаті їх детального вивчення формуються пропозиції (з англ., з яких генеруються відповідні гіпотези, що згодом підлягатимуть емпіричній перевірці [588; 165; 546]. У результаті тестування гіпотез межі вихідної теорії можуть бути розширені або, навпаки, теорія може бути переосмислена чи піддана сумнівам через свою нездатність пояснити виявлені, висловлюючись мовою Т. Куна [381], «аномалії».

У дисертаційній роботі вихідною теорією слугує «теорія нормативної сили Європи» (з англ. Normative Power Europe theory). Першою групою одиниць, зв'язок між якими вже був встановлений в межах зазначеної теорії, є «логіка поширення норм», «логіка дотримання норм» та «типи акторів зовнішньої політики», другою – «амбіції щодо просування конкретної норми на внутрішньополітичному рівні» й «амбіції щодо просування конкретної норми на зовнішньополітичному рівні».

Зауважимо, що в контексті дисертаційного дослідження йтиметься саме про норми *climate acquis*. Окрім виявлення й опису взаємозв'язків між одиницями з першої пари та між одиницями з другої пари, було також встановлено й окреслено загальний закон, що визначає зв'язок між першою та другою парами одиниць. Для того, щоб упорядкувати й чітко представити ці взаємозв'язки, а також підвищити зрозумілість та наочність дослідження, були оформлені відповідні Таблиця 1.1. та Таблиця 1.2.

Одиницями, кореляцію між якими ще належить встановити, є «цілі зовнішньої політики», «засоби зовнішньої політики» й «зовнішньополітичний вплив». Такі одиниці можуть слугувати основними елементами концепції Я. Маннерса, якщо їхній характер є нормативним. Залежно від того, які цілі декларує актор, які засоби він обирає для їх досягнення та які справжні наміри визначають його зовнішньополітичну поведінку, можна ідентифікувати тип політики, до активізації якого він вдається в процесі розбудови дво- або багатосторонніх відносин: нормативний, реальний (*realpolitik*), гегемонічний або статус-кво.

Проведення нормативної політики актором А щодо конкретної держави передбачає, що такий актор спрямовує зусилля на реалізацію нормативної цілі, яка полягає в досягненні помітного нормативного ефекту – зміцненні двосторонньої співпраці й сприянні позитивним змінам в поведінці й політиці цільової держави, через застосування нормативних засобів зовнішньої політики, зокрема механізмів, що їх окреслив Я. Маннерс, у спосіб, санкціонований міжнародним співтовариством.

Нормативна зовнішньополітична ціль фактично є тим, що А. Уолферс називав «ціллю середовища» у своїй науковій роботі «Розбіжності і співробітництво: есе з міжнародної політики». За його переконанням, вирази «прагнути до досягнення цілі середовища» і «прагнути до просування принципів міжнародного права, створення міжнародних організацій, до складу яких входять держави, які поділяють єдині цінності й об'єднані спільними цілями, а також поліпшення умов, в яких перебувають усі представники міжнародної спільноти» мають еквівалентне значення [669, с. 74]. Зі свого боку, італійська політологиня-

міжнародниця Наталі Точчі зауважує, що такі цілі досягаються послідовно протягом тривалого часу, а не лише тоді, коли їхня реалізація призводить до підвищення репутації, задоволення стратегічних, зокрема, економічних інтересів та інших додаткових вигод [615, с. 7]. Аналогічної думки дотримується й німецький професор Томас Ріссе, котрий підкреслює, що нормативні актори не фокусуються на досягненні максимальних вигод, а радше воліють «вчиняти правильно» – відповідно до принципів загальнолюдської моралі й основоположних норм, що регулюють міжнародні відносини [530, с. 4]. Із зазначеного логічно випливає, що нормативний актор керується логікою відповідності не тільки під час дотримання норм у процесі формування внутрішньої політики, але й в процесі поширення таких норм також. Таблиця 1.1. була оновлена й доповнена для відображення нових елементів дослідження, а також представлена в новій версії як Таблиця 1.3.

Таблиця 1.3. Кореляційний зв'язок між рівнем сформованості лідерського потенціалу й спроможністю актора зовнішньої політики здійснювати нормативний ефект (розширена версія Таблиці 1.1)

Типи акторів за рівнем сформованості лідерського потенціалу	Амбіції щодо просування конкретної норми на внутрішньополітичному рівні			Амбіції щодо просування конкретної норми на зовнішньополітичному рівні			Типи акторів зовнішньої політики
	+		-	+		-	
	Поведінкова логіка (дотримання норм)			Поведінкова логіка (поширення норм)			
	Логіка відповідності	Логіка консеквенціалізму		Логіка аргументації	Логіка консеквенціалізму		
Лідер / «лідіатор»	✓	✗	✗	✓	✗	✗	Нормативний актор зовнішньої політики
«Символічний лідер»	✗	✗	✓	✓	✓	✗	Активний ненормативний актор зовнішньої політики
Домінант	✓	✓	✗	✗	✓	✗	

Продовження Таблиці 1.3.

«Піонер»	✓	✓	✗	✗	✗	✓	Пасивний ненормативний актор зовнішньої політики
«Відсталий актор»	✗	✗	✓	✗	✗	✓	

Логіка відповідності – ЛВ, логіка консеквенціалізму – ЛК, логіка аргументації – ЛА, нормативний актор зовнішньої політики – НАЗП, ненормативний актор зовнішньої політики – ННАЗП

Джерело: власна розробка авторки.

Аналіз цілей, які ставить перед собою актор А в процесі розбудови відносин з актором В, проводиться за даними з відкритих джерел²⁴, і є першим кроком до ідентифікації типу зовнішньої політики актора А щодо актора В. Водночас слід враховувати, що декларування нормативних цілей не завжди означає, що актор дійсно має намір такі цілі досягти. Н. Точчі наводить приклад, який демонструє ситуацію, коли задекларовані нормативні цілі є формальними і не відповідають реальним намірам актора зовнішньої політики: актор фіксує у нормативно-правових актах намір посилити права біженців та шукачів притулку або публічно оголошує про такий намір, однак його політика насправді зосереджена на стримуванні міграційних потоків [615, с. 11–12]. Тобто в цьому випадку актор лише декларував нормативну ціль, однак насправді був зосереджений на досягненні так званої «цілі володіння» – ненормативної цілі. Цілі, що належать до категорії ненормативних, зазвичай полягають у забезпеченні конкретних стратегічних або економічних інтересів, таких як захист національної безпеки, збереження тарифних переваг, покращення свого іміджу на світовій арені, збільшення території, отримання монополії на «обмежений ресурс» тощо [669, с. 73–74].

Загалом, на практиці і нормативний актор, і будь-який інший актор, що керується ненормативною поведінкою логікою, можуть і будуть одночасно

²⁴ До таких джерел належать, зокрема, нормативно-правові акти, аналітичні звіти, офіційні урядові портали тощо.

прагнути до досягнення нормативних і ненормативних зовнішньополітичних цілей. Сприйняття нормативного актора як такого, що воліє досягти виключно нормативні зовнішньополітичні цілі, відкидаючи саму ідею реалізації ненормативних задумів, є вузьким, дещо помилковим й утопічним. Популяризація такого сприйняття свідчить лише про нерозуміння концепції нормативної сили й контексту, в якому ця концепція була створена, а також породжує доволі абсурдну думку, що нормативні актори заперечують реалізацію цілком природних для усіх акторів зовнішньої політики²⁵ амбіцій, як-от економічних чи репутаційних. До того ж незрозуміло, як прихильники такого світобачення можуть пояснити ситуацію, коли досягнення певної нормативної цілі нормативним актором ненавмисно призводить до реалізації низки ненормативних намірів. Наприклад, припустимо, що держава А, яка керується нормативною поведінковою логікою, прагне досягти цілі, що полягає у створенні сприятливих умов для низки інших держав (себто нормативної цілі). Для цього вона ініціює формування багатосторонньої організації, покликаної протидіяти міжнародному тероризму. Саме ініціювання створення такої організації є лише одним із кроків до реалізації задекларованої нормативної зовнішньополітичної цілі держави А, однак воно може призвести до того, що така держава як фундатор організації отримає певні репутаційні привілеї, що згодом можуть дозволити їй чинити вагомий вплив на ухвалення рішень щодо проведення антитерористичних операцій на території інших суверенних держав, ефективніше насаджувати свої ідеї щодо формування й реалізації глобальної антитерористичної політики чи щодо реформування системи покарання терористів. Можливість користуватися всіма переліченими привілеями є результатом досягнення радше ненормативних цілей, які держава А могла й не ставити перед собою під час створення спеціалізованої міжнародної організації. Якщо в такому випадку актор втрачає статус нормативного через випадкове досягнення ненормативної цілі, тоді стає незрозуміло, навіщо треба виокремлювати таку нормативну зовнішньополітичну конструкцію, життєздатність якої залежить не від

²⁵ Будь-яких акторів зовнішньої політики незалежно від парадигми, в межах якої вони існують і розвиваються.

ціннісної основи політики актора, а радше від сприятливого збігу обставин. Інакше, якщо ж нормативність дій актора після цього не піддається сумнівам, постає цілком логічне питання: чи виправдана така ідеалізація поведінки нормативного актора, адже можна уявити й протилежну ситуацію, коли актор мав намір реалізувати ненормативну ціль, однак несвідомо й несподівано для себе досяг і нормативної, у такий спосіб утвердившись як нормативний актор в очах інших учасників міжнародних відносин.

Отже, нормативний актор зовнішньої політики може прагнути до реалізації і нормативних, і ненормативних цілей, однак, на відміну від ненормативних акторів²⁶, завжди надає перевагу досягненню перших, вважаючи їх первинними в порівнянні з ненормативними. Ба більше, нормативний актор не відмовиться від утвердження певних цінностей чи норм у конкретних державах, навіть якщо для цього доведеться пожертвувати частиною своїх стратегічних інтересів. Бездіяльність з боку нормативного актора в досягненні задекларованих нормативних цілей може свідчити про потакання власним ненормативним інтересам, що своєю чергою унеможлиблює визнання його політики щодо держави В нормативною [615, с. 11–12].

У процесі реалізації свого зовнішньополітичного курсу справжній нормативний актор надає перевагу застосуванню засобів, які Я. Маннерс і Дж. Най відносить до категорії ненасильницьких [404; 451], однак водночас не відкидає можливість використання й інструментів матеріального заохочення, обмежувальних заходів, а деколи й фізичного примусу²⁷. Для того, аби позитивні і негативні стимули були визнані дійсно нормативними, процес їхнього застосування має бути таким, що відповідає вимогам, встановленим водночас і внутрішнім законодавством, і міжнародними угодами [615, с. 10–11]. З цього випливає, що самі по собі зовнішньополітичні засоби, зокрема й *культурний фільтр, перенесення, інструменти інформаційного, контагіозного, процедурного чи*

²⁶ Як-от: гегемонів й акторів зовнішньої політики, які здійснюють реальну (realpolitik) чи статус-кво (status quo) політику.

²⁷ Питання виправданості та необхідності використання і позитивних, і негативних стимулів нормативним актором зовнішньої політики було розглянуто раніше в пункті 1.2.

неприхованого поширення норм, є нейтральними за своєю природою і набувають «нормативний» характер за умови їх використання у правомірний з точки зору міжнародного й внутрішнього права спосіб.

Поряд із нормативними акторами, які воліють досягти нормативних цілей, послуговуючись нормативними засобами, існують також актори, котрі демонструють ненормативні поведінкові патерни, як-от: гегемони й актори зовнішньої політики, які імплементують реальну (*realpolitik*) чи статус-кво (*status quo*) політику. Для перших двох згаданих ненормативних акторів характерним є послуговування логікою консеквенціалізму в процесі поширення норм. Себто такі актори застосовують будь-які зовнішньополітичні засоби, які демонструють високу ефективність у досягненні бажаних цілей, навіть якщо це порушує норми внутрішнього законодавства й норми міжнародних договорів²⁸. Відмінність між акторами, що реалізують реальну політику, і гегемонами полягає у тому, що перші досягають ненормативних цілей шляхом активізації силової політики, а другі – через застосування «компенсаційної сили». На практиці відрізнити гегемона від нормативного актора зовнішньої політики вкрай складно, адже гегемони часто проголошують нормативні цілі, латентно вдаючись до пріоритезації ненормативних зовнішньополітичних прагнень, а іноді й дійсно готові докладати зусиль для досягнення нормативного ефекту, коли це максимізує їхні вигоди²⁹. У роботі для ідентифікації поведінкової моделі ЄС основна увага зосереджуватиметься на тому, які саме цінності просуваються, за допомогою яких засобів і на яких умовах. Якщо гегемони, імперії й нормативні актори прагнуть до здійснення зовнішньополітичного впливу, то актори, що дотримуються політики статус-кво, як правило, позбавлені будь-яких амбіцій щодо просування власних норм на зовнішньополітичному рівні або пріоритезують ненормативну ціль, що полягає в бездіяльності в досягненні нормативних цілей. Останні сумлінно виконують міжнародні зобов'язання і використовують лише ті засоби, які дозволені їхнім внутрішнім законодавством [615, с. 12–13]. Для кращого

²⁸ Відповідно такі засоби підпадають під категорію ненормативних.

²⁹ Діє відповідно до логіки консеквенціалізму в процесі поширення норм на зовнішньополітичному рівні.

візуального сприйняття інформація, наведена вище, була узагальнена й зведена до Таблиці 1.4.

Таблиця 1.4. Основні типи зовнішньої політики

Типи зовнішньої політики	Засоби зовнішньої політики		Цілі зовнішньополітичного впливу			
	Нормативні засоби	Ненормативні засоби	+			-
			Нормативні цілі		Ненормативні цілі	
			Пріоритетність цілей зовнішньополітичного впливу			
			Пріоритетність нормативної цілі порівняно з ненормативної ціллю	Пріоритетність ненормативної цілі порівняно з нормативної ціллю		
Політика «нормативної сили»	✓	✗	✓	✗	✗	✗
Реальна політика	✗	✓	✗	✓	✓	✗
Політика «статус-кво»	✓	✗	✗	✗	✓	✓
Гегемонічна політика	✓	✓	✗	✓	✓	✗

Джерело: власна розробка авторки.

Встановлення й детальний аналіз взаємозв'язків між обраними одиницями дозволяє перейти до наступного етапу проведення case study, який полягає у формулюванні пропозицій і виведення з них відповідних гіпотез. Сформульовані на цьому етапі пропозиції та ключові гіпотези представлені в поданій нижче Таблиці 1.5.

Емпірична перевірка запропонованих гіпотез здійснюється в дисертаційній роботі за допомогою *методу аналізу документів*. Серед використаних джерел, зокрема – урядові звіти, міжнародні договори, аналітичні й оглядові статті, політичні документи, наукові статті, монографії, прес-релізи, нормативно-правові акти ЄС та України тощо.

Таблиця 1.5. Основні пропозиції³⁰ та виведені з них гіпотези

№	Пропозиція	№	Гіпотеза
1.	Якщо ЄС протягом певного періоду діє як «зелений» нормативний актор зовнішньої політики, керуючись логікою відповідності в процесі дотримання й просування норм <i>climate acquis</i> і здійснюючи помірний вплив на розбудову багатосторонньої співпраці у сфері запобігання змінам клімату, це свідчить про те, що він або перебуває на етапі становлення себе як кліматичного лідера, або вже виконує таку роль в межах певного регіону.	1.	Прагнення ЄС утвердитися як нормативний «зелений» актор і кліматичний лідер є взаємозалежними: без реалізації першого прагнення реалізація другого є неможливою.
2.	Якщо ЄС протягом певного періоду діє як успішний «зелений» нормативний актор зовнішньої політики – себто діє відповідно до логіки відповідності в процесі дотримання й просування норм <i>climate acquis</i> й здійснює помітний нормативний вплив на розбудову глобальної мережі «кліматичних альянсів і партнерств», це з високою ймовірністю свідчить про те, що в цей період ЄС виконує роль глобального кліматичного лідера.		
3.	Якщо ЄС у певний період діє як кліматичний лідер та послуговується логікою відповідності в процесі дотримання й просування норм <i>climate acquis</i> , то в цей період він з високою ймовірністю активізує політику «нормативної сили» для розвитку кліматичного діалогу з третіми країнами: пріоритезує нормативну ціль, що полягає у зміцненні двосторонніх відносин у сфері запобігання кліматичним змінам, та застосує нормативні зовнішньополітичні засоби для її досягнення.	2.	Вибір типу політики, до якого ЄС вдається для розбудови кліматичного діалогу з Україною, залежить від рівня сформованості ЄС як кліматичного лідера і логіки дотримання норм, якій Союз віддає перевагу.

Джерело: власна розробка авторки.

Окрім *методу case study* і водночас для створення належного підґрунтя для застосування цього методу, у дисертаційній роботі використовуються й інші методи, підходи та принципи, які становлять методологічну основу дослідження³¹.

³⁰ Про проведення одного з основних етапів *case study* – етапу формулювання «пропозицій» (з англ. «proposition formulation») – детально пишуть, зокрема, Г. Шенкс [546] та А. Р. В. Такахаші, Л. Араужо [587].

³¹ У межах дисертаційної роботи береться до уваги поділ на підходи, методи та принципи, запропонований низкою науковців, зокрема В. Воронковою, О. Бойко, С. Ковбасюком, С. Важинським, Т. Щербак, А. Грабченком, В. Федоровичем і Я. Гаращенко [749; 703; 702; 713]: підходи визначають стратегічний напрям дослідницької роботи в межах конкретної парадигми, методи слугують конкретними інструментами збору або аналізу даних, а своєю чергою принципи є тими нормами, яких під час проведення дослідження дотримується науковець. Щоб уникнути

Зокрема, були застосовані *системний* і *структурно-функціональний підходи*, котрі дали змогу всебічно проаналізувати складові концепції «нормативної сили Європи» та концепції зовнішньополітичного лідерства, основні елементи поведінкової моделі нормативного актора зовнішньої політики та взаємозв'язки між ними. Завдяки таким підходам вдалося виявити та детально дослідити зв'язки між трьома групами одиниць, визначеними в межах нормативної теорії для проведення множинного case study: 1) «логіка поширення норм – логіка дотримання норм», 2) «амбіції щодо просування конкретної норми на внутрішньополітичному рівні – амбіції щодо просування конкретної норми на зовнішньополітичному рівні», та 3) «цілі зовнішньої політики – засоби зовнішньої політики – зовнішньополітичний вплив». Крім того, зазначені підходи дозволили встановити й проаналізувати різнорівневі двосторонні зв'язки між ЄС та Україною на тлі проєктування Союзом власної моделі кліматичного лідерства й концепту «нормативної зеленої сили».

Завдяки використанню *інституційного, системного й структурно-функціонального підходів* стало можливим визначити основні органи й інститути, що входять до системи інституційного забезпечення зовнішньої політики ЄС у сфері запобігання змінам клімату, розкрити особливості їхньої взаємодії, також окреслити їхні функції та повноваження. Крім того, у ході дослідження було застосовано *міждисциплінарний підхід*, що дозволив, залучаючи дані з різних наук, здійснити всебічний аналіз інституційних і правових засад формування єдиної кліматичної політики ЄС.

Використання *принципу історизму* дало змогу простежити розвиток кліматичної політики ЄС і зрозуміти, як змінювалися його стратегічні підходи до розв'язання глобальної кліматичної проблеми в контексті конкретних обставин, подій і змін, притаманних різним історичним періодам. Такий принцип дозволив розглянути процеси формування та посилення лідерського потенціалу ЄС, а також поступову трансформацію його поведінкової моделі, в ширших історичному та

термінологічної плутанини, що може виникнути через різні тлумачення категорій «метод», «підхід», «принцип», у роботі віднесення до таких категорій здійснюється за принципом, що пропонується згаданими вище авторами.

політичному контекстах. Окрім цього, дисертаційне дослідження ґрунтувалося на *принципі об'єктивності*, що забезпечило здійснення неупередженого та достовірного аналізу проблемних питань.

Комплексне дослідження було б неможливе без використання низки загальнонаукових методів дослідження, а також одного спеціального методу. Зауважимо, що поділ методів наукового пізнання на загальнонаукові й спеціальні методи пропонується низкою науковців, серед яких В. Воронкова, О. Бойко, С. Важинський, Т. Щербак, А. Грабченко, В. Федорович, Я. Гаращенко [702; 749; 703, с. 15]. Перелічені науковці також поділяють загальнонаукові методи на три групи: методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, експеримент та ін.), методи теоретичного дослідження (ідеалізація, сходження від абстрактного до конкретного, формалізація, дедуктивно-аксіоматичний метод та ін.), а також методи, які застосовуються і на емпіричному, і на теоретичному рівнях дослідження (абстрагування, абдукція, конкретизація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, історичний метод, аналогія та ін.) [702, с. 18–19; 749, с. 37–43; 703, с. 15].

Серед спеціальних методів дослідження в роботі використано вже згаданий *метод case study*, а серед окреслених загальнонаукових методів чільні місця у дисертаційному дослідженні відводяться, зокрема: *індуктивному методу*, який, з-поміж іншого, допоміг 1) з'ясувати типи політики, до яких ЄС вдавався у процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною з моменту проголошення її незалежності у 1991 р., завдяки аналізу зовнішньополітичних цілей, засобів та намірів Союзу; 2) ідентифікувати моделі поведінки, якими ЄС керувався в процесі формування й реалізації своїх зовнішньо- та внутрішньополітичних стратегій із пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату шляхом аналізу двох вимірів його поведінкової логіки (логіки поширення норм *climate acquis* та логіки дотримання таких норм), 3) визначити рівень сформованості ЄС як кліматичного лідера через дослідження ефективності застосування ним директивного, інструментального та когнітивного підходів, а також через виявлення й оцінку його намірів щодо просування норм *climate acquis* на внутрішньополітичному й

зовнішньополітичному рівнях; *дедуктивному методу*, який, зокрема, 1) дозволив з вихідних положень нормативної концепції вивести чіткі й логічно обґрунтовані гіпотези, придатні до перевірки шляхом збору та аналізу даних; 2) дав змогу, спираючись на основні постулати концепції Я. Маннерса, визначити, які з основних підходів до формування й стимулювання зовнішньополітичного лідерства можуть бути застосовані ЄС, якщо він прагне закріпити за собою статус «зеленого» нормативного актора; *аналізу й компаративістському методу*, завдяки яким вдалося, з-поміж іншого, 1) проаналізувати й порівняти основні підходи до визначення та розуміння «сили», а також підходи до концептуалізації сили ЄС, запропоновані представниками різних політологічних шкіл; 2) піддати аналізу зовнішньополітичні кліматичні стратегії ЄС та визначити ті з них, що виявилися найбільш результативними; *узагальненню й гіпотетичному методу*, які дозволили сформулювати відповідні пропозиції та згенерувати основні гіпотези дисертаційного дослідження; *систематизації*, яка, зокрема, дала змогу упорядкувати й детально проаналізувати 1) різні засоби, які ЄС використовує для реалізації зовнішньої політики у сфері запобігання змінам клімату; 2) нормативні акти, що становлять основу *climate acquis*, а також правові документи, які регулюють відносини ЄС з Україною у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату; 3) позиції, що висловлювалися вченими, щодо місця ЄС у сучасній системі міжнародних відносин; 4) основні критерії, за якими видається можливим ідентифікувати нормативного актора зовнішньої політики серед учасників міжнародних відносин, що діють відповідно до ненормативної поведінкової логіки; тощо.

Проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, дескриптивний методи, а також *метод періодизації* були використані, зокрема, у другому розділі, що дозволило виявити якісні зміни у зовнішньо- та внутрішньополітичній поведінці ЄС, а також виокремити й порівняти історичні етапи, в яких Союз демонстрував різні рівні сформованості лідерського потенціалу (етап «кліматичної відсталості», етап «амбівалентності» в кліматичній діяльності, етап «кліматичного піонерства», етап становлення кліматичного лідерства) та різні ступені готовності діяти відповідно до нормативної поведінкової логіки. У третьому розділі такі методи

були застосовані для визначення періоду, коли ЄС застосовував політику «ненормативної сили» задля розбудови кліматичного діалогу з Україною, а також моменту, з якого ЄС почав вдаватися до політики «нормативної сили» для досягнення тієї ж мети.

1.3. Стан наукового вивчення теми та джерельна база дослідження

Наукові та політичні дискусії щодо визначення ролі ЄС у світовій політиці, розпочаті з моменту його заснування, не припиняються й подеколи набувають нового поживлення. Позаяк за останні десятиліття значно посилилися глобальна присутність ЄС та його вплив на ухвалення рішень міжнародною спільнотою, академічний інтерес до вивчення європейських інституцій, політики ЄС та його зовнішніх відносин помітно зріс. Особливо актуальним стало питання про те, чи дійсно об'єднані європейські держави відійшли від реалістичної парадигми існування та вдаються до активізації «немілітарної сили» в процесі реалізації свого зовнішньополітичного курсу, як це прописано в установчих договорах Союзу та міжнародних конвенціях, що становлять частину європейського законодавства. І хоча деякі науковці, як-от: Е. Юхансон-Ногес [345], Н. Р. Сміт [558], Р. А. Д. Сарто [537], доводять, що в окремих кейсах ЄС діє відповідно до логіки консеквенціалізму, водночас вони не заперечують думку більшості сучасних теоретиків про те, що чинна поведінкова модель ЄС радше реалізується в межах модифікованої ліберальної, ніж реалістичної парадигми.

У межах дисертаційного дослідження особливу увагу зосереджено на концепції «нормативної сили Європи», яка увібрала в себе більшою мірою положення ліберальної та конструктивістської теорій. У концепції втілені переконання данського політолога Я. Маннерс щодо характеру сили ЄС. Після оприлюднення невтішних прогнозів Всесвітньої метеорологічної організації (далі – ВМО), Програми ООН із навколишнього середовища (далі – ЮНЕП) та низки провідних наукових центрів із дослідження клімату щодо зростання глобальної

температури впродовж найближчих років³² [641, с. 3, 16; 282, с. 2], а також ухвалення у 2019 р. Резолюції, якою Європарламент фактично оголосив режим надзвичайної кліматичної ситуації на планеті [248], увага до концепції Я. Маннерса значно посилилася: суспільний інтерес становить питання про спроможність ЄС досягти кліматичної нейтральності і в Європейському регіоні, до якого приналежна й низка держав, які не перебувають у складі об'єднання, зокрема Україна, і за його межами, шляхом активізації політики «нормативної сили». Зауважимо, що про значний нормативний потенціал об'єднаних європейських держав для досягнення довкільної та кліматичної стійкості у всьому світі зазначав на початку теперішнього століття й сам Я. Маннерс [407, с. 23–26, 41].

Для розкриття теми дисертаційного дослідження було використано широкий спектр джерел, зокрема академічні праці – монографії, наукові статті, конференційні матеріали, дисертаційні роботи – вітчизняних і зарубіжних вчених, звітні матеріали й інші види документації міжнародних і регіональних організацій, численну кількість нормативно-правових актів, серед яких – білатеральні й багатосторонні угоди у сфері охорони довкілля та запобігання кліматичним змінам, підписантом яких є ЄС, законодавчі акти держав-членів та партнерських держав ЄС, акти первинного, вторинного й третинного права ЄС, дані статистичних досліджень, звіти й доповіді науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів й інформаційних агентств, а також урядові портали різних держав, офіційні веб-сайти міжнародних структур та інститутів, органів й агентств, що становлять основу інституційної системи ЄС тощо. Умовно можемо здійснити поділ використаних джерел на десять основних груп.

До першої групи джерел увійшли праці, автори яких справедливо вважаються класиками політичної науки: «Історія Пелопоннеської війни» Фукідида [612], «Політика» Арістотеля [698], «Концепція сили» Р. Даля [167], «Політичні

³² За оцінкою експертів ЮНЕП, чинні версії національних кліматичних планів, запропоновані сторонами Паризької угоди, передбачають збільшення обсягу світових викидів вуглецю майже на 11% до 2030 року порівняно з рівнем 2010 р. Водночас ЮНЕП, ООН та ВМО попереджають, що, за відсутності зменшення глобальних річних викидів парникових газів, протягом 2021–2025 років середня температура на планеті зросте на 1,5°C, а протягом ХХІ століття – сягне позначки 2,8°C відносно доіндустріального рівня, а отже, людство ризикує перетнути поріг (з англ. *tipping points*), після якого наслідки зміни клімату стануть незворотними та катастрофічними за своїми масштабами [641, с. 3, 16; 642; 282, с. 2].

відносини між націями. Боротьба за владу та мир» Г. Моргентау [426], «Мир та війна. Теорія міжнародних відносин» Р. Арона [24], «Дослідження про природу і причини багатства народів» А. Сміта [555], «Кілька слів про невтручання» Дж. Ст. Мілла [418], «Артхашастра» Каутілья [649] та ін. Значимість внеску зазначених інтелектуалів, а також теоретиків, серед яких, зокрема, Ф. Хартман [307], Дж. Шварценбергер [542], А. Уолферс [669], Дж. Роулз [487], М. Фрост [273], А. Вендт [656], М. В. Дойл [187], П. Й. Катценштейн [369], Б. Бузан, О. Вевер, Я. Д. Уайлд [40], М. Фіннемор [262], у формування теоретичного підґрунтя категорії «сила» не підлягає жодному сумніву.

Наукові праці перелічених вище авторів заклали фундамент для сучасних досліджень сили і в зовнішній політиці ЄС, і в міжнародних відносинах загалом. Спираючись на ці базові теоретичні напрацювання, науковцям, більшою мірою представникам європейської й американської політичної думки, вдалося сформуванати значний масив робіт, у яких особлива увага надається визначенню ролі ЄС у системі міжнародних відносин. Такі роботи увійшли в другу групу наукових джерел, опрацьованих в процесі виконання дисертаційного дослідження. Так, у своїх публікаціях Джон Д. Маккормік [416] відводить Європейському Союзу роль постмодерної супердержави, Р. Купер [138] – постмодерного актора, Е. Моравчик [423; 424; 425] – тихої наддержави, Д. Б'юкен [35] – «дивної» наддержави, Р. Каган [365] – утворення «кантіанському» типу, Б. Уайт – «унікального міжнародного гравця» [385], Г. Циммерман [689] – актора, що у відносинах з окремими державами, особливо державами із диктаторським й авторитарним режимами, вдається до активізації політики «жорсткої сили», К. Дж. Хілл [313] – «нетипового» актора, Х. Майер і Г. Воґт [415; 414] – інституції, що несе глобальну відповідальність, І. Б. Нейман і Дж. М. Велш [435] – унікального культурного утворення, Б. Геттне й Ф. Зедербаум – імперії, що послуговується засобами «м'якої сили» [311], Г. Ілік та І. Тодоровські [327] – пацифістського й постмодерного актора, К. А. Ніколаїдіс [265; 440; 441] – «глобального партнера», Я. Зелонка [688] – неосередньовічного актора з поведінковою моделлю, що спирається на

плюралістичну систему управління, множинність культурних ідентичностей та передбачає послугування економічними, а не силовими, важелями впливу.

У процесі підготовки дисертаційного дослідження особлива увага надавалася й працям, в яких фахівці різного профілю здійснювали спроби охарактеризувати або навіть концептуалізувати силу ЄС. Цю велику за обсягом частину праць умовно можемо поділити на дві підгрупи. До першої підгрупи увійшли дослідження сили у зовнішній політиці ЄС, які певною мірою вплинули на формування авторської концепції Я. Маннерса [403; 404; 405; 406; 407]. Часовий діапазон проведення таких досліджень – друга половина XX ст. – початок XXI ст. Йдеться насамперед про теоретичні напрацювання Ф. Дюшена, Е. Х. Карра, Й. Галтунга, К. А. Ніколаїдіса й Р. Хоуса, які висували тезу про силу «ідей», що згодом стала центральною для концепції «нормативної сили Європи»: Е. Х. Карр вводив поняття «сила переконання», Ф. Дюшен – «рушійна сила ідеї» («*idée force*»), Й. Галтунг – «ідеологічна сила», К. А. Ніколаїдіс і Р. Хоус – «сила наративу» [45: 108, 132; 188, с. 2, 7; 279, с. 33, 441]. Важливими для опрацювання стали також роботи, в яких дослідники, як-от: Р. Розекранс, Ф. Дюшен і Т. Падое-Скіоппа, відстоювали позицію про те, що еволюційний розвиток ЄС відбуватиметься поза межами реалістичної парадигми. Так, Ф. Дюшен відкидав сценарій, за яким рівень військової могутності ЄС поступово зростатиме й призведе до провадження Союзом агресивної зовнішньої політики. Натомість він пріоритезував тезу про силу ЄС, яка виявлятиметься у здатності впливати на міжнародний порядок денний за допомогою дипломатичних й економічних засобів [188; 189]. Своєю чергою Т. Падое-Скіоппа [462] у своїй публікації «Європа. Лагідна сила» звернув увагу на тенденцію до культивування м'якої сили права та осуду грубої фізичної сили з боку ЄС, яка із плином часу стає все більш помітною. У такий спосіб він заохочував сприймати ЄС як актора, що надає перевагу розбудові мирних міжнародних відносин. Подібний намір виявляв й американський політолог Р. Розекранс: у 1990-х рр. вчений увів у науковий обіг поняття «магнітна сила» для позначення здатності ЄС чинити «позитивний вплив на зовнішній світ» – об'єднувати учасників міжнародних відносин – за допомогою економічних інструментів зовнішньої

політики (фактично те, що згодом Я. Маннерс назве «досягненням нормативного ефекту») [532, с. 2–5; 404, с. 3–4].

До другої підгрупи наукових джерел віднесені насамперед праці батька-засновника концепції «нормативної сили Європи» – Я. Маннерса [403; 404; 405; 406; 407], а також роботи прихильників і дослідників його концепції, серед яких, зокрема – зарубіжні фахівці, як-от: Т. Форсберг [269], Н. Точчі [615, 614], Х. Януш [344], Х. Сьюрсен [551; 552; 553], З. Лаїді [385], А. Фоллесдаль [266], А. Сколімовська [554], Р. Г. Вітмен [445; 664; 665], І. Ф. Нунес [448], а також вітчизняні науковці, як-от: Т. Сидорук [726; 727], В. Павлюк [726], О. Шаповалова [748], О. Москаленко, В. Солових [715], М. Капітоненко [712], Н. Резнікова [721] та ін.

Також у цю підгрупу увійшли публікації вчених, котрі, спираючись на наукові доробки перелічених вище дослідників, сформуvalи власні авторські концепції, що, за їхнім переконанням, найбільш точно пояснюють характер і природу сили сучасного ЄС. Так, у 2008 р. шведська науковиця Л. Аггестам [11] представила академічній спільноті концепцію «етичної сили Європи», що дає ключ до розуміння того, як моральні й етичні принципи, яких дотримуються держави-члени ЄС, впливають на вибір і реалізацію зовнішньополітичних стратегій Союзу. Тобто дослідниця фокусувалася у своїх дослідженнях на моральних аспектах дій ЄС, тоді як у полі зацікавлення прихильників концепції «розумної сили Європи», як-от М. К. Д. Крос [164], були аспекти раціональності й ефективності таких дій, а прибічників концепції Я. Маннерса – питання, чи такі дії реалізуються за допомогою правомірних засобів у легітимний спосіб задля досягнення нормативного ефекту. Ретельному аналізу в процесі підготовки дисертаційного дослідження піддавалися й концепція «прагматичної сили Європи» австралійського науковця С. Вуда [670] та концепція «ринкової сили Європи» шотландського політолога Ч. Дамро [168; 169], які побудовані на тезі про неможливість досягнення Союзом нормативних зовнішньополітичних цілей без активізації політики «матеріальної сили», а деколи й «жорсткої сили». Також предметом дослідження стала концепція «регуляторної сили ЄС», запропонована

фінсько-американською дослідницею А. Бадфорд для пояснення здатності Союзу чинити так званий «Брюссельський ефект» – регулювати глобальні ринки шляхом установлення правил здійснення торговельної діяльності в межах власної юрисдикції, які неминуче й автоматично впливають на різні аспекти економічного життя в усьому світі [680, x–xvi; 681]. За переконанням А. Бадфорд, «ЄС не вимагає від учасників міжнародних відносин дотримання власних стандартів – ринкові механізми часто самі по собі спонукають компанії добровільно дотримуватися правил ЄС і поширювати їх на свої глобальні операції» [680, x–xvi; 681]. Концепція «трансформаційної сили Європи», розвинута низкою науковців, серед яких, зокрема бельгійська фахівчиня Х. Граббе [684], британський політолог М. Леонард [685], німецькі науковці Т. Ріссе та Т. А. Бьорзель [679] та інші, – ще одна концепція, що аналізувалася під час написання дисертаційної роботи. Прихильники концепції стверджують, що сила ЄС полягає у здатності досягати політичних, соціальних, економічних, правових і культурних змін і в державах-членах ЄС, і в «державих, з якими об'єднання вступає в контакт» – насамперед у державах, що отримали статус кандидата на вступ до ЄС, і державах, на які поширюється Європейська політика сусідства (далі – ЄПС) – без застосування примусу чи залякування. Загалом, перелічені концепції прямо не заперечують одна одну, а радше доповнюють і розширюють межі дослідження сили у зовнішній політиці ЄС. Насамкінець зауважимо, що всі вони існують в межах єдиної парадигми нормативного розвитку ЄС і побудовані навколо ідеї про допустимість використання Союзом будь-яких зовнішньополітичних засобів – цивільних, військових, соціальних, матеріальних, м'яких, правових і політичних – задля досягнення ефекту міжнародної єдності.

Четверту групу становлять публікації, в яких науковці, як-от: Х. Сьюрсен [551; 552; 553], К. Е. Сміт [556; 557], Г. В. Маулл [411; 412], Х. Януш [344], Н. Точчі [615; 614], Т. Форсберг [269] та ін., пропонують власні авторські підходи до розмежування поведінкових моделей нормативних та ненормативних акторів зовнішньої політики. До п'ятої ж групи джерел увійшли роботи опонентів концепції «нормативної сили». Слід зазначити, що більшість критичних зауважень

була зроблена в перше десятиліття ХХІ ст. ще до того, як концепція була уточнена й частково переосмислена самим Я. Маннерсом та низкою прихильних до його ідей вчених. Тому такі зауваження, як і будь-яка критика, висловлена без урахування особливостей нинішньої інтерпретації концепції «нормативної сили», радше мають номінальну цінність, ніж вказують на фактичні недоліки такої концепції. Попри зазначене, ознайомлення з зауваженнями опонентів, навіть якщо вони станом на сьогодні втратили свою актуальність, було необхідним у контексті виконання дисертаційного дослідження. Так, науковці, серед яких – А. Хайд-Прайс [323; 324], Р. Янгс [677; 678], М. А. Поллак [474] та ін., критикували концепцію за її неспроможність пояснити певні аспекти поведінки нормативного актора, зокрема те, як і за яких умов такі актори можуть прагнути одночасно до досягнення нормативних і ненормативних цілей, застосовуючи при цьому засоби і «м'якої», і «жорсткої» сил. Цей концептуальний недолік був усунутий завдяки зусиллям вже згаданих інтелектуалів, з-поміж яких Н. Точчі [614; 615] й Х. Януш [344]. Ще одне поширене критичне зауваження, висловлене, зокрема, К. А. Ніколаїдісом [265; 440; 441], Р. Хоусом [441], Т. Діц [181; 611], А. Тойе [617] та ін., стосувалося того, що рання версія концепції сприяла ідеалізації образу й своєрідній привілейованізації ЄС. Натомість сучасна версія концепції більше не фокусується виключно на ЄС, а застосовується до всіх акторів, здатних діяти відповідно до нормативної поведінкової логіки. Ба більше, вона не покликана ідеалізувати конкретних акторів, а радше має на меті встановити жорсткі рамки, в межах яких вони мають функціонувати, якщо прагнуть відповідати статусу нормативного актора.

Окрему, шосту, групу становлять праці, в яких автори з'ясовують, чи докладає ЄС нормативні зусилля для просування власних норм у третіх країнах, і наскільки ці зусилля є ефективними. Так, Н. Дейгд [179] і Л. Жизномірська [687], Й. Аренс, Г. В. Хоен [15] та ін. досліджують, чи використовує ЄС політику «нормативної сили» для поширення демократичних норм, Р. Нуреддін [446], С. Фрейн [270], А. Даскалова [171], Й. Гульде [301] та ін. – для просування прав людини й основоположних свобод, Г. Нучева і К. Зарембо [447], Х. Чен [50; 51] та ін. – для стимулювання безпекових чи демократичних реформ в партнерських

держав тощо. Намагання оцінити ефективність нормативних зусиль ЄС у різних регіонах світу для просування європейських цінностей здійснювалися авторами, серед яких Б. Вентурі, Н. Куннамас [382], С. Чень [50], П.-Ч. Ванг [653], С. Шайперс, Д. Сікуреллі [540] та ін. Існує також нечисленна група авторів, з-поміж яких К. Валієва [646], М. Рієппола [528], А. Макаричев [400] та З. Ю. Чепел [46], Н. Р. Сміт [558], Г. Гауккала [308; 309], котрі здійснюють спроби визначити, чи керувався ЄС нормативними мотивами на різних етапах розвитку відносин з Україною. Їхні дослідження не можна вважати комплексними, а висновки – достатньо обґрунтованими, позаяк вони фокусуються лише на окремих аспектах зовнішньої політики ЄС, ігноруючи ширший контекст і комплексний підхід до вивчення нормативної сили.

До цієї ж сьому групи джерел також увійшли праці, в яких вчені, як-от: М. Спероні [562], Д. А. Фусек [274], Й.-М. Марку [410], А. Оздемір [460] та ін., намагаються з'ясувати, чи володіє ЄС достатнім нормативним потенціалом для того, щоб досягти довкільної та кліматичної стійкості у всьому світі. Окрему підгрупу становлять роботи науковців, котрі порушують питання, чи керувався ЄС нормативною поведінковою логікою під час розбудови «зеленого» партнерства й кліматичного діалогу з такими державами, як Китай (Л. А. А. Пільснер [471], Я. Шаохуа [547], Ж. А. Ференці [260]), Бразилія (С. Афіоніс, Л. Стрінгер [8]), Нова Зеландія (А. М. Макдональд [396]) та іншими. У цьому контексті зауважимо, що станом на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, в яких би аналізувалася співпраця ЄС з Україною у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату крізь призму концепції «нормативної сили Європи».

Праці, об'єднані у восьму групу наукових джерел, присвячені глибокому й всебічному аналізу феномена лідерства у міжнародних відносинах, а також з'ясуванню сутності, етапів становлення та основних підходів до формування та стимулювання кліматичного лідерства ЄС. У межах окресленого напрямку досліджень слід акцентувати увагу на роботах таких інтелектуалів, як Дж. Най [449; 450; 451], О. Р. Янг [677; 678], Р. Майнс [398], Ч. Ф. Паркер, К. Карлссон [466; 467], А. Ундердал [637], М. Грабб, Дж. Гупта [299]. Їхні наукові розвідки присвячені

аналізу типів, стилів та загалом явища зовнішньополітичного лідерства. Спроби розмежувати поняття «зовнішньополітичне домінування» та «зовнішньополітичне лідерство» здійснювали автори, як-от: Ч. Кіндлбергер [374], А. Алі, Дж. М. Віснеський [16], Д. П. Каллео [41] та інші. Водночас зауважимо, що до аналізу різних проявів кліматичного лідерства ЄС та впливу об'єднання на формування глобальної кліматичної політики зверталися у своїх працях зарубіжні вчені, з-поміж яких – Р. К. В. Вурцель, Дж. Конноллі, Д. Ліфферінк [674], П. Тобін, Д. Торні, К. Біденкоф [613], С. Обертюр [190; 305; 453; 454; 455], К. Дюпон [190], Л. Гроен [453; 455], Ф. Ямін [676], Е. Джордан, Т. Райнер, К. Шулецький [305], Дж. Воглер [650; 651], Е. Орландо [456], К. Келлі [455], О. Ельгстрьом [201; 372], Б. Кілліан [372], Л. Г. В. Шайк, С. Шунц [539], К. Хольцінгер, К. Нілл, А. Шефер [315] та ін., а також українські науковці, як-от: О. Івасечко [710; 711; 744], Я. Турчин, О. Цебенко [711; 744], Є. Тихомирова [742; 743], М. Бучин [700] та ін. Попри той факт, що зовнішньополітичне лідерство ЄС у сфері запобігання змінам клімату неодноразово ставало предметом наукових розвідок вітчизняних і закордонних учених, окремі його аспекти залишаються маловивченими. Зокрема, існує певна невизначеність щодо того, чи може ЄС³³ одночасно утвердитися і як зовнішньополітичний лідер, і як нормативний актор зовнішньої політики. Також нерозкритим лишається питання, які саме підходи до формування й стимулювання глобального кліматичного лідерства є допустимими для застосування ЄС як «зеленим» нормативним актором.

Вибір науково виважених методологічних підходів, а також наукової парадигми, що обумовила логіку дослідження й структуру дисертації, став можливим завдяки опрацюванню наукових робіт, приналежних до дев'ятої групи джерел. У таких працях представники різних наукових парадигм (позитивістської, конструктивістської, реалістичної, феміністської та інших парадигм), як-от: Я. Маннерс [403; 404; 405; 406; 407], А. Хайд-Прайс [323; 324], А. Німан, Дж. Бергманн [444], Е. Моравчик [423; 424; 425], К. Еммонс [425], Б. Румелілі [534],

³³ І ЄС, і будь-який інший актор, що прагне здобути зовнішньополітичне лідерство й реалізуватися як нормативний гравець.

Р. Гуерріна [300], Н. Фішер-Онар [265], К. А. Ніколаїдіс [265; 440; 441], здійснювали дослідження зовнішньої політики ЄС, у такий спосіб сприяючи поглибленню розуміння її сутності, особливостей формування й реалізації. Крім того, така група джерел налічує й праці, де науковці, зокрема С. Саркер, А. С. Лі [536], А. Р. В. Такахаші, Л. Араужо [587], Г. Шенкс [546] С. Кроу, К. Крессвелл, Е. Робертсон, Г. Губі, Е. Ейвері, А. Шейх [165], надають керівні вказівки для проведення позитивістського формату case study.

Написання дисертаційної роботи було б неможливим без ґрунтовного опрацювання нормативно-правових актів, що становлять основу десятої групи джерел. Серед них особливу увагу було надано: 1) міжнародним договорам у сфері запобігання змінам клімату, таким як Кіотський протокол [644], Паризька угода [465], РКЗК ООН [643] та ін.; 2) правовим актам, як-от: Єдиному Європейському Акту (далі – ЄСА) [550], Кліматичному цільовому плану [110], Європейському Кліматичному Пакту [125], новій Стратегії індустріального розвитку ЄС [102], Кліматичному закону [492], Плану дій ЄС щодо нульового забруднення [105], новій Стратегії щодо адаптації до зміни клімату [116] та ін., які формують сучасну політику ЄС у сфері запобігання кліматичним змінам і складають основу його кліматичного законодавства; 3) деклараціям, угодам та іншим правовим документам, зокрема Гаазькій і Нордвейкській деклараціям [604; 607], підписання яких сприяло розбудові кліматичного законодавства ЄС; 4) документам, що регулюють відносини ЄС з третіми країнами у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату, серед яких, зокрема – спільні декларації ЄС з Китаєм, В'єтнамом, Філіппінами, Сінгапуром, Таїландом тощо [224; 472; 222]; 5) актам, зокрема Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [25], Угоді про участь України у Програмі ЄС LIFE [12], Меморандуму про стратегічне партнерство між Україною та ЄС у сфері біометану, водню та синтетичних газів [418] та ін., які закладають правовий фундамент для розвитку кліматичного діалогу між Україною та ЄС; 6) законодавчим актам, серед яких – Комюніке, яким у 2008 р. затверджувався енергетичний та кліматичний пакет ЄС [115], Восьма програма дій ЄС у галузі навколишнього середовища [173], Кліматичний закон [492], що фіксують

прагнення ЄС утвердитися як глобальний кліматичний лідер; 7) актам, зокрема Комюніке «Європейський зелений курс» [101], Висновкам Ради щодо «зеленої» дипломатії ЄС [148] та ін., що містять намір Союзу реалізувати амбітні «зелені» перетворення, включаючи досягнення кліматичної нейтральності, за участю партнерських держав.

Висновки до розділу 1

Категорія «сила» здавна привертала увагу науковців різних галузей знань. Теоретичні напрацювання інтелектуалів античного періоду, зокрема Демокріта, Фукідіда, Арістотеля й Каутілії, заклали підґрунтя для подальшого вивчення згаданої категорії представниками різних наукових шкіл і напрямів. Так, за переконанням прихильників однієї з найвпливовіших політологічних шкіл – політичних реалістів, в умовах, коли більшість держав схилиються до послугування логікою консеквенціалізму під час реалізації зовнішньополітичних стратегій, силові інструменти слугують чи не єдиним дієвим засобом впливу на інших учасників міжнародних відносин та захисту національної безпеки, і, відповідно, відмова від їх застосування загрожує втратою державного суверенітету й послабленням позицій на світовій арені. Натомість представники ліберальної традиції виступають проти реалізації силової політики, віддаючи перевагу політиці «м'якої сили», яка передбачає досягнення міжнародної стабільності й миру через співпрацю, застосування правових механізмів, розширення торговельних зв'язків тощо. Своєю чергою конструктивісти розглядають силу як соціально сконструйовану категорію, зміст якої залежить від пануючої станом на певний момент часу ідеології – системи суспільних поглядів, переконань і норм.

Окремим, новим і перспективним напрямом дослідження є вивчення сили у зовнішній політиці конкретних суб'єктів. Виокремлення такого напрямку стало можливим більшою мірою завдяки науковим доробкам представників окреслених вище теорій. Позаяк фокус дослідницької уваги в дисертаційній роботі прикутий до конкретного актора зовнішньої політики – Європейського Союзу, спроби концептуалізації його сили піддавалися ретельному аналізу. Однією з найбільш

вдалих спроб пояснити природу і характер сили ЄС була здійснена британо-швейцарським науковцем Ф. Дюшеном у 70-х рр. XX ст. За його прогнозами, ЄС міг би ефективно функціонувати та становити гідну конкуренцію іншим акторам зовнішньої політики, застосовуючи лише засоби м'якої сили й відкидаючи саму ідею мілітаризації навіть з оборонною метою. Це положення стало базовим для сформованої ним концепції «громадянської сили Європи». Саме воно піддалося критиці неореалістами в 1980-ті рр., коли загострилися відносини між США та СРСР, і актуальності набуло поняття «сили» держави в інтерпретації представників політичного реалізму.

Всупереч прогнозам Ф. Дюшена та прихильників його концепції, у 1990-х рр. ідея зміцнення військової складової «сили» ЄС все ж була втілена, зокрема, завдяки підписанню Маастрихтського договору, яким була започаткована Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС, та ухваленню рішень про утворення Європейської політики безпеки й оборони. Це спричинило нову хвилю дискусій щодо ролі ЄС у світовій політиці та природи його сили. У відповідь на критику концепції «громадянської сили» данський політолог Я. Маннерс розробив авторську концепцію «нормативної сили Європи», яка слугує основною підвалиною дослідження, викладеного в дисертаційній роботі.

Отже, у дисертаційному дослідженні ми виходимо з того, що сила є комплексною категорією, яка найкраще розкривається через підхід, що трактує її як цілісну теоретичну конструкцію зовнішньополітичної поведінки. Себто констатація факту, що ЄС є носієм конкретного типу сили³⁴, у нашому випадку нормативної сили, можлива лише після аналізу його зовнішньополітичної поведінкової моделі на предмет відповідності вимогам концепції «нормативної сили Європи». Такий підхід використовували багато науковців, серед яких Я. Маннерс, Ф. Дюшен, Л. Аггестам, С. Вуда, Ч. Дамро, які створювали власні концепції сили ЄС.

³⁴ Водночас доведення факту активізації саме нормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України (або політики нормативної сили для розбудови кліматичного діалогу з Україною) здійснюватиметься в дисертаційній роботі завдяки аналізу зовнішньополітичних цілей, засобів та пріоритетних намірів Союзу.

Проведений аналіз стану вивчення теми у сучасній науковій літературі засвідчує відсутність досліджень, в яких чітко окреслюються риси, притаманні нормативним акторам зовнішньої політики. Через таку прогалину визначити, чи поведінкова модель ЄС є нормативною, не видавалося можливим. Здійснена систематизація та формування нових критеріїв, які дозволяють ідентифікувати нормативного актора серед ненормативних акторів (гегемонів, імперій, акторів, що реалізують політику «статус-кво»), дали змогу заповнити прогалину й здійснити подальші кроки в межах дисертаційного дослідження.

Отже, було визначено, що актор зовнішньої політики як носій нормативної сили наділений низкою унікальних характеристик: актор 1) є прихильним до політики «мультилатералізму», 2) просуває лише ті принципи й норми, що походять з міжнародних конвенцій та інших правових документів, особливо тих, що становлять цінність для ООН, 3) прагне до здійснення «помітного» нормативного впливу на решту світу, що має виявлятися в активізації партнерських відносин, соціалізації та запровадженні спільних міждержавних ініціатив, 4) активно послуговується зовнішньополітичними механізмами, що їх виокремив Я. Маннерс – механізми *контагіозного поширення норм, інформаційне поширення норм, процедурного поширення норм, «неприхованого» поширення норм, механізм «перенесення», механізм «культурного фільтра»,* та вдається до застосування інструментів жорсткої сили лише в крайніх випадках, зокрема задля самооборони, і в спосіб, санкціонований міжнародним правом, 5) послуговується логікою відповідності під час дотримання власних норм і логікою аргументації в процесі поширення норм, 6) застосовує однакові механізми для просування одних і тих самих принципів і у межах власної юрисдикції, і за її межами, 7) зважено підходить до вибору механізмів для поширення принципів, аби їх застосування не завдало шкоди встановленим порядкам, за якими живуть інші учасники міжнародних відносин тощо.

Оскільки здатність чинити «помітний нормативний вплив» є одним з критеріїв ідентифікації нормативного актора зовнішньої політики, виникає потреба у визначенні умов, за яких актор здатен здійснити такий вплив. Станом на сьогодні

праці, в яких порушувалося зазначене питання, відсутні, що спонукає нас визначити ці умови в межах дисертаційного дослідження. У роботі ми припускаємо, що піддатливість держав нормативному впливу конкретного актора залежить від ступеня їхньої прихильності до цінностей, що сповідує таких актор: чим вищий рівень лояльності держав до нормативного актора, тим більша ймовірність досягнення останнім бажаного нормативного ефекту в таких державах. Визначення конкретних підходів до стимулювання прихильності держав передбачено концепцією зовнішньополітичного лідерства, яка також проаналізована в першому розділі роботи. Зауважимо, що в науковій літературі ще не досліджено взаємозв'язок між концепцією «нормативної сили» та концепцією зовнішньополітичного лідерства, а значить у роботі актуалізовано новий та перспективний напрям дослідження.

Для того, щоб перевірити нашу гіпотезу й піддати критичному аналізу критерій, відповідно до якого кожен актор, що прагне закріпити за собою статус нормативного, має стимулювати прихильність держав до себе шляхом застосування директивного, інструментального та когнітивного підходів – прагнути до здобуття зовнішньополітичного лідерства, в роботі використано метод case study, поетапність здійснення якого зумовлена обраним у роботі позитивістським підходом і наведена у підрозділі 1.3. За допомогою згаданого методу також перевіряється друга гіпотеза: актор, що здобув зовнішньополітичне лідерство і діє відповідно до логіки відповідності в процесі дотримання й просування норм *climate acqvis*, схильний вдаватися до нормативної, а не статус-кво, реальної чи гегемонічної, політики щодо третьої країни.

Проведений джерелознавчий аналіз також засвідчив потребу в 1) проведенні комплексного дослідження мотивів, якими керувався й керується ЄС в процесі розбудови відносин з Україною у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату, 2) виокремленні зовнішньополітичних засобів, які Союз застосовував в процесі просування кліматичних наративів в Україні, починаючи з моменту проголошення незалежності останньої в 1991 р., 3) встановленні типу політики, до якого ЄС вдається/вдавався для розбудови кліматичного діалогу з

Україною. Реалізація перелічених завдань у дисертаційному дослідженні стала можливою завдяки використанню загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, серед яких – метод case study, індуктивний метод, дедуктивний метод, аналіз, компаративістський метод, узагальнення, гіпотетичний метод, систематизація, проблемно-хронологічний метод, порівняльно-історичний метод, дескриптивний метод тощо, а також підходів, як-от: системного, структурно-функціонального, інституційного й міждисциплінарного.

Основні положення розділу знайшли своє відображення в публікаціях дисертанта [704; 705; 320; 322].

РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

1.1. Система інституційного забезпечення кліматичної зовнішньої політики ЄС

Досить складною й розгалуженою є структура інституційного апарату, відповідального за розробку та імплементацію зовнішньополітичних стратегій ЄС із пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату. У наведеному підрозділі дисертаційної роботи здійснені систематизація й детальне вивчення елементів цієї структури. Загалом окреслення функцій, повноважень та визначення особливостей взаємодії різних органів та інститутів, які формують і реалізують зовнішню кліматичну політику ЄС, сприяє розумінню того, як створюються умови для формування ефективного інституційного потенціалу, необхідного для розробки життєздатних моделей кліматичного лідерства та концепту «нормативної зеленої сили».

Особливе місце в системі інституційного забезпечення кліматичної політики ЄС належить Європейській Комісії, яка слугує вищим органом виконавчої влади ЄС та володіє широким спектром повноважень, зокрема, у сфері нормотворчості. Єврокомісія ініціює розроблення нових та внесення змін до поточних директив, регламентів та інших актів, що регулюють відносини в сфері запобігання змінам клімату, формує стратегії та плани дій ЄС, спрямовані на досягнення пріоритетних кліматичних цілей, з-поміж яких – зменшення викидів парникових газів, адаптація до зміни клімату, забезпечення розвитку відновлювальних джерел енергії (далі – ВДЕ) тощо. Зауважимо, що законодавчі та інші акти можуть ухвалюватися на рівні ЄС лише на підставі пропозицій Комісії, якщо інше не передбачено установчими договорами [129, ст. 17 (2); 130, ст. 293].

Крім того, Єврокомісія може ініціювати відкликання власних пропозицій щодо законодавчих актів, поки Рада ЄС не ухвалила рішення щодо них [638, с. 2-5]. Так, наприклад, у 2011 р. Комісія внесла правки до Директиви Ради ЄС «Про реструктуризацію системи Співтовариства з оподаткування продуктів енергії та

електроенергії» задля того, аби цілі, закладені в ній, узгоджувалися з оновленими цілями ЄС у сферах енергетики та запобігання змінам клімату на період до 2020 р. Однак пропозиція щодо оподаткування енергетичних продуктів, запропонована Єврокомісією в таких правках, не знайшла схвальних відгуків держав-членів ЄС: передбачалося, що введення в дію окреслених пропозицій матиме негативний вплив на конкурентоспроможність держав Союзу. Саме тому Європейська Комісія відкликала правки в 2015 р. задля розробки нової пропозиції, яка б враховувала побажання національних урядів держав-членів ЄС [527, с. 4].

Протягом останнього десятиріччя Європейська Комісія продемонструвала значний прогрес у сфері нормотворчості та стратегічного планування, запустивши низку ініціатив, як-от Європейський зелений курс (далі – ЄЗК), який передбачає перехід ЄС до сталої та низьковуглецевої економіки, Європейську обсерваторію клімату та здоров'я, покликану вивчати, передбачати та мінімізувати загрози для здоров'я людей, що виникають внаслідок зміни клімату, а також розробивши в співпраці з іншими органами та зацікавленими сторонами тексти Кліматичного Закону й низки інших актів вторинного права, серед яких – Комюніке «Чиста планета для всіх. Європейське стратегічне довгострокове бачення процвітаючої, сучасної, конкурентоспроможної та кліматично нейтральної економіки», нова стратегія ЄС щодо адаптації до зміни клімату «Формування стійкої до клімату Європи», Комюніке «Управління кліматичними ризиками – захист людей і процвітання»³⁵ [101; 492; 229; 116; 118].

До повноважень Комісії також належить забезпечення представництва ЄС у зовнішніх відносинах, за винятком сфери спільної зовнішньої та безпекової політики та інших випадків, обумовлених установчими договорами [129, ст. 17 (1)]. Так, Єврокомісія представляє інтереси ЄС на різних площадках, де обговорюються питання, пов'язані зі зміною клімату, та розробляються колективні стратегії дій для

³⁵ У зазначеному Комюніке Єврокомісія, з-поміж іншого, привертає увагу до проблеми кліматичної дезінформації та зобов'язується застосовувати різні інструменти, зокрема політичні й цифрові, а також співпрацювати з міжнародними партнерами задля подолання такої проблеми. Окрім того, у документі Європейська Комісія декларує наміри пропагувати дотримання положень Кодексу практики щодо дезінформації та проводити аналіз дезінформаційних наративів у сфері зміни клімату [683].

досягнення кліматичної стійкості. Спільно з делегаціями держав-членів Європейська Комісія діє від імені ЄС на міжнародних самітах з кліматичних амбіцій [59], щорічних конференціях, які проводяться в межах РКЗК ООН [128], а також різних регіональних та міжнародних форумах і зустрічах, як-от: щорічному Африканському кліматичному саміті, кліматичному саміті держав Азійсько-Тихоокеанського регіону, зустрічах міністрів країн «Групи семи» з питань клімату, енергетики та навколишнього середовища тощо.

Комісія здійснює роль координатора та головного виконавця кліматичної політики ЄС, представляючи інтереси Союзу на міжнародній арені та забезпечуючи реалізацію зобов'язань, зокрема, щодо виконання цілей, сформульованих у Паризькій угоді. На Єврокомісію покладено обов'язок здійснювати моніторинг та оцінку виконання кліматичної політики ЄС, включаючи виконання програм з адаптації до зміни клімату, розроблених окремими державами-членами ЄС, а також проводити перевірку законодавств держав, що є кандидатами на вступ до ЄС, на відповідність з EU *acquis* – здійснювати процедуру скринінгу [492, ст. 6; 540]. За результатами скринінгу Комісія формує звіт, у якому, з-поміж іншого, наводиться оцінка ступеню готовності держави-кандидата за кожним розділом EU *acquis*, зокрема за розділом «Довкілля і зміна клімату» [659, с. 1–2]. Крім того, Єврокомісія перебуває у тісній співпраці з секторами європейської економіки, сприяє розробці їхніх орієнтовних «дорожніх карт». Виконання заходів, передбачених такими «картами», яке також контролюється відповідними підрозділами Комісії, покликане сприяти досягненню амбітної двоєдиної мети ЄС – закріпити за Союзом статус глобального кліматичного лідера та перетворити Європу на перший кліматично нейтральний регіон до середини нинішнього століття. Загалом Комісія уповноважена розвивати кліматичний діалог на рівні ЄС та сприяти обміну передовим досвідом між зацікавленими сторонами всередині Союзу та за його межами [492, ст. 10, (7)].

Ефективну роботу Європейської Комісії, пов'язану з концептуальним оформленням зовнішнього та внутрішнього вимірів кліматичної політики ЄС та безпосереднім виконанням такої політики і на рівні ЄС, і на глобальному рівні,

забезпечує Генеральний директорат з питань клімату (далі – ГДПК). На цей профільний підрозділ Комісії покладено низку важливих обов’язків, серед яких – сприяти виконанню цілей ЄЗК шляхом вироблення ефективних внутрішньо- та зовнішньополітичних кліматичних стратегій та досягненню цілей сталого розвитку, зокрема 13-ої цілі, яка передбачає вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками; пропагувати інноваційні технології декарбонізації для боротьби з глобальним потеплінням; забезпечувати ефективне функціонування системи торгівлі квотами на викиди двоокису вуглецю (далі – СТВ); популяризувати кліматично відповідальну поведінку в Європі та за її межами; підтримувати амбітне глобальне кліматичне лідерство ЄС, запобігаючи руйнації озонового шару та сприяючи розвитку міжнародного й внутрішнього вуглецевих ринків; стимулювати інвестиції в кліматично орієнтовані технології та ініціативи тощо [594; 571, с. 1-7]. ГДПК спільно з іншими структурними підрозділами розробляє проекти актів *climate acquis*, які після затвердження Комісією вносяться на розгляд Європейського Парламенту та Ради ЄС. Зауважимо, що цей підрозділ може брати активну участь у процесі обговорення проєкту нормативного акту в сфері протидії кліматичним змінам, ініційованого зазначеними органами. Саме ГДПК відповідає за здійснення оцінки й моніторингу ефективності виконання кліматичного законодавства державами-членами ЄС та державами, які воліють доєднатися до Союзу.

До утворення ГДПК в 2010 р. постановкою кліматичного порядку денного ЄС займалися інші профільні директорати Єврокомісії, як-от: Генеральний директорат із питань довкілля, Генеральний директорат із досліджень та інновацій тощо. У цьому контексті зауважимо, що усунення дублювання функціональних обов’язків у межах інституційної системи Єврокомісії досягається сьогодні шляхом чіткого розподілу компетенцій та регулярної координації роботи усіх директоратів.

Під час першої каденції Урсули фон дер Ляєн для ГДПК був розроблений стратегічний план роботи, розрахований на 2020-2024 рр. включно [571]. План містить основну мету діяльності директорату в зазначений період – сприяти впровадженню ЄЗК – та низку зовнішньополітичних завдань, як-от: підтримувати

партнерські держави, зокрема країни, що розвиваються, у регіонах Африки, Азії, Європи та Латинської Америки, у їхніх прагненнях реалізувати амбітну кліматичну політику; продовжувати тісну співпрацю з державами-членами ОЕСР для розбудови кліматичного діалогу; заохочувати держав-членів Міжнародної морської організації до скорочення викидів парникових газів; сприяти реалізації глобальної програми компенсації та скорочення викидів CO₂ для міжнародної авіації «CORSIA»; виступати в ролі «лідіатора» в міжнародному переговорному процесі, зокрема, задля заохочення найбільших держав-забруднювачів до реалізації амбітних кліматичних цілей; скликати спільно з Канадою та Китаєм щорічні зустрічі очільників міністерств кліматичної політики з держав G20 та інших партнерських країн тощо [571, с. 21-22].

У тісній співпраці з Європейським виконавчим агентством із клімату, навколишнього середовища та інфраструктури (далі – ЄВАКНСІ) й іншими генеральними директоратами Єврокомісії, як-от: Генеральним директоратом з питань довкілля, Генеральним директоратом з досліджень та інновацій, Генеральним директоратом з мобільності та транспорту та Генеральним директоратом з енергетики, ГДПК здійснює управління Інноваційним і Модернізаційним фондами ЄС, за допомогою яких здійснюється фінансування «зелених» проєктів, що реалізуються на рівні ЄС, а також кліматичними кластерами програм «LIFE» і «Horizon Europe», якими передбачена фінансова підтримка кліматично орієнтованих заходів в державах-членах та партнерських державах ЄС [429, с. 5]. ГДПК покликана, з-поміж іншого, здійснювати стратегічне планування «LIFE» і «Horizon Europe» та консультування щодо особливостей впровадження їхніх кліматичних підпрограм. Крім того, цей підрозділ Єврокомісії та ЄВАКНСІ несуть відповідальність за оцінку проєктних пропозицій за вказаними підprogramами й безпосереднє впровадження проєктів, які перемогли в конкурсному відборі, а також здійснюють контроль за впровадженням місій ЄС з адаптації до зміни клімату [402, с. 10–11; 429, с. 5; 217]. Також слід зазначити, що ГДПК уповноважений визначати, які кліматичні заходи в партнерських державах будуть підтримані фінансовими інструментами, зокрема Інструментом

Передвступної Допомоги (далі – ПД) та Інструментом Сусідства, Розвитку та Міжнародного Співробітництва (далі – ІСРМС), і робити внески від імені ЄС до бюджету міжнародних угод, серед яких, зокрема – РКЗК ООН, Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар, Віденська конвенція про охорону озонового шару [21, с. 28].

Ще одним актором у межах інституційної структури ЄС, з яким ГДПК підтримує тісні зв'язки, є Європейське агентство з охорони довкілля (далі – ЄАОД). До повноважень агентства належить, зокрема, збирати інформацію для опису сучасного та передбачуваного стану довкілля, сприяти розвитку мереж та партнерств для обміну знаннями та експертизою з охорони довкілля в Європі, просувати позиції, закладені в ЄЗК тощо [238; 336]. Крім того, з 2012 р. ЄАОД спільно з Об'єднаним дослідницьким центром Європейської Комісії впроваджує Службу моніторингу земель «Copernicus», яка покликана надавати широкому колу користувачів у всьому світі високоякісну інформацію про стан довкілля, зокрема про зміни в кліматичному балансі планети, на основі космічних даних [134]. Завдяки відкритому доступу до цієї інформації, науково-дослідницькі центри можуть використовувати її для проведення власних досліджень, а уряди різних держав – брати її до уваги під час розробки своїх кліматичних політик.

Через надання консультацій та експертної підтримки з питань сталого розвитку державам-членам ЄС і ЄЕЗ, міжнародним організаціям, зокрема, таким як ВМО, ЮНЕП й Організація економічного співробітництва та розвитку, громадськості та урядам партнерських держав ЄАОД активно поширює кліматичні наративи ЄС з моменту свого створення в 1990 р. [238]. Сьогодні агентство веде регулярні діалоги з Управлінням з охорони довкілля США й іншими інституціями в Австралії, Канаді, Китаї, Індії та Південній Кореї, а також з регіональними організаціями в Африці, Азії та Південній Америці [336].

У 2012 р. ЄАОД та Єврокомісія за сприяння ГДПК створили онлайн-платформу «Climate-ADAPT», покликану забезпечувати полісімейкерам, фахівцям з управління ризиками, дослідникам та іншим зацікавленим сторонам доступ до інформації, ресурсів та інструментів з адаптації до зміни клімату в Європі. База

даних, розміщена на платформі, налічує інформацію різного характеру, зокрема, інформацію про вразливість секторів економіки ЄС – сільського господарства, охорони здоров'я, будівництва, водопостачання, енергетики тощо – до зміни клімату, заходи з адаптації, які можуть бути вжиті для зменшення ризиків, поточний стан транснаціональної кліматичної співпраці [598]. Інакше кажучи, платформа слугує довідковим інструментом, який сприяє обміну знаннями, практиками та досвідом з адаптації до зміни клімату між державами-членами ЄС, а також державами, що співпрацюють з ЄАОД, як-от: Ісландією, Норвегією, Швейцарією, Ліхтенштейном, Туреччиною, Албанією, Боснією і Герцеговиною, Північною Македонією, Чорногорією, Сербією та Косово [116, с. 6–7; 65, с. 7].

Для підтримки діяльності ЄАОД у 2021 р. була створена Європейська науково-консультативна рада зі зміни клімату. У Кліматичному законі зазначено, що врахування наукових рекомендацій Ради допоможе ЄС сформувати й втілити ефективні внутрішньо- та зовнішньополітичні стратегії з пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптації до них, а також досягти глобального кліматичного лідерства [492, п. 17]. Хоча Рада не бере безпосередньої участі у формуванні й реалізації зовнішньої кліматичної політики ЄС, однак вона впливає на діяльність органів й інститутів ЄС, які до таких процесів залучені, шляхом проведення консультацій і надання незалежних й об'єктивних рекомендацій. Так, наприклад, у звіті від 15 червня 2023 р. Рада зазначила, що задля досягнення кліматичної нейтральності в Європі до 2050 р. необхідно зменшити чисті викиди парникових газів на 90-95% до 2040 р. проти рівня 1990 р., а вже у лютому 2024 р. Європейська Комісія врахувала зазначену рекомендацію, зафіксувавши відповідну кількісну мету у своєму комюніке. До того ж у документі Комісія заявила про намір заохочувати інші держави до того, аби вони послуговувалися прикладом ЄС, зокрема й прикладом встановлення кількісних обмежень у продукування викидів CO₂, під час формування власних кліматичних стратегій [249, с. 15; 3; 121; 640].

Окрім ЄАОД, у підпорядкуванні Європейської Комісії знаходяться й низка інших агентств, як-от, зокрема, Європейське агентство хімічних речовин, Агентство з питань співробітництва енергетичних регуляторів, Європейського

агентства з морської безпеки, Європейське агентство з авіаційної безпеки, Європейське агентство з питань залізничного транспорту. Ці та інші агентства виконують важливу роль у справах реалізації, моніторингу й оцінки внутрішньої й зовнішньої кліматичної політики ЄС, підтримують об'єднання в досягненні глобального лідерства та заохочують держави світу до ухвалення екологічно відповідальних рішень. В процесі налагодження співробітництва з міжнародними організаціями та третіми країнами такі агентства керуються низкою нормативно-правових актів, погоджених в межах ЄЗК. До них належать, зокрема, такі: Восьма програма дій ЄС у галузі навколишнього середовища, Воднева стратегія для кліматично нейтральної Європи, Стратегія ЄС з інтеграції енергетичної системи, Регламент про використання відновлюваного та низьковуглецевого палив в морському транспорті, оновлені Регламент ЄС про моніторинг, звітність та верифікацію викидів вуглекислого газу від морського транспорту й Директива про відходи тощо [317; 498; 497; 482; 228, с. 3].

Безпосередній вплив на визначення напрямів розвитку Європейської Комісії здійснює Європейська рада: Європейська рада визначає загальні орієнтири та внутрішньо- й зовнішньополітичні пріоритети ЄС [623, ст. 15 (1)], у такий спосіб встановлюючи рамки, в межах яких функціонуватиме Єврокомісія. Так, наприклад, у стратегічному порядку денному ЄС, розрахованому на 2019-2024 рр., Європейська рада окреслила чотири середньострокові пріоритетні напрями розвитку для ЄС, серед яких – «побудувати кліматично нейтральну, зелену, справедливу та соціальну Європу» та «просувати європейські інтереси та цінності на світовій арені» [237, с. 2, 5–6]. Фіксація таких інтенцій Європейською радою призвела до встановлення відповідних цілей діяльності Єврокомісії під час першого головування Урсули фон дер Ляєн – зокрема, перетворити Європу на перший кліматично нейтральний регіон світу шляхом реалізації ЄЗК, водночас «зміцнюючи унікальний бренд відповідального глобального лідерства» [473, с. 4–7, 17–19]. З огляду на стратегічні орієнтири ЄС, визначені Європейською радою у червні 2024 р. [235, с. 19–20; 14], серед яких – досягти лідирування в здійсненні «зеленого» й цифрового переходів – з високою ймовірністю можемо припустити,

що під час другої президентської каденції Урсули фон дер Ляєн у 2024-2029 рр. реалізація ЄЗК і стимулювання глобального кліматичного лідерства залишатимуться одними з основних завдань Єврокомісії.

Також зауважимо, що стратегічні орієнтири, визначені Європейською радою та Радою ЄС³⁶, прямо впливають на характер відносин ЄС з третіми країнами та міжнародними організаціями. Після запровадження ЄЗК одним з таких стратегічних орієнтирів постає кліматично орієнтований підхід: все частіше в нормативно-правових актах, ухвалених зазначеними органами, фіксується намір залучити представників міжнародної спільноти до активної участі в здійсненні переходу до сталої економіки, чистої енергетики й глобальної кліматичної нейтральності [148, с. 2; 143, с. 2]. Так, у висновках від 11 грудня 2020 р. Європейська рада закликала до зміцнення кліматичного партнерства з державами-партнерами Південного сусідства та США [232]. Згодом у червні 2023 р. вона визнала Китай одночасно «партнером, конкурентом та системним суперником», а стимулювання його зусиль до реалізації амбітних планів щодо запобігання кліматичним змінам – одним із зовнішньополітичних пріоритетів ЄС. У документі йшлося й про важливість подальшої співпраці ЄС з Тунісом та Спільнотою держав Латинської Америки та Карибського басейну в напрямку протидії глобальним кліматичним й екологічним кризам [236, с. 9–12]. Водночас в актах, ухвалених за підсумками зустрічей, що відбувалися впродовж 2023-2024 рр., Рада ЄС наголосила на важливості розбудови кліматичного діалогу з низкою міжнародних організацій, серед яких, зокрема, Рада Європи, ООН, ОБСЄ [147; 143; 142].

Для забезпечення ефективного управління різними політичними сферами, які потребують спеціалізованих підходу й експертизи, Європейська Рада «встановлює перелік конфігурацій Ради ЄС» – форматів зустрічей, які формуються залежно від питань, які вносяться до порядку денного [130, ст. 236]. Так, у роботі кожної з конфігурацій беруть участь профільні міністри усіх держав-членів ЄС, як-от: міністри закордонних справ, міністри з питань освіти, молоді, культури й спорту,

³⁶ Рада з закордонних справ – одна з конфігурацій Ради ЄС – має встановлювати орієнтири зовнішньої діяльності Союзу на основі стратегічних пріоритетів, визначених Європейською Радою [623, с. 16].

міністри економіки, міністри захисту довкілля тощо. У 1990-х рр. кількість конфігурацій становила 22, у 2000 р. – 16, а у 2002 р. – 9. З моменту набуття чинності Лісабонського договору у грудні 2009 р. в Раді ЄС діє десять конфігурацій [211], серед яких – Рада, котра спеціалізується на питаннях охорони навколишнього середовища. Хоча така Рада спільно з Європейським Парламентом відповідають за формування екологічної, зокрема кліматичної, політики ЄС, рішення, ухвалені іншими Радами міністрів часто мають прямі наслідки для цієї політики. Це пояснюється міжгалузевим характером екологічної політики ЄС. Наприклад, Рада з питань транспорту, телекомунікацій та енергетики зобов’язала держав-членів ЄС підвищити енергоефективність не менше ніж на 11,7 % до 2030 р. проти рівня 2020 р. й утриматися від спрямування інвестицій у розвиток проєктів енергетичної інфраструктури, яка працює на викопному паливі в третіх країнах [182; 144, с. 7], Рада з загальних питань – сприяти переходу партнерських держав до «урбаністичної низьковуглецевої та кліматично стійкої моделі» тощо [145]. Встановлюючи такі зобов’язання, Ради міністрів не тільки сприяють досягненню цілей внутрішньої й зовнішньої кліматичних політик ЄС, але й деколи визначають спосіб їх досягнення. Для забезпечення певного рівня узгодженості дій різних Рад проводяться спільні засідання, зокрема міністрів довкілля та транспорту [377, с. 62–63].

Відповідно до статті 192 Договору про функціонування ЄС Рада з питань захисту довкілля має повноваження ухвалювати рішення щодо того, які заходи має вживати Союз для досягнення цілей політики у сфері охорони навколишнього середовища [130, ст. 192]. Так, наприклад, за підсумками зустрічі від 17 червня 2024 р. Рада створила низку рекомендацій, врахування яких допоможе ЄС реалізувати свої зовнішньополітичні амбіції у досягненні глобальної кліматичної стійкості: Рада наполягає на розширенні міжнародної співпраці ЄС у сфері запобігання змінам клімату, збільшенні обсягів фінансування для створення належних умов розвитку тих країн, які найбільш піддані кліматичним ризикам, а також закликає до розробки й реалізації добре скоординованих зовнішньополітичних стратегій та міжнародних проєктів задля ефективної

боротьби з глобальними екологічними проблемами [141]. Крім того, Рада систематично виявляє недоліки чинної в певний період часу моделі кліматичної дипломатії ЄС та у відповідних висновках формує рекомендації з метою їх усунення. Зокрема, після COP15, коли стало зрозуміло, що підхід ЄС до стимулювання проактивної кліматичної діяльності на глобальному рівні втратив свою ефективність в нових геополітичних умовах, Рада ЄС запропонувала розробляти окремі стратегії заохочення для кожної держави та макрорегіону. Такий підхід дозволив ЄС створити коаліції лояльних до високих екологічних стандартів держав, які в прийдешніх переговорних процесах ставали на бік ЄС [614, с. 21, 127].

До обов'язків Ради з питань захисту довкілля також належать забезпечення інтеграції екологічних і кліматичних питань у розробку та застосування інших видів політики ЄС, зокрема зовнішньої, а також формулювання офіційної позиції, яку дотримуватимуться високопосадовці ЄС під час міжнародних кліматичних конференцій та переговорів, на яких порушуватиметься проблематика неконтрольованих кліматичних змін [207]. Зауважимо, що Рада ЄС надає мандат Європейській Комісії на ведення переговорів щодо укладання кліматичних угод³⁷, голосує за їх підписання, а згодом після формального погодження Європейським парламентом укладає такі угоди³⁸ [130, с. 218; 610; 660]. Зазначена процедура дотримувалася ЄС під час погодження текстів міжнародних кліматичних угод, як-от: РКЗК ООН, Кіотського протоколу й Паризької угоди, а також підписання договорів, зокрема, щодо створення двосторонніх кліматичних партнерств, «зелених» альянсів, партнерств для справедливого енергетичного переходу тощо. Окремо зауважимо, що вплив Європейського парламенту на процес схвалення угод, що регулюють окремі аспекти дво- або багатосторонніх відносин ЄС у сфері запобігання змінам клімату³⁹ є доволі обмеженим, позаяк стаття 218 Договору про функціонування передбачає лише кілька випадків, коли Рада ЄС має отримати

³⁷ Позаяк така угода або переважна більшість її положень підпадає під сферу дії спільної кліматичної політики, надання мандату вимагається й від урядів держав-членів [610; 660].

³⁸ Відповідальність за перевірку відповідності укладених кліматичних угод *climate acquis* несуть Рада ЄС й Європейська Комісія [610; 660].

³⁹ Як і на формування зовнішньої кліматичної політики ЄС загалом.

схвалення від цього органу перед укладанням такої угоди. До таких випадків, зокрема, належить укладання угоди про асоціацію й угоди, яка запроваджує окрему інституційну структуру через організацію процедур співпраці⁴⁰ [130, с. 218; 39, с. 52].

Відповідно до установчих договорів ЄС Рада міністрів спільно з Європейським Парламентом несуть відповідальність за розробку кліматичного законодавства ЄС⁴¹. Як правило, Європейська Комісія подає пропозицію щодо конкретного законодавчого акту Раді міністрів, яка своєю чергою обговорює, змінює або доповнює її⁴². Участь Європейського Парламенту в цьому процесі залежить від типу законодавчої процедури: у деяких випадках Парламент володіє правом вето й може пропонувати зміни до акту, а в інших випадках його роль може обмежуватися наданням консультацій або висловленням окремих думок [130, с. 218; 377, с. 63]. Оскільки сьогодні ЄС має вагомий вплив на формування кліматичного порядку денного, від того, чи міністри Ради ЄС та Європарламент погодять амбітні кліматичні внутрішньо й зовнішньополітичні цілі, напряду залежатиме якість глобальної кліматичної політики.

У цьому контексті підкреслимо, що у 1980-1990-х рр., на відміну від Європейської Комісії, яка наполегливо намагалася закріпити за ЄС статус «кліматичного піонера», розробляючи амбітні стратегічні плани у сфері захисту довкілля, Рада ЄС радше сповільнювала темп розвитку екологічного законодавства, утримуючись від ухвалення актів, в яких закладалися амбітні кліматичні прагнення, серед яких – директива, якою вводився «енергетичний податок» для стимулювання енергетичної ефективності в ЄС [315, с. 109–124]. Хоча сьогодні Рада міністрів активно сприяє прагненню ЄС утвердитися як глобальний кліматичний лідер, закладаючи нормативне підґрунтя для реалізації амбітних заходів із пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптації до них в

⁴⁰ Прикладом може слугувати угода про стратегічне партнерство між Канадою та ЄС у сферах охорони довкілля та запобігання змінам клімату, якою було передбачене утворення спільного міністерського комітету [139].

⁴¹ Процедура спільного ухвалення рішень Радою ЄС та Європейським Парламентом була розширена на всі сфери екологічної політики після набуття чинності Амстердамським договором 1 травня 1999 р. [377, с. 64–65].

⁴² Законодавчий акт, схвалений Радою ЄС та Європейським Парламентом, якщо він суперечить акту з вищою юридичною силою, може бути оскаржений у Суді ЄС. Хоча Суд ЄС не бере безпосередньої участі у формуванні кліматичної політики ЄС, однак він визначає межі, в яких формується така політика [655, с. 102].

Європі і за її межами, інколи через неузгодженість інтересів держав-членів вона продукує рішення, неідеальні для протидії сучасним кліматичним викликам. Так, наприклад, Рада ЄС піддається критиці за встановлення в Кліматичному законі мети скоротити викиди парникових газів на 55% до 2030 р., що не забезпечує досягнення цілей Паризької угоди – обмежити підвищення середньої глобальної температури до 1,5°C до 2030 р. та утримати її в межах 2°C до 2100 р. [596].

До повноважень Ради ЄС й Європейського Парламенту також належить затверджувати загальні річні та багаторічні фінансові плани ЄС, а також бюджети різних фінансових інструментів, зокрема тих, якими фінансуються заходи у сфері протидії кліматичним змінам і в Європейському регіоні, і за його межами – ICPMC, ІПД, Horizon Europe, Європейського фонду регіонального розвитку та інших [129, ст. 14]. У грудні 2020 р. Комісія ЄС, Європарламент та Рада ЄС досягли спільної згоди щодо спрямування більшої частки бюджетних коштів на фінансування таких заходів [334, с. 16]. Саме тому новим багаторічним фінансовим планом, погодженим Радою ЄС та Європейським парламентом на період з 2021 р. до 2027 р., передбачено виділення 30% фінансових ресурсів із загального бюджету Союзу на досягнення кліматичних цілей, що на 10% більше порівняно з періодом 2014-2020 рр. [61; 239]. Такий підхід до розподілу бюджетних коштів зумовлений потребою залучення додаткових ресурсів для підтримки регіонів, які найбільше піддаються кліматичним ризикам.

У цьому контексті слід згадати й про інституцію, відповідальну за досягнення однієї з пріоритетних зовнішньополітичних цілей ЄС – спільно з країнами G7 робити щорічний внесок у розмірі 100 млрд. доларів на фінансування заходів із пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптації до них [277, с. 11] – Європейський інвестиційний банк (далі – ЄІБ). У рік запуску ЄЗК Рада директорів ЄІБ затвердила низку амбітних «зелених» цілей, зокрема, спрямувати понад 50% усіх кредитних і інвестиційних ресурсів ЄІБ – приблизно 1 трлн євро – на підтримку кліматичної діяльності ЄС протягом 2021-2030 рр., з кінця 2021 р. припинити фінансування проєктів, реалізація яких призводить до збільшення глобального вуглецевого сліду, а також узгодити усі фінансові активності з

принципами та цілями Паризької угоди [242, с. vi; 212]. Контроль за виконанням зазначених цілей здійснює Консультативна рада з питань клімату та довкілля⁴³, заснована у 2021 р. [60].

У січні 2022 р. на базі ЄІБ був створений окремий підрозділ Global для розширення географії діяльності банку й підтримки зусиль ЄС у досягненні Цілей сталого розвитку та Паризької угоди. За час існування підрозділу фінансування проєктів, спрямованих на адаптацію до змін клімату за межами ЄС, зросло в середньому на 80%. До основних здобутків ЄІБ Global у 2023 р. слід віднести виділення 4,5 млрд євро на підтримку кліматичних і екологічних проєктів, спрямованих на збільшення генерації енергії з ВДЕ, зокрема, у Бангладеші, Боснії і Герцеговині, Кабо-Верде та Узбекистані, забезпечення стійкого розвитку залізничного й міського транспорту в Північній Македонії та Індії, підтримку сталого лісового менеджменту в Марокко тощо [241, с. 38–39]. Заручившись підтримкою Іспанського агентства з міжнародного розвитку та співробітництва, державного банку Італії «Cassa Depositi e Prestiti», Іспанської компанії з фінансування розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, а також німецького державного банку розвитку (далі – НДБР), ЄІБ Global планує запустити у 2024 р. ініціативу «Global Green Bond», покликану сприяти розвитку ринків «зелених» облігацій у країнах з низьким і середнім рівнями доходу [241, с. 40; 290]. Реалізація цієї ініціативи стане важливим кроком у мобілізації приватного капіталу для фінансування кліматичних проєктів і забезпечення справедливого та сталого переходу до низьковуглецевої економіки в глобальному масштабі.

Важливим елементом системи інституційного забезпечення зовнішньої політики ЄС у сфері запобігання змінам клімату також слугує Європейська служба зовнішніх справ (далі – ЄСЗС). Ця виконавча структура сприяє досягненню кліматичних цілей ЄС на глобальному рівні шляхом налагодження співробітництва з різними учасниками міжнародних відносин [4]. Після набрання чинності Лісабонським договором ЄСЗС стала головним координаційним органом Мережі

⁴³ Рада об'єднує науковців, представників бізнесу, неурядового сектору, міжнародних організацій тощо.

зеленої дипломатії (далі – МЗД), що є втіленням успішної моделі співпраці між дипломатичними представництвами ЄС і держав-членів у третіх країнах. Спільно з Генеральними директоратами Європейської Комісії, зокрема з Генеральним директоратом з питань довкілля, Генеральним директоратом з питань європейського сусідства та переговорів щодо розширення та ГДПК, ЄСЗС веде перемовини з державами, на яких поширюється ЄПС, встановлює єдині формат і спосіб донесення інформації про кліматичну діяльність ЄС до третіх країн, розробляє стратегії просування кліматичних наративів ЄС, а також відповідає за належний рівень представлення партнерським державам офіційних позицій ЄС щодо окремих питань, пов'язаних із формуванням і реалізацією європейської та глобальної кліматичної політики тощо [389, с. 11; 629, с. 1–2; 294; 246].

Систематизація основних органів та інституцій, відповідальних за формування й реалізацію зовнішньої кліматичної політики ЄС, окреслення їх функцій та повноважень, встановлення особливостей взаємозв'язку між ними створює підґрунтя для подальшого аналізу ефективності їх діяльності в частині конструювання концепту «нормативної зеленої сили ЄС». У дисертаційній роботі така ефективність оцінена в підрозділах 2.2. та 2.3. за кількома основними критеріями: наявність сформованої системи зовнішньополітичних нормативних засобів для просування норм, що впливають з міжнародних кліматичних угод та інших багатосторонніх правових документів (відповідність критерію *легітимності*); застосування засобів, що їх визначив Я. Маннерс, здійснюється з єдиною метою досягти нормативного помітного ефекту та є виправданим з огляду на конкретні обставини (відповідність критерію *злагодженості*); застосування на постійній основі одного і того самого інструментарію для просування таких норм на рівні ЄС та міжнародному рівні незалежно від того, чи передбачені прямі матеріальні вигоди для Союзу від такого застосування (відповідність критерію *узгодженості й логіці відповідності*); уникнення надмірного тиску на партнерські держави й активізації політики «жорсткої сили» загалом в процесі поширення кліматичних цінностей (відповідність критерію *злагодженості та логіці аргументації*); погодження на рівні ЄС єдиного варіанту стратегії з пом'якшення

наслідків й адаптації до зміни клімату та дотримання норм *climate acquis* відповідно до логіки *відповідності*.

2.2. Засоби реалізації зовнішньої політики ЄС у сфері запобігання змінам клімату

Станом на сьогодні ЄС вже встиг зарекомендувати себе як актор, який веде активну діяльність, спрямовану на формування «амбітної» глобальної кліматичної політики та залучення держав світу до побудови вуглецево нейтрального майбутнього. У період так званого критичного десятиліття⁴⁴ Рада ЄС визначила низку пріоритетних зовнішньополітичних цілей у сфері запобігання змінам клімату, до яких належать зміцнення глобального кліматичного співробітництва, виконання Паризької угоди, обмеження зростання температури до 1,5°C відносно доіндустріального рівня, підтримка заходів з адаптації до зміни клімату, зокрема, в найменш розвинених країнах і малих острівних державах, що розвиваються, а також збільшення колективного кліматичного фінансування [30, с. 2; 148]. У процесі досягнення зазначених цілей ЄС послуговується низкою нормативних зовнішньополітичних засобів, систематизація та детальний огляд яких передбачені у межах цього підрозділу.

На відміну від держав, котрі використовують економічні, зокрема, санкційні, торговельні, військові інструменти та інші засоби для досягнення цілей зовнішньої політики [22], ЄС, який прагне утвердитися як нормативний зовнішньополітичний актор, обмежений у застосуванні негативних стимулів, а тому для пробудження колективної кліматичної свідомості, як правило, вдається до активізації позитивних стимулів: широко використовує кліматичну дипломатію, інструменти технічної та фінансової допомоги, силу прикладу та інші нормативні інструменти зовнішньої політики.

⁴⁴ Термін, сформульований Міжурядовою групою експертів із питань змін клімату (далі – МГЕЗК), для позначення десятиліття, що розпочалося у 2020 р. За переконанням МГЕЗК, обмежити глобальне потепління приблизно до 1,5 °C видаватиметься можливим лише за умови, якщо глобальні викиди парникових газів скоротяться на 43% до завершення «критичного десятиліття» [399; 268].

У широкому розумінні кліматична дипломатія ЄС є втіленням одразу чотирьох механізмів, що їх виокремлює Я. Маннерс – механізму «*культурний фільтр*», адже реалізація такого типу дипломатії здійснюється ЄС задля формування єдиної для всієї міжнародної спільноти ідентичності, заснованої на кліматичних цінностях, а також механізмів *відкритого, процедурного, інформаційного поширення* норм кліматичного законодавства: прикладом використання механізмів *відкритої та інформаційної дифузії* норм може слугувати проведення інформаційно-роз'яснювальної й просвітницької роботи представництвом ЄС в державі перебування щодо кліматичної діяльності Союзу, прикладом застосування механізму «*процедурної дифузії*» – укладання зусиллями європейських дипломатів та високопосадовців двосторонніх і багатосторонніх угод ЄС з третіми країнами та міжнародними організаціями, що дозволяє розширити спектр дії кліматичного наративу за межі Європейського регіону. До реалізації кліматичної дипломатії залучені інституції та органи ЄС, серед яких, зокрема – Європейська Комісія, Рада ЄС із закордонних справ, ЄСЗС, ЄВАКНСІ, а також місцеві та регіональні органи влади держав-членів ЄС, їхні неурядові організації, промислові й торговельні корпорації, окремі підприємці тощо.

Після дипломатичного фіаско ЄС на COP15, більшою мірою спричиненого недовірою підходів представників делегацій Союзу та держав-членів до просування кліматичних норм в тодішніх геополітичних умовах⁴⁵, його модель кліматичної дипломатії піддалася суттєвим змінам [193; 31, с. 510–511]. Сьогодні сферу кліматичної дипломатії ЄС пронизують декілька основних наративів, просування яких є важливим завданням делегацій ЄС та посольств країн-членів ЄС у третіх країнах. Насамперед йдеться про наратив, що висвітлює унікальний багаторічний досвід ЄС у превентивації й адаптації до кліматичних змін. Демонструючи свій успіх у розробці й реалізації комплексної програми дій для досягнення кліматичної нейтральності в Європі, а також приклад скорочення

⁴⁵ В умовах, коли лідери держав, як-от Росія, Китай та Японія, виступали проти встановлення будь-яких кількісних цілей щодо скорочення викидів парникових газів і підштовхували держав-учасників саміту до послаблення кліматичних прагнень [193; 31, с. 510–511].

обсягів викидів парникових газів на понад 24% у 2019 р. проти рівня 1990 р. з одночасним зростанням загального валового внутрішнього продукту держав-членів Союзу приблизно на 60% [240; 618], ЄС розвінчує міф, на який досить часто покликаються уряди держав, виправдовуючи свої бездіяльність у формуванні ефективної кліматичної політики або реалізацію недостатньо амбітних заходів для досягнення цілей Паризької угоди: міф про те, що «зелений» перехід неминуче завдає шкоди економіці держави. Також, особливо в останні роки, ЄС активно просуває наратив про взаємозв'язок проблем, які виникають внаслідок кліматичних змін, із глобальним викликами сьогодення, як-от: безпековими, пов'язаними з контролем за нелегальними міграційними потоками, забезпеченням права людини тощо. Зокрема, у Комюніке «ЄЗК» Європейська Комісія визначила довготривалі зміни середніх кліматичних показників як «множник загрози» та «джерело нестабільності», у такий спосіб підкреслюючи значний вплив зміни клімату на міжнародну безпеку та стабільність [101]. Зі свого боку, Рада ЄС наголосила на необхідності врахування тісного зв'язку між зміною клімату та безпековими питаннями в процесі реалізації зовнішньої політики, застосування кліматичної дипломатії, ведення політичного діалогу й медіації, формування стратегій, спрямованих на попередження конфліктів і зниження ризиків стихійних лих, впровадження гуманітарних заходів у регіонах, які сильно постраждали від зміни клімату» [146, с. 5; 30, с. 11].

Сьогодні офіційні представники держав-членів та персонал інституцій ЄС співпрацюють з Програмою розвитку ООН (далі – ПРООН), ЮНЕП та Департаментом політичних і миротворчих справ ООН в межах Механізму з питань кліматичної безпеки. Така співпраця націлена на підготовку радників з питань довкілля чи кліматичної безпеки, які мають залучатися до місій ЄС й ООН і забезпечувати інтеграцію екологічних міркувань у всі етапи планування та реалізації цих місій [31, с. 525]. За рішенням EEAS від 6 липня 2022 р. такі фахівці будуть включені в штат усіх місій та операцій в межах ЄПБО до 2025 р. [641]. Серед перших цивільних місій ЄПБО, в яких взяли участь радники з питань кліматичної безпеки – місії з наросування потенціалу в Нігері й Малі [27, с. 102]. Крім того, ЄС

систематично проводить зустрічі з питань зміни клімату й безпеки з третіми країнами, зокрема Канадою та США, а також міжнародними організаціями, як-от: Африканським Союзом, НАТО та ОБСЄ [31, с. 525]. Описана вище діяльність ЄС спрямована на те, щоб допомогти учасникам міжнародних відносин усвідомити важливість активної протидії змінам клімату, адже ігнорування цієї проблеми може призвести до погіршення ситуації у безпековій та інших сферах.

До нещодавно сконструйованих і таких, що наполегливо просуваються ЄС на різних міжнародних майданчиках, зокрема в межах Саміту для нового глобального фінансового пакту [574], слід віднести й наратив, відповідно до якого розвинені країни, міжнародні організації та інші донори мають надавати посильну, але систематичну, фінансову підтримку проєктам, зокрема тим, які реалізуються в країнах, найбільш вразливих до змін клімату⁴⁶ [335]. Станом на сьогодні спостерігається критичний дефіцит фінансування заходів з адаптації та підвищення стійкості до змін клімату, що на тлі різкого зростання екстремальних погодних явищ – багаторічної посухи в Східній Африці, повені в Китаї та Європі, екстремальної спеки й лісових пожеж у США та Канаді – викликає серйозне занепокоєння [642, с. 12]. Усвідомлюючи всі ризики від недостатнього фінансування кліматичних проєктів, ЄС активно заохочує міжнародних партнерів до запобігання кліматичним ризикам через надання фінансової підтримки, зокрема, Зеленому кліматичному фонду. Ще один кліматичний наратив, який сьогодні простежується не тільки у внутрішніх законодавчих актах ЄС, як-от: Кліматичному законі, висновках Ради ЄС щодо «зеленої» дипломатії тощо, але й у дво- та багатосторонніх угодах ЄС, спирається на тезу про необхідність врахування рекомендацій МГЕЗК, Науково-консультативної ради ЄС з питань зміни клімату та провідних центрів із дослідження клімату в процесі створення довгострокових стратегій низьковуглецевого розвитку. Інакше кажучи, ЄС заохочує держави світу до формування обґрунтованої та ефективною з наукової точки зору кліматичної політики.

⁴⁶ Станом на 2019 р. до таких країн було віднесено, зокрема, Багамські Острови, Мозамбик, Зімбабве, Японію, Малаві, Афганістан, Індію, Південний Судан, Нігер, Болівію [196, с. 8].

Своїм успіхом кліматична дипломатія ЄС завдячує ефективній та регулярній координації Європейської Комісії, EEAS, делегацій ЄС і посольств держав-членів ЄС. Окреслені суб'єкти узгоджують єдину стратегію взаємодії з важливими партнерами та особами, що формують громадську думку, у третіх країнах, а напередодні COP та інших міжнародних кліматичних зустрічей – спосіб донесення основних позицій ЄС на переговорах [31, с. 520]. У цьому контексті слід наголосити на особливій ролі інструменту для забезпечення ефективної та скоординованої кліматичної політики ЄС на міжнародному рівні – МЗД, утвореної за рішенням Європейської ради у 2003 р. МЗД стала втіленням успішної моделі співпраці між дипломатичними представництвами ЄС і держав-членів у третіх країнах: завдяки створенню локальних мереж МЗД представники дипломатичних структур держав-членів мають можливість регулярно консулюватися один з одним під керівництвом місцевої делегації ЄС. На місцеві відділення мережі покладаються два основні обов'язки: по-перше, пропагувати кліматичні наративи ЄС в процесі проведення інформаційних кампаній та неформальних консультацій; по-друге, збирати інформацію про позиції третіх країн⁴⁷ щодо питань, пов'язаних із формуванням і реалізацією державної й глобальної кліматичної політик, для подальшої її передачі представникам, котрі здійснюватимуть зовнішнє представництво ЄС на кліматичних самітах та інших зустрічах [629, с. 1–2; 294]. З 2015 р. стратегічними пріоритетами МЗД є підтримка реалізації Паризької угоди в третіх країнах і мобілізація державних та приватних ресурсів для фінансування заходів із пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптації до них у різних регіонах світу [31, с. 522].

Особливе місце в системі інструментів кліматичної дипломатії ЄС займають інструменти дво- та багатосторонньої взаємодії. Основними формами такої взаємодії можуть бути зустрічі високого рівня (діалоги й саміти), партнерства,

⁴⁷ Особливо увага МЗД зосереджена на детальному вивченні позицій Бразилії, Південної Африки, Індії й Китаю, які часто пропонують під час глобальних кліматичних переговорів рішення та ідеї, які не узгоджуються з тими, що пропонує ЄС та його держави-члени [629, с. 1–2].

альянси, а також консультації, що надаються державам-партнерам ЄС з метою формування в них кліматично відповідальної моделі поведінки [58].

Діалог високого рівня з питань, пов'язаних із розв'язанням глобальної проблеми зміни клімату, є зустріччю між вищими посадовими особами ЄС та однієї з його партнерських держав, що проводяться з метою узгодження спільних кліматичних цілей, поглиблення науково-технічного співробітництва у сфері протидії змінам клімату, підготовки багатосторонніх кліматичних переговорів та амбітних «зелених» заходів на двосторонньому рівні. Прикладами таких діалогів можуть слугувати: зустріч голови Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн і президента Мексики Андреса Мануеля Лопеса Обрадора 15 червня 2023 р. напередодні Саміту ЄС-CELAC⁴⁸, на якій лідери домовилися про подальше поглиблення співпраці в сфері боротьби з кліматичними змінами, обговорили можливості для фінансування «зелених» проєктів у Мексиці, передбачені європейською інвестиційною стратегією «Global Gateway», зокрема Плану Сонора, що фактично є втіленням нової мексиканської моделі сталого розвитку промислового виробництва регіону тощо [417]; зустріч високого рівня у жовтні 2023 р., в результаті якої очільниця Єврокомісії та президент Республіки Чилі Габріель Борич узгодили, з-поміж іншого, пріоритетні напрями кліматичної співпраці, як-от: справедливий енергетичний перехід, формування економіки замкненого циклу, збереження, відновлення та стале використання біорізноманіття [263]; зустріч німецького канцлера Олафа Шольца та прем'єр-міністра Китаю Лі Цяна у червні 2023 р., за підсумками якої був ухвалений меморандум про взаєморозуміння щодо «Діалогу та механізму співпраці щодо зміни клімату та зеленого переходу» між ФРН та КНР та визначені основні сектори, в яких держави взаємодіятимуть: декарбонізація промисловості, енергетичний перехід і відновлювана енергія, енергозбереження та енергоефективність, циркулярна економіка; регулярні зустрічі з високопосадовцями Китаю й Канади, а також із представниками США, зокрема в межах Групи високого рівня з питань кліматичних дій, створеної на Саміті ЄС-

⁴⁸ Спільноти країн Латинської Америки та Карибського басейну.

США в 2021 р. тощо [419; 480, с. 47]. Також зауважимо, що ЄС вдалося досягти чималих успіхів в результаті білатеральної взаємодії з окремими державами-членами АСЕАН: за сприяння ЄС у Брунеї був відкритий Центр із питань зміни клімату, в Індонезії реалізується проєкт, спрямований на захист і сталий розвиток океанічних екосистем, на Філіппінах була запущена Національна програма підтримки спроможності «Copernicus», покликана допомогти місцевим агентствам використовувати дані супутникового спостереження для створення кращих стратегій зі зменшення ризиків стихійних лих і адаптації до зміни клімату, а також була здійснена часткова електрифікація сільських районів шляхом побудови численних сонячних електростанцій та систем сонячного живлення для будинків загальною вартістю 66 млн євро тощо [222, с. 118–133].

Однією з найпоширеніших форм багатосторонньої взаємодії є кліматичні саміти. ЄС активно бере участь у таких самітах, що дозволяє йому повною мірою розкрити потенціал власної нормативної сили: не тільки поширити власні кліматичні наративи на міжнародному рівні, керуючись логікою переконання, але й зробити внесок у розробку глобальних кліматичних угод і стратегій. Лише за 2023 р. ЄС взяв участь у щонайменше чотирьох самітах, частково або повністю присвячених питанням адаптації держав світу до нових умов, спричинених кліматичною кризою: 1) саміті з кліматичних амбіцій, який був скликаний напередодні COP28 у Нью-Йорку для представлення лідерами держав-членів ООН та ЄС конкретних планів щодо прискорення процесу декарбонізації глобальної економіки та досягнення кліматичної стійкості [48]; 2) конференції сторін-підписантів РКЗК ООН [573], що проходила в Дубаї з 30 листопада до 12 грудня 2023 р. за участі понад 150 глав держав і урядів, які зобов'язалися, з-поміж іншого, потроїти потужності відновлюваної енергії та прискорити сукупний середньорічний темп підвищення енергоефективності з 2% до 4% до 2030 р. [573, с. 2]; 3) саміті G7, який відбувся в Хіросімі з 19 до 21 травня 2023 р. й ознаменувався заявою лідерів країн G7 та ЄС про спрямування 100 млрд. доларів щорічно до 2025 р. на фінансування заходів із пом'якшення наслідків кліматичних змін та адаптації до них [277, с. 11; 4] саміті G20 (Нью-Делі, 9-10 вересня 2023 р.), за підсумками

якого лідери держав-учасниць визнали потребу в скороченні глобальних викидів парникових газів на 43% до 2030 р. проти рівня 2019 р. задля досягнення цілей Паризької кліматичної угоди [276, с. 11].

Досить поширеною практикою є ініціювання Євросоюзом «зелених» альянсів та партнерств із державами зі всього світу задля просування в них власних принципів екологічної політики у сфері запобігання змінам клімату, адаптації їхніх національних законодавств до EU climate acquis та активізації їхніх зобов'язань щодо виконання цілей, сформульованих, зокрема, в Паризькій угоді та Порядку денному ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року. Інституалізація відносин ЄС з конкретною партнерською державою відбувається шляхом узгодження та підписання відповідної декларації, в якій обидві сторони, з-поміж іншого, прописують умови та пріоритетні напрями співпраці. Одну з перших угод про створення двостороннього кліматичного партнерства, було підписано між ЄС та Китаєм під час 8-го двостороннього саміту, що відбувався у вересні 2005 р. в м. Пекін [356]⁴⁹. А під час 17-ого саміту майже десятима роками по тому держави оприлюднили спільну декларацію, в якій зазначили про готовність розвивати «зелене» партнерство та працювати разом для виконання зобов'язань за Паризькою кліматичною угодою [224].

Попри тісну й тривалу співпрацю, станом на сьогодні фактичні цілі ЄС та Китаю щодо запобігання глобальним змінам клімату суттєво відрізняються: Китай, який 20 років поспіль очолює рейтинг держав за обсягом забруднення атмосферного повітря парниковими газами, продовжує будувати вугільні електростанції у багатьох країнах світу, у такий спосіб підриваючи саму ідею, закладену у Паризькій угоді – утримати середню глобальну температуру на поверхні Землі в межах 2°C до 2100 р., тоді як ЄС робить досягнення кліматичної стійкості одним з основних завдань діяльності Єврокомісії, починаючи з 2019 р. і щороку інвестує ресурси, зокрема фінансові, у проекти, спрямовані на

⁴⁹ Починаючи з 1998 р., ЄС наполягав на впровадженні моделі збалансованого стійкого розвитку в Китаї, надаючи йому політичну допомогу та вдаючись до здійснення тиску [107; 394]. Однак до підписання угоди 2005 р. вузька співпраця у сфері боротьби зі змінами клімату між Китаєм і ЄС не велася.

пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них⁵⁰ [66; 347, с. 3]. У цьому контексті зауважимо, що констатувати факт здобуття Союзом одночасно двох бажаних для нього статусів – успішного «зеленого» нормативного актора зовнішньої політики й глобального кліматичного лідера – видаватиметься можливим лише після повноцінного залучення найбільших держав-забруднювачів, серед яких, зокрема, Китай, США, Бхарат, Росія, до глобального кліматичного руху.

Загалом, мережа «зелених» альянсів почала активно розбудовуватися лише з 2021 р., і вже станом на сьогодні в кожному макрорегіоні світу є принаймні одна держава, з якою ЄС діє в межах двосторонніх «зелених» рамок. Зокрема, у Європі «зелені» альянси та партнерства ЄС утворив із Норвегією, в Азії – з Японією та Південною Кореєю, в Америці – з Канадою, в Африці – з Марокко, в Океанії – Фіджі [480, с. 47; 223; 619; 225; 388; 250; 226]. Крім того, ЄС зміцнив стратегічне партнерство з АСЕАН, до пріоритетних напрямів якого з 2024 р. належить, зокрема, захист довкілля й запобігання кліматичним змінам, спрямувавши на його розвиток упродовж 2021-2027 рр. 180 млн євро [221]. У зазначений період ЄС також виділив 12 млрд євро на розвиток відносин, зокрема у сфері пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату, з країнами Південного партнерства [560; 349, с. 3]. Здебільшого фінансова підтримка «зелених» заходів, запроваджених в результаті двосторонньої співпраці, забезпечується інструментом ICPMC.

Інший різновид дво- та багатосторонніх рамок співпраці – партнерство для справедливого енергетичного переходу – передбачений для держав, що залежні від вугілля та потребують фінансово-інвестиційної та технічної підтримки для впровадження енергетичних та кліматичних реформ. Започаткування такого партнерства стає можливим завдяки об'єднанню зусиль Євросоюзу та його міжнародних партнерів. Так, наприклад, серед держав, з якими ЄС спільно з державами G7 вже встиг укласти політичні декларації про утворення такого виду партнерства, зокрема – Південна Африка, Індонезія, В'єтнам [360; 271; 472; 480, с.

⁵⁰ Станом на 2021 р. ЄС вдалося скоротити обсяг викидів парникових газів на близько 73% від рівня 1990 р. [66].

47]. Укладення відповідних договорів про створення партнерств для «зеленого» й справедливого переходу також передбачено вже згаданою ініціативою «EUROCLIMA». Так, Іспанське агентство з міжнародного розвитку та співробітництва [384] та Французьке агентство розвитку [10], діючи від імені ЄС, інституалізували партнерські відносини з Аргентиною й Чілі та у 2023 р. розпочали реалізацію на їхніх територіях проєкту щодо зменшення викидів парникових газів та адаптації до глобальних змін клімату, загальний внесок ЄС до якого становить 1.5 млн євро. Протягом останніх 5 років в межах ініціативи «EUROCLIMA» партнерські відносини були також встановлені з Колумбією, Кубою, Панамою, Парагваєм, Еквадором, Гондурасом та іншими державами Латинської Америки [227].

Також для мобілізації зусиль партнерських держав щодо зменшення викидів парникових газів й адаптації до наслідків зміни клімату ЄС активно використовує інструменти фінансової підтримки або так звані інструменти «перенесення». Слід зауважити, що правову основу реалізації Союзом програм фінансової та технічної підтримки держав, що розвиваються, зокрема з регіону Східної Європи, становить Договір про ЄС 1992 р. [623, Title XVII]. Зазначеними інструментами передбачено, з-поміж іншого, фінансування проєктів, спрямованих на досягнення цілей енергоефективного споживання, розвиток ВДЕ та зменшення викидів CO₂. Основним фінансовим інструментом, що застосовує ЄС з метою сприяння співробітництва з державами-партнерами в регіонах, що охоплюються ЄПС, Субсахарської Африки, Азійсько-Тихоокеанському, Американського та Карибському регіонах є ICPMC. Інструментом передбачено фінансування, з поміж іншого, 1) тематичних багаторічних індикативних програм, якими передбачена реалізація заходів, пов'язаних з досягненням Цілей сталого розвитку в державах, приналежних до вказаних вище регіонів; 2) багаторічних індикативних програм та ERASMUS+ ініціатив (часткова матеріальна підтримка), що діють в державах окреслених вище регіонів, за винятком держав, приналежних до Асоціації заморських країн та територій, держав-кандидатів та потенційних держав-кандидатів на членство в ЄС, у низці пріоритетних напрямів, серед яких «Зміни

клімату, довкілля та зелений перехід» [287; 496]. Програми формуються з урахуванням особливостей розвитку економіки кожної окремої держави, рівня сформованості її стратегічного потенціалу тощо та містять, з-поміж іншого, орієнтовний розмір фінансової допомоги та конкретні показники, за якими вимірюватимуться ступінь досягнення поставлених цілей та ефективність зовнішньополітичних інструментів ЄС в частині досягнення бажаних трансформаційних перетворень в такій державі.

До ініціатив, фінансованих ІСРМС⁵¹, належить, зокрема, програма «Глобальний кліматичний альянс» (далі - ГКА), яка сприяє досягненню цілей, закладених в ЄЗК, Паризькій угоді й Порядку денному в сфері сталого розвитку до 2030 р. У межах ГКА ЄС вже понад 15 років надає фінансову та технічну підтримку країнам, що розвиваються, з найбільш вразливих до глобального потепління регіонів нашої планети [114]. Так, у 2019-2023 рр. ЄС спрямував 14,89 млн євро на реалізацію проєкту «ГКА + SUPA», покликаною впроваджувати заходи з адаптації до зміни клімату в державах, приналежних до Тихоокеанського регіону, як-от: Палау, Федеративні Штати Мікронезії, Маршаллові острови, Науру, Кірибаті, Тувалу, Фіджі тощо [286]. Водночас з 2019 р. щорічно ЄС надає фінансові ресурси, передбачені інструментом ІСРМС, у розмірі 70 млн євро на реалізацію ініціатив, спрямованих на посилення стійкості країн Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону до кліматичних змін [603]. Серед чинних проєктів, що реалізується в перелічених регіонах завдяки ІСРМС, зокрема – чотирирічний проєкт, спрямований на підвищення стійкості Сомалі до кліматичних змін, а також трирічний проєкт, що націлений на запобігання руйнівним наслідкам зміни клімату через сприяння сталому управлінню лісами, попередження процесів опустелювання земель, деградації ґрунтів і потенційної загрози скороченню біорізноманіття реалізується в країнах Західної Африки – Сьєрра-Леоне й Гвінеї [192; 620].

⁵¹ До 2021 р. фінансування забезпечувалося Європейським Фондом Розвитку.

Загальне фінансування, передбачене Інструментом, у період з 2021 р. до 2027 р. становитиме 80,59 млрд євро, тоді як витрати на програми та ініціативи, спрямовані на боротьбу зі зміною клімату, попередньо сягатимуть 22,46 млн євро, що цілком відповідає меті ЄС щодо спрямування 30% усіх витрат у межах нового бюджету програми на досягнення кліматичних цілей [496; 428; 62]. У цьому контексті зазначимо, що ІСРМС зінтегрував низку фінансових інструментів, якими послуговувався ЄС до 2021 р. для досягнення бажаних перетворень в державах, які до його складу не входять. Серед таких інструментів, зокрема – Європейський Фонд Розвитку, Європейський Інструмент Сусідства (далі – ЄІС), Інструмент Розвитку Співпраці, Європейський Інструмент для Демократії та Прав Людини, Інструмент з підтримки стабільності та миру, Інструмент партнерства, Фонд Гарантування для Зовнішньої політики. ЄПС та низка зовнішньополітичних ініціатив, як-от: Східне партнерство (далі – СП) чи новий порядок денний для країн Середземномор'я, визначають характер застосування ІСРМС.

У доповнення до ІСРМС до партнерських держав, що є кандидатами на вступ до ЄС, застосовується й ІПД, що покликаний пришвидшити імплементацію угод про асоціацію: посприяти найшвидшій реалізації політичних, інституційних, правових, адміністративних, соціальних, екологічних та економічних реформ, необхідних для впровадження такими державами *acquis* ЄС та зрештою набуття членства в Союзі. Наразі серед держав-бенефіціарів, що можуть користуватися технічною та фінансовою допомогою, передбаченою третім «поколінням» ІПД – держави-кандидати (Сербія, Албанія, Північна Македонія, Чорногорія та Туреччина) та потенційні кандидати (Боснія і Герцеговина, Косово) на членство в ЄС. Допомога, передбачена ІПД III в період з 2021 до 2027 рік, у грошовому еквіваленті становить 14.162 млрд євро, з яких майже 30% – 4 млрд євро – спрямуватимуться на «підвищення стійкості до змін клімату, прискорення переходу до низьковуглецевої економіки, розвиток цифрових економіки та суспільства» та досягання інших кліматичних цілей [493; 331].

Слід зазначити, що ЄС послуговується згаданими ІПД, ІСРМС, а також Європейським фондом регіонального розвитку, для со-фінансування програм

Interreg. Такі програми призначені для підтримки транскордонного, транснаціонального, міжрегіонального співробітництва, а також співпраці з найвіддаленішими регіонами ЄС у розв'язанні сучасних глобальних проблем, таких як неконтрольовані зміни в кліматичному балансі планети. Відповідно до фінансового плану ЄС на період 2021–2027 р. на реалізацію програм Interreg виділятиметься приблизно 10 млрд євро [491, п. (12); 341]. Прикладами кліматично орієнтованих проєктів, що функціонують в межах програми Interreg, є «Mission se climate», «North Sea» та «Interreg IPA Romania Serbia». Перший згаданий проєкт об'єднує 11 партнерських організацій з Австрії, Словаччини, Італії, Хорватії, Словенії та Німеччини задля прискорення адаптації до зміни клімату на рівні громад та розбудови скоординованої системи дій щодо управління кліматичними ризиками [422]. «Interreg North Sea» своєю чергою націлений на мобілізацію зусиль Бельгії, Данії, Франції, Німеччини, Норвегії, Швеції та Нідерландів для забезпечення регіональної кліматичної стійкості, «Interreg IPA Romania Serbia» - на розбудову двосторонніх відносин з метою досягнення спільних цілей, як-от: сприяти відновлюваній енергетиці, енергоефективності, скороченню викидів парникових газів тощо [340; 339].

Одним з основних джерел кліматичного фінансування в ЄС є програма LIFE (Програма дій щодо довкілля та клімату), що почала діяти з 1992 р. Відповідальність за її впровадження несе ЄВАННСІ [392]. Програмою передбачене повне або часткове покриття витрат на реалізацію винятково природоохоронних заходів та кліматичних заходів у ЄС та за його межами: у державах, що водночас є членами Європейської економічної зони та Європейської асоціації вільної торгівлі, державах, що приєднуються до ЄС, державах-кандидатах і потенційних державах-кандидатах на вступ до ЄС, державах, на які поширюється ЄПС, та інших державах, якщо з такими укладені спеціальні угоди. Перша група заходів здійснюється в межах підпрограм «Природа та біорізноманіття» і «Циркулярна економіка й якість життя», друга група – в межах підпрограм «Перехід до чистої енергетики» та «Пом'якшення кліматичних змін та адаптацію до них». Загальні витрати на реалізацію нової семирічної Програми LIFE становлять орієнтовно 5,4 млрд євро, з

яких понад 60% – 3,3 млрд євро – будуть спрямовані більшою мірою на реалізацію ініціатив у сфері протидії кліматичним змінам [495, с. 3– 6; 429; 392; 63; 428]. Станом на сьогодні серед чинних програм кліматичного спрямування, фінансових інструментом LIFE – програма «ACE LIFE», яка сприяє тому, аби Фінляндія виконала середньостроковий план дій з адаптації до зміни клімату до 2030 р.: сприяє зменшенню викидів парникових газів від вантажних транспорту та техніки, замінити викопне паливо у малих та середніх підприємствах промислового комплексу тощо; програма «LIFE22-CET», яка має на меті прискорити енергетичний перехід і декарбонізацію централізованого теплопостачання одночасно у чотирьох державах-членах ЄС – Польщі, Хорватії, Данії та Литві; програма «CLIMAFORCEELIFE», що покликана сприяти переходу окремих держав Центральної і Східної Європи до кліматично орієнтованого лісівництва тощо [393].

Отже, переважна більшість держав-членів ЄС активно послуговується інструментом LIFE для фінансування програм різного спрямування, зокрема й у сфері протидії змінам клімату. Натомість станом на січень 2024 р. жодна з держав, що у склад Союзу не входить, не задіяна в проєкт в межах кліматичного кластеру, хоча така можливість відповідним Регламентом передбачена [495]. Можна припустити, що у найближчому майбутньому кліматично орієнтовні проєкти все ж будуть реалізовуватися за участі держав-партнерів ЄС, адже у 2022 р. Союз підписав з Україною угоду про приєднання України до програми LIFE, а з низкою держав, як-от: Албанія, Андорра, Ізраїль, Молдова, Північна Македонія та Туреччина, розпочав переговорний процес щодо такого приєднання [96; 12].

Окрім програми LIFE, ЄВАКНСІ також виконує значущу роль у підтримці Європейської зеленої угоди шляхом ефективної реалізації низки фінансованих «кліматичних» програм за участю ЄС та його партнерських держав, серед яких – Horizon Europe. В межах програми Horizon Europe фінансується науково-дослідницька та інноваційна діяльності установ в державах, що співпрацюють з ЄС або до нього приналежні, задля досягнення спільних амбітних цілей, визначених, зокрема, Паризькою Угодою та Порядком денним в галузі сталого розвитку на

період до 2030 року. Багаторічним планом ЄС передбачено фінансування програми у розмірі 95,5 млрд євро, з яких на досягнення кліматичних цілей спрямовують понад 31,3 млрд євро [63; 428]. Основними напрямками програми є 1) «Зразкова наука», 2) «Продовольство, біоекономіка, природні ресурси, сільське господарство та довкілля», 3) «Інноваційна Європа», 4) «Розширення та зміцнення Європейського наукового простору» та 5) «Глобальні виклики та конкурентоспроможність європейської промисловості», одним з кластерів якого є «Клімат, енергія та мобільність» [494]. В межах згаданого кластеру сьогодні профінансовані проєкти, до виконання яких залучаються наукові інституції з різних куточків планети [481; 140]. Так, наприклад, до проєкту «ZEBAI», що розпочався у 2024 р. і діятиме до 2028 р., залучені 12 наукових інституцій (зокрема Львівська політехніка), з понад 5 держав Європейського регіону для спільної розробки нової інноваційної методології проєктування економічно ефективних будівель з нульовим рівнем викидів вуглецю, удосконалених штучним інтелектом [330]. Ще одним прикладом проєкту, що діятиме у трирічний термін за участі університетів, неприбуткових інституцій та наукових організацій з понад 7 європейських держав, є проєкт «ReUse», що сприятиме сталому та раціональному поводженню з відходами шляхом розробки ефективних механізмів переробки використаних LFP-батареї [197].

Крім того, на період з 2021 р. до 2027 р. програмою Horizon Europe передбачено 370 млн євро для фінансування діяльності Місії ЄС з адаптації до зміни клімату, яка територіально охоплює 25 держав ЄС і 17 держав, які до складу об'єднання не входять. Місія спрямована на підтримку регіонів і громад у прискоренні переходу до кліматичної стійкості до 2030 р. Кожен з проєктів, який реалізується в межах Місії, покликаний допомогти місцевим і регіональним органам влади краще зрозуміти кліматичні ризики, з якими вони можуть потенційно зіткнутися в майбутньому, підготуватися до них та навчитися ними управляти, а також розробити інноваційні рішення, необхідні для підвищення кліматичної стійкості на місцях, і стратегії з адаптації до зміни клімату [215; 216; 217]. До інноваційних проєктів Місії, які підпадають під фінансування Horizon

Europe, належить, зокрема, чотирирічний проєкт «RESIST», що впроваджується за участі 12 регіонів Європи: 4 регіони, які потерпають від екстремальних температур, опадів й інших несприятливих погодних явищ і водночас демонструють взірцеві приклади того, як ефективно впроваджувати стратегії з пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату, використовуючи інноваційні підходи та технології – Південно-Західна Фінляндія, Центральна Данія, Каталонія та Центральна Португалія – співпрацюють із кліматично вразливими регіонами-побратимами, як-от: Нормандія (Франція), Східна Македонія та Фракія (Греція), Блекінге (Швеція), Земгале (Латвія), Апулія (Італія), Байшу-Алентежу (Португалія), Вестеролен (Норвегія) та Естремадура (Іспанія), задля покращення їхньої адаптаційної здатності до місцевих кліматичних умов [490]. Також серед проєктів, які підлягають фінансуванню Horizon Europe й впроваджуються в межах Місії ЄС з адаптації до зміни клімату – проєкт «MountResilience», покликаний прискорити кліматичну трансформацію 10 європейських гірських регіонів шляхом розробки й тестування інноваційних рішень: шість регіонів-демонстраторів, до яких належать Лапландія (Фінляндія), П'ємонт (Італія), кантон Вале (Швейцарія), Австрійський Тіроль і Габрово (Болгарія) та регіон, що територіально охоплює Румунію, перевіряють ефективність рішень, а чотири регіони-реплікатори – Каталонія в Іспанії, Фріулі-Венеція-Джулія в Італії, Приморсько-Гірська жупанія в Хорватії та Підкарпатський регіон у Польщі – втілюють такі рішення в життя для підвищення своєї кліматичної адаптивності [7].

Слід зазначити, що екологічні, економічні і культурні ініціативи, що діють в межах проєкту «Новий європейський Баухаус» (NEB), запущеного Урсулою фон дер Ляєн у 2020 р., також підпадають під категорію тих заходів, що фінансується ЄС за допомогою інструментів «Erasmus+», «Single Market Programme», «European Solidarity Corps», «Creative Europe Programme», «Digital Europe», Європейського фонду регіонального розвитку та вже згаданих інструментів «LIFE», «Horizon Europe». Ініціативи «NEB» слугують своєрідним відображенням цінностей, закладених у Європейській зеленій угоді, зокрема, цінностей інклюзії, екологічної стійкості та естетичних цінностей, та демонструють переваги «зеленого» переходу

у формі позитивних змін і на локальному, і на глобальному рівнях [108; 459]. Серед чинних ініціатив «Нового європейського Баухаусу», більшою мірою фінансового інструментом «Horizon Europe» – чотирирічний проєкт «NEB-STAR», що об'єднує зусилля 16 неурядових та державних структур Норвегії, Чехії та Нідерландів задля здійснення переходу до кліматично нейтральних міст. Стратегія такого переходу передбачає формування у громадян естетичних почуттів, пов'язаних із сприйняттям нових проєктів багатофункціональних кліматично нейтральних міст [436].

Для імплементації нової інвестиційної стратегії «Global Gateway», представленої Єврокомісією у грудні 2021 р., ЄС прагне залучати ресурси, зокрема, передбачені Європейським фондом сталого розвитку плюс та низкою згаданих фінансових інструментів, з-поміж яких, Horizon Europe, ІПД, ІСРМС. Все це дозволить ЄС, його державам-членам та фінансовим інституціям, об'єднаним у «Команду Європи» («Team Europe»), акумулювати публічні та приватні інвестиційні ресурси й спрямувати їх на фінансування інноваційних проєктів партнерських держав у декількох напрямках, як-от: діджиталізація, освіта та наука, запобігання руйнівним наслідкам зміни клімату, розбудова транспортних мереж тощо [346; 289; 589]. Підкреслимо, що станом на сьогодні ініціатива Global Gateway є основним зовнішньополітичним інструментом, який використовує ЄС для забезпечення сталих інвестицій у державах-партнерах.

У межах Global Gateway проінвестовані десятки проєктів, що реалізуються в різних регіонах світу та покликані сприяти досягненню цілей сталого розвитку, зокрема 13-ої цілі, що передбачає вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками. Так, ЄС, його держави-члени, серед яких Франція, Угорщина, Нідерланди, Іспанія, Німеччина, Швеція, Словенія й Італія, ЄІБ та НДБР здійснюють інвестиційне забезпечення проєкту «EUROCLIMA», у фокусі якого «зелена» трансформація держав Карибському регіону та Латинської Америки [589; 227]. В регіонах Південного Кавказу та Східної Європи в межах Global Gateway реалізується кліматично орієнтований проєкт «Water and Zero Pollution in the Eastern Neighbourhood», в Африці – «Climate Change Adaptation &

Resilience». Перший проєкт має на меті поліпшити добробут громадян у державах СП шляхом забезпечення «зеленої» трансформації та екологічного відновлення після COVID-19 відповідно до Європейської зеленої угоди. Його фінансування забезпечується ЄС та 4 його державами-членами – Австрією, Німеччиною, Швецією та Францією [589]. Другий згаданий проєкт пов’язаний із розбудовою кліматично нейтральної Субсахарської Африки й фінансується Союзом та 7 державами, що входять до його складу – Чехією, Нідерландами, Німеччиною, Данією, Швецією Іспанією й Францією [589].

Стратегією Global Gateway також передбачені інвестиції у розмірі 18,4 млн євро для реалізації чотирирічного проєкту Amazonia+, пріоритетними цілями якого є, зокрема, скорочення викидів CO₂, захист унікального біорізноманіття й зменшення вирубування лісів у восьми країнах басейну Амазонки – Колумбії, Болівії, Бразилії, Еквадорі, Гаяні, Перу, Суринамі та Венесуелі. Відповідальність за впровадження проєкту несуть Італійське агентство з міжнародного співробітництва, Міжнародний та іberoамериканський фонд адміністративної та державної політики й Французька агенція «Expertise France» [17; 18]. Поряд із тим інвестиційні ресурси у розмірі 197 млн євро у період з 2021 р. до 2027 р. надаватимуться ЄС, 7 його державами-членами, серед яких, зокрема, Австрія і Португалія, ЄІБ та фінансовою установою розвитку «Prorarco» на забезпечення кліматичної діяльності «Green Blue Alliance», до якого належать 15 островних держав Тихого океану та 3 французькі заморські держави та території [589; 463, с. 4]. Насамкінець зауважимо, що низка флагманських проєктів у сфері запобігання кліматичним змінам, запущених у межах Global Gateway, сьогодні реалізуються в регіоні АСЕАН, зокрема в Індонезії, на Філіппінах, у В’єтнамі, Камбоджі та Лаосі [222, с. 119].

Комбінування різних джерел залучення коштів ЄС також здійснюється для фінансування міжнародних програм та проєктів, що мають вузькогалузеву спрямованість. Так, наприклад, ЄС спрямував 4 млн євро на реалізацію проєкту «EU-SEA CCCA CORSIA», основними цілями якого, крім зміцнення кліматичної співпраці між ЄС та державами-партнерами у Південно-Східній Азії, серед яких –

Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд і В'єтнам, є скорочення емісії парникових газів від цивільної авіації в зазначених державах, сприяння процесу готовності АСЕАН до впровадження «CORSIA» тощо [602; 255]. Крім того, ЄС надавав фінансову допомогу у розмірі 8 млрд євро масштабному проєкту «EU4Climate», реалізація якого здійснювалася в період з грудня 2018 р. до грудня 2023 р. у співпраці з ПРООН. Проєкт був спрямований на підтримку країн СП – України, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови й Білорусі – у їхніх зусиллях щодо формування й впровадження відповідних екологічних політик, вдосконалення кліматичного законодавства, інтеграції кліматичних питань у розробку та застосування інших видів державної політики, забезпечення розвитку низьковуглецевої і стійкої до кліматичних змін економіки відповідно до Паризької угоди [368, с. 5, 219]. ЄС також спрямовує кошти з власних джерел кліматичного фінансування на запуск проєктів в країнах, які є найбільш вразливими до зміни клімату, як-от: Мавританія, Сейшели та Маврикій [413; 545; 23].

Для підтримки зусиль держав-партнерок у досягненні цілей сталого розвитку також передбачений і інший спосіб отримання коштів із бюджету ЄС. Держави можуть претендувати на отримання додаткового фінансування за умови укладання відповідного контракту з ЄС – Sustainable Development Goals Contracts [37]. Так, завдяки фінансовій допомозі від ЄС, передбаченій таким контрактом, Бутану вдалося адаптувати виробничий процес вирощування зернових культур та овочевої продукції до змін клімату, Камбоджі – побудувати нові школи, стійкі до повеней та посухи, Сен-Бартельмі – посприяти формуванню стійкості острова до природних катастроф: створити аварійну мережу публічних Wi-Fi з підведеним до них оптоволоконних кабелів для підтримки стабільного Інтернет-зв'язку особливо в післякризовий період тощо [254, с. 19–20].

Крім того, внески держав-членів ЄС⁵² формують основу ресурсної бази Зеленого кліматичного фонду – фінансового механізму РКЗК ООН, передбаченого

⁵² До держав-членів ЄС, які здійснюють найбільші внески до фонду, належать Німеччина, Франція й Швеція [526].

Канкунськими угодами для допомоги країнам, що розвиваються, у реалізації їхніх національно визначених внесків до Паризької угоди, а також заходів з адаптації та підвищення стійкості до змін клімату [565, с. 2–6; 292]. Серед проєктів, фінансованих фондом – програма, покликана сприяти переходу на електромобілі в Індії; ініціатива, спрямована на розбудову кліматично стійкої інфраструктури в регіоні Субсахарської Африки; проєкт, націлений на розвиток альтернативної енергетики для енергозабезпечення Замбії тощо [243; 526].

Насамкінець зауважимо про успішне застосування Євросоюзом ще одного нормативного механізму в процесі реалізації зовнішньополітичної стратегії у сфері запобігання кліматичним змінам – сили прикладу або, як його називає Я. Маннерс, інструменту «*контагіозної дифузії норм*». Вочевидь ми не можемо стверджувати напевно, що ЄС тільки-но завдяки силі прикладу схиляє держави світу до ухвалення рішень щодо формування й вдосконалення кліматичних політик. Однак, враховуючи вагомий вплив ЄС на формування глобального кліматичного порядку денного й демонстрацію ним ефективних інструментів протидії змінам клімату в межах ЄЗК, з високою ймовірністю можемо припустити, що його численні успішні практики все ж набули популярності серед держав і міжнародних організацій та дали поштовх до вдосконалення ними власних кліматичних стратегій.

Після запуску перших ініціатив, передбачених ЄЗК, різні держави світу активізували зусилля для розробки власних моделей кліматичного розвитку. Так, у жовтні 2020 р. Японія представила кліматичну стратегію «Green Growth Strategy», відповідно до якої державою передбачене досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. [296], а у березні 2021 р. китайський уряд ухвалив план «China's 14th Five-Year Plan», яким встановлені обов'язкові цілі скоротити викиди CO₂ на 18% й енергоємність валового внутрішнього продукту на 13,5% до 2025 р. проти рівня 2021 р. [53]. Також зауважимо, що у липні 2020 р. Міністерство економіки та фінансів Республіки Корея представило амбітний план «Korean New Deal», яким передбачено здійснення подвійного – «зеленого» й цифрового – переходу, зменшення обсягів викидів діоксиду вуглецю на 40% з одночасним збільшенням

частки енергії з ВДЕ в загальному споживанні енергії на 20% до 2030 р. проти рівня 2018 р. [307, с. 15; 430, с. 25].

Відповідно до ЄЗК ЄС запровадив перший і поки єдиний у світовій практиці механізм регулювання викидів вуглецю на кордоні, що призвело до розробки планів впровадження аналогічних механізмів в інших країнах. Зокрема, у липні 2021 р. уряд США вперше представив законопроект «FAIR Transition and Competition Act», в якому запропонував ввести податок на імпорт вуглецю. Згодом після початку перехідного етапу впровадження механізму транскордонного карбонового коригування імпорту (далі – МТККІ) в ЄС сенатори США прискорилися у розробці законодавчих пропозицій щодо введення подібного механізму, однак станом на сьогодні жодна з пропозицій схвалена не була [259; 657]. Водночас зауважимо, що Великобританія вже запланувала запуск власного МТККІ на 2027 р. Спочатку уряд зобов’язався впровадити його вже у 2026 р., проте після публічної консультації, проведеної 21 березня 2024 р., оновив графік [630; 342]. Над ідеєю впровадження власного МТККІ також працюють такі держави, як: Австралія й Канада [676; 561].

Ще одним прикладом для наслідування іншими державами слугує перша й найбільша СТВ ЄС. Після її запровадження у 2005 р. держави світу почали впроваджувати власні національні системи торгівлі квотами на викиди парникових газів: Нова Зеландія й Швейцарія в 2008 р., США в 2009 р., Казахстан у 2013 р., Південна Корея у 2015 р., Канада в 2019 р., Мексика у 2020 р., Китай у 2021 р.⁵³ [439; 579; 19; 370; 379; 43; 420; 52]. Можемо з упевненістю припустити, що встановлення Євросоюзом амбітних кліматичних цілей, зокрема, щодо досягнення нульових викидів діоксиду вуглецю до 2050 р., також спонукає інші держави піти за його прикладом: Барбадос демонструє готовність досягти вуглецевої нейтральності до 2035 р., Ісландія й Острови Кука – до 2040 р., Непал – до 2045 р., Таїланд – до 2050 р. [48, с. 1]. Китай задекларував ціль досягти піку викидів вуглецю до 2030 р. і нульових викидів CO₂ до 2060 р. Це видається досить амбітним

⁵³ Хоча запуск пілотних регіональних систем у Китаї розпочався ще в 2013 р.

прагненням для найбільшої держави-забруднювача, однак водночас недостатнім для виконання цілей Паризької угоди [49, 184]. Своєю чергою Канада, Південна Корея й Японія зобов'язалися реалізувати ціль скоротити до нетто-нуля викиди парникових газів до 2050 р. [291; 609; 616]. Сьогодні ЄС не тільки успішно встановлює світові тренди у сфері запобігання кліматичним змінам, але й чинить своєрідний «нормативний» тиск для посилення глобальних кліматичних дій.

Окремо підкреслимо, що проєктування й реалізація власної моделі нормативної «зеленої» сили ЄС стали можливими завдяки злагодженій роботі його органів та інститутів. Ефективність їхньої діяльності підтверджується фактом виконання окреслених у пункті 2.1. критеріїв: 1) станом на сьогодні на рівні ЄС створена система універсальних постійно діючих механізмів, які підпадають під категорію нормативних; 2) такі механізми використовуються для поширення норм, які походять із низки правових документів ООН, як-от з Паризької угоди й Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 р., та ЄС, серед яких, зокрема – Кліматичний закон, нова Стратегія щодо адаптації до зміни клімату, Європейський Кліматичний Пакт, установчі договори тощо; 3) використання таких механізмів виправдано й навіть вітається, позаяк існує цілком реальна загроза подальшому розвитку та існуванню людства через неконтрольовані зміни в кліматичному балансі планети: за останніми прогнозами ВМО, без негайного акумулювання зусиль усієї світової спільноти з ймовірністю 80% середня глобальна температура перевищить 1,5°C у період з 2024 р. до 2028 р. [283, с. 2]; 4) механізми, зокрема фінансові, які застосовуються для пропагування кліматично відповідальної поведінки в державах-членах Союзу, є аналогічними до тих, які використовуються з тією ж метою в глобальному контексті; 5) внаслідок застосування нормативних зовнішньополітичних засобів ЄС вдалося здійснити помітний нормативний вплив – створити мережу «зелених» альянсів, налагодити партнерські зв'язки з державами різних регіонів і залучити їх до різних форматів заходів із пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату.

2.3. Особливості становлення та розвитку кліматичного лідерства ЄС

У попередньому підрозділі дисертаційної роботи з'ясовано, що в процесі просування кліматичних наративів ЄС вдається до регулярного застосування низки нормативних засобів, утримуючись водночас від активізації політики «жорсткої сили», що відповідає нормативній поведінковій логіці. Для здобуття статусу нормативного «зеленого» актора від ЄС також вимагається досягнення нормативного ефекту внаслідок застосування таких засобів та послугування логікою відповідності в процесі дотримання норм *climate acquis*. У пункті 2.3. проаналізуємо⁵⁴, як зростання амбіцій ЄС щодо здобуття глобального кліматичного лідерства вплинуло на здійснення ним переходу від послугування логікою консеквенціалізму до надання переваги логіці відповідності під час дотримання норм кліматичного законодавства, а також як зміцнення інструментальної, директивної та когнітивної складових кліматичного лідерства корелювало із спроможністю ЄС чинити нормативний вплив на треті країни: об'єднувати їх навколо ідеї кліматично нейтрального майбутнього.

2.3.1. Етап «кліматичної відсталості» Європейського Економічного Співтовариства: 1951–1987 рр.

Протягом двох десятиліть з моменту підписання у 1951 р. Паризького договору, яким засновувалася Європейська спільнота з вугілля та сталі, про потребу консолідації зусиль держав-членів об'єднання задля подолання глобальних екологічних проблем, вже не кажучи виключно про проблеми, зумовлені змінами клімату, не зазначалося в жодному ухваленому за цей період документі. До того ж ЄЕС, утворена Римським договором 1957 р., не володіла прямою компетенцією формувати екологічну політику відповідно до установчих актів, а повноваження Єврокомісії у сфері охорони довкілля були вкрай обмеженими [621; 456, с. 3]. Вчені-юристи, зокрема, нідерландський правник та

⁵⁴ У такий спосіб піддавши перевірці зв'язки, встановлені у Таблиці 1.3., а також здатність органів та інститутів ЄС діяти злагоджено в процесі погодження єдиної для всіх держав-членів стратегії з пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату.

дипломат Брінкхорст Л. Я., схильні описувати ставлення ЄЕС до захисту навколишнього середовища протягом 1960-х – початку 1970-х рр. як «ситуативне», «реактивне» та «невиявно сформульоване» [33, с. 9]. Починаючи з другої половини 1970-х років, амбітність об'єднання у реалізації «зелених» ініціатив починає зростати у геометричній прогресії, що дозволяє йому встановити до 1990-тих рр. «екологічне піонерство», до 2015 р. – «кліматичне піонерство» і нарешті у 2015 р. після ухвалення Паризької кліматичної угоди – регіональне кліматичне лідерство.

Висловлюючись стосовно еволюції підходів об'єднаних європейських держав до розбудови спільної екологічної політики, британський дослідник А. Віл зазначав, що фактично за 30 років з моменту утворення ЄЕС «мовчазна» екологічна політика об'єднання набула «небаченої виразності» [654, с. 40]. Слід зазначити, що потреба у формуванні спільної екологічної політики ЄЕС була продиктована низкою причин, серед яких – економічні, екологічні, правові тощо. Насамперед в урядів держав-членів об'єднання виникали побоювання щодо можливої появи торгових бар'єрів та «конкурентних спотворень» на спільному ринку через відсутність на рівні ЄЕС єдиного підходу до формування екологічних стандартів [209, с. 5–10]. Так, держави-члени, не узгодивши між собою, могли встановити різні обмеження шкідливих викидів двигунами внутрішнього згоряння автотранспорту чи норми вмісту свинцю в бензині. Через різні й іноді суперечливі національні стандарти, встановлені для певних груп товарів, неодноразово виникали серйозні перешкоди для вільної торгівлі товарами між державами-членами Співтовариства [377, с. 3]. Серед чинників, котрі спонукали держави-члени ЄЕС розпочати процес розробки спільної політики у сфері охорони довкілля – також й екологічні: починаючи з середини 1960-х років суттєво збільшилася кількість екологічних катастроф у різних регіонах світу, що призвело до міжнародного політизування проблеми захисту довкілля та вкотре підкреслило транскордонний характер певних форм забруднення навколишнього середовища [391, с. 1]. Зазначимо також і про правовий фактор, який посприяв створенню та розвитку екологічної політики ЄЕС: юридичне закріплення в установчому договорі

вимоги стосовно покращення умов проживання в державах, приналежних до об'єднання, накладало на керівництво ЄЕС, з-поміж іншого, обов'язок дбати й про екологічний добробут європейців [377, с. 5].

Хоча найперша екологічна директива на рівні ЄЕС була ухвалена у 1967 р.⁵⁵, активне формування самостійної політики ЄС у галузі охорони довкілля та її нормативно-правової основи розпочалося лише у 70-х роках ХХ ст. Цьому процесу посприяла, зокрема, проведена у червні 1972 р. Стокгольмська конференція (Конференція ООН з навколишнього середовища), яка, з одного боку, дала поштовх для розробки екологічного законодавства ЄС, а з іншого – привернула увагу світової громадськості до екологічних проблем та засвідчила внесення до міжнародного порядку денного питання про взаємозв'язок між економічним зростанням і погіршенням стану довкілля [513, с. 3–36]. За підсумками конференції була ухвалена низка важливих рішень, зокрема, щодо запровадження ініціативи «Earthwatch», призначеної, з-поміж іншого, для відстежування змін у газовому складі атмосферного повітря, що потенційно можуть призвести до змін у кліматичному балансі планети, та створення ЮНЕП, покликаної формувати глобальний екологічний порядок денний та здійснювати діяльність у декількох пріоритетних сферах, зокрема у сферах боротьби зі зміною клімату та використання природних ресурсів [639; 513, с. 6–28; 464].

Майже одразу після Стокгольмської конференції відбулася знакова подія для розвитку екологічного права ЄС – Паризький саміт (жовтень 1972 р.). У заключній Декларації, ухваленій за підсумками цього саміту, лідери держав-членів ЄЕС вперше підкреслили важливість імплементації спільної екологічної політики, а також зазначили про необхідність розробки деталізованих середньострокових стратегій зі збереження та охорони довкілля – програм дій – які, попри свій рекомендаційний характер, слугували б опорною схемою та практичним інструментом для регулювання і реалізації природоохоронної діяльності

⁵⁵ Директива 67/548/ЄЕС містила вимоги до класифікації небезпечних речовин та встановлювала стандарти для упакування та маркування таких речовин. Забезпечення умов для безпечного використання та обігу небезпечних речовин здійснювалося задля зменшення ризику для людей та навколишнього середовища [154].

об'єднання [95, с. 15–16, 20]. Навесні 1973 р. організаційну структуру тодішньої Єврокомісії було розширено шляхом створення робочої групи «task force group» – Служби з питань охорони довкілля та захисту прав споживачів, покликаної розробляти та контролювати імплементацію таких програм. І хоча вкінці 1970-х рр. даний підрозділ намагався порушити питання щодо оцінки ролі парникових газів у кліматичних змінах на рівні ЄЕС, спроба активізувати зусилля держав-членів у цьому напрямку виявилася невдалою та не отримала належної підтримки в Європейському парламенті [362, с. 8–9]. Окремо зауважимо, що саме з групи «task force» в подальшому виник Генеральний директорат з питань довкілля [377, с. 3; 133, с. 9–10].

Перша програма дій ЄЕС у галузі навколишнього середовища діяла чотири роки. Її запуск відбувся через рік після проведення саміту у 1973 р. Програма стала першим офіційним документом, де фіксувалися основні цілі та принципи європейської політики у сфері охорони довкілля. Уряди держав-членів, схваливши програму дій, у такий спосіб фактично надали мандат ЄЕС на реалізацію спільної екологічної політики. Серед основних цілей, закладених у програмі – шукати шляхи розв'язання екологічних проблем спільно з державами за межами Співтовариства, зменшити та, наскільки це можливо, усунути забруднення; підтримати екологічну рівновагу та стійкість біосфери; врахувати економічні аспекти, зокрема, під час землекористування тощо, серед принципів – принцип «забруднювач платить», відповідно до якого забруднювачі довкілля зобов'язані надати кошти на заходи, необхідні для усунення чи зменшення забруднення; принцип запобігання, що передбачає вживання превентивних заходів задля недопущення шкоди довкіллю; принцип врахування впливу на довкілля на ранніх етапах технічного планування та прийняття рішень; принцип відмови від експлуатації природних ресурсів і природи, якщо такі дії завдають чи можуть завдати шкоди екологічній рівновазі; тощо [177, titles 1-2].

Загалом фокус уваги в установчій декларації першої програми дій був зосереджений більшою мірою на «піонерських» категоріях дій ЄЕС: дії щодо зменшення і відвернення забруднення та пов'язаних з ним негативних наслідків; дії

щодо покращення стану навколишнього природного середовища та підтримці здорових і безпечних умов життя; дії щодо створення Європейської фундації з поліпшення умов життя та праці⁵⁶ [177, с. 5–7, 12–48]. І хоча реалізація інтенцій ЄЕС до поширення впливу на розвиток глобальної «зеленої» політики та просування власних екологічних цінностей стала можливою лише після формування основи *environmental acquis*⁵⁷, вже починаючи з кінця XX ст. все більш помітними стають прагнення об'єднання обмінюватися досвідом розв'язання екологічних проблем, а також приєднуватися до амбітних міжнародних ініціатив. Так, у згаданій декларації фіксувався намір держав-членів ЄЕС співпрацювати з міжнародними організаціями, як-от: ЮНЕП, ЮНЕСКО, Рада Європи, задля розв'язання нагальних екологічних проблем⁵⁸, а також брати участь у міжнародній природоохоронній діяльності в Середземноморському регіоні. Цей намір був реалізований у 1976 році, коли держави-члени ЄЕС підписали Конвенцію про охорону Середземного моря від забруднення (Барселонську угоду) [177, с. 5–7, 12–48, 23–28, 45–46].

Наступний етап поживавлення «екологічного піонерства» пов'язаний з запуском другої програми дій ЄЕС у галузі навколишнього середовища, що діяла у період з 1977 р. до 1981 р. Установчий документ програми уточнював положення попереднього стратегічного документа, визначав перелік дій щодо поліпшення екологічного стану та захисту навколишнього середовища, серед яких оцінка впливу на навколишнє середовище, врахування економічних компонент в процесі реалізації екологічної політики, імплементація наукових природоохоронних проєктів, а також фіксував рішення ЄЕС про розширення меж зовнішньополітичної співпраці в екологічній галузі: крім тісного співробітництва з міжнародними організаціями, як-от: ВООЗ, ОЕСР, ЮНЕП, ФАО, ЮНЕСКО, програмою були

⁵⁶ Намір створити Європейську фундацію з поліпшення умов життя та праці був втілений в травні 1975 року після схвалення відповідного регламенту [500].

⁵⁷ Загалом вироблення відповідної правової основи критично важливе для актора, що прагне реалізуватися як зовнішньополітичний лідер: з одного боку, сам факт юридичного закріплення певної норми в законодавстві ілюструє готовність актора її дотримуватися, а з іншого боку – це узаконює потенційне закладання такої норми в основу зовнішньополітичної стратегії, а також дії щодо пропагування її за межами власних кордонів.

⁵⁸ При цьому побудова співпраці мала б відбуватися у такий спосіб, аби амбітні природоохоронні дії ЄЕС та міжнародних організацій не дублювалися, а взаємодоповнювалися [177, с. 5–7, 12–48].

передбачені кооперація з країнами, що розвиваються, зокрема з країнами Середземномор'я відповідно до двосторонніх угод та державами азійсько-тихоокеанського регіону відповідно до Ломеських конвенцій; надання технічної підтримки державам, що не входять у склад об'єднання, особливо тим з них, які стикаються з проблемами екологічного забруднення тощо [520, с. 45-47]. Інакше кажучи, на цьому етапі ЄЕС окреслює потенційне коло суб'єктів, серед яких у подальшому він поширюватиме власні екологічні, а згодом і кліматичні наративи, а також починає формувати систему зовнішньополітичних засобів, призначених для стимулювання таких суб'єктів до прогресу у реалізації відповідних екологічних ініціатив.

Зауважимо також, що виконання заходів ЄЕС в межах другої програми дій супроводжувалося перетворенням Служби з питань охорони довкілля та захисту прав споживачів з невеликого підрозділу в окремий директорат в структурі Єврокомісії – Генерального директорату з питань довкілля, ядерної безпеки та цивільного захисту – у 1981 р. [673, с. 8], ратифікацією у 1979 році двох конвенцій – Бернської Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі та Конвенції про транскордонне забруднення повітря – та ухваленням низки нормативно-правових актів, серед яких Директива Ради 79/409/ЄЕС (2.04.1979) щодо збереження диких птахів, Директива Ради 80/51/ЄЕС (20.12.1979) щодо обмеження шумових викидів, спричинених дозвуковою авіацією, Директива Ради 80/779/ЄЕС (15.07.1980) щодо обмежувальної норми якості повітря та орієнтовних величин сірчистого газу та і суспендованих часток, Директива Ради 80/777/ЄЕС (15.07.1980) про зближення законодавства держав-членів ЄС щодо експлуатації і маркетингу природних мінеральних вод тощо.

Наступними кроками ЄЕС на шляху до розбудови *environmental acquis* стали реалізація у 1982-1986 роках третьої програми дій ЄЕС у галузі навколишнього середовища, а також погодження низки важливих законодавчих актів, серед яких – Директива 85/337/ЄС (27.06.1985) щодо оцінки наслідків впливу деяких державних та приватних проєктів на довкілля та Директива 86/278/ЄЕС (12.06.1986) щодо захисту довкілля та, зокрема, ґрунту у випадках використання у сільському

господарстві осадків стічних вод. Слід зазначити, що у новій програмі дій ЄЕС закликав здійснювати спільну природоохоронну діяльність, послуговуючись Всесвітньою стратегією охорони природи, розробленою у 1980 р. ЮНЕП, Всесвітнім фондом дикої природи та Міжнародним союзом охорони природи [672]⁵⁹, а також фокусувався на декількох основних аспектах: необхідності подальшої інтеграції екологічної політики до політики інших галузей; зниженні та, наскільки це можливо, ууненні забруднень ґрунту, транскордонних та шумових забруднень; здійсненні контролю за поводженням з хімічними речовинами та препаратами, небезпечними та токсичними відходами тощо [586]. Однією з особливостей цієї версії програмного документа також було зміщення акценту з контролю за забрудненням на превентивну діяльність щодо його запобігання та чітке формулювання переваг та ризиків екологічної політики для внутрішнього ринку ЄЕС.

Знаковими міжнародними подіями цього періоду, що дали поштовх ЄЕС для розроблення ще більш амбітної екологічної політики у майбутньому, були, зокрема, такі: 1) заснування у 1983 р. Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку (також відомої як Комісія Брундтланд), покликаної, з-поміж іншого, розробляти довгострокові стратегії для досягнення сталого розвитку та інструменти для розв'язання глобальних екологічних проблем [517]; 2) Представлення Комісією Брундтланд в останній рік своєї діяльності публікації «Наше Спільне Майбутнє», в якій вперше надавалося визначення поняттю «сталий розвиток»: «розвиток, що відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під ризик можливість майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [514, с. 54]; 3) Ухвалення Генеральною асамблеєю Міжнародної наукової ради у 1986 р. рішення щодо створення Міжнародної програми по геосфері-біосфері⁶⁰; 4) Скликання Міжнародною науковою радою, ВМО та ЮНЕП наукової конференції у м. Філлах,

⁵⁹ Тобто ЄЕС на цьому етапі радше розбудовував власну екологічну політику під впливом активної діяльності таких акторів, як-от ВООЗ, ЮНЕП тощо, ніж активно формував та поширював власні екологічні наративи.

⁶⁰ Програма діяла впродовж 1987-2015 років та мала на меті координувати міжнародні дослідження глобальних змін у біологічних, хімічних та фізичних процесах, що регулюють систему Землі, та ролі антропогенного чинника у таких змінах [337].

присвяченої питанню оцінки ролі двоокису вуглецю та інших парникових газів у кліматичних змінах у 1985 р.⁶¹ [512]; 5) Проведення у Женеві десятого Всесвітнього метеорологічного конгресу, на якому учасники вкотре підкреслили, що глобальне потепління є однією з основних загроз сталому розвитку, погодилися з висновками, зробленими на конференції в Філлаху, щодо необхідності систематичної оцінки впливу парникових газів на зміну клімату, а також зауважили, що така оцінка⁶² має здійснюватися за підтримки державних, а не лише наукових структур⁶³ [590].

Отже, ці та інші події сприяли ще більшому політизуванню проблем охорони довкілля на рівні ЄЕС і водночас пожвавили обговорення серед європейських полісімейкерів та експертів-правників щодо закладання ще більш амбітних цілей в екологічне законодавство. Символічно, що початок нового етапу розвитку *environmental acquis* припав на 1987 рік, який проголошувався Єврокомісією Європейським роком довкілля [601, с. 5]. Завдяки вступу в дію ЄСА з 1 липня 1987 р. Співтовариству були надані компетенції формувати та імплементувати екологічну політику, а також низка повноважень у сфері охорони здоров'я тощо, а до Римського договору вносився додатковий розділ VII «Довкілля». Комісії та

⁶¹ За результатами цієї конференції були оформлені висновки та рекомендації, що становили особливу наукову та практичну цінність: 1) концентрація парникових газів у атмосфері зростає, що зрештою може призвести до неконтрольованої зміни в кліматичному балансі планети; необхідно оперативно здійснити оцінки ризиків, пов'язаних з кліматом, для того, щоб не допустити масштабні наслідки глобального потепління; 2) більшість екологічних проблем людства, серед яких руйнування озонового шару Землі, зміна клімату, кислотні дощі та підвищення рівня моря внаслідок потепління, спричинені діяльністю людини; 3) збільшення середньої глобальної температури поверхні у найближчі роки є неминучим – результат дій, скоєних людством у минулому; від теперішньої урядової політики щодо енергозбереження та скорочення викидів парникових газів залежить, чи буде температура поверхні Землі зростати у майбутньому [512].

⁶² Для здійснення такої оцінки було запропоновано створити МГЕЗК. Група почала здійснювати свою діяльність з 1988 р.

⁶³ Цей коментар є показовим в частині оцінки залученості держав світу до здійснення фахових досліджень, пов'язаних із кліматичними змінами, та розв'язання екологічних проблем, які мають глобальний характер, загалом: у період становлення ЄЕС як «екологічного піонера» (1970-ті –1980-ті рр.) обговорення проблеми зміни клімату відбувалося більшою мірою за участі представників наукових кіл без активної участі держав. Так, перші ґрунтовні кліматичні дослідження, зокрема різнопланові фундаментальні дослідження, що стосуються зростання глобальної температури, почали вестися лише після Першої світової кліматичної конференції, проведеної ВМО в лютому 1979 р. За результатами роботи цієї наукової конференції була ухвалена Декларація, що містила звернення наукової спільноти до урядів країн світу із закликом запобігти кліматичним змінам із їхніми катастрофічними наслідками для довкілля та здоров'я населення. У підсумковому документі конференції також зазначалося про створення Всесвітньої кліматичної програми (далі – ВКП), покликаної координувати кліматичні дослідження і прогнозувати мінливості та зміни кліматичної системи Землі [176]. Програма була заснована відповідною Резолюцією ВМО – Resolution 29(Cg-VIII). Зауважимо також, що у додатку до цього установчого документу містилися план дій зі впровадження кліматичної програми на період з 1980 р. до 1983 р. та детальна інформація про чотири основні компоненти ВКП: програму кліматичних даних (Climate Data Programme); програму застосування знань про клімат (Climate Applications Programme); програму досліджень кліматичного впливу (Climate Impact Study Programme); програму досліджень клімату (Climate Research Programme) [458].

більшою мірою Генеральному директорату з питань довкілля, ядерної безпеки та цивільного захисту були надані повноваження здійснювати контроль за виконанням екологічного законодавства [535, с. 2516]. У згаданому розділі VII, з-поміж іншого, чітко окреслювалися основні цілі екологічної діяльності Співтовариства: берегти, охороняти та поліпшувати стан довкілля; берегти здоров'я людей; виважено та раціонально використовувати природні ресурси [550].

Доповнення, зроблені ЄС до Римського договору, були враховані під час розробки четвертої програми дій у галузі навколишнього середовища, що діла у період з 1987 року до 1992 року [521]. У центрі уваги нової програми дій опинився «секторальний підхід», що передбачав аналіз впливу стратегічних секторів економіки на довкілля. У програмному документі також підкреслювалася важливість систематичного контролю за усіма об'єктами довкілля, процесу екологізації виробничої діяльності, ширшого доступу громадськості до екологічної інформації, визначалися нові можливості для інтеграції екологічної політики в інші галузеві політики ЄС та економічні стимулюючі інструменти для підтримки якості навколишнього середовища, серед яких податки та дозволи на викиди забруднюючих речовин. Серед нормативно-правових актів, ухвалених для реалізації заходів, передбачених четвертою програмою дій – Директива 90/313/ЄЕС (07.06.1990) щодо свободи доступу до інформації про стан навколишнього середовища, Директива Ради 91/271/ЄЕС (21.05.1991) про очистку міських стічних вод, Директива 92/43/ЄЕС (21.05.1992) про збереження природних середовищ існування дикої флори і фауни. Також зауважимо, що за час дії четвертої програми відбулася низка важливих подій, серед яких – ухвалення директиви, якою заборонялася телевізійна реклама, що спонукає громадян до поведінки, яка шкодить довкіллю; сформульована пропозиція до нормативно-правового акту, яким би вводилися екологічне маркування товарів⁶⁴; розглянута пропозиція використання фіскальних та економічних інструментів для стимулювання держав-членів до виконання екологічного законодавства; тощо [155; 483; 508; 157].

⁶⁴ Ухвалення кінцевої версії акту відбулося у 1992 р.

Водночас зауважимо, що підписання ЄСА не лише прискорило розробку нових «зелених» актів вторинного права й вплинуло на змістове наповнення стратегічних документів екологічної політики ЄЕС, але й призвело до створення спеціальних агентств у сфері охорони довкілля. Так, наприклад, на підставі Регламенту Ради ЄС від 7 травня 1990 р. було створено ЄАОД, серед основних цілей якого – координувати Європейську мережу екологічної інформації та спостереження, здійснювати збір, реєстрацію та оцінку даних про стан навколишнього природного середовища [157].

Отже, якщо до кінця 1970-х рр. – першої половини 1980-х рр. об'єднання більшою мірою формувало екологічну політику під впливом зовнішньо нав'язаних наративів, позаяк не володіло ні принаймні нормативно-правовою базою у сфері охорони довкілля, ні знаннями, необхідними для розробки ефективної стратегії, яка б відповідала тогочасним екологічним викликам, то станом на кінець 1980-тих рр. ситуація суттєво змінилася: екологічне законодавство ЄЕС вже налічувало понад 200 «зелених» законодавчих актів [456, с. 21], а досвід запровадження і реалізації амбітних природоохоронних заходів був отриманий завдяки, з-поміж іншого, тісній взаємодії з тодішніми екологічними інноваторами, як-от ВМО, та активному залученню окремих держав-членів та безпосередньо керівництва ЄЕС до обговорення екологічних проблем на різних міждержавних площадках. Себто лише в останнє десятиліття XX ст. об'єднані європейські держави стали спроможними діяти самостійно, формуючи власні екологічні норми та визначаючи зовнішньополітичні механізми для їхнього подальшого поширення.

2.3.2. Етап «амбівалентності» в кліматичній діяльності Європейського Співтовариства: 1988–1997 рр.

Період із другої половини 1980-х рр. до початку 1990-х рр. відзначився низкою подій, які створили передумови для розробки глобальної кліматичної угоди⁶⁵ та реалізації на рівні ЄЕС перших заходів із запобігання змінам клімату. У

⁶⁵ Зокрема, у 1989 р. був створений спеціалізований комітет в межах інституційної системи ООН, покликаний здійснювати підготовчий етап прийдешньої Конференції ООН з довкілля та розвитку [524].

1988 році ЮНЕП та ВМО спільно заснували МГЕЗК, покликану здійснювати оцінку наукової інформації, що стосується зміни клімату, і розробляти стратегії реагування на такі зміни [5, с. 14, 20, 53, 593, с. 145; 518]. На першій сесії МГЕЗК у Женеві обговорювалися варіанти стратегій реагування на глобальні зміни клімату, були створені три робочі групи, кожна з яких мала розглядати проблему змін клімату під різним кутом (на першу робочу групу покладалися, зокрема, такі обов'язки: досліджувати фактори, що впливають на зміну клімату, оцінювати поточні можливості для моделювання процесів змін клімату тощо; друга робоча група, з-поміж іншого, зобов'язувалася розглядати екологічні та соціально-економічні наслідки зміни клімату, а також оцінювати вплив зміни клімату на сільське господарство, лісове господарство, охорону здоров'я та інші сфери; до основних обов'язків третьої робочої групи належало, зокрема, прогнозування та оцінка викидів парникових газів) тощо [511, Annex IV]. У тому ж 1988 р. відбулася Міжнародна конференція з проблем змінюваної атмосфери в Торонто, на якій полісімейкери та науковці звернулися до ООН, її спеціалізованих установ, бізнесового сектору, навчальних закладів, неурядових організацій та впливових осіб із пропозицією «вжити конкретних заходів задля недопущення кризи, що насувається, внаслідок забруднення атмосфери», а також закликали міжнародну спільноту збільшити фінансування досліджень у межах ВКП, розробити «всеосяжну глобальну конвенцію, яка б слугувала основою для спеціальних протоколів із захисту атмосфери» [593, с. 292, 297–298].

У березні 1989 р. відбулася ще одна знакова подія, організована урядами Нідерландів, Норвегії та Франції – перша конференція високого рівня з питань захисту атмосфери в м. Гаага. У конференції взяли участь 24 держави, серед яких Канада, Австралія, Єгипет та низка європейських держав, як-от: Іспанія, Угорщина, Італія, Німеччина та інші [42, с. 69–72]. Після тривалих дебатів держави-учасниці дійшли спільної згоди щодо створення ефективних інституційних, правових та інших механізмів на рівні ООН, які б застосовувалися задля недопущення подальшого глобального потепління. Позаяк Велика Британія відмовилася брати участь у конференції, а низка держав – Бельгія, Греція та одні з найбільших країн-

забруднювачів, як-от: США, СРСР, Китай – не були запрошені на неї, ідеї, пропозиції та окремі думки, закладені в підсумковій декларації цієї конференції, не могли вважатися такими, що підтримуються усією міжнародною спільнотою, а тому перспектива подальшого їхнього розвитку була мало ймовірною [604].

Для того, аби залучити більшу кількість держав, зокрема ті держави, що участі в Гаазькій конференції не брали, до впровадження амбітних кліматичних заходів, у листопаді того ж року уряд Нідерландів організував ще одну зустріч високого рівня, присвячену виключно обговоренню проблеми зміни клімату. Міністерська конференція проходила у м. Нордвейк за участі 67 держав, Комісії Європейських Співтовариств та 11 міжнародних організацій, і стала важливою віхою на шляху до узгодження глобальних цілей щодо викидів вуглекислого газу та водночас поживлення кліматичного руху безпосередньо в Європейському регіоні [608; 607]. Учасники конференції, з-поміж іншого, визнавали необхідність стабілізувати викиди CO₂ й інших парникових газів. Конкретні цільові показники викидів парникових газів мали б встановлюватися та узгоджуватися після проведення відповідних досліджень МГЕЗК на другій Всесвітній конференції з питань клімату (далі – 2ВКК), однак попередньо більшість учасників конференції підтримали ідею щодо скорочення викидів CO₂ на 20% до 2005 р., яка вже була запропонована раніше під час Торонтської конференції 1988 р. [607, п. 12 (16)]. Окремо підкреслимо, що серед держав, що погодилися із зазначеною кількісною метою щодо скорочення парникових викидів, були держави-члени ЄЕС [109, п. 9 (А.3.3)]. Загалом Нордвейкська декларація була предметом тривалих переговорів і фактично заклала політичні основи для багатьох принципів, які згодом були конкретизовані в рамковій конвенції під егідою ООН, як-от принципу спільної, але диференційованої відповідальності держав за зміну клімату [607, с. 5–9].

Через місяць після проведення Нордвейкської міністерської конференції була ухвалена резолюція ГА ООН «Охорона глобального клімату в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь людства», в якій вкотре був зафіксований заклик до об'єднання зусиль міжурядових та неурядових організацій, а також наукових центрів задля створення в терміновому порядку РКЗК ООН. До того ж у резолюції

зазначалося, що основним майданчиком для узгодження політичних дій щодо розробки згаданої конвенції є система ООН, що діє через Генеральну Асамблею [523]. Офіційне відкриття міжурядових переговорів щодо розробки й узгодження тексту конвенції було заплановане на 1990 р. після представлення першого звіту МГЕЗК.

Під впливом окреслених вище подій в ЄЕС почали з'являтися амбіції щодо формування ефективної і внутрішньоєвропейської, і глобальної кліматичної політики. У липні 1988 р. Єврокомісія видала перше спільне Комюніке, в якому порушувалося питання скорочення викидів парникових газів⁶⁶. І хоча конкретні кількісні цілі щодо зменшення викидів CO₂ в Комюніке не встановлювалися, однак в документі Комісія чітко окреслила прагнення ЄЕС залучитися до формування глобальної кліматичної політики. У документі була визначена низка важливих завдань для ЄЕС, серед яких, зокрема – імплементувати Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар та Віденську конвенцію про охорону озонового шару⁶⁷, взяти активну участь у переговорному процесі щодо узгодження тексту РКЗК ООН, розробити для прийдешньої дискусії конкретні пропозиції щодо встановлення кількісних цілей з обмеження викидів парникових газів та визначення конкретних заходів, які дозволили б такі цілі досягти [109, с. 10]. Крім того, у документі Комісія заявила про створення міжслужбової групи, покликаної розробити попередній план дій ЄЕС щодо протидії «проблемі парникового ефекту» [109, п. 4 (А 1)]. У грудні того ж 1988 р. Європейська рада опублікувала висновки, в яких виклала своє бачення перспективи майбутнього розвитку Європейської Спільноти та її ролі в поживленні глобального кліматичного руху: у документі, з-поміж іншого, було зафіксовано рішення Співтовариства та його держав-членів «взяти на себе роль лідера, здійснюючи необхідні дії для захисту світового навколишнього середовища й спонукаючи міжнародну спільноту до ефективної реакції особливо на такі глобальні проблеми, як-от: вичерпання озонового шару,

⁶⁶ З моменту його представлення розпочинається поступове формування кліматичної політики ЄЕС [363, с. 54].

⁶⁷ Протягом 1980-х років позиція ЄС щодо захисту озонового шару була нестійкою через неузгодженість інтересів держав-членів, що дозволило США проявити себе як лідер шляхом ініціювання правових рамок – Віденської конвенції й Монреальського протоколу [652, с. 95; 201, с. 5].

зміна клімату та проблема зменшення негативного впливу на довкілля, у такий спосіб сприяючи поліпшенню якості життя всіх народів світу» [475, с. 11]. У червні 1989 р. Рада ЄС вкотре наголосила на необхідності укладення міжнародної угоди зі кліматичних змін і важливості залучення «Співтовариства та його держав-членів до підготовки такої угоди» [162, п. (2)].

Подією, що значно вплинула на розвиток кліматичної політики ЄЕС, став Дублінський саміт Європейської ради, який відбувався в червні 1990 р. На саміті голови держав-членів ЄЕС ухвалили рішення щодо поступового впровадження екологічного імперативу на всіх рівнях економічного життя суспільства та активізації зусиль, спрямованих на охорону довкілля та покращення його стану в Європі й решті регіонів світу [178, с. 11, 17–20; 69, с. 214]. Крім того, у Дублінській декларації Європейська рада закликала Єврокомісію в терміновому порядку внести пропозиції щодо встановлення спільної для всіх держав-членів ЄЕС цілі зі зменшення викидів діоксиду вуглецю та розробки стратегії для досягнення такої цілі. Вимога щодо негайності дій Комісії була зумовлена потребою у формуванні стійкої позиції, яку б Співтовариство просуvalo під час 2ВКК та в процесі підготовки РКЗК ООН [178, с. 19]. І хоча тривали затяжні дискусії, під час яких такі держави, як Німеччина, Нідерланди і Данія, відстоювали ідею встановлення більш амбітної цілі щодо скорочення викидів парникових газів, а натомість низка держав, як-от Іспанія та Велика Британія, виступали проти занадто високих обмежень, у жовтні 1990 р. державам-членам ЄЕС все ж вдалося узгодити спільну мету стабілізувати викиди CO₂ на рівні 1990 р до 2000 року [9]. Ціль була актуальною для усіх держав, що входили до складу ЄЕС, крім Великої Британії та держав, що розвиваються – так званих «країн кохезії», до яких належали, зокрема, Іспанія, Португалія, Греція та Ірландія [390, с. 49; 541, с. 51]. У цьому контексті зазначимо, що оскільки вимога щодо скорочення викидів парникових газів не була визначена як імперативна, протягом наступних років більшість держав-член були схильні відхилятися від неї чи нею зовсім нівелювати.

Отже, хоча Співтовариству вдалося сформулювати спільну позицію для прийдешніх переговорів, її відстоювання на міжнародних майданчиках в

основному забезпечувалося через діяльність обмеженої кількості держав-членів, а також Комісії, яку регулярно запрошували на міжнародні зустрічі та конференції, а це означає, що об'єднання обмежувалося в повноцінному застосуванні інструментального підходу до формування кліматичного лідерства – фактичного єдиного підходу, доступного до послугування тогочасним ЄЕС: застосування інших підходів, як-от когнітивного чи директивного, вимагало від об'єднання, як мінімум, сформованих *climate acquis* та парадигми колективної відповідальності за кліматично нейтральне майбутнє регіону.

Повертаючись до зовнішнього контексту, як і було попередньо сплановано, у листопаді 1990 р. задля обговорення цільових показників скорочення викидів парникових газів, оцінювання роботи, що виконувалася в межах ВКП з 1980-х років, а також здійснення первинного огляду першого звіту МГЕЗК про оцінку впливу парникових газів на зміну клімату, представленого в серпні того ж 1990 р., у Женеві була скликана 2ВКК [565]. На відміну від Першої кліматичної конференції, участь в якій брали виключно представники академічної спільноти, Друга конференція відбулася за участі значно ширшого кола суб'єктів, до якого входили Європейське Співтовариство, міністри та інші високі офіційні представники з 137 держав світу, а також міжнародні організації, як-от: ФАО, ЮНЕСКО, ВООЗ тощо [464; 564]. Співтовариство активно схиляло учасників до встановлення цілі, погодженої ним на Дублінському саміті – стабілізувати викиди CO₂ на рівні 1990 р до 2000 р. Однак, попри підтримку такої мети низкою держав, серед яких – Австралія, Канада, скандинавські країни, Японія та Швейцарія [464], у декларації, укладеній за підсумками конференції, така мета згадана не була⁶⁸. Натомість в третій главі документа встановлювався принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав [564, с. 9], відповідно до якого всі держави мають відповідальність за протидію кліматичним змінам на місцях, проте обсяг відповідальності, який беруть на себе держави, залежить від ступеня розвиненості й обсягів викидів діоксиду вуглецю від загального світового обсягу

⁶⁸ Що ще раз підтверджує той факт, що на момент проведення 2ВКК ЄЕС не був успішним у використанні інструментального підходу до формування кліматичного лідерства.

кожної з держав. Такий принцип згодом буде втілено в положення Рамкової конвенції.

За результатами 2ВКК були сформовані рекомендації для попередження негативного впливу змін клімату на водні ресурси, сільське господарство та продовольство, енергетику, рибальство, землекористування, здоров'я людей тощо. Серед іншого, учасники цього заходу закликали міжнародну спільноту до спільних глобальних дій у сфері боротьби зі зміною клімату, а також до створення Глобальної системи спостереження за кліматом, покликаної, з-поміж іншого, координувати проведення необхідних спостережень національними або міжнародними організаціями за станом кліматичної системи та інтегрувати системи спостережень країн-учасниць та організацій у всеосяжну глобальну систему. Отже, 2ВКК фактично запустила процес розробки установчої програми для Глобальної системи спостереження за кліматом, який завершився в 1992 р. заснуванням цієї ініціативи. Запропоновані під час конференції зміни стосувалися й самої ВКП: вносилися пропозиції щодо структурних змін у ВКП, розширення цієї програми⁶⁹, тісного координування з відповідними програмами інших агентств у відповідь на потребу прогнозувати кліматичні зміни та вплив від таких змін, створення національних комітетів ВКП тощо [564, с. 3–4, 6–9].

У кінцевому підсумку конференція підвела міжнародну спільноту до переговорів щодо розробки РКЗК ООН. На 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1990 р. був заснований спеціальний міжурядовий переговорний комітет (далі – МПК), серед основних обов'язків якого – організувати та провести переговорний процес між державами-членами ООН щодо узгодження фінального тексту майбутньої конвенції. Долучатися до роботи комітету мали змогу усі держави-члени ООН та спеціалізованих установ ООН [522, с. 1– 2].

Загалом, вкрай складно встановити, чи станом на початок переговорного процесу ЄЕС був здатний ефективно відстоювати позицію всіх його держав-членів,

⁶⁹ У 1991 році новими компонентами ВКП стали програма кліматичних даних та моніторингу, програма із застосування знань про клімат та послуг у цій сфері, програма з оцінки кліматичного впливу та стратегій реагування; програма досліджень клімату [6].

вже не кажучи про його спроможність діяти як зовнішньополітичний лідер. Британський дослідник Н. Гейг був схильний вважати, що Європейська Комісія, яка відстоювала інтереси Співтовариства, та делегації від держав-членів ЄЕС діяли під час переговорів відокремлено один від одного. При цьому роль Комісії була доволі обмеженою, на відміну від держав-членів, зокрема Нідерландів, які намагалися більш активніше просувати позицію, узгоджену на Дублінському саміті [304, с. 181]. З іншого боку, американська вчена А. М. Сбрагія висловлювала протилежну думку про те, що держави-члени та Співтовариство діяли в єдності, використовуючи багатосторонні дипломатичні канали [538, с. 298–299]. Незалежно від того, яку думку ми схильні поділяти в цьому випадку, мусимо констатувати, що лобіювання спільних інтересів держав-членів ЄЕС на сесіях МПК не було успішним більшою мірою через вплив Америки: США фактично очолювали коаліцію тих держав, що виступали проти встановлення зобов'язань зменшувати викиди діоксиду вуглецю «до певного рівня до певної дати», як це пропонували зробити держави-члени ЄЕС та низка інших європейських держав, як-от: Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія [538, с. 298; 469, с. 54; 302, с. 182]. Водночас Китай та Індія від імені G-77 закликали розвинені країни взяти на себе основну відповідальність у боротьбі зі зміною клімату та її негативними наслідками, а США пропонували державам, що розвиваються, робити посильний внесок у розв'язання кліматичної проблеми [170, с.133–136]. Отже, замість встановлення часових рамок для досягнення мети щодо стабілізування викидів CO₂, держави, що діяли в межах МПК, дійшли спільної згоди щодо фіксації принципу «спільної, але диференційованої відповідальності» у фінальній версії Рамкової конвенції [643, ст. 3 (1)]. І хоча ЄЕС не вдалося проявити себе як зовнішньополітичний лідер⁷⁰, застосовуючи інструментальний підхід під час переговорного процесу, воно, принаймні в очах тих держав, що були залучені до роботи МПК, сприймалося як

⁷⁰ Встановлення зовнішньополітичного лідирування також унеможлиблювалося через активне послугування Співтовариством стратегіями фрагментації, проникнення та експлуатації для досягнення ефекту структурного домінування над більшістю суб'єктів зовнішньої політики, як-от Туреччиною, Мальтою, африканськими країнами, території яких належали до складу колоніальних імперій Великої Британії, Франції, Німеччини тощо, державами-учасницями Організації Варшавського договору та іншими державами, за винятком США та Японії, з якими він зберігав структурну рівність [279, с. 55–67]. З деталізованим аналізом таких стратегій можна ознайомитися звернувшись до книги «Європейське співтовариство: наддержава в процесі становлення» Й. Галтунга.

повноцінний актор зовнішньої кліматичної політики⁷¹. До того ж Єврокомісія здобула перший досвід представлення спільної позиції держав-членів ЄЕС щодо формування глобального кліматичного порядку денного.

Після тривалих переговорів у травні 1992 р. текст Конвенції було погоджено МПК, а вже у червні того ж року на Конференції ООН з довкілля і розвитку (Ріо) – Саміті Землі – цей документ був відкритий для підписання державами-членами ООН [504]. Попри сподівання тодішнього очільника Генерального директорату з питань довкілля Ріпа ді Меана на початок активної фази розвитку EU environment et climate acquis та запровадження амбітних кліматичних заходів у регіоні одразу після Конференції Ріо [363, с. 60], ситуація обернулася затяжним періодом, якому притаманна виражена амбівалентна поведінка ЄС: періоди «кліматичної відсталості» Союзу циклічно змінювалися періодами, в яких він діяв як «кліматичний піонер» чи «символічний», а деколи й фактичний, лідер.

Неготовність окремих держав-членів ЄС поступатися власними інтересами задля досягнення мети, закладеної в Рамковій конвенції – «...стабілізувати концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему...» [153; 643, ст. 2], поставила під сумнів саму здатність ЄС діяти від імені об'єднаних європейських держав, а значить і претендувати на статус «кліматичного піонера». Цілком очікувано, що на початку 1990-х рр. постало питання, чи дійсно «спільна позиція» ЄС щодо протидії кліматичним змінам є настільки стійкою, як про це заявляє Комісія, та такою, що підтримується усіма державами-членами Союзу [651, с. 37]. У цьому контексті зауважимо, що розбіжності в підходах до стабілізації викидів CO₂, що пропонувалися різними державами-членами після Конференції Ріо, неминуче спричиняли розкол всередині ЄС та відтерміновували ратифікацію кліматичного договору. Так, наприклад, деякі з найбільш амбітних держав-членів ЄС, як-от: Данія, Німеччина, Нідерланди та Бельгія, за підтримки Єврокомісії просували ідею введення спільного екологічного оподаткування, покликаного

⁷¹ І це при тому, що climate acquis на рівні ЄЕС не існувало як такого [464].

стимулювати держав-членів Союзу до зменшення викидів парникових газів, і навіть були готові відмовитися від ратифікації Рамкової конвенції у разі, якщо така ідея не буде підтримана. Однак, на противагу цьому, низка держав на чолі з Великою Британією виступали рішуче проти утвердження «еко-податку» та наполягали на дотриманні принципу субсидіарності, що дозволило б кожній із держав-членів обрати спосіб зменшення викидів діоксиду вуглецю самостійно [541, с. 64–65; 363, с. 60]. Зрештою 21 грудня 1993 р. ЄС ратифікував Конвенцію [153; 566, с. 12 –13], а ідея екологічного оподаткування так і не знайшла відображення в жодному з ухвалених на той момент нормативно-правових актів об'єднання. Натомість ЄС фактично діяв за сценарієм, на якому наполягала Велика Британія, надаючи державам-членам можливість самостійно розробляти програми, спрямовані на обмеження викидів двоокису вуглецю, зокрема, шляхом підвищення енергоефективності [156]. Водночас був створений механізм для моніторингу викидів парникових газів у державах-членах ЄС, функціонування якого забезпечувала Комісія [152].

У період, який передував скликанню COP-3, держави-члени ЄС демонстрували свою неготовність нести фінансові втрати через реалізацію амбітних заходів у сфері запобігання змінам клімату, діяти компромісно й злагоджено, що значно сповільнювало темпи розвитку та виконання кліматичного законодавства. Водночас помітний внесок у становленні «кліматичного піонерства» ЄС у цей період відігравала Єврокомісія. За її сприянням у 1993 р. відбувся запуск п'ятої програми дій в галузі навколишнього середовища «До сталості» [231; 519].

На відміну від попередніх програмних документів ЄС, у новій природоохоронній програмі чітко відділялася проблема кліматичних змін від інших глобальних екологічних проблем, для досягнення окреслених «зелених» цілей пропонувалося використовувати не тільки законодавчі та ринкові інструменти, а й технологічні здобутки, результати статистичних та наукових досліджень (так звані «горизонтальні інструменти») та інші інструменти, а також наголошувалося на важливості створення неурядових інституцій, впровадження

екологічної освіти, дотримання усіх принципів, закладених у «Декларації Ріо» (наприклад, принципу № 3: «Право на розвиток має бути реалізовано, щоб забезпечити справедливе задоволення потреб нинішнього й майбутнього поколінь в областях розвитку та довкілля» [504, с. 3] тощо. Загалом, у документі пропонувалося вжити заходів у шести основних сферах: 1) стійке управління природними ресурсами (з фокусом уваги на водні ресурси, ґрунти, природні зони та прибережні зони); 2) комплексний контроль забруднень та запобігання утворенню відходів; 3) скорочення споживання невідновлюваних джерел енергії; 4) покращення управління мобільністю (полягало в ухваленні більш ефективних та раціональних з екологічної точки зору рішень «на місцях» та у використанні екологічно чистих видів транспорту); 5) поліпшення якості довкілля у міських зонах (розробка узгодженого пакету заходів для реалізації цієї мети); 6) поліпшення в областях безпеки та суспільної охорони здоров'я [231; 519]. За час дії нової стратегії в галузі довкілля було ухвалено низку важливих нормативно-правових актів, серед яких насамперед слід відзначити такі: Комюніке Комісії (20.12.1995) щодо стратегії Євросоюзу зі зменшення викидів CO₂ пасажирськими автомобілями та збільшення економії пального, Директива Ради 99/32/ЄС (26.04.1999) щодо скорочення вмісту сірки у певних видах рідкого палива; Директива Ради 96/61/ЄС (24.09.1996) щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень тощо.

До знакових подій, що відбулися на рівні ЄС у першій половині 1990-х рр., слід також віднести ухвалення Маастрихтського договору (Договору про заснування ЄС), відповідно до якого спільна екологічна політика набула статус галузевої політики ЄС [623, 130r]. У договорі вперше вводився принцип інтеграції екологічних питань у розробку та застосування інших видів політики ЄС, а також фіксувалася нова ціль для держав-членів ЄС – досягти сталого та збалансованого розвитку [623]. Серед всього іншого, договір містив вимогу щодо виконання державами-членами усіх конвенцій, ухвалених на рівні ЄС, у терміни, встановлені в такій конвенціях [623, с. 102]. Така вимога фактично зобов'язувала держави-члени об'єднання неухильно дотримуватися екологічного законодавства ЄС, а згодом і кліматичного.

Після набрання чинності Маастрихтського договору в 1993 році амбіції ЄС щодо формування глобальної політики, зокрема в сфері запобігання змінам клімату, почали зростати [541, с. 51], однак водночас виникали побоювання щодо неспроможності фактичного виконання всіма державами-членами амбітних планів щодо скорочення викидів парникових газів.

Якщо в першій конференції сторін-підписантів РКЗК ООН (COP 1), що проходила в Берліні в березні-квітні 1995 р., Єврокомісія, що представляла інтереси ЄС, взяла радше пасивну участь: вона не запропонувала конкретної стратегії щодо скорочення викидів парникових газів, однак разом з усіма іншими учасниками переговорного процесу погодила, що для запобігання глобальному потеплінню необхідно брати на себе нові, амбітніші, зобов'язання [572], то в переговорному процесі щодо укладення Кіотського протоколу вона поводитися значно активніше та закріпила за ЄС статус «найамбітнішого актора серед індустріалізованих країн-учасниць COP 3» [539, с. 179]. За припущеннями британської науковиці та кліматичної активістки Ф. Яміної, без участі ЄС перемовини могли б бути й зовсім провальними в частині узгодження цільових скорочень викидів CO₂ [675, с. 55].

На сесіях Спеціальної групи, створеної відповідно до Берлінського мандату, Європейська Комісія здійснила спробу утвердити за ЄС «символічне лідерство», висувуючи амбітні пропозиції, зокрема, щодо скорочення викидів парникових газів на 15% до 2010 р. проти рівня 1990 р. Спроба виявилася безуспішною, адже ЄС не був здатен переконати інших учасників переговорного процесу в необхідності знизити викиди CO₂ до заявленого рівня більшою мірою через нерозвинуті інструментальну та директивну складові лідерства: 1) зразкове рішення щодо встановлення 15-відсоткового цільового показника ухвалили лише Нідерланди, Австрія, Данія та Швеція, що ставило під сумнів бажання інших держав-членів відповідати задекларованій цілі ЄС [361, с. 85]; 2) ЄС не був готовий запропонувати міжнародній спільноті конкретну стратегію для досягнення кількісної цілі щодо скорочення викидів парникових газів на 15% до 2010 р. проти рівня 1990 р. До того ж під час переговорного процесу ЄС виявляв й ознаки «кліматичної відсталості»: 1) тоді як США одразу виступали за запровадження СТВ, ЄС певний час

утримувався від погодження цієї ініціативи [505]; 2) через небажання руйнувати усталений симбіотичний зв'язок з США та Японією⁷², які запропонували загальне цільове скорочення на 4.5-7%, згодом ЄС встановив менш амбітне кількісне обмеження – скорочення викидів парникових газів на 8% до 2008-2012 рр. проти рівня 1990 р. [505, с. 2; 7-8].

З моменту ухвалення Кіотського протоколу ЄС розпочинає свій шлях до створення правового каркасу зовнішньої політики у сфері зміни клімату та пріоритезує курс, спрямований на формування глобального кліматичного лідерства.

2.3.3. Етап «кліматичного піонерства» ЄС: 1997 р. – 1 пол. 2015 р.

Етап, який розпочався в 1997 р. та закінчився в першій половині 2015 р. запуском переговорного процесу щодо ухвалення тексту Паризької кліматичної угоди, характеризувався щонайменше чотирма важливими подіями: віднесенням «розбудови глобального партнерства заради сталого розвитку» до нового виміру зовнішньої політики ЄС [126], виокремленням кліматичної політики в самостійний напрям політики ЄС [456, с. 9], що зрештою призвело до створення ГДПК в 2010 р., ухваленням рішень про інтеграцію екологічних питань у сферу зовнішніх відносин й утворення в 2003 р. МЗД для сприяння процесу такої інтеграції через розбудову тісних зв'язків між дипломатичними представництвами ЄС і держав-членів у третіх країнах, EEAS та генеральних директоратів Європейської Комісії, як-от: Генеральний директорат із питань довкілля, ГДПК і Генеральний директорат з міжнародної співпраці і розвитку [126; 629, с. 1–2; 31, с. 523], а також поступовим переходом Союзу від послугування логікою консеквенціалізму до надання переваги логіці відповідності під час дотримання та просування норм кліматичного законодавства. Одним із яскравих прикладів, який демонструє останнє, може слугувати неухильне прагнення не тільки ратифікувати Кіотський протокол, але й

⁷² Інакше кажучи, ставати суб'єктом, над яким його економічні конкуренти здійснюватимуть структурне домінування.

здобути лідерство в його імplementації⁷³, незважаючи на численні фінансові ризики та демонстрацію «негативного кліматичного лідерства» США⁷⁴, що виявлялося, зокрема, у призупиненні адміністрацією Буша процесу ратифікації протоколу в березні 2001 р. [137]. Попри спроби США зірвати ратифікацію Кіотського протоколу, ЄС доклав зусилля задля того, аби цього не допустити, та проявив себе як «непохитний захисник пакту» [614, с. 19]: керівництву Союзу вдалося не тільки «врятувати» протокол від його ймовірного відкликання, але й прискорити процес його ратифікації іншими державами, як-от Японією та Росією⁷⁵ [201, с. 5; 466, с. 929]. Додатковим аргументом на користь твердження про те, що ЄС почав явно керуватися логікою відповідності в процесі дотримання норм *climate acquis*, може слугувати й той факт, що попри відсутність, а часом і мінімізацію, матеріальної вигоди, ЄС продовжував встановлювати все більш суворі обмеження на обсяг викидів парникових газів та водночас розробив механізм «розподілу тягаря», відповідно до якого в процесі встановлення кількісних зобов'язань зі скорочення викидів CO₂ для кожної держави-члена враховувалися б її рівень економічного розвитку, промисловий потенціал та інші специфічні характеристики.

Зауважимо також, що на зламі XX–XXI століть ЄС здійснював численні спроби сформувати зовнішньополітичне лідерство в сфері боротьби з кліматичними змінами, однак ні активне послугування когнітивним та директивним підходами, ні активізація «компенсаційної сили»⁷⁶, не дало бажаного

⁷³ Цей намір ЄС було зафіксовано в Комюніке Єврокомісії «Назустріч Європейській програмі зі зміни клімату» – установчому документі Європейської програми зі зміни клімату, створеної в 2000 р. спеціально для сприяння імplementації Кіотського протоколу на рівні ЄС [122]. Упродовж наступних років фіксація намірів ЄС щодо здобуття глобального кліматичного лідерства відбувалася в Комюніке від 2008 р., яким затверджувався «енергетичний та кліматичний пакет ЄС», Комюніке Єврокомісії «ЄЗК», Європейському кліматичному законі, Новій Стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату, Восьмій програмі дій у галузі навколишнього середовища до 2030 р. тощо.

⁷⁴ Цей термін є відносно новим і маловживаним. Негативним кліматичним лідером, як правило, називають актора зовнішньої політики, що підштовхує своїх держав-партнерів до послаблення кліматичних прагнень [613, с. 190].

⁷⁵ Зауважимо, що ЄС пообіцяв Росії підтримку її кандидатури на вступ до СОТ в обмін на ратифікацію нею Кіотського протоколу [201, с. 5; 463, с. 929]. Отже, у цьому випадку ЄС ще діяв відповідно до логіки консеквенціалізму або, інакше кажучи, проявляв себе як структурний лідер – ненормативний актор зовнішньої політики.

⁷⁶ З-поміж іншого, Євросоюз вдавався до активізації «компенсаційної сили» шляхом започаткування в 2007 р. ініціативи «ГКА», в межах якої країни, що розвиваються, отримували від європейських інституцій технічну й фінансову підтримку для реалізації заходів із пом'якшення наслідків й адаптації до зміни клімату [114]. Також у 2006 р. ЄС запровадив фінансовий ЄІСП, який було погоджено застосовувати з врахуванням принципу

результату, тому закріпило за Союзом лише статус «кліматичного піонера», який обмежувався втіленням прогресивних ідей у межах власних кордонів. Як слушно зауважують науковці С. Обертюр та Л. Гроен, протягом майже двох десятиліть ЄС відводилася роль «middle power» у міжнародній кліматичній політиці або «спостерігача» [454, с. 445–448].

Когнітивне та директивне «кліматичне піонерство» ЄС було породжено, з-поміж іншого, знаннєвою асиметрією, штучно створеною групою експертів, очолюваної керівником Генерального директорату з навколишнього середовища Й. Дельбеком, шляхом проведення цільових досліджень та інтелектуальних дискусій. Зусиллями експертної групи були створені пропозиції щодо дизайну СТВ⁷⁷. Це посприяло затвердженню в жовтні 2003 р. Директиви 2003/87/ЄС, а двома роками по тому – уведенню в дію «EU Emissions Trading System» – першої у світі міжнародної СТВ.

Амбітність Союзу також виявлялася в просуванні концепції сталого розвитку у власному регіоні розташування: створенні Комісією проєкту стратегії ЄС для посилення інтеграції економічної та екологічної складових сталого розвитку у вересні 2000 р. [113], закладанні стратегії, спрямованої на досягнення сталого розвитку через стабілізацію концентрації парникових газів, захист природних систем та біорізноманіття, поліпшення якості навколишнього середовища для здоров'я людини, а також стале використання природних ресурсів й управління відходами, у Шосту програму дій у галузі навколишнього середовища (2002-2012 рр.) [126; 175], ухваленні за підсумками саміту Європейської ради в Гетеборзі в червні 2001 р. першої «Стратегії сталого розвитку ЄС» (так званої «Гетеборзької стратегії») [233], а п'ятьма роками по тому й її оновленої версії, якою визнавалася необхідність впровадження заходів для запобігання зміні клімату з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку Європи [218].

обумовленості для досягнення двосиної мети: розширення мережі послідовників та стимулювання їх до прогресу у виконанні відповідних екологічних та кліматичних реформ [501].

⁷⁷ Такі пропозиції були включені до Зеленої книги, виданої Комісією в березні 2000 р. [123].

Після проведення 3-ої конференції сторін РКЗК ООН (COP 3), за підсумками якої ЄС погодився зменшити обсяг викидів парникових газів на 8% до 2008-2012 рр. [120], виникла потреба в узгодженні внутрішньої «угоди про розподіл тягаря». Текст документу було схвалено під час головування Великої Британії в Раді ЄС у першій половині 1998 р. та формалізовано рішенням Ради ЄС від 25 квітня 2002 р. [361, с. 86; 149, ст. 2]. Відповідно до угоди більшість держав-членів ЄС, серед яких Австрія, Німеччина, Бельгія, Данія, Греція, встановили помірні кількісні цілі щодо скорочення викидів парникових газів⁷⁸, а своєю чергою Велика Британія взяла на себе найбільший тягар, зафіксувавши намір зменшити викиди CO₂ на 12,5% до 2012 р. [361, с. 86]. Станом на 2006 р. найбільшого успіху в досягненні кількісних цілей досягли чотири держави-члени ЄС: Німеччина, Греція, Швеція й Велика Британія [510, с. 7].

Після набуття чинності Кіотського протоколу в 2005 р. й аж до ухвалення Паризької кліматичної угоди ЄС продовжував підтверджувати свій статус «кліматичного піонера»⁷⁹, вдаючись до застосування ідейного та директивного підходів. Спроби встановити зразкове та ідейне лідирування виявлялося, з-поміж іншого, в ухваленні низки безпрецедентних рішень на рівні ЄС. Так, спочатку в Білій книзі, а згодом і в Сьомій програмі дій у галузі навколишнього середовища була визнана необхідність інтеграції кліматичної політики в політики інших галузей ЄС [174; 663]. У цьому контексті зауважимо, що хоча вже у 2008 р. був погоджений «пакет», що передбачав інтеграцію кліматичної та енергетичної політик ЄС [115], де-факто швидкого зближення політик так і не відбулося: кліматична політика продовжувала зосереджувалась виключно на ціноутворенні на викиди вуглецю, питаннях енергоефективності та просуванні ВДЕ, а своєю чергою енергетична політика більшою мірою була спрямована на диверсифікацію джерел постачання викопних видів палива (нафти, газу, вугілля) та маршрутів їх

⁷⁸ Хоча й менш амбітні цілі, ніж ті, на які вони погодилися в березні 1997 р. [361, с. 86].

⁷⁹ Попри численні виклики, зокрема енергетичні, що були пов'язані з підвищення цін на нафта, ЄС продовжував розвивати *climate acquis* та втілювати внутрішньополітичні заходи, спрямовані на стимулювання енергоефективності та зменшення сукупної кількості викидів парникових газів.

транспортування⁸⁰, а також на створення єдиного енергетичного ринку, де держави-члени мали б змогу легко обмінюватися енергоресурсами [614, с. 27].

Серед важливих здобутків згаданого енергетичного й кліматичного пакету ЄС – встановлення амбітних цілей (так званих «20-20 targets»), зокрема, щодо підвищення енергоефективності на 20%, досягнення частки 20% енергії з ВДЕ в загальному споживанні енергії до 2020 р., зменшення викидів парникових газів на 20% до 2020 р. проти рівня 1990 р.⁸¹, а також на 21% до 2013-2020 рр. проти рівня 2005 р. в охоплених СТВ ЄС секторах та на 10% – у секторах, які СТВ не охоплюються: транспорт, сільське господарство, відходи та будівельний сектор [115]. Окрім того, пакет містив конкретні пропозиції щодо ухвалення директиви про заохочення до використання енергії, виробленої з ВДЕ, та директиви про геологічне зберігання діоксиду вуглецю⁸² [115].

Хоча на перший погляд здавалося, що керівництву ЄС вдалося досягти певної узгодженості в діях держав-членів, спрямованих на розбудову спільної кліматичної політики, однак після шостого розширення Союзу у 2007 р. стали помітними різні рівні кліматичної свідомості держав тодішнього складу об'єднання: держави з північної, західної та південної частин Європи загалом поділяли ті самі кліматичні амбіції, тоді як деякі нові члени з Центральної та Східної Європи були не готові брати на себе обтяжливі, хоча й амбітні, зобов'язання. Через занадто «крихкий» консенсус між державами-членами й послугування європейськими дипломатами й високопосадовцями недієвим у нових геополітичних умовах підходом до реалізації кліматичної дипломатії⁸³ ЄС виявився неспроможним переконати інших

⁸⁰ Цілком очевидно, що ЄС прагнув зменшити свою залежність від обмеженого кола постачальників енергоресурсів, таких як Росія, і забезпечити стабільність та безпеку постачання енергії шляхом укладення угод із більшим колом держав та використання різних маршрутів транспортування палива, наприклад, через трубопроводи, морські шляхи тощо.

⁸¹ Водночас Європейська рада закликала до укладання нової міжнародної угоди, якою б встановлювалася нова кількісна ціль – зусиллями держав світу, особливо розвинутих країн, досягти скорочення викидів парникових газів на 30% до 2020 р. і на 60% – 80% до 2050 р. проти рівня 1990 р. [478; 477].

⁸² Затвердження першої (2009/28/ЕС) та другої (2009/31/ЕС) директив відбулося 23 квітня 2009 р.

⁸³ Під час переговорного процесу на COP15 стало очевидно, що підхід ЄС до провадження кліматичної дипломатії потребує критичного переосмислення: європейські дипломати були переконані, що ідея встановлення обов'язкової кількісної мети щодо скорочення викидів парникових газів буде підтримана делегатами під час перемовин навіть без попереднього її лобіювання серед них, однак через опір, здійснений переважною більшістю держав-учасниць саміту, особливо найвпливовішими з них – США, Японією, Китаєм та Росією, ідея була відкинута, а ЄС був фактично відсторонений від ухвалення фінальних рішень [31, с. 510–511]. Тодішній голова Європейської ради Герман Ашиль ван Ромпей визнав дипломатичний провал ЄС на COP15 і закликав до створення нової моделі кліматичної

глобальних гравців у необхідності погодити вищі показники скорочення викидів парникових газів на Копенгагенському саміті (COP15) у 2009 р. [614, с. 20].

Попри невдалі спроби лідирування на COP15⁸⁴, ЄС продовжував рух у напрямку побудови кліматично нейтральної Європи та вдосконалення інструментальної складової лідерства. У висновках, вироблених за підсумками саміту, Рада ЄС встановила нову кількісну ціль для держав-членів ЄС – скоротити викиди парникових газів на 25–40% до 2020 р. та на 80–95% до 2050 р. проти рівня 1990 р. [690]. Згодом у 2014 р. така ціль, а також цілі скоротити викиди парникових газів на 43% в секторах, що охоплюються СТВ ЄС, та на 30% у секторах, що системою не покриваються, проти рівня 2005 р., були зафіксовані в стратегічному плані з енергетики та клімату до 2030 р. [119].

Станом на момент проведення Конференції ООН з питань клімату (COP 21), Євросоюз вже встиг зарекомендувати себе як успішний «лідіатор». Більшою мірою це стало можливим завдяки ефективному застосуванню інструментального підходу до стимулювання кліматичного лідерства – нового підходу ЄС до реалізації кліматичної дипломатії: завдяки дипломатичним зусиллям ЄС вдалося створити коаліцію держав, готових впроваджувати амбітніші заходи щодо запобігання змінам клімату на місцях та неухильно виконувати зобов'язання задля недопущення зростання середньорічної температури повітря на всій планеті до 2 градусів Цельсія [614, с. 21, 127; 453, с. 710, 713–722]. Зауважимо, що до такої коаліції спочатку увійшли сімдесят дев'ять африканських, карибських та тихоокеанських країн, а згодом до неї приєдналися й інші держави, як-от: США, Норвегія, Мексика, Колумбія [614, с. 21, 127]. Взявши активну участь у підготовці до переговорного процесу в Парижі та обговореннях щодо тексту нової кліматичної

дипломатії, яка забезпечила б успіх ЄС у майбутніх переговорах, зокрема, в межах COP [193]. У відповідь на цей заклик Рада ЄС ухвалила новий підхід до провадження кліматичної дипломатії, розроблений Європейською Комісією й EEAS. Цей підхід ґрунтувався на трьох пріоритетних напрямках дій: внесення меседжу про необхідність посилення заходів із забезпечення кліматичної стійкості у всі формати дво- і багатосторонньої взаємодії ЄС; підвищення обізнаності громадян з різних держав світу щодо причин і наслідків змін у кліматичному балансі планети та заходів, яких вживає ЄС задля попередження й адаптації до таких змін, шляхом активізації зусиль дипломатичних представництв держав-членів і Спільноти; інформування про всеосяжну підтримку, яку ЄС готовий надати державам для прискорення їхнього переходу до низьковуглецевої та кліматично нейтральної економіки [213, с. 3–6].

⁸⁴ Упродовж зустрічі ЄС проявляв себе як гравець із вкрай низько розвинутою інструментальною складовою лідерства [190, с. 70; 454, с. 445–446].

угоди⁸⁵, яка прийшла на зміну Кіотському протоколу після 2020 р. – Паризької угоди, ЄС нарешті довів свою спроможність встановлювати кліматичне лідерство, послуговуючись інструментальним підходом.

2.3.4. Етап становлення кліматичного лідерства ЄС після COP 21

Етап становлення кліматичного лідерства ЄС розпочався з успішної демонстрації інструментального лідерства⁸⁶ на саміті COP 21 у 2015 р. і триває донині. Паризька угода, ухвалена за підсумками згаданого саміту, вивела кліматичну політику ЄС на якісно новий рівень, заклавши в її основу прагнення обмежити зростання середньої глобальної температури на поверхні Землі до 1,5°C до 2030 р. та утримати таку температуру в межах 2°C до 2100 р. [465; 151; 150]. Реалізація таких цілей не видаватиметься можливою без залучення до цього процесу інших учасників міжнародних відносин: на ЄС припадає лише 6,7% щорічних глобальних викидів парникових газів⁸⁷, а тому навіть зведення цього показника до нуля не наблизить світ до досягнення глобальної кліматичної стійкості. Усвідомлення цього факту змушує ЄС нести тягар відповідальності не тільки за виконання Паризької угоди державами-членами, але й за сприяння дотриманню її положень іншими країнами.

Перебуваючи на стадії формування глобального лідерства, ЄС активно послуговується підходами, що відповідають його нормативній зовнішньополітичній моделі – інструментальним, директивним і когнітивним підходами. Тема успішного використання інструментального підходу до формування кліматичного лідерства детально розкривалася у попередньому підрозділі: воно виявляється, зокрема, у створенні розгалуженої мережі «зелених»

⁸⁵ Такі обговорення відбувалися протягом 2015 р., зокрема, у межах Форумів провідних економік світу з питань з енергетики та зміни клімату, зустрічей G20, неформальних міністерських зустрічей, організованих президентом конференції Л. Фабіусом [479; 275; 338].

⁸⁶ Згодом інструментальний підхід був неодноразово використаний ЄС, зокрема, для встановлення довгострокових цілей політики СП, які узгоджуються з ЄЗК, як-от досягти екологічної та кліматичної стійкості в найближчій перспективі [348], активізації міжнародних зобов'язань щодо виконання цілей Паризької кліматичної угоди на зустрічах країн G20, щорічних конференціях ООН зі зміни клімату тощо.

⁸⁷ Вказано обсяг викидів парникових газів, що припадає на держави-члени ЄС, станом на 2022 р. [281, с. 4–5; 636]. Водночас зауважимо, що з 1750 р. (тобто від початку промислової революції) до 2023 р. сукупні викиди CO₂ держав, належних сьогодні до ЄС, становили приблизно 20% від загального обсягу глобальних викидів CO₂ за цей період [661].

альянсів і партнерств, яка територіально охоплює всі макрорегіони світу, формуванні коаліцій на основі спільних кліматичних цінностей за підсумками двох багатосторонніх зустрічей ЄС, залученні партнерських держав та міжнародних організацій до спільної реалізації регіональних і локальних кліматичних проєктів ЄС, надання експертної, технічної й фінансової допомоги країнам, які найбільш піддані кліматичним ризикам, як-от: Кірибаті, Сомалі, М'янма й Болівії. Водночас слід зазначити, що з кожним роком процес здобуття кліматичного інструментального лідерства стає все більш складним для ЄС. Це пов'язано насамперед із небажанням окремих акторів зовнішньої політики, зокрема, нафтовидобувних країн, серед яких Іран, Венесуела й Саудівська Аравія, а також Китаю, США та Росії, які перебувають в активній фазі геополітичного протистояння, поступатися власними економічними й політичними інтересами заради виконання Паризької угоди та погоджуватися на амбітні зобов'язання, що їх пропонує ЄС. Так, інструментальне лідерство ЄС похитнулося на COP28 у Дубаї в 2023 р., коли ідея дипломатів та чиновників ЄС щодо поступової відмови від субсидій на викопні види палива була відкинута державами-учасницями саміту, і досягнення консенсусу відбулося лише щодо фіксації спільної мети – здійснити перехід до низьковуглецевої економіки у найближчому майбутньому [31, с. 508, 519].

На практиці досягнення помітного нормативного ефекту⁸⁸ видається можливим лише у державах, які перебувають у структурній залежності від актора, який насаджує певні наративи, або державах, котрі самі керуються чи намагаються керуватися логікою відповідності в процесі дотримання норм. Так, наприклад, чи не найбільш тісна співпраця ЄС у сфері запобігання кліматичним змінам сьогодні спостерігається із державами, як-от: Ісландія, Норвегія, Швейцарія й Ліхтенштейн, які упродовж останніх десятиліть демонструють відданість логіці відповідності в процесі реалізації власних кліматичних політик: держави приєдналися до СТВ

⁸⁸ Інакше кажучи, побудова коаліцій, налагодження партнерських зв'язків тощо.

ЄС⁸⁹, реалізують спільно з ЄС низку кліматичних проєктів, мають один з найнижчих вуглецевих слідів в Європі й загалом у світі, входять у топ-30 найбільших держав-донорів, які фінансують заходи із пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них [624; 284; 185]. З іншого боку, існує низька ймовірність того, що застосування Євросоюзом нормативних зовнішньополітичних засобів призведе до утвердження кліматичних цінностей в державах, чия поведінкова модель протягом років формувалася відповідно до логіки консеквенціалізму. Яскравим прикладом, який підтверджує цю думку, може слугувати недовірність інструментів нормативної сили у випадку їхнього застосування для стимулювання «зеленого» переходу в Росії: попри численні спроби ЄС налагодити дієвий кліматичний діалог з Росією, ця держава продовжує очолювати разом із Китаєм, Індією й США рейтинг найбільших держав-забруднювачів та встановлює цілі, які передбачають збільшення викидів парникових газів до 2030 р. майже в 1,5 рази у порівнянні з рівнем 2020 р., демонструючи цілковиту байдужість до цінностей та норм, закладених у Паризькій угоді [272; 364].

Що стосується інших підходів до стимулювання зовнішньополітичного лідерства ЄС у сфері запобігання кліматичним змінам – директивного й когнітивного підходів, успішними прикладами їхнього застосування є, зокрема, розробка інноваційного механізму, покликаною, з одного боку, сприяти глобальній декарбонізації виробничих процесів, а з іншого боку – унеможливити спроби держав-членів ЄС досягти ефекту структурного домінування в державах, де не передбачені «кліматичні податки» за спалювання викопного палива (інакше кажучи, запобігти так званому «витоку вуглецю») – МТККІ⁹⁰, що буде повністю впроваджений з 2026 р.⁹¹, а також запровадження в кінці 2019 р. комплексної програми дій, покликаної перетворити Європу в перший кліматично нейтральний

⁸⁹ Ще в 2008 р. Ліхтенштейн, Норвегія й Ісландія приєдналися до СТВ ЄС, а в 2020 р. відбулося перше об'єднання двох незалежних систем торгівлі викидами Швейцарії та ЄС [624; 393].

⁹⁰ Правову основу для впровадження СВМ формує низка актів кліматичного законодавства ЄС, серед яких – Комюніке «ЄЗК» (2019 р.), Регламент 2023/956, який встановлює механізм вуглецевого коригування імпорту (2023 р.), Комюніке «Fit for 55» (2021 р.).

⁹¹ 1 жовтня 2023 р. – 31 грудня 2025 р. – перехідний етап впровадження МТККІ. Упродовж цього періоду імпортери мають прозвітувати щодо обсягу викидів діоксиду вуглецю, який був утворений під час виробництва певних категорій товарів та прекурсорів, серед яких – цемент, залізо, сталь, алюміній, добрива, електроенергія й водень, а починаючи з 2026 р. – ще й сплатити вуглецевий податок шляхом придбання відповідних сертифікатів СВМ [44].

регіон до 2050-го р. – ЄЗК. ЄЗК базується на положеннях Паризької угоди, органічно пов'язує кліматичну й енергетичну політики ЄС, фіксує прагнення об'єднання утвердитися як глобальний кліматичний лідер та здійснити амбітні «зелені» перетворення, зокрема зменшити чистий викид парникових газів із 40% до 55% у 2030 р. проти рівня 1990 р., із «залученням своїх сусідів та партнерів» [101].

Розробці ЄЗК передувала Резолюція, ухвалена від 28 листопада 2019 р., якою Європейський Парламент фактично оголосив режим надзвичайної кліматичної ситуації в Європі й на планеті загалом [248]. Уперше курс був представлений в Європейському парламенті 11 грудня 2019 р. головою Європейської Комісії Урсулою фон дер Ляєн. За її сприяння та за погодженням Європейської ради імплементація ЄЗК була обрана одним з пріоритетних напрямів діяльності Єврокомісії на період з 2019 р. до 2024 р. [473; 237, с. 5]. Водночас зауважимо, що ЄІБ відреагував на запуск ЄЗК ухваленням рішення про інвестування 1 трлн євро фінансування у проекти, спрямовані на боротьбу зі зміною клімату, до 2030 р. [242, с. 1–11], а згодом і на період з 2024 р. до 2029 р.

Комплекс дій, передбачений ЄЗК, був визначений у відповідному Комюніке Єврокомісії та Дорожній карті до нього й підтриманий Резолюцією Європарламенту у січні 2020 р. [101; 247]. Тоді ж держави-члени ЄС дійшли спільної згоди щодо впровадження перших заходів в межах ЄЗК, а вже у 2022 р. у Восьму програму дій у галузі навколишнього середовища (2022–2030 рр.) були закладені ключові екологічні та кліматичні цілі нового «зеленого» курсу ЄС [173].

Однією з особливостей, яка відрізняє ЄЗК від попередніх природоохоронних програм ЄС, є застосування комплексного підходу до подолання та попередження наслідків глобальних змін клімату. Так, об'єднані європейські держави фокусуються на дев'яти основних напрямках дій для досягнення вуглецевої нейтральності регіону, серед яких, зокрема – боротьба зі зміною клімату, перехід до ВДЕ та циркулярної економіки з нульовими викидами, захист екосистем Європи, стала й розумна мобільність, чисте довкілля, «зелена» сільськогосподарська політика [101]. Зауважимо також, що в основу «зеленого»

проекту покладено фундаментальні принципи екологічної політики ЄС, з-поміж яких – принципи «забруднювач платить» і «компенсації шкоди», завданої довкіллю, шляхом її усунення на самому початку виникнення⁹², а також принципи попередження⁹³, перестороги⁹⁴, сталого розвитку планети й інтеграції екологічних питань у політику ЄС⁹⁵ [131]⁹⁶.

За понад чотири роки реалізації «зеленого» курсу ЄС розробив чималу кількість нормативно-правових актів у сфері пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них, у такий спосіб вкотре продемонструвавши свою готовність розвивати *climate acquis*, втілювати амбітні внутрішньополітичні заходи та спроможність встановлювати когнітивне й директивне кліматичне лідерування. Так, у 2020 р. Єврокомісією були представлені, з-поміж іншого, Інвестиційний план Сталої Європи, який передбачає спрямування не менше 1 трлн євро з бюджету ЄС та інших державних і приватних джерел протягом наступного десятиліття на розвиток стійкої економіки [166], Кліматичний цільовий план, в якому зафіксовані прагнення ЄС знизити викиди парникових газів щонайменше на 55% до 2030 р. проти рівня 1990 р., а також власним прикладом надихати інші держави на здійснення переходу до низьковуглецевої економіки [110], Європейський Кліматичний Пакт, що покликаний активізувати участь регіонів, місцевих громад, інститутів громадянського суспільства та підприємств у глобальній боротьбі зі зміною клімату [125], нова Стратегія індустріального розвитку ЄС, що спрямована,

⁹²Принципи «забруднювач платить» та «компенсації шкоди», затверджені Договором про заснування Європейського економічного співтовариства, зобов'язують забруднювачів докідля оперативно усувати джерела забруднення та фінансувати заходи для уникнення чи зменшення такого забруднення [131, ст. 174(2)].

⁹³ Принцип попередження вимагає вживати превентивні заходи для запобігання шкоді довкіллю [131, ст. 174(2)].

⁹⁴ Принцип перестороги застосовується, коли встановлено потенційно небезпечний вплив явища, продукту чи процесу, і наукова оцінка не дозволяє визначити ризик із достатньою точністю. До того ж цей принцип передбачає здійснення аналізу та оцінки ризиків [131, ст. 174(2)); 565, с. 2–3].

⁹⁵ Перше офіційне затвердження принципу сталого розвитку було здійснено в Амстердамському договорі [622, ст. 2]. Суть цього принципу полягає у врахуванні трьох ключових аспектів (економічного, екологічного та соціального) в процесі розробки політики та забезпеченні балансу між цими сферами. За визначенням, запропонованим Комісією Брундтланд, сталий розвиток – «розвиток, що відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під ризик можливість майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [514]. Зауважимо, що такий принцип має тісний зв'язок із принципом інтеграції екологічних питань у політику та дії ЄС, закріплений Договором про заснування Європейського співтовариства: відповідно до статті 6 зазначеного Договору впровадження першого принципу неодмінно сприятиме виконанню другого принципу [131, с. 6, 174(2); 117].

зокрема, на прискорення впровадження цифрових технологій нового покоління в промисловість для підвищення конкурентоспроможності й сталого розвитку, стимулювання переходу до низько-вуглецевих технологій, зменшення викидів CO₂ та підвищення енергоефективності у промисловому секторі [102] тощо.

Серед вагомих здобутків 2021 р. у межах ЄЗК – ухвалення Кліматичного закону, який юридично закріпив зобов'язання ЄС досягти кліматичної нейтральності до середини нинішнього століття та встановив проміжну ціль скоротити викиди парникових газів на 55% до 2030 р. проти рівня 1990 р. [492]. Для досягнення такої цілі у липні 2021 р. було представлено пакет законодавчих пропозицій «Fit for 55», які стосувалися, з-поміж іншого, перегляду стандартів, що регламентують норми викидів діоксиду вуглецю від автомобільного транспорту, заохочення використання на рівні ЄС відновлюваних та низьковуглецевих видів палива для морських суден тощо [106]. Крім того, у 2021 р. були затверджені План дій ЄС щодо нульового забруднення, який встановлює конкретні кількісні цілі щодо зниження рівня забруднення повітря, води й ґрунту до 2030 р., та нова Стратегія щодо адаптації до зміни клімату, яка зафіксувала наміри ЄС прискорити впровадження заходів щодо підвищення кліматичної стійкості й адаптації до кліматичних змін та інтегрувати такі заходи у всі секторальні політики [105; 116].

Для реалізації амбітних цілей, закладених у перелічених нормативно-правових актах, та загалом для заохочення держав світу до впровадження кліматичних ініціатив ЄС та його держави-члени сформували систему джерел кліматичного фінансування, до якої належить, зокрема, новий «Соціальний кліматичний фонд», «Новий європейський Баухаус», «Горизонт Європа», «INTERREG», ICPMC, «LIFE», «Міжнародна кліматична ініціатива», Програма «DEAR», «European City Facility» тощо. Зауважимо, що станом на 2022 р. ЄС спрямував 8,5 мільярдів доларів на фінансування проєктів, покликаних сприяти пом'якшенню та адаптації до змін клімату по всьому світу, посівши 3 місце в рейтинговому списку «зелених» донорів після Японії, яка очолила цей список, і Німеччини [186].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. стало серйозною перевіркою на здатність ЄС діяти як нормативний актор зовнішньої політики, впроваджуючи ЄЗК, в умовах глобальної нестабільності та геополітичних викликів: дотримуватися норм кліматичного законодавства відповідно до логіки «нормоорієнтованої дії» та поширювати їх відповідно до логіки аргументації, при цьому уникаючи застосування структурного підходу до стимулювання кліматичного лідерства. У відповідь на напад російських військ на Україну високопосадовці ЄС, зокрема голова Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн та виконавчий віцепрезидент Єврокомісії з питань ЄЗК Франс Тіммерманс, заявили про неможливість розбудови майбутньої співпраці з РФ та «невідкладність прискорення переходу до чистої енергії в умовах путінської війни». ЄС не тільки не відтермінував виконання планів дій, визначених у межах ЄЗК, але й задекларував ще більш амбітні цілі, що характеризує його як актора з високорозвиненим директивним компонентом лідерства.

Насамперед ЄС ухвалив історичне рішення відмовитися від купівлі природного газу РФ, а також поступово припинити імпорт російських нафти та вугілля ще до кінця нинішнього десятиліття. Про це йдеться в комюніке «REPowerEU», затверджену Європейською комісією 8 березня 2022 р.⁹⁷ [124]. Зауважимо, що станом на 2021 р. держави-члени об'єднання імпортували з держави-агресорки 45,3% природного газу, 27% нафти та 46% вугілля [329], тому рішення про поступове припинення енергетичного (і не тільки) співробітництва з Росією через її відриті агресію та погрози проти усього Західного світу є показовим і демонструє, як мінімум, сформованість нормативного ядра у зовнішньополітичній поведінці ЄС [516].

У згаданому комюніке Комісія також запропонувала зменшити споживання газу в ЄС на 30% до 2030 р. і збільшити амбіції в сферах відновлюваної енергетики

⁹⁷ Станом на 2023 р. держави-члени ЄС імпортували 18 мільярдів кубометрів зрідженого природного газу (далі – ЗПГ) з Росії, що на 30% менше в порівнянні з 2021 р. Водночас зауважимо, що частина цього імпорту була не спожита в Європі та реекспортована до інших держав, таких як Китай, Тайвань, Індія й Туреччина. За припущеннями експертів, щонайменше 1 мільярд кубометрів, а можливо й більше, російського ЗПГ був реекспортований з Європи на інші ринки в зазначеному році [252, с. 6; 515].

та енергоефективності задля підвищення енергетичної безпеки Європи. Фіксація таких намірів призвела до суттєвого оновлення пакету «Fit for 55». За умови повної реалізації згаданого пакету очікується, що обсяг чистих викидів парникових газів ЄС скоротиться на 57% до 2030 р. проти рівня 1990 р. [111, с. 2–10; 97].

Поступова відмова від імпорту російських енергоносіїв винесла на порядок денний чимало нових проблемних питань, зокрема щодо врегулювання постачання викопного палива та пошуку альтернативних джерел енергії. Для їхнього розв'язання ЄС активно впроваджує різноманітні стратегії, зокрема, вдається до збільшення обсягів імпорту зрідженого природного газу й укладання нових контрактів з постачальниками з різних країн світу. Станом на 2023 рік ЄС очолив список найбільших імпортерів ЗПГ у світі. Серед держав-членів ЄС Франція стала найбільшим імпортером ЗПГ у 2023 р., придбавши 30 млрд кубометрів газу, що перевищило обсяги імпорту Іспанії, яка отримала 25 млрд кубометрів. Основними постачальниками газу до ЄС стали США, Катар, Нігерія, Єгипет, Алжир і Норвегія [252, с. 5, 16–19]. Оскільки держави-члени вирішили збільшити імпорт ЗПГ, попри те, що Євросоюз активно відстоює ідею щодо відмови від викопного палива на кліматичних самітах, таке їхнє рішення викликало значну критику, особливо з боку країн, що розвиваються [31, с. 523].

Збільшення імпорту ЗПГ з інших регіонів вимагає використання різних транспортних засобів, таких як танкери для перевезення ЗПГ, що може впливати на загальний рівень викидів CO₂. Відповідно зростання кількості танкерів на маршрутах постачання призводить до більших витрат палива, а значить і викидів парникових газів, порівняно з транспортуванням газу через трубопроводи. Крім того, зростання обсягів транспортування ЗПГ може збільшити потребу у використанні автомобільного транспорту для його розподілу в межах ЄС. Автомобільний транспорт також є значним джерелом викидів CO₂, особливо якщо використовуються автомобілі з двигунами внутрішнього згоряння. Отже, досягнення однієї з цілей ЄЗК – скоротити викиди парникових газів у транспортному секторі на 90% до 2050 р. проти рівня 1990 р. – значно ускладнюється через додаткові викиди, спричинені збільшенням транспортування

ЗПГ [106]. Саме тому в короткостроковій перспективі стратегія, що передбачає пошук нових постачальників ЗПГ та загальне збільшення обсягів імпорту газу, є припустимою. Проте в довгостроковій перспективі оптимальним рішенням для наближення ЄС до енергетичної незалежності від РФ є розвиток ВДЕ.

Потреба у збільшенні частки альтернативних джерел енергії у загальному обсязі виробництва енергії буде особливо актуальною після затвердження нової Директиви щодо оподаткування енергії в межах пакету «Fit for 55». На стадії її обговорення розглядаються пропозиції щодо встановлення ставок оподаткування енергетичних продуктів та електроенергії залежно від їх вуглецевого сліду. Це означає, що викопні види палива – вугілля, нафта й природний газ – матимуть вищі ставки оподаткування, тоді як ВДЕ – нижчі ставки [484].

У цьому контексті слід нагадати, що ще у 2021 р. у правках до Директиви ЄС про заохочення до використання ВДЕ, пропонувалося збільшити загальну частку енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у валовому кінцевому енергоспоживанні до 40% до 2030 р. [485]. Одразу після затвердження плану «REPowerEU» Єврокомісія почала розмірковувати над збільшенням цієї частки до 45% [2], а вже в оновленій версії Директиви з відновлюваної енергетики, ухваленій у жовтні 2023 р., встановила ціль довести її до 42,5% з перспективою на збільшення до 45% до 2030 р. [183].

Станом на 2022 р. частка ВДЕ у валовому кінцевому споживанні енергії у Євросоюзі становила 23%, що лише на 1% вище, ніж у 2021 р. [549]. У цьому ж році в ЄС було підключено до електричної мережі нові вітрові потужності обсягом 2,7 ГВт і сонячні потужності обсягом 7,4 ГВт порівняно з 2021 р. Цей приріст потужностей посприяв збільшенню виробництва енергії з ВДЕ: починаючи з початку 2023 р. приблизно 57% від усього обсягу споживаної електроенергії ЄС покривається ВДЕ. Отже, сьогодні обсяг електроенергії, згенерованої вітровими й сонячними електростанціями в державах-членах ЄС, перевищує обсяг електроенергії, виробленої електростанціями, які використовують викопне паливо [172; 34]. Це свідчить про значний прогрес у переході ЄС до сталої енергетики в межах ЄЗК та спроможність діяти як актор, що закладає основу глобальної

кліматичної політики та встановлює світовий тренд на екологічно відповідальну модель поведінки, вдаючись, з-поміж іншого, до застосування когнітивного й директивного підходів.

Отже, не виникає сумнівів у тому, що стратегія ЄС, спрямована на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р., є доволі прогресивною та комплексною в порівнянні з кліматичними стратегіями держав, що не входять у склад Союзу⁹⁸. Однак, здійснивши оцінку прогресу ЄС у досягненні основної цілі ЄЗК – перетворити Європу на перший кліматично нейтральний регіон до 2050 р. – Єврокомісія дійшла висновку, що хоча темп зменшення викидів парникових газів в ЄС є лінійним, для досягнення зазначеної цілі необхідно впроваджувати додаткові заходи для прискорення процесу декарбонізації особливо в будівельному та транспортному секторах [480, с. 7]. На тлі зростання соціального спротиву ЄЗК, особливо відчутного в першій половині 2024 р., енергетичної кризи ЄС, збільшення видатків на фінансову підтримку кліматичних проєктів у Європі й за її межами⁹⁹, а також безпрецедентного нарощення обсягів імпорту ЗПГ за останні три роки [401; 278; 599; 376; 252, с. 5, 16–19], досягнення такої цілі значно ускладнюється. Цілком очікувано, що найближчі роки стануть серйозним випробуванням на здатність ЄС діяти як «кліматичний піонер» в умовах численних кліматичних викликів і геополітичної невизначеності: послаблення кліматичних прагнень ЄС унеможливить закріплення за ЄС статусу кліматичного лідера й негативно позначиться на ефективності його нормативної політики.

Висновки до розділу 2

Інституційний апарат, відповідальний за розробку та імплементацію зовнішньополітичних кліматичних стратегій ЄС, почав поступово формуватися з кінця XX ст. і станом на сьогодні має складну й розгалужену структуру. До органів,

⁹⁸ Про це, зокрема, свідчить той факт, що в 2024 р. ЄС посів 16-е місце в рейтингу за Індексом ефективності боротьби зі змінами клімату (Climate Change Performance Index). Водночас зауважимо, що в топ-15 увійшли 7 держав-членів ЄС, як-от: Нідерланди, Данія, Естонія, Швеція, Португалія, Німеччина та Люксембург [682, р. 7].

⁹⁹ Зокрема, для досягнення нульових викидів у транспортній та енергетичній сферах ЄС має щорічно виділяти приблизно 1,5 трлн євро до 2030 р. Водночас зростають і витрати ЄС на реалізацію проєктів з адаптації до зміни клімату в Європі й Центральній Азії: за попередніми прогнозами, орієнтовна щорічна сума витрат може становити орієнтовно 18 млрд євро до 2030 р. [376].

які впливають на формування таких стратегій, насамперед належать Європейська рада, Рада ЄС (Рада з питань захисту довкілля) та Європейський Парламент. Своєю чергою за реалізацію зовнішньої політики ЄС із пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату відповідають, зокрема, Європейська Комісія, ГДПК, що є профільним підрозділом Єврокомісії, ЄВАКНСІ, навколишнього середовища та інфраструктури, Консультативна рада з питань клімату та довкілля та ЄСЗС. Перелічені органи та інститути здійснюють виконавчі функції, тісно співпрацюючи із генеральними директоратами Єврокомісії, як-от: Генеральним директоратом з питань довкілля, Генеральним директоратом з досліджень та інновацій, Генеральним директоратом з мобільності та транспорту та Генеральним директоратом з енергетики, а також ЄАОД, Європейським агентством хімічних речовин, Агентством з питань співробітництва енергетичних регуляторів, Європейським агентством з морської безпеки, Європейським агентством з авіаційної безпеки, Європейським агентством з питань залізничного транспорту. Структурою, що прямо не задіяна до процесів формування й реалізації зовнішньої кліматичної політики ЄС, однак впливає на діяльність органів й інститутів ЄС, які до таких процесів прямо залучені, належить Європейська науково-консультативна рада зі зміни клімату.

Ефективна реалізація концепту «нормативної зеленої сили ЄС» можлива лише за умови узгодженості дій перелічених органів та інституцій. Так, наприклад, у 1980–1990-х рр. відсутність консенсусу між Радою ЄС, Європейським Парламентом та Європейською Комісією щодо основних засад стратегії кліматичного розвитку та механізмів її реалізації призвела до того, що нормативне підґрунтя для заходів із пом'якшення наслідків кліматичних змін і адаптації до них почало формуватися лише на зламі XX і XXI століть. Натомість злагоджена співпраця, яка склалася протягом останнього десятиліття між структурами, залученими до інституційного забезпечення кліматичної зовнішньої політики ЄС, сприяла розробці життєздатних моделей кліматичного лідерства та розвитку концепту «нормативної зеленої сили».

Про ефективність діяльності зазначених органів та інституцій, спрямованої на конструювання нормативної зовнішньополітичної моделі ЄС, свідчить щонайменше наявність сформованої системи засобів для просування норм, котрі походять із низки міжнародних кліматичних договорів, як-от Паризької угоди й Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 р. Такі засоби підпадають під категорію нормативних, адже застосовуються в спосіб, санкціонований міжнародною спільнотою, та є втіленням механізмів, що їх визначив Я. Маннерс: інструменти фінансової підтримки, зокрема ICPMC, ІПД, LIFE, Global Gateway, відповідають нормативному механізму *«перенесення»*, сила прикладу – механізму *контагіозної дифузії* норм, кліматична дипломатія ЄС – одразу чотирьом нормативним механізмам – механізму *«культурний фільтр»*, механізмам *відкритого, процедурного, інформаційного поширення* норм.

Саме лише застосування перелічених засобів зовнішньої політики не гарантує ЄС здобуття статусу «зеленого» нормативного актора. Відповідно до концепції Я. Маннерса використання нормативних механізмів ЄС має обов'язково призводити до досягнення нормативного ефекту, який насамперед виявляється в об'єднанні партнерських держав навколо ідеї кліматично нейтрального майбутнього. Цілком очікувано, що низький рівень лояльності третіх країн до ЄС, що був особливо помітний наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, обмежував здатність Союзу здійснювати нормативний зовнішньополітичний вплив, а отже, і діяти як повноцінний «зелений» нормативний актор. Для здобуття міжнародної прихильності ЄС активно розвивав інструментальну, директивну та когнітивну складові кліматичного лідерства, що зрештою дозволило йому сформувати мережу партнерських держав, лояльний до високих кліматичних стандартів, і стати на шлях становлення глобального кліматичного лідерства після саміту COP 21 у 2015 р. Водночас зауважимо, що стимулювання партнерських держав до здійснення значущих кліматичних реформ без безпосередньої демонстрації Союзом високої ефективності у досягненні амбітних кліматичних цілей підривало його лідерські позиції, позбавляючи можливості впливати шляхом активізації нормативних

зовнішньополітичних засобів та закріплюючи за ним лише статус «символічного кліматичного лідера».

Усвідомлення того, що реалізація зовнішньополітичного нормативного потенціалу неможлива без запровадження амбітної внутрішньополітичної кліматичної стратегії, призвело до поступової відмови ЄС від послугування логікою консеквенціалізму та пріоритезації логіки відповідності в процесі дотримання й просування кліматичних цінностей, що своєю чергою стало свідченням ефективної та злагодженої роботи всіх управлінських і виконавчих підрозділів Союзу. На рис. 2.1, створеному за підсумками проведеного аналізу в другому розділі, показано, як розвиток лідерського потенціалу ЄС позначився на зміні його зовнішньополітичної поведінкової моделі. Окремо зауважимо, що під час аналізу було отримано результати, що підтверджують першу гіпотезу, сформувану в дисертаційній роботі.

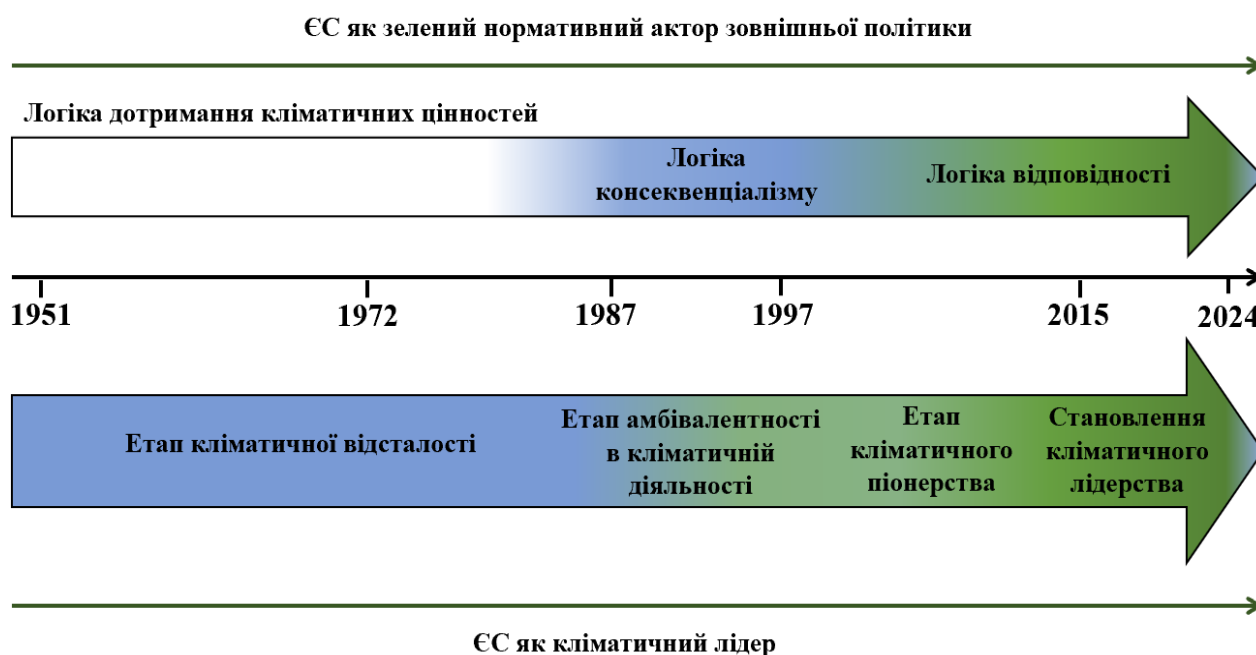

Рис. 2.1. Зв'язок між становленням ЄС як кліматичного лідера та зміною його логіки дотримання кліматичних цінностей

Джерело: власна розробка автора.

Основні положення розділу знайшли своє відображення в публікаціях дисертанта [704; 705; 706; 707; 321; 322]

РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ НОРМАТИВНОЇ СИЛИ У КЛІМАТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС ЩОДО УКРАЇНИ

Поведінкова модель ЄС, що передбачає реалізацію політики «нормативної сили» для утвердження кліматичних цінностей в Україні, почала поступово формуватися після розпаду СРСР, однак її практичне втілення відбулося значно пізніше. У даному підрозділі дисертаційної роботи визначимо передумови й особливості реалізації такої моделі та з'ясуємо типи політики, до яких ЄС вдавався у процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною з моменту проголошення її незалежності у 1991 р., завдяки аналізу зовнішньополітичних цілей, засобів та пріоритетних намірів Союзу. Виконання окреслених завдань дозволить встановити чи спростувати зв'язок між сформованістю ЄС як кліматичного лідера й нормативного «зеленого» актора та його схильністю обирати політику «нормативної сили» в процесі розбудови кліматичного діалогу з третіми країнами, зокрема Україною.

3.1. Закладання правових основ кліматичної політики ЄС щодо України

Наукову розвідку розпочнемо з 1990-х рр., коли ЄС активно розробляв активи вторинного права у сфері охорони довкілля й перебував у пошуках ефективних механізмів співпраці з пострадянськими країнами. Першим багатостороннім актом, що об'єднав ЄС та Україну низкою спільних обов'язків, серед яких – вжити заходів щодо недопущення або мінімізації деструктивного впливу на навколишнє середовище, інтегрувати екологічні питання у розробку й застосування енергетичної політики, підвищити енергоефективність шляхом використання ВДЕ, сприяти досягненню сталого розвитку тощо, стала Енергетична хартія 1991 р., яка згодом у 1994 р. була замінена актом із вищою юридичною силою – Договором до Енергетичної Хартії [261; 203, ст. 19; 591]. Можна припустити, що саме Лісабонська конференція, на якій зазначений договір був підписаний, дала поштовх до подальшої інституалізації відносин між ЄС та Україною спочатку в енергетичній

та екологічній сферах, а згодом й у вузькій сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату.

Одним із перших нормативних зовнішньополітичних засобів, який ЄС застосував задля розбудови кліматичного діалогу з Україною, став *інструмент процедурної дифузії*: у 1994 р. була підписана, а в 1998 р. ратифікована, Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, яка створила правове підґрунтя для здійснення спільних дій у напрямку запобігання глобальним кліматичним змінам. Відповідно до ст. 63 Угоди багатостороннє співробітництво мало здійснюватися шляхом проведення спільної дослідницької діяльності, розбудови відносин на регіональному рівні, зокрема за участі й сприяння ЄАОД, та на міжнародному рівні, створення стратегій щодо запобігання негативним наслідкам зміни клімату й досягнення сталого розвитку тощо [468, ст. 63]. Попри формальне закріплення прагнень ЄС та України розвивати відносини у сфері запобіганням кліматичним змінам, до 2000 р. цей напрямок двосторонньої співпраці майже не розвивався. Здебільшого це було пов'язано з обмеженим характером підписаної в червні 1995 р. й ратифікованої 1 лютого 1996 р. Тимчасової угоди між ЄС та Україною¹⁰⁰, яка не встановлювала правові рамки для спільної діяльності у сферах охорони довкілля й запобігання змінам клімату, зосереджуючись більшою мірою на торговельно-економічних аспектах двосторонніх відносин [333], а також недооформленням спільної кліматичної політики ЄС і пріоритезацією інших векторів співпраці з Україною в 1990-х рр.

Окрім *інструменту процедурної дифузії*, у 1990-ті рр. ЄС також вдавався до застосування *інструменту інформаційної дифузії*. Однак через перебування кліматичного законодавства ЄС на початковій стадії становлення в цей період, ЄС піддавав *інформаційній дифузії* насамперед норми *ecological & energy acquis*, від яких згодом відокремилися норми *climate acquis*. У 1994 р. ЄС застосовував згаданий механізм, оприлюднивши офіційну позицію щодо цілей і пріоритетів у

¹⁰⁰ Угоди, яка діяла в період, що передував ратифікації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС у 1998 р.

відносинах з Україною. Хоча цей стратегічний документ не встановлював ціль зміцнювати співпрацю з Україною у сфері запобігання змінам клімату, однак поряд із намірами поглиблювати з нею політичний діалог, сприяти її економічній стабілізації, демократичному розвитку, ядерному роззброєнню, а також безпечному виведенню Чорнобильської АЕС з експлуатації, фіксувалося прагнення Союзу *стимулювати реформи в Україні у галузі, дотичній до екологічної – енергетичної* [98, п. (5)]. Двома роками по тому ЄС знов вдався до *інформаційної дифузії*, ухваливши План дій щодо України, який здебільшого дублював положення спільної позиції ЄС 1994 р. та підтверджував факт включення України у сферу його стратегічних інтересів. Відповідно до цього Плану технічна та фінансова допомога ЄС покривала шість основних напрямів: підтримка економічних реформ, трансформація українського суспільства, розширення регіональної співпраці, включення України до європейської системи безпеки, зміцнення договірних відносин, а також *сприяння реформуванню енергетичного сектору* [251].

Ще одним яскравим прикладом застосування *інструменту інформаційної дифузії* стало ухвалення в 1999 р. Спільної стратегії ЄС щодо України. У документі були пріоритезовані низка цілей, серед яких – *поглибити двосторонні відносини задля пошуку ефективних шляхів розв’язання проблем, зокрема екологічних, а також сприяти ефективному й екологічно відповідальному використанню енергії, сталому використанню природних ресурсів в Україні, посилювати двосторонню співпрацю у сфері управління відходами тощо*. Для реалізації перелічених цілей ЄС зобов’язався підтримувати діяльність спеціальної робочої групи, яка сприяла реформуванню українського енергетичного сектора, стимулювати впровадження заходів, спрямованих на підвищення екологічної культури українців, надавати «зелені» інвестиції, а також технічну й фінансову допомогу для покращення стану довкілля в Україні тощо [99, Part II (II (ii)); Part III].

Важливою передумовою активізації нормативних зовнішньополітичних інструментів, як-от *інструменту неприхованої дифузії* й *інструменту «культурний фільтр»*, для просування кліматичних цінностей в Україні стали створення перших

спільних інституцій, таких як Комітет з питань співробітництва ЄС-Україна, у структурі якого функціонував, зокрема, підкомітет з енергетики, ядерних питань та довкілля, Рада з питань співробітництва Україна-ЄС і Парламентський комітет з питань співробітництва [264, с. 3; 668, с. 17, 25–28], залучення країни до дослідницьких проєктів екологічного спрямування в межах четвертої та п'ятої рамкових програм ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку [180; 529], а також запуск щорічних діалогів високого рівня у форматі самітів ЄС-Україна з 1997 р. Зауважимо, що проблематика неконтрольованих кліматичних змін тривалий час залишалася поза увагою високопосадовців України та ЄС, однак, починаючи з 2001 р., почала все частіше виноситися на порядок денний, про що свідчить аналіз, зокрема, спільних заяв ЄС та України, оприлюднених за підсумками самітів. Результати аналізу представлено в Додатку А.

Обумовою застосування Союзом згаданих нормативних інструментів також стало відкриття Представництва Європейської Комісії в Києві у вересні 1993 р., яке трансформувалося в Представництво ЄС в Україні після набуття чинності Лісабонського договору 1 грудня 2009 р. [666]. З моменту свого створення Представництво сприяло розвитку політичних та економічних зв'язків між Україною та ЄС шляхом налагодження діалогу з українськими урядовими установами та громадянами. Пізніше зі створенням у його структурі окремого відділу програм з кластера «Економічна співпраця, енергетика, інфраструктура та довкілля» стало можливим ефективне застосування *інструментів неприхованої дифузії* та «*культурного фільтра*» для поширення кліматичних наративів ЄС в Україні та формування спільної для обох сторін моделі ідентичності, заснованої на нормах *climate acquis*. Водночас зауважимо, що роз'яснення Представництвом окремих аспектів екологічної політики ЄС та його офіційних позицій на міжнародних екологічних і кліматичних конференціях протягом 90-х років ХХІ ст. сприяли розумінню рівня пріоритезації екологічних питань на рівні ЄС та усвідомленню Україною необхідності дотримання високих «зелених» стандартів як умови для подальшого поглиблення відносин з ЄС.

У контексті розвитку відносин з Україною та іншими державами, які утворилися після розпаду Радянського Союзу, важлива роль належала нормативному інструменту «перенесення» – інструменту технічної допомоги TACIS, запровадженому в 1991 р. Інструмент застосовувався з врахуванням принципу обумовленості, що передбачав надання фінансової й технічної підтримки пострадянським країнам, на які не поширювалася дія інструменту PHARE, за умови реалізації ними заходів щодо адаптації законодавства до асquis ЄС та їхнього зближення із західними ліберальними цінностями [309, с. 74]. Координування та контроль за впровадженням програм TACIS здійснювалися вже згаданим Представництвом Європейської Комісії в Україні. Хоча інструмент був націлений передусім на сприяння фінансовим, транспортним та продовольчим реформам в окремих пострадянських країнах¹⁰¹ і Монголії, а також їхньому переходу до ринкової економіки, частина передбачених інструментом коштів спрямовувалася й на розвиток сфер, суміжних до сфери пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату¹⁰². Основні напрями, що покривалися інструментом TACIS з 1991 р. до 2006 р., наведені в Таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1. Пріоритетні напрями фінансування TACIS (1991–2006 рр.)

Період дії програм TACIS	Пріоритетні напрями, підтримані інструментом TACIS
1.01.1991 – 31.12.1992	1) Навчання персоналу державного і приватного секторів, 2) Розвиток фінансових послуг, 3) Реформування енергетичного сектору, 4) Реформування транспортного сектору, 5) Регулювання продовольчої сфери.
1.01.1993 – 31.12.1995	1) Розвиток людських ресурсів, 2) Реструктуризація та розвиток підприємств, 3) Розвиток транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, 4) Реформування енергетичного сектору із забезпеченням ядерної безпеки, 5) Виробництво, переробка та розподіл продуктів харчування.
1.01.1996 – 31.12.1999	1) Розвиток людських ресурсів, 2) Реструктуризація та розвиток підприємств, 3) Розвиток транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, 4) Реформування енергетичного сектору із забезпеченням ядерної безпеки, 5) Виробництво, переробка та розподіл продуктів харчування, 6) <u>Реформування екологічного сектору</u> (підтримка відповідних правових, інституційних та інших реформ).

¹⁰¹ У пострадянських країнах, як-от Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Російській Федерації, Таджикистані, Туркменістані, Україні та Узбекистані.

¹⁰² Протягом 1993-1995 рр. такі сфери належали до категорії «непріоритетних» [586].

Продовження Таблиці 3.1.1.

1.01.2000 – 31.12.2006	1) Підтримка інституційних, правових та адміністративних реформ, 2) Підтримка приватного сектора та сприяння економічному розвитку, 3) Підтримка в подоланні соціальних наслідків трансформації, 4) Розвиток інфраструктурних мереж, 5) <u>Сприяння охороні довкілля та забезпечення збалансованого управління природними ресурсами</u> (розробка сталих екологічних політик та практик, сприяння енергоефективності, впровадженню екологічних стандартів ЄС та сталому управлінню природними ресурсами, покращення екологічної інфраструктури тощо), 6) Розвиток сільської економіки.
------------------------	--

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [165, ст. 3(3); 164, ст. 4(3), Annex II; 163, ст. 3(6), Annex II; 166, ст. 2(2), 3(3), 3(4), Annex II; 449].

Аналіз відповідних регламентів, якими запроваджувалися короткострокові програми TACIS у 1991 р., 1993 р., 1996 р. та 2000 р., дозволив визначити переломний момент, відколи ЄС пріоритезував екологічний напрямок співпраці з низкою пострадянських держав, зокрема й Україною: під впливом п'ятої програми дій ЄС у галузі навколишнього середовища, запровадженої у 1993 р., в межах TACIS був створений фінансовий механізм Environmental Support Facility, покликаний підтримати План дій з охорони довкілля для Центральної та Східної Європи¹⁰³ [584, с. 11], а згодом на третьому етапі реалізації TACIS до пріоритетних напрямів фінансування увійшов екологічний. Водночас зауважимо, що попри відсутність окремого природоохоронного напрямку фінансування до 1996 р., ЄС все ж надавав матеріальну й технічну підтримку окремим екологічним ініціативам, котрі були компонентами регіональних програм або інтегрованими у ширші проекти, зокрема у сферах енергетики та сільського господарства. Так, наприклад, у 1992 р. була запущена регіональна програма TACIS, спрямована на охорону довкілля Чорного моря. Її реалізація здійснювалася із залученням України [586, с. 32].

¹⁰³ Стратегічний документ, ухвалений у квітні 1993 р. за підсумками другої міністерської конференції в Люцерні, (Швейцарія). У конференції взяли участь міністри й високопосадовці з Канади, Ізраїлю, Японії, США, 45 європейських держав, а також комісар ЄС з питань довкілля та представники міжнародних організацій, як-от ООН [208].

Що стосується безпосередньо України, відповідно до індикативних програм ТАСІС протягом 1991-2006 рр. фінансуванню підлягали напрями співпраці, наведені в Таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2. Пріоритетні напрями співпраці ЄС та України, фінансовані ТАСІС (1991–2006 рр.)

Період дії індикативних програм ТАСІС	Пріоритетні напрями співпраці, підтримані інструментом ТАСІС
1.01.1991 – 31.12.1995	1) Реструктуризація державних підприємств і розвиток приватного сектору, 2) <u>Підтримка екологічних реформ та сприяння ядерній безпеці</u> , 3) Підтримка аграрних та енергетичних реформ, 4) Розвиток інфраструктури, 5) Сприяння розвитку людських ресурсів.
1.01.1996 – 31.12.1999	1) Підтримка інституційних реформ і сприяння соціальному розвитку, 2) Підтримка економічних реформ і сприяння розвитку приватного сектору, 3) <u>Підтримка енергетичних та екологічних реформ</u> .
1.01.2000 – 31.12.2006	1) Підтримка інституційних, правових та адміністративних реформ, що своєю чергою передбачає сприяння імплементації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, реформуванню судової системи, <u>формуванню та розвитку екологічного управління</u> тощо, 2) Підтримка приватного сектору та сприяння економічному розвитку, 3) Підтримка в подоланні соціальних наслідків трансформації.

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [652, с. 6; 591, 38–40; 593, с. 39–40; 592, с. 41; 594, с. 1, 3–6].

Попри створення окремого кластеру «Ядерна безпека та довкілля», згадка про екологічні аспекти в його назві була номінальною протягом 1991–1995 рр.: у цей період інструментом ТАСІС не здійснювалася фінансова підтримка проєктів екологічного спрямування в Україні, натомість основні ресурси були направлені на створення безпечних умов для закриття Чорнобильської АЕС до 2000 р. та реалізацію енергетичних проєктів, зокрема пов'язаних із модернізацією енергетичної інфраструктури в Донецьку, Харкові, Дніпропетровську й Запоріжжі [442, с. 54; 583, с. 36–37, 67–72; 443, с. 47–52; 582, с. 32–33; 584, с. 38–41, 56–59; 586, с. 39–40, 54–56]. Зауважимо, що потреба в стимулюванні енергетичних реформ

була зумовлена насамперед високим рівнем забруднення повітря українських міст, який за умови переходу на ВДЕ підлягатиме поступовому зниженню, а також істотною залежністю України від іноземних джерел енергії: станом на 1996 р. імпорт первинної енергії становив орієнтовно 60%, а імпорт безпосередньо нафти з Росії та Туркменістану – 90% [585, с. 42; 586, с. 39, 55; 112, с. 11].

Починаючи з 1996 р., екологічні проєкти в Україні стали частиною кластера «Енергетика та екологія». На їх реалізацію спрямовувалася десята частина загального обсягу фінансування, передбаченого інструментом TACIS для України впродовж 1996-1999 рр. Зокрема, інвестиції обсягом 1,5 млн екю були спрямовані на посилення інституційної спроможності органів державного екологічного управління, проведення інформаційних кампаній, спрямованих на інформування громадян України про їхнє право на безпечне для життя й здоров'я довкілля, створення в 1998 р. Регіонального екологічного центру в Києві тощо [586, с. 32, 34; 581, с. 56–57]. Нові екологічні ініціативи, запущені у 1998-1999 рр. відповідно до індикативних програм TACIS, стосувалися більшою мірою покращення функціонування систем водопостачання й очищення стічних вод у Маріуполі, вдосконалення державного механізму управління промисловими відходами та підвищення спроможності Державної екологічної інспекції при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України тощо [581, с. 48–49].

Окрім фінансування, передбаченого індикативними програмами, Україна отримувала матеріальну підтримку за регіональними програмами TACIS. Поряд із вже згаданою програмою з охорони довкілля Чорного моря, протягом 90-х рр. XX ст. Україна була учасницею й інших регіональних програм: програми прикордонного співробітництва TACIS, спрямованої, зокрема, на зменшення транскордонних забруднень та мінімізації шкоди навколишньому природному середовищу, регіональної програми з підвищення екологічної обізнаності, що почала діяти з 1996 р., а також природоохоронної програми, націленої на підтримку розвитку Дунаю. В межах реалізації останньої Україні та Молдові надавався 1 млн екю для проведення моніторингу забруднення вод Дунаю та закупівлю відповідного фільтрувального обладнання у 1996 р. [714, с. 34–36; 586, с. 32–34,

581, с. 56–57]. Водночас зауважимо, що з 1996 р. для розбудови ефективних й екологічно безпечних транспортних мереж, а також для сприяння охороні довкілля, ефективному використанню природних ресурсів в Україні, ЄС використовував ще один інструмент «перенесення» – INTERREG III «CADSES», підтриманий зі Структурних фондів ЄС [714, с. 32–33].

Протягом 1990-х рр. Україна переживала економічну нестабільність і перебувала на етапі інституційного становлення, що не дозволяло їй динамічно розвивати екологічне законодавство й впроваджувати амбітні заходи у сфері запобігання кліматичним змінам, подібні до тих, які реалізовувалися на рівні ЄС. А отже, в зазначений період ефективність використання одного з нормативних інструментів ЄС – *інструменту контагіозної дифузії* – не могла бути високою. Обмеженість дії цього інструменту підтверджується фактом пріоритезації ЄС та Україною різних підходів до протидії кліматичним змінам. Так, ЄС ставив перед собою амбітну мету скоротити викиди парникових газів на 15% до 2010 р. проти рівня 1990 р., тоді як Україна лише зобов'язувалася підтримувати рівень викидів, який існував у 1990 р.¹⁰⁴ [505; 507; 509]. До того ж ЄС ратифікував РКЗК ООН в грудні 1993 р., а Україна відклала ратифікаційний процес на травень 1997 р., що не дозволило їй взяти участь у перших двох міжнародних кліматичних конференціях [566, с. 12–13].

Окремо слід наголосити, що зовнішньополітичні інструменти, використані ЄС у 1990-х рр. для розбудови співпраці з Україною, зокрема в ядерній, енергетичній та екологічній галузях, хоча й мали нормативний характер, однак значно поступалися тим нормативним інструментам, які ЄС застосовував до низки держав Центральної та Східної Європи, як-от: Польщі, Угорщини, Естонії, Латвії та Литви: вони не передбачали підготовку України до майбутнього членства, обмежуючись сприянням адаптації її законодавства до *acquis* ЄС. Укладання з Україною Угоди про партнерство і співробітництво, яка не містила обіцянок щодо

¹⁰⁴ Що робило Україну радше об'єктом контагіозного поширення кліматичних наративів Росії, адже остання була ініціатором й активним просувачем ідеї нескорочення викидів парникових газів на перших трьох конференціях сторін-підписантів РКЗК ООН, в яких взяла участь Україна [505; 507; 509].

задоволення її євроінтеграційних амбіцій¹⁰⁵, та водночас окремого виду угод – Європейських угод – з державами, яких ЄС прагнув приєднати до свого складу в межах прийдешніх хвиль розширення, поширення на останніх дії фінансового інструменту PHARE, покликаною, на відміну від TACIS, підготувати їх до майбутнього членства [647, с. 3], а також відсутність належного визнання євроінтеграційних прагнень України в рішеннях Гельсінської Європейської Ради 1999 р. та у Спільній стратегії ЄС щодо України¹⁰⁶ [740; 647, с. 6–7], свідчить про нівелювання Союзом критеріїв *узгодженості* й *злагодженості* в процесі реалізації зовнішньополітичного курсу та відповідно про його небажання розвивати повноцінний нормативний діалог з Україною.

До того ж одними з причин налагодження тісних відносин з Україною¹⁰⁷ протягом 1990-х рр. визначалися її «стратегічно важливе геополітичне розташування» та «зростаюча роль в умовах нових хвиль розширення», що схиляє вважати стратегію ЄС щодо України в зазначений період радше прагматично зумовленою. Останнє підтверджується й тим фактом, що ставлення ЄС до України, яка прагнула набути членство в Союзі, та до держав, що не висловлювали намір щодо цього, суттєво не відрізнялося. Наприклад, Росія, яка відкрито демонструвала небажання ставати частиною об'єднання [686, с. 6, 8], мала доступ до тих самих інструментів підтримки ЄС, що й Україна. Ба більше, розробка Спільної стратегії ЄС для Росії відбулася в червні 1999 р., тоді як для України – лише через кілька місяців, у грудні 1999 р. [100; 99].

З високою ймовірністю можемо припустити, що активізація ненормативної сили у політиці ЄС щодо України була зумовлена бажанням Союзу насамперед узгоджувати умови співпраці з Росією – пріоритезацією Союзом так званої стратегії «Russia first» [645, с. 12], яка своєю чергою обумовлювалася в той період низкою обставин: по-перше, Росія була важливим енергетичним постачальником

¹⁰⁵ У жодному з актів, ухвалених ЄС протягом 1990-х рр., Україна не визначалася як потенційний член об'єднання, що може свідчити про недостатню зацікавленість Союзу в побудові повноцінного нормативного діалогу з Україною в зазначений період.

¹⁰⁶ Особливо на тлі ухвалення Україною амбітної стратегії інтеграції до ЄС у червні 1998 р.

¹⁰⁷ Які фіксувалися у низці нормативно-правових актів, зокрема, у Спільній стратегії ЄС щодо України та звіті програми TACIS від 1999 р. [99, PART II (II); 585].

для ЄС, і її роль у забезпеченні енергетичної безпеки Союзу не можна було ігнорувати, а, по-друге, ЄС прагнув підтримувати мир на євразійському континенті, що було можливим лише за умови формування добросусідських і стабільних відносин із Росією [686, с. 6–8].

Водночас зауважимо, що актуальність згаданої стратегії поступово почала втрачатися з кінця 1990-х рр. і остаточно зійшла нанівець після вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. Уперше стратегічне партнерство між ЄС та Росією зазнало погіршення через розв'язання останньою другої російсько-чеченської війни у 1999 р. У відповідь на російське вторгнення ЄС призупинив участь держави в багатьох програмах TACIS, висловив бажання переглянути стратегію двосторонньої співпраці, а також тимчасово виключив Росію з числа «стратегічних партнерів», обмежуючись натомість згадкою про неї як «важливого партнера» в офіційних документах [686, с. 8; 476, с. 8; 647, с. 4]. Згодом сумніви щодо можливості налагодження з Росією конструктивного діалогу почали посилюватися через вторгнення російської армії в Грузію у 2008 р., намагання дискредитувати ініціативу СП та здійснення тиску на держави-учасниці цієї ініціативи з метою обмеження їхніх євроінтеграційних прагнень і приєднання до Митного союзу Євразійського економічного співтовариства [647, с. 10; 389, с. 7], а також через припинення транзиту газу через Україну у 2006 р. та 2009 р. Останнє, зокрема, завдало шкоди енергетичній безпеці і України, і держав-членів ЄС та стало поштовхом до ухвалення Союзом Третього енергетичного пакета. Комплекс заходів та законодавчих ініціатив, передбачених новим пакетом, мав на меті сприяти більшій прозорості на енергетичних ринках ЄС і знизити монопольний вплив, зокрема російських, постачальників енергоносіїв [28]. Росія сприймала ці зміни як дискримінаційні та як такі, що спрямовуються проти інтересів російського «Газпрому» [343].

Суттєве погіршення відносин між ЄС і Росією почало спостерігатися з 2012 р.: після ухвалення Державною думою РФ Закону про іноземних агентів (2012 р.), який обмежує діяльність неурядових організацій та посилює контроль над ними, ЄС припинив надання російській стороні фінансової допомоги, передбаченої

Європейським Інструментом Сусідства та Партнерства (далі – ЄІСП), а після окупації Криму у 2014 р. – позбавив Росію доступу до ЄІС¹⁰⁸ з можливістю залучення до окремих фінансованих таким інструментом регіональних програм та загалом призупинив стратегічне партнерство з РФ до моменту повної імплементації нею Мінських угод [245, с. 9, 50, 74; 457, с. 4]. Цілеспрямована дестабілізація країн-кандидатів на вступ до ЄС та асоційованих країн СП, реалізація політики «паспортизації» на окупованих нею територіях та територіях, де локалізуються сепаратистські утворення, зокрема в Придністров'ї, Південній Осетії, Абхазії, Донбасі, Кримському півострові [489, с. 4–5], здійснення повномасштабного нападу на Україну – все це призвело до поглиблення кризи й зростання конфліктогенності у відносинах між ЄС та Росією.

Отже, беручи до уваги все вищезазначене, можемо констатувати, що хоча ЄС декларував нормативну мету розвивати відносини з Україною у сфері запобігання кліматичним змінам, протягом 1990-х рр. безпосередніх дій з його боку щодо досягнення цієї цілі здійснено не було. З одного боку, це було пов'язано із несформованістю зовнішньої та внутрішньої кліматичної політики ЄС, та водночас його зовнішньополітичної стратегії щодо України у зазначений період, а з іншого – тривалим процесом ратифікації Угоди про партнерство і співробітництво, що слугувала чи не єдиним нормативно-правовим актом до 2000-х рр., де містилася інтенція двох сторін до розбудови кліматичного діалогу. Через відсутність фіксації такої інтенції в репрезентативній кількості актів ЄС, пріоритезацію тем на двосторонніх зустрічах, які прямо не стосувалися спільної протидії глобальній кліматичній кризі, а також зосередженості передусім на питаннях ядерної й енергетичної безпеки Європи, формальний запуск кліматичного діалогу між Союзом та Україною відбувся лише напочатку 2000-х рр. за підсумками 5-го Саміту Україна – ЄС (див. Додаток А). Водночас зауважимо, що для налагодження ширшого діалогу з Україною, з-поміж іншого, в екологічній сфері, ЄС вдавався до політики статус-кво, адже, попри активізацію низки нормативних

¹⁰⁸ Інструменту, що прийшов на заміну згаданому вище інструменту після 2013 р.

зовнішньополітичних засобів особливо з 1996 р. задля його розвитку, Союз все ж віддавав перевагу низці ненормативних цілей, як-от «стримування» євроінтеграційних амбіцій України, зокрема, через реалізацію стратегії «Russia first».

3.2. Формування нормативного силового потенціалу ЄС для поширення кліматичних наративів в Україні: передумови утвердження гегемонії Союзу

З початком нового тисячоліття та впродовж його перших півтора десятиліть якісних змін у форматі взаємодії ЄС-Україна не відбулося: на тлі масштабного розширення ЄС у 2004 та 2007 рр. Україна залишалася позбавленою перспективи тіснішого співробітництва з ЄС, не кажучи вже про гарантії майбутнього членства в цій структурі. Кліматичний діалог між ЄС та Україною здійснювався відповідно до положень вже згаданої Угоди про партнерство і співробітництво, яка лише закладала підґрунтя для підтримки галузевої двосторонньої співпраці на базовому рівні, водночас не встановлюючи мети поступового поглиблення такої співпраці та не передбачаючи конкретних механізмів для цього. Себто в період дії Угоди зовнішньополітичні інструменти ЄС мали використовуватися більшою мірою задля встановлення формальних відносин з Україною у сфері запобігання кліматичним змінам і підтримки статус-кво в таких відносинах та меншою мірою для досягнення «помітного нормативного ефекту». На практиці ж відбувалося поступове розширення двосторонньої галузевої співпраці та сприяння позитивним змінам в кліматичній політиці України, що радше було результатом непрямого впливу таких інструментів чи навіть реалізації гегемонії ЄС, ніж наслідком цілеспрямованої політики «нормативної сили».

Серед нормативних зовнішньополітичних інструментів, що їх найчастіше використовував ЄС для стимулювання кліматичних реформ в Україні у період 2000–2013 рр., особлива роль належала *інструменту інформаційної дифузії*. На відміну від 1990-х рр., у новому столітті дифузії піддавалися не лише норми енергетичного та екологічного законодавства ЄС, дотримання яких було важливим для забезпечення комплексної реалізації кліматичних цілей, але й норми, які

походили безпосередньо з кліматичного законодавства ЄС, що в той час стрімко розвивалося, формуючи основу для глобальної кліматичної політики¹⁰⁹.

Інформаційне поширення норм climate acquis в Україні у зазначений період стало можливим насамперед завдяки реалізації ЄПС, запущеної у 2004 р., та СП, започаткованого у 2009 р. Перелічені ініціативи слугували радше втіленням гегемонічних, ніж нормативних прагнень ЄС, адже країни, на які вони поширювалися, фактично були змушені доводити свою здатність ефективно впроваджувати «нав'язані» Союзом політичні, економічні та інституційні реформи, узгоджувати власні законодавства з *acquis* та демонструвати свою прихильність європейським цінностям, залишаючись водночас без будь-яких гарантій вступу навіть у віддаленій перспективі [103: с. 10; 104; 355]. Фінський політолог Хіскі Хаукала охарактеризував принцип дії ЄПС вдалою метафорою: ЄС через ЄПС змушує коней [держав, на які поширюється ЄПС] тягнути віз [здійснювати реформи], не заохочуючи їх до цього конкретною «морквиною» [не надаючи чітких гарантій вступу] [308, с. 1617]. До того ж науковець слушно зауважив, що єдиний шлях до активізації нормативної сили ЄС в Європі пролягає через розширення його складу, а значить будь-яка політика сусідства, яка не враховує можливість поетапного процесу інтеграції України та інших держав регіону, «приречена на субоптимальний результат» (інакше кажучи, не гарантує досягнення повноцінного нормативного ефекту) [308, с. 1617].

Цікаво, що реалізація ЄПС, що є своєрідним втіленням гегемонічних амбіцій ЄС, зрештою призвела до розкриття нормативного потенціалу Союзу. Це пояснюється парадоксальністю ініціативи, що полягає в її амбівалентності щодо розширення ЄС: ЄПС слугує одночасно засобом уникання й продовження розширення ЄС, адже, з одного боку, дозволяє відкласти рішення про вступ нових членів, тимчасово задовільнивши їхні євроінтеграційні прагнення, а з іншого – підштовхує їх до утвердження європейських норм і цінностей, що сприяє виконанню вимог, необхідних для набуття членства. Тобто «чим краще працює

¹⁰⁹ Детальніше про розвиток кліматичного законодавства ЄС див. підрозділ 2.3. дисертаційної роботи.

ЄПС, тим менш стійкою вона насправді стає»: успішне виконання країнами планів дій ЄПС призводить до «збільшення тіні розширення ЄС» [308, с. 1617; 314, с. 23].

Українська сторона зустріла ініціативу ЄПС з відчутним розчаруванням, адже цей інструмент фактично зрівнював Україну в статусі з групою «неєвропейських» країн, зокрема з країнами Північної Африки та Близького Сходу [298, с. 6; 559, с. 44], нівелюючи тим самим не тільки її інтеграційні амбіції, але й прагнення до певного рівня привілейованості серед держав-партнерів ЄС. З іншого боку, підтримка проєвропейської позиції України, висловлена окремими високопосадовцями ЄС на тлі запуску ЄПС, схилили український уряд вважати запроваджені рамки співпраці тимчасовими, а План дій ЄПС таким, що потребує належного виконання задля прискорення інтеграції до ЄС. Так, наприклад, голова Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу під час візиту українського прем'єр-міністра Ю. Єханурова до Брюсселя 6 жовтня 2005 р. заявив, що «майбутнє України в Європі», однак не обговорення євроінтеграційних перспектив, а здійснення конкретних кроків, які продемонструють відданість європейським цінностям, наблизять Україну до досягнення повноправного членства в ЄС [298, с. 6].

Хоча *інформаційна дифузія норм climate acquis* прямо не була передбачена ЄПС¹¹⁰, однак вона здійснювалася через реалізацію Плану дій Україна-ЄС, який слугував своєрідним інструментом впровадження згаданої політики. План передбачав збільшення фінансової підтримки Україні та значне розширення двостороннього співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища, що мало досягатися через активне впровадження положень Кіотського протоколу, ратифікованого Україною у 2004 р., та РКЗК ООН, участь у проєктах ЄАОД та підтримку діяльності спільної Робочої групи Україна-ЄС з питань змін клімату, утворення якої у 2002 р. надало *процедурній дифузії* норм *climate acquis* додатковий імпульс¹¹¹ [719]. За своєю природою План дій ЄПС був втіленням одразу двох

¹¹⁰ Хоча ЄПС прямо не передбачала активізації зусиль ЄС та партнерських держав у напрямку протидії кліматичним змінам, вона все ж таки сприяла цьому через ініціювання заходів із підвищення енергоефективності, розвитку відновлюваної енергетики та захисту довкілля [104]. Водночас зауважимо, що в окремих Планах дій ЄПС, на відміну від стратегії ЄПС, ціль посилити кліматичне партнерство була конкретизована й пріоритезована.

¹¹¹ Результати діяльності Робочої групи Україна-ЄС з питань змін клімату не публікуються в відкритому доступі. Знайти видається можливим лише дані про частоту проведення її засідань.

нормативних зовнішньополітичних інструментів – *інструментів інформаційної й процедурної дифузії*, адже, з одного боку, він сприяв реалізації та був «продуктом» односторонньої ініціативи ЄС – політики сусідства, а з іншого – сприяв інституалізації України та ЄС. Зауважимо, що рівень виконання Україною кліматичної складової Плану дій за період 2005-2009 рр. був досить низьким, про що свідчить, зокрема, невиконання Україною більшості взятих зобов'язань за Кіотським протоколом, як-от: встановити систему моніторингу викидів парникових газів, запровадити національні програми, покликані сприяти пом'якшенню наслідків зміни клімату та адаптації до них, реалізувати ініціативи з підвищення інформованості громадськості стосовно питань зміни клімату тощо [696, с. 10, 18–19, 84–89]. Такі низькі показники виконання Плану обумовлені низкою причин, серед яких – недостатня ефективність запропонованих стимулів¹¹², обмежена дія механізму контагіозної дифузії¹¹³, наявність численних кризових явищ в Україні тощо.

План дій ЄПС на початку 2000-х рр. підсилювався й іншим *інструментом інформаційної дифузії* – пропозиціями з 10 пунктів, внесеними спільно тодішньою комісаркою із зовнішніх зв'язків і європейської політики сусідства Бенітою Ферреро-Вальднером та верховним представником ЄС зі спільної зовнішньої і безпекової політики Хав'єром Соланою. Затвердивши після Помаранчевої революції й грудневих виборів в Україні додаткові пропозиції щодо тіснішої співпраці в пріоритетних секторах, зокрема, у сферах енергетики й охорони навколишнього середовища [256], ЄС хотів продемонструвати готовність значно вийти за межі двосторонніх домовленостей, погоджених у Плані дій. Однак пропозиції виявилися «не більше ніж переліком односторонніх вимог до України» та не містили суттєвих зобов'язань для Союзу [298, с. 18–19].

¹¹² Для країн, що прагнуть інтегруватися до ЄС, зокрема України, перспектива повноправного членства є набагато потужнішим стимулом для проведення реформ, ніж короткострокові матеріальні заохочення. Останні можуть й зовсім бути малоефективними [308, с. 1617], адже саме візія європейського майбутнього мотивує країни до здійснення глибоких структурних змін.

¹¹³ Очевидно, що чим вища лояльність держави до ЄС, тим швидше та ефективніше відбувається в ній процес контагіозної дифузії європейських стандартів. Гарантії членства в ЄС слугують потужним стимулом для підвищення цієї лояльності.

Наприкінці 2009 р. План дій ЄПС та додаткові пропозиції до нього було замінено на Порядок денний асоціації ЄС-Україна¹¹⁴ (далі – ПДА ЄС-Україна) [720], в межах виконання якого забезпечувалося подальше *інформаційне* та *процедурне поширення норм climate acquis*. Як і попередній стратегічний документ, ПДА ЄС-Україна розглядав окремі питання, пов'язані з розбудовою кліматичного діалогу між ЄС та Україною, у ширшому контексті їхньої екологічної співпраці. Хоча сторони задекларували спільну мету – розробляти заходи з пом'якшення наслідків зміни клімату та пристосування до них, інформація про ініціювання Україною та ЄС кліматичних білатеральних проєктів у період дії ПДА ЄС-Україна відсутня. Водночас втілення спільної інтенції до імплементації Кіотського протоколу обмежалося створенням, але не активною діяльністю, профільної робочої групи Україна-ЄС. Узгодити спільну позицію на міжнародних кліматичних переговорах, інтегрувати кліматоохоронні питання у спільні стратегії, налагодити механізм інформування громадськості про плани та результати діяльності спільної робочої групи Україна-ЄС з питань зміни клімату так і не вдалося, натомість сторони дійшли згоди щодо реформування механізму проєктів спільного впровадження та використання бункерного палива, особливо у секторі міжнародних авіаційних перевезень. Отже, хоча вдалося покращити практичну складову співпраці України та ЄС у порівнянні з періодом, коли здійснювалася реалізація Плану дій ЄПС, загальна якість реалізації кліматичного діалогу залишалася незадовільною [697, с. 11–12, 98–113].

Ефективність *інформаційної дифузії кліматичних цінностей* ЄС в Україні певною мірою зросла із запровадженням у травні 2009 р. ініціативи СП, яка стала східноєвропейським виміром ЄПС. Дорожня карта СП була розроблена у 2012 р. та передбачала два виміри співпраці – багатосторонній та двосторонній [357; 358]. Перший вимір співпраці з шістьма країнами Європейського регіону – Україною, Азербайджаном, Білорусією, Вірменією, Грузією, Молдовою – стосувався чотирьох основних напрямків: «Демократія, належне врядування та стабільність»,

¹¹⁴ Повна назва – Порядок денний асоціації ЄС-Україна для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію.

«Енергетична безпека», «Міжлюдські контакти» й «Економічна інтеграція та наближення до політик ЄС». Останній напрямок передбачав розвиток відносин у сфері охорони довкілля й запобігання кліматичним змінам: держави-учасниці ініціативи, з-поміж іншого, зобов'язувалися брати участь в експертному обговоренні конкретних кліматичних питань, обмінюватися інформацією щодо кліматичної політики та кращими практиками тощо [357, с. 11–13]. Згадка про залучення фахівців з України до роботи в цьому напрямку присутня в офіційних джерелах, однак у загальному доступі не представлено детальної інформації про якість, особливості чи проблемні аспекти такого залучення [697, с. 194–195].

Для реалізації завдань, передбачених згаданим напрямком, ЄС та лідери шести партнерських держав активно співпрацювали в межах панелі СП із питань довкілля та зміни клімату та регулярних самітів СП – своєрідних платформ, що сприяли *відкритому поширенню* норм кліматичного законодавства ЄС та формуванню спільної для сторін моделі ідентичності, заснованої на таких нормах¹¹⁵. Питання, внесені на кліматичний порядок денний самітів, наведені в Додатку С. Водночас зауважимо, що виокремити питання, які піддавалися розгляду в межах засідань профільної панелі, не видавалося можливим через обмежений доступ до документів, схвалених за підсумками цих зустрічей.

Аналіз декларацій, ухвалених за підсумками самітів СП, свідчить про поступову конкретизацію кліматичних питань, що піддавалися обговоренням, та збільшення обсягу спільних зобов'язань у сфері запобігання зміні клімату особливо після ухвалення Паризької угоди у 2015 р. та запуску ЄЗК у 2019 р. Проведений аналіз також засвідчив перехід ЄС від послугування гегемонічним підходом до пріоритезації нормативного підходу в процесі просування кліматичних цінностей серед країн-учасниць ініціативи СП: на перших самітах ЄС фокусувався на побудові структурних зв'язків з державами СП, схиляючи їх до гармонізації законодавств із *climate acquis* через принцип обумовленості; починаючи з 4-го саміту, ЄС більшою мірою зосередився на досягненні нормативного ефекту в

¹¹⁵ Інакше кажучи, такі саміти та зустрічі панелі слугували втіленням одного з нормативних зовнішньополітичних інструментів – *інструменту «культурний фільтр»*.

державих СП, що виявлялося в побудові тісних партнерських зв'язків з ними через ініціювання та фінансування проєктів, адаптованих до їхніх потреб, а також наданні допомоги в розробці та впровадженні національних стратегій зі зменшення викидів парникових газів, механізмів скорочення викидів вуглецю або цінових механізмів на вуглець тощо [355; 354; 353; 351; 352; 350].

Паралельно із самітом СП функції *культурного фільтра*, а також *відкритого й процедурного поширення* норм *climate acquis* в Україні виконують запроваджені з 2009 р. інституційний механізм – Форум громадянського суспільства Східного партнерства (далі – ФГС СП) – та з 2011 р. його українська платформа [195]. ФГС СП представляє інтереси громадянського суспільства всіх країн-учасниць СП та є складовою багатосторонньої архітектури цієї ініціативи. П'ять тематичних робочих груп, що функціонують у межах ФГС СП, підтримують зв'язок із відповідними групами національної платформи, сприяючи передачі галузевого досвіду ЄС Україні (інакше кажучи, сприяючи *контагіозній дифузії* норм кліматичного законодавства ЄС).

Серед тематичних груп ФГС СП та національної платформи ФГС СП – робоча група «Довкілля, зміни клімату та енергетична безпека», що, серед іншого, сприяє врахуванню кліматичних стандартів ЄС в процесі формування галузевих політик України, розвитку національної енергетичної інфраструктури та відновлювальної енергетики тощо [195]. Станом на 2013 р. кількість українських організацій громадянського суспільства в цій робочій групі становила шість, що перевищувало аналогічні показники більшості країн-учасниць СП¹¹⁶ та низки держав-членів ЄС, як-от: Угорщини, Чехії, Швеції, Естонії, Франції тощо, що свідчило про усвідомлення українцями потенційних ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, та бажання мінімізувати їх, співпрацюючи з ЄС та його партнерами. Оцінюючи чотирирічну діяльність групи, слід зазначити, що вона стикалася з низкою функціональних викликів. Напруженість між підгрупами, що відповідали за різні напрямки діяльності – енергетичний, екологічний і кліматичний – була

¹¹⁶ Серед країн СП лише Вірменія та Молдова мали рівну кількість зареєстрованих організацій.

зумовлена розбіжностями в їхніх пріоритетах та ускладнювала ефективну координацію в межах групи: кліматична й екологічна підгрупи фокусувалися на скороченні викидів парникових газів і переході до відновлюваної енергетики, тоді як енергетична підгрупа часто порушувала питання розвитку ядерної енергетики та традиційних джерел енергії [380, с. 12–13].

Як зазначалося вище, крім багатостороннього виміру співпраці, Дорожня карта СП передбачала й двосторонній формат відносин з кожною з країн-учасниць ініціативи. Україна не ухвалювала окремі нормативно-правові акти, які б встановлювали організаційні, правові чи інституційні рамки для реалізації такого формату, що певною мірою впливало на ефективність його впровадження. На тлі розробки й парафування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС перевага віддавалася створенню умов для ефективної адаптації законодавства України до *ecological & climate acquis* ЄС, які зрештою вдалося успішно забезпечити: сторони зосереджувалися на формуванні політико-правових засад асоціації, організації фінансового й інституційного забезпечення цього процесу та досягли чималих успіхів у цих напрямках¹¹⁷. До пріоритетних, однак менш успішних у реалізації, напрямків білатеральної взаємодії увійшла робота над імплементацією РКЗК ООН та Кіотського протоколу до неї [358; 697, с. 184–198].

Окремо зауважимо, що Угода про наукове і технологічне співробітництво, підписана Україною та ЄС у липні 2002 р., дала додатковий поштовх до *неприхованої* й водночас *інформаційної* дифузії кліматичних цінностей в Україні [14]. Хоча Україна не мала статусу асоційованого члена рамкових програм ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку, а відповідно її установи були позбавлені окремих привілеїв — зокрема, мали обмежений доступ до прямого фінансування з боку ЄС і не могли претендувати на координаторство проєктів — починаючи з 2003 р., коли згадана угода набула чинності, рівень її залученості більшою мірою у кліматично орієнтовані проєкти ЄС та меншою — у проєкти

¹¹⁷ Про що свідчить, зокрема, висока оцінка виконання Україною екологічної складової Дорожньої карти СП, здійснена Ресурсно-аналітичним центром «Суспільство і довкілля» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» в межах діяльності робочої групи «Довкілля, зміна клімату та енергетична безпека» Національної платформи ФГС СП [697, с. 184–193].

суміжних тематичних напрямів почав значно зростати порівняно із ситуацією, що склалася у 1990-х рр. Це підтверджує аналіз бази дослідницьких проєктів ЄС, результати якого представлені в Додатку G та на Рис. 3.1.

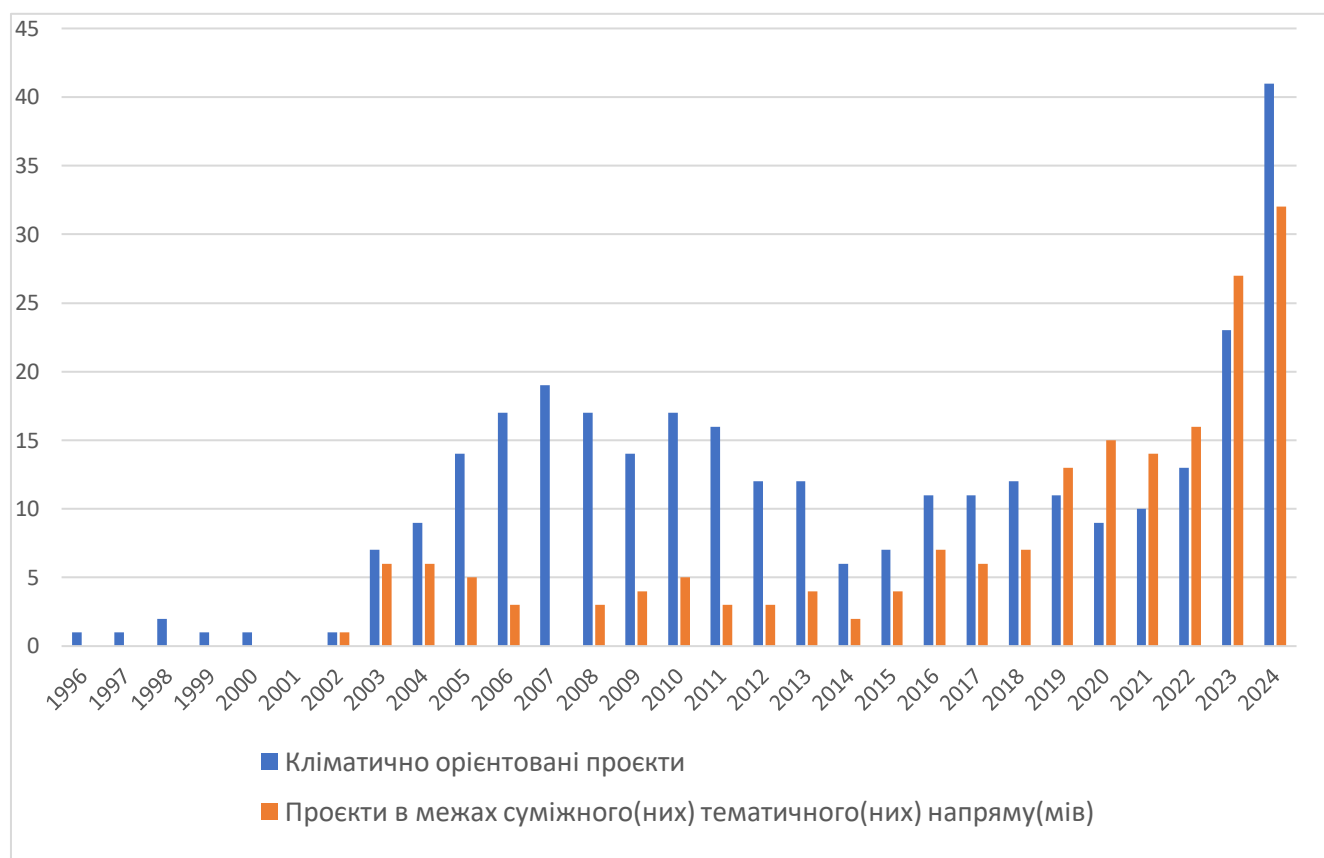

Рис. 3.1. Участь України в кліматично орієнтованих проєктах і проєктах суміжних напрямків у межах рамкових програм ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку (1996–2024 рр.)

Джерело: власна розробка автора, складено на основі опрацьованих джерел [47; 132; 135; 57; 64; 205; 576; 285; 54; 577; 204; 544; 267; 206; 180; 634; 578; 127; 1; 332; 378; 198; 67].

Приєднуючись до консорціумів, у яких головними заявниками були установи з держав-членів ЄС, загалом у 2002–2013 рр. Україна взяла участь у 21 науковій ініціативі тематичного блоку «Сталий розвиток, глобальні зміни й екосистеми» в межах Шостої рамкової програми ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку (2002–2006 рр.), а також у 16 проєктах, спрямованих на охорону довкілля

та запобігання змінам клімату, і 7 проєктах енергетичного спрямування в межах Сьомої рамкової програми (2007–2013 рр.). Зокрема, Україна брала участь у таких проєктах, як-от: «LAGOONS» (цей проєкт був спрямований на розробку науково обґрунтованої стратегії інтегрованого управління лагунами, що сприяє адаптації до змін клімату та зменшенню їх негативного впливу на ці екосистеми), «PROMITHEAS-4» (метою проєкту була розробка й оцінка політик щодо пом'якшення змін клімату та адаптації до них для 12 країн з економіками, що розвиваються, включаючи Україну, задля сприяння підвищенню їхньої стійкості до кліматичних змін та зниженню викидів парникових газів в цих країнах), «EFENI» (проєкт був націлений на впровадження інноваційних енергетичних систем управління та технологій підвищення ефективності, що зменшують викиди парникових газів у виробничих процесах, сприяючи переходу до низьковуглецевої економіки); «COMETH» (метою проєкту було зменшення викидів метану з вугільних шахт шляхом розробки універсальних рекомендацій щодо його оптимального використання, що сприяє зниженню парникового ефекту та запобігання змінам клімату) [332; 378; 198; 67].

Дія перелічених нормативних зовнішньополітичних інструментів ЄС до 2014 р. активно підсилювалася інструментами *«перенесення»*. Хоча національною індикативною програмою (2000–2006 рр.), відповідно до якої здійснювалося фінансування інструментом TACIS, підтримка кліматично орієнтованих заходів в Україні не надавалася (див. Таблицю 3.1.2.), натомість регіональною індикативною програмою така галузева допомога була передбачена. У період з 2004 р. до 2006 р. ЄС пріоритезував для фінансування напрямки, що передбачав розв'язання проблем сталого управління природними ресурсами в державах, на які поширюється дія ЄПС. У цьому напрямку виокремлювалися три основні піднапрямки, що сумарно підлягали фінансуванню у розмірі 50 млн євро: 1) якість та очищення водних ресурсів, 2) збереження біорізноманіття та сталий менеджмент ресурсів, а також 3) боротьба зі зміною клімату [244, с. 12–13]. У межах останнього напрямку у 2006 р. Україні надавалася технічна й фінансова підтримка для виконання положень Кіотського протоколу, зокрема для запровадження системи моніторингу та

звітування, а також проведення інвентаризації викидів парникових газів [563; 696, с. 84; 667, с. 23]. Однак, як уже зазначалося раніше, такі заходи в підсумку не були реалізовані.

На зміну фінансовому інструменту TACIS прийшов інший інструмент «перенесення» – ЄІСП, який протягом 2007-2013 рр. забезпечував фінансову та технічну підтримку сусіднім країнам, зокрема в Східній Європі, Північній Африці, на Кавказі й на Близькому Сході¹¹⁸, з метою сприяння їх стабільності, сталому розвитку та демократизації [104, с. 9; 501]. У межах пріоритетних напрямів співпраці ЄС та України у річних програмах дій визначалися конкретні цілі, що підлягали досягненню й покривалися ЄІСП. Перелік таких напрямів та цілей, а також обсяг індикативних фінансових асигнувань, спрямованих на їх реалізацію, наведено в Додатку D та проаналізовано: з аналізу випливає, що протягом періоду функціонування ЄІСП через річні національні програми дій ЄС лише опосередковано сприяв зменшенню викидів парникових газів і впровадженню принципів сталого розвитку в Україні, спрямовуючи свою допомогу на реалізацію її екологічної стратегії та стратегії у сфері енергоефективності та використання ВДЕ, а також роблячи регулярні внески до Фонду Східноєвропейського Партнерства у сфері енергоефективності та екології¹¹⁹.

Водночас зауважимо, що ЄІСП передбачав фінансування й регіональних ініціатив, зокрема Угоди мерів – СП¹²⁰, запровадженої у 2011 р. для заохочення місцевих органів влади держав-учасниць СП до впровадження практичних заходів зі скорочення викидів парникових газів, енергозбереження та розвитку сталих енергетичних технологій. Через згадану ініціативу ЄС здійснював «культурне фільтрування», інформаційне й відкрите поширення норм climate acquis Україні.

¹¹⁸ ЄІСП охоплювалася низка країн, як-от Україна, Алжир, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Єгипет, Грузія, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Молдова, Марокко, Палестинська Автономія, Російська Федерація, Сирія, Туніс.

¹¹⁹ Завдяки якому, починаючи з 2009 р., в Україні почали впроваджуватися проєкти у сферах екології та енергетики. Станом на сьогодні реалізовано 25 таких проєктів в Україні. В результаті їх впровадження вдалося зменшити річний обсяг CO₂ на понад 772 735 тонн, зекономити 724 046 МВт-год енергії на рік тощо [194; 191].

¹²⁰ Ініціатива «Угода мерів» була започаткована у 2008 р. з метою об'єднання місцевих, регіональних і національних органів влади країн-членів ЄС задля досягнення амбітних кліматичних цілей через розробку та впровадження стратегії низьковуглецевого та сталого енергетичного розвитку, зміцнення енергетичної безпеки тощо. Через рік після запуску «Угоди мерів – СП» Україна погодилася співпрацювати з Європейською Комісією з метою надання практичної підтримки муніципалітетам та регіональним органам влади, які приєдналися до згаданої ініціативи [658; 452].

Одним із результатів співпраці між Україною та Європейською Комісією в межах ініціативи «Угода мерів – СП» стало відкриття спеціального офісу технічної підтримки у Львові, призначеного для надання допомоги містам з пострадянських країн-учасниць ініціативи. Окремо зазначимо, що серед учасників зі Східної Європи, на яких ця ініціатива поширювалася, Україна досягла найбільших результатів станом на 2014 р.: 43 українські міста приєдналися до «Угоди мерів», і 15 з них розробили та погодили з Європейською Комісією стратегічні плани дій з енергозбереження та протидії змінам клімату до 2020 р. [658; 452].

Крім кліматично орієнтованої Угоди мерів – СП, ЄСП забезпечував фінансову підтримку регіональної програми «ClimaEast», яка функціонувала протягом 2012-2018 рр., слугуючи втіленням, як і попередня ініціатива, одразу трьох нормативних зовнішньополітичних інструментів – інструменту *«культурний фільтр»* та інструментів *інформаційного й відкритого поширення* норм climate acquis в країнах-учасницях СП, зокрема Україні, та Росії [501; 357, с. 11–12]. Дія цього інструменту ЄС виявлялася в 1) проведенні низки тематичних сесій в Україні, присвячених, з-поміж іншого, питанням поліпшення національного звітування про викиди парникових газів від дорожнього транспорту та визначення політичних підходів для адаптації аграрного сектору до змін клімату тощо, 2) наданні технічної допомоги Україні через Clima East Expert Facility, зокрема для сприяння підвищенню стійкості її лісових екосистем до негативних наслідків змін клімату, а також у 3) реалізації в Ніжинському районі Чернігівської області проєкту, покликаного, зокрема, сприяти відновленню деградованих торфовищ, які втрачають природну здатність утримувати вуглець, що призводить до додаткових викидів парникових газів в атмосферу, перетворенню торфовищ, що використовуються як сільськогосподарські угіддя, у напівприродні екосистеми, підвищенню спроможності національної системи обліку викидів парникових газів тощо [55; 56; 470; 367, с. 77–78]. У результаті реалізації згаданого проєкту було очищено іригаційну систему «Смолянка» та забезпечено 2 000 місцевих жителів екологічним паливом. Це дозволило запобігти майбутнім викидам в атмосферу,

еквівалентним 224 000 тонн CO₂, а також посприяло відновленню та сталому використанню деградованих торфовищ [367, с. 79].

Фінансування окремих проєктів в Україні та інших країнах, на які поширюється ЄПС, також здійснювалося через один з інструментів ЄІСП – Інвестиційний фонд сусідства, створений у 2008 р. з метою залучення додаткових асигнувань для реалізації різносекторальних ініціатив у зазначених країнах [434]. Завдяки ресурсам, наданим безпосередньо ЄІСП, а також ЄБРР та ЄІБ, протягом 2008-2013 рр. в Україні було профінансовано шість проєктів енергетичного спрямування, у двох з яких встановлена допоміжна мета запобігти кліматичним змінам: 1) проєкт з відновлення гідроенергетики (2009 р.), який передбачав модернізацію 21 блоку ГЕС уздовж річки Дніпро в центральній Україні та водночас сприяв значному скороченню викидів парникових газів завдяки збільшенню частки відновлюваної енергетики в загальному енергетичному балансі; 2) проєкт з підвищення ефективності передачі електроенергії (2011 р.), що був спрямований на оптимізацію використання наявних генерувальних потужностей, зменшення залежності від вугільної та газової енергогенерації та зниження викидів CO₂ [431, с. 38 –39; 636; 325]. Опосередковане сприяння кліматичній стійкості України здійснювалося через запущену у 2012 р. та фінансовану фондом регіональну ініціативу «Green For Growth Fund for Eastern Region», серед цілей якої було, зокрема – розширити фінансову базу для інвестицій у проєкти з підвищення енергоефективності та розвитку ВДЕ [431, с. 38 –39; 295].

Підсумовуючи вищенаведене, можемо констатувати, що розвиток кліматичного діалогу між Україною та ЄС у період з 2000 р. до 2013 р. був вкрай повільним та нерегулярним: хоча система нормативних зовнішньополітичних інструментів, спрямованих на покращення цього діалогу, поступово формувалася, її активізація фактично так і не відбулася. Це значною мірою було зумовлено тим фактом, що гегемонічні наміри ЄС зводилися саме до нав'язування власних цінностей в Україні, а не до побудови повноцінної галузевої співпраці. Ба більше, навіть в ієрархії норм, які ЄС прагнув утвердити в Україні, норми *climate acquis* займали не першу позицію, поступаючись нормам енергетичного й екологічного

законодавства ЄС, які самі по собі не належали до категорії найбільш пріоритетних у зазначений період. Інакше кажучи, сама гегемонічна стратегія ЄС не передбачала використання конкретних інструментів для ефективного й системного нав'язування кліматичних наративів в Україні: більшість нормативних інструментів, хоча й створювалися з формальною метою зміцнити двосторонню галузеву співпрацю та латентним наміром змінити українське законодавство відповідно до кліматичних стандартів ЄС, були апріорі позбавлені імпульсу для задоволення такого наміру. Можна припустити, що першими нормативними зовнішньополітичними інструментами, що допомогли ЄС частково просунутися в цьому напрямі, стали запроваджені у 2011-2012 рр. ініціативи «Угода мерів – СП» та «ClimaEast». Водночас зауважимо, що перспектива розбудови двосторонньої співпраці у сфері запобігання кліматичним змінам була обмеженою й також через низку чинників: бажання ЄС дистанціюватися від України задля уникнення надмірної конфронтації з Росією, факт відсутності чіткої перспективи європейської інтеграції України, що сам по собі негативно позначався на якості та динаміці розвитку кліматичного діалогу, складну внутрішньополітичну ситуацію в Україні, недостатньо дієві спроби ЄС утвердитися в ролі кліматичного лідера й ефективно поширити власні кліматичні наративи за межами кордонів держав-членів тощо.

3.3. Перехід від гегемонії до активізації політики «нормативної сили» ЄС щодо України у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату

Політична риторика України щодо її європейського вибору стала важливим елементом внутрішньополітичного дискурсу, починаючи з часів Помаранчевої революції, та особливо посилилася після Революції Гідності. Попри задекларовану відданість цінностям ЄС, протягом понад двох десятиліть адаптація українського законодавства до окремих розділів *acquis communautaire*, які інституалізують такі цінності, або не здійснювалася взагалі, або відбувалася занадто повільно. Так, наближення законодавства України до розділу *climate acquis* ЄС протягом 1991–2013 рр. фактично не відбувалося. Ба більше, у зазначений період Україна навіть не розпочала формування власного кліматичного законодавства, а її успіх у

виконанні міжнародних зобов'язань щодо скорочення викидів парникових газів був досягнутий не завдяки цілеспрямованій діяльності чи впливу з боку ЄС, а радше внаслідок економічного спаду та структурних змін у промисловості після розпаду СРСР.

Отже, вкрай повільна апроксимація українського законодавства до *acquis* підкреслювала обмеженість структурної сили ЄС у впровадженні своїх норм в Україні та зрештою неспроможність встановити над нею гегемонію без чіткої стратегії застосування нормативних зовнішньополітичних засобів. Взявши до уваги усі недоліки попереднього підходу до просування норм в Україні, ЄС змінив свою стратегію впливу: починаючи з 2014 р., він став активно заохочувати бажані для нього трансформації в Україні, зокрема ті, що стосуються створення й реформування її кліматичного законодавства, спираючись не лише на політичну обумовленість, але й на низку інших підходів, спрямованих насамперед на посилення стратегічного партнерства. Це дозволило ЄС певною мірою задовольнити свої гегемонічні амбіції.

Водночас зауважимо парадоксальний факт: утвердження гегемонії ЄС над Україною у сфері пом'якшення наслідків зміни клімату відбувалося одночасно із поступовою відмовою від пріоритезації консеквенціалізму в процесі формування з нею кліматичного діалогу. Цей парадокс можна пояснити тим, що, з одного боку, підписання Угоди про асоціацію створило сприятливі умови для більш ефективного просування норм *climate acquis* в Україні (реалізації гегемонічних задумів ЄС), адже передбачало посилений латентний тиск на український уряд, зокрема, через проведення періодичної оцінки результативності його діяльності у виконанні конкретних директив та регламентів, розміщених у Додатках XXX та XXXI до Угоди, а з іншого боку – підписання Паризької угоди у 2015 р. посилювало прагнення ЄС зміцнити кліматичне лідерство, що означало відмову від застосування структурного підходу та перехід до більш інклюзивних механізмів співпраці з Україною. На практиці діяльність ЄС як нормативного актора почала проявлятися через сприяння досягненню кліматичної нейтральності України, а саме через: запуск низки проєктів із підвищення кліматичної стійкості регіонів

України, реалізація яких прямо не зумовлювала максимізацію вигоди для ЄС, а, навпаки, могла нести для нього фінансові ризики; заохочення України до участі в міжнародних кліматичних заходах, де поряд із ЄС та його державами-членами активно діяли й інші актори, зокрема ПРООН; ініціювання спеціальних фондів, зокрема Інвестиційного фонду сусідства, які слугували додатковим джерелом кліматичного фінансування та передбачали здійснення акціонерства різними національними та міжнародними інституціями, що послаблювало структурні зв'язки ЄС з державами-бенефіціарами фондів, як-от Україною, й відповідно зменшувало гегемонічний тиск на них. Процес поступового розкриття нормативного силового потенціалу ЄС для досягнення Україною статусу «вуглецево-нейтральної» перейшов у безпосередню реалізацію політики «нормативної зеленої сили» щодо неї після ухвалення Європейською Радою рішення від 23 червня 2022 р. про надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до об'єднання [234].

Можна сперечатися щодо того, що стало основними імпульсами для ухвалення цього рішення – усвідомлення Союзом своєї нормативної місії відстоювати цінності, порушені Росією внаслідок її повномасштабного вторгнення в Україну, визнання екзистенційної потреби України бути частиною об'єднаної Європи після демонстрації беззаперечної готовності українського суспільства відстоювати проєвропейський курс країни та цінності ЄС в умовах війни, латентний тиск з боку міжнародної спільноти й безпосередньо української політичної еліти, яка здійснила резонансний політичний акт, подавши заявку на членство в ЄС на п'ятий день після російського нападу – однак не викликає сумнівів факт зміни парадигми зовнішньополітичної поведінки Союзу внаслідок запуску нового етапу інтеграції України.

Рішення про надання Україні статусу кандидата на вступ в ЄС привертає увагу й через його нетипову «нормативну генезу». По-перше, рішення Європейської ради є односторонньою заявою, що передбачає посилення *інформаційного поширення* норм *acquis*, зокрема *climate acquis*, у майбутньому. По-друге, таке рішення виводить діалог між ЄС та Україною на новий рівень,

запускаючи *процедурну дифузію* норм, хоча зазвичай для цього необхідно укласти двосторонню угоду¹²¹. І, нарешті, воно відкриває можливості для ефективного застосування Союзом механізму *контагіозного поширення* норм в Україні: Україна, чий євроінтеграційні прагнення були нарешті офіційно визнані в червні 2022 р., сприйматиме досвід й найкращі практики ЄС як такі, що потребують наслідування не лише задля отримання додаткової фінансової чи технічної підтримки, а насамперед для прискорення набуття повноцінного членства в організації.

Далі в підрозділі виокремимо та проаналізуємо зовнішньополітичні інструменти, які ЄС використовував для реалізації ненормативного наміру – встановлення гегемонії над Україною – та водночас для розкриття нормативного силового потенціалу для досягнення кліматичної стійкості України до першої половини 2022 р., а також ті інструменти, які, починаючи з другої половини того ж року, почав цілеспрямовано застосовувати з метою поглиблення кліматичного діалогу з Україною – здобуття нормативного ефекту.

Насамперед сфокусуємо увагу на інструментів *перенесення*, інтенсивність використання якого помітно зросла з 2014 р. У рік підписання Угоди про асоціацію *перенесення* кліматичних цінностей ЄС в Україні було передбачено комплексним пакетом допомоги, погодженим Єврокомісією [230]. Цей пакет сприяв одночасно реалізації і нормативних, і ненормативних намірів¹²² та визначав основні джерела індикативних надходжень до державного бюджету України на період 2014–2020 рр. Серед цих джерел слід згадати Інвестиційний фонд сусідства, яким у 2015 р. було здійснено *перенесення* шляхом спрямування 79.76 млн євро на фінансування енерго й кліматично орієнтованої ініціативи «FINTECC». Ініціатива мала на меті зробити українську промисловість більш конкурентоспроможною, зменшити обсяги забруднення та викидів парникових газів, поширити високі європейські

¹²¹ Такий ефект можна пояснити тим, що рішення, хоча й було одностороннім волевиявленням ЄС, фактично стало відповіддю на зустрічну пропозицію України щодо прискорення євроінтеграційного процесу – заявку на членство в ЄС, подану 28 лютого 2022 р. Себто, хоча не був узгоджений й підписаний окремий двосторонній акт, рішення Європейської Ради містило взаємопогоджений ЄС та Україною намір провести поглиблену інституалізацію відносин.

¹²² Що було встановлено в результаті проведеного аналізу цілей, на досягнення яких спрямовувалося фінансування в межах цього пакета.

стандарти у сфері охорони довкілля в Україні, а також підвищити якість життя українських громадян через впровадження енергоефективного обладнання та технологій у виробничому й агропромисловому секторах [433, с. 29; 432, с. 33, 42–43]. Безпосередньо сама ініціатива стала втіленням інструменту *відкритої дифузії* та *культурного фільтра*, адже в процесі її реалізації надавалася експертна та технічна допомога на місцях, а також враховувалися особливі умови, в яких перебувала Україна: енергетична залежність від РФ, висока енергоємність виробництва через застаріле обладнання та технології, а також обмежені ресурси для інвестування в новітні технології через початок війни на сході. Функцію згаданих інструментів також виконувала й регіональна програма підтримки муніципальних проєктів (2014 р.), фінансована Фондом, яка, попри свою енергетичну спрямованість, передбачала розбудову сталої інфраструктури в середніх і великих містах України [432, с. 42–43; 199].

Починаючи з вересня 2017 р. Інвестиційний фонд сусідства був інтегрований в Європейський фонд сталого розвитку, що сприяв через надання інвестицій сталому економічному й соціальному розвитку, зокрема, країн, на які поширюється ЄПС, а також зміцненню їх соціально-економічної стійкості [502]. В Україні *перенесення* норм *climate acquis* здійснювалося завдяки цьому фонду через різносекторальні ініціативи, що сприяли досягненню сталого розвитку й виконанню РКЗК ООН (ініціативи з маркерами Ріо). Протягом 2017-2019 рр.¹²³ в Україні було реалізовано 14 таких ініціатив, з яких 5 були пов'язані зі змінами транспортної інфраструктури, 4 мали енергетичне спрямування, 4 стосувалися поліпшення водопостачання та санітарії та 1 був націлений на розбудову системи управління відходами [600, с. 88–95].

Крім того, комплексний пакет допомоги Україні передбачав *перенесення* кліматичних цінностей ЄС через Спеціальний план дій ЄІБ, відповідно до якого в період з 2014 р. до 2016 р. українській стороні надавалося 3 млрд євро для реалізації низки проєктів, спрямованих на розвиток соціальної та економічної

¹²³ У 2020 р. такі ініціативи в Україні не реалізовувалися.

інфраструктури, а також приватного сектору, із загальним обсягом внесків на пом'якшення наслідків та адаптацію до зміни клімату орієнтовно 948 млн євро. Підтримка переходу до безпечної для довкілля та стійкої до змін клімату економіки з низьким рівнем викидів вуглецю здійснювалася ЄІБ, зокрема, через фінансування сталого транспорту – модернізацію залізниці, забезпечення кращого сполучення в регіоні Чорного моря тощо [200, с. 1–5]. Загалом у період дії пакета ЄІБ активно залучався до підтримки кліматичних ініціатив в Україні, роблячи внески в Інвестиційний фонд сусідства [432, с. 42–43], Цільовий фонд технічної допомоги СП [625, с. 19], який, з-поміж іншого підтримує регіональну програму «Угода мерів – СП» [210, с. 37], Фонд Східноєвропейського Партнерства у сфері енергоефективності та екології [194] тощо.

Зауважимо також про ще один важливий інструмент *перенесення*, який був передбачений семирічним пакетом допомоги для України – ЄІС, що замінив у 2014 р. ЄІСП [503]. Інструментом було передбачено спрямування щонайменше 20% усіх фінансових ресурсів, виділених для України, на підтримку її кліматичної діяльності, однак така умова була виконана лише частково, що підтверджується аналізом річних програм дій та рішень щодо реалізації спеціальних заходів в Україні, наведених у Додатку Е. За весь період дії ЄІС ЄС реалізував в Україні вісім ініціатив¹²⁴, що сприяли пом'якшенню наслідків зміни клімату, адаптації до змін клімату або досягненню одночасно обох зазначених цілей. Відсоток спрямованих коштів на реалізацію таких ініціатив варіювався від 6 % до 40 %, однак йдеться лише про заходи з маркерами Ріо, а не про кліматично орієнтовані повноцінні ініціативи, тому оцінити фактичний внесок від їх реалізації у виконання РКЗК ООН та порівняти його з тим, що був визначений Єврокомісією, не видається можливим. Окремо зауважимо, що впродовж 2014-2020 рр. до топ-5 напрямів фінансування (див. Додаток F), передбаченого ЄІС, входили «Екологічна політика та адміністративне управління» й «Енергетична політика та адміністративне

¹²⁴ У 2014 та 2016 роках такі ініціативи в Україні передбачені не були.

управління», у межах яких найчастіше впроваджувалася «кліматично орієнтовані» компоненти.

Починаючи з 2021 р. і до 2023 р., для *перенесення* кліматичних цінностей ЄС в Україні був передбачений ICPMC, що прийшов на зміну ЄІС [496]. Хоча ICPMC встановлювалася умова спрямування щонайменше 30% усіх фінансових ресурсів, призначених для України, на підтримку її кліматичної діяльності, ця умова не завжди виконувалася протягом трьох років застосування цього інструменту: у 2021 р. на проєкти, що включали компоненти пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до змін клімату, було надано 86 млн євро – приблизно 61% від загального річного обсягу фінансування, передбаченого для України, що з високою ймовірністю може свідчити про виконання зазначеної умови; натомість протягом 2022–2023 рр. цією умовою було знівелювано через пріоритезацію інших напрямів фінансування на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

У період після ухвалення Паризької угоди, дія інструментів *перенесення*, *відкритої дифузії* кліматичних цінностей та *культурного фільтра* значно посилилася завдяки набуттю в березні 2015 р. Україною статусу асоційованого члена восьмої рамкової програми ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку «Горизонт 2020» внаслідок підписання відповідної двосторонньої угоди з ЄС [745]. Це дозволило українським установам, з-поміж іншого, отримати повний доступ до фінансування з боку ЄС задля впровадження власних, зокрема, кліматично орієнтованих дослідницьких і технологічних проєктів, а також брати участь у рамковій програмі на рівних умовах з інституціями з держав-членів ЄС з можливістю самостійного здійснення координування проєктами.

Хоча спершу може здатися (див. Рис. 3.1.), що залученість України до проєктів із «кліматичною» компонентою протягом 2014–2020 рр. значно впала у порівнянні з періодом дії сьомої рамкової програми, однак цей висновок не зовсім відповідає дійсності, адже в період 2007–2013 рр., крім очевидного зростання якості залученості України до проєктів кліматичного спрямування після набуття асоційованого членства, кількість наукових проєктів суміжного спрямування «Безпечна, чиста та ефективна енергетика» за її участі, реалізація яких

опосередковано сприяла зменшенню викидів парникових газів та підвищенню стійкості енергосистеми до кліматичних ризиків, навпаки, зросла майже у 2,5 р. Це свідчить радше про зміну підходу до розв'язання проблеми кліматичних змін європейськими науковцями, ніж про послаблення уваги до проєктів кліматичного спрямування з боку України чи зниження її участі в таких ініціативах. Крім того, можна припустити, що зміна підходу (якщо вона дійсно відбулася) вивела на новий рівень якість наукових розробок, орієнтованих на пом'якшення змін клімату та адаптацію до них: під час реалізації програми «Горизонт 2020» науковці пропонували комплексні рішення для досягнення вуглецевої нейтральності, реалізуючи проєкти, зокрема з тематичних блоків «безпечна, чиста та ефективна енергетика» та «кліматична діяльність, охорона довкілля та раціональне використання ресурсів», що значно різнилося від стратегії, якою вони послуговувалися в процесі реалізації восьмої рамкової програми, коли фокус їхньої уваги був більшою мірою зосереджений на досягненні довкілцевої, а не кліматичної стійкості.

Серед наукових проєктів, передбачених програмою «Горизонт 2020» в кліматично орієнтованому тематичному блоці для представників із держав-членів ЄС та України, слід зазначити, зокрема, такі: «FirEUrisk», що передбачав розробку ефективних методів для зниження ризиків лісових пожеж та адаптації управлінських стратегій до майбутніх змін клімату, SEA4VALUE, який був орієнтований на забезпечення більш стійкого використання ресурсів через створення багатокомпонентної модульної технології для видобутку цінних металів і мінералів із розчинів, що утворюються в процесі опріснення води, а також «FineFuture», який був націлений на вдосконалення технологій вилучення дрібних часток з руд та мінералів задля підвищення ефективності використання ресурсів, зменшення енергетичних витрат та відповідно викидів парникових газів [20; 328; 136].

Активне застосування нормативних зовнішньополітичних інструментів ЄС в Україні – *відкритої дифузії* кліматичних цінностей та *культурного фільтра* – після 2014 р. підтверджується також наступним фактом: внесення на порядок денний

питань, пов'язаних із розбудовою співпраці у сфері пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, набуло систематичного характеру на самітах СП з 2015 р., а на самітах Україна – ЄС з 2018 р. (див. Додатки А і В). Ефективна розбудова кліматичного діалогу в межах зазначених самітів дала змогу реалізувати один із гегемонічних намірів ЄС – безперешкодно залучити Україну до масштабної програми кліматичного спрямування, первісно розрахованої суто на держав-членів ЄС¹²⁵ – ЄЗК – майже одразу після його запуску. Тобто без надання Україні гарантій майбутнього членства ЄС фактично поклав на неї тягар кліматичних зобов'язань, майже еквівалентний тому, що мали б нести тільки держави, приналежні до Союзу. Безумовно ЄС не керувався виключно логікою консеквенціалізму, стимулюючи Україну до кліматично стійкої моделі існування: загроза кліматичного колапсу є реальною, і прагнення ЄС інтегрувати Україну в загальноєвропейський кліматичний рух не позбавлені нормативного характеру. Втім, саме поширення на Україну зобов'язань, які вона де-юре в статусі партнерської держави нести б не мала, схиляє розцінювати дії ЄС як такі, що швидше (але не завжди) сприяли зміцненню структурних, а не егалітарних зв'язків із цією країною (реалізації гегемонічних, а не нормативних мотивів щодо неї).

Для заохочення України та інших держав-учасниць ініціативи СП до «зелених» трансформацій у межах ЄЗК ЄС вдавався, зокрема, до *інформаційної дифузії* наративів, закладених в ЄЗК, через фіксацію в березні 2020 р. довгострокової цілі політики СП щодо досягнення екологічної та кліматичної стійкості державами-учасницями ініціативи у найближчі п'ять років, яка цілком узгоджувалася з метою, закладеною в ЄЗК. Згодом задля сприяння досягненню цієї мети Україною ЄС запровадив низку флагманських ініціатив, що своєю чергою стали втіленням нормативних зовнішньополітичних інструментів – *інформаційної дифузії* та *перенесення* [348; 359, с. 33–35]: 1) перша ініціатива «Підтримка сталої, інноваційної, «зеленої» та конкурентоспроможної економіки» передбачала пряму фінансову підтримку близько 100 тис. малих і середніх підприємств для сприяння

¹²⁵ Нормативно-правові акти, ухвалені в межах ЄЗК, мали імперативну силу до виконання лише державами-членами ЄС.

розвитку ними бізнес-моделей, орієнтованих на кліматично нейтральну, стійку та циркулярну економіку; 2) друга ініціатива «Економічний перехід для сільських районів» була спрямована на підтримку понад 10 тис. малих фермерських господарств шляхом надання їм доступу до доступного кредитування для придбання землі та розвитку стійкого сільськогосподарського виробництва в умовах зміни клімату; 3) третя ініціатива «Покращення сполучення шляхом модернізації пунктів перетину кордону» була націлена на вдосконалення транспортної інфраструктури та інтегрованого управління кордонами, що сприяло підвищенню ефективності транскордонної торгівлі, зменшенню затримок у логістиці й оптимізації транспортних потоків, забезпечуючи сталість економічного розвитку; 4) четверта ініціатива «Підвищення енергоефективності та підтримка відновлюваного водню» мала на меті посилити енергетичну незалежність України, зокрема через оптимізацію енергоспоживання багатоквартирних будинків і модернізацію енергетичної інфраструктури.

Інформаційна дифузія ідеї кліматичної нейтральності в Україні також здійснювалася через запуск у січні 2019 р. програми EU4Climate, частково фінансованої ЄС. Її метою була підтримка урядів держав-учасниць ініціативи СП у розробці та впровадженні кліматичної політики. Цю програму доцільно розглядати як таку, що здебільшого відповідала нормативним прагненням ЄС, а не гегемонічним. По-перше, її розробка, реалізація та фінансування здійснювалися спільно ЄС і ПРООН, що зменшувало тиск на Україну щодо імплементації екологічних стандартів, вироблених виключно ЄС. По-друге, окрім апроксимації українського законодавства до *climate acquis*, програма передбачала досягнення цілей, реалізація яких не приносила прямих вигод ЄС. Зокрема, вона сприяла розробці державами-учасницями ініціативи галузевих планів з адаптації до зміни клімату, національних середньо- та довгострокових стратегій низьковуглецевого розвитку, оновлених національно визначених внесків до Паризької угоди, а також створенню галузевих посібників із виконання цієї угоди [220].

В Україні реалізація EU4Climate розпочалася у другій половині 2019 р. та насамперед передбачала планування й розробку Національної стратегії екологічної

безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 р. Завдяки підтримці ЄС і ПРООН цей нормативно-правовий акт, а також операційний план його реалізації на 2022–2024 рр., були затверджені 20 жовтня 2021 р. [739]. Інші заходи в межах EU4Climate, заплановані в Україні після лютого 2022 р., було погоджено реалізовувати лише за сприятливих умов, а частина бюджету проєкту була перепрофільована на заходи з надзвичайного реагування та задоволення нагальних потреб постраждалого населення у відповідь на гуманітарну кризу, спричинену війною РФ проти України [202, с. 14].

Загалом за оцінкою Ради зовнішньої політики «Українська призма» вже в перші роки реалізації флагманських ініціатив та програми «EU4Climate» Україна досягла значних успіхів у впровадженні реформ, спрямованих на розбудову сталої економіки. За темпами їх реалізації вона посіла перше місце серед держав-учасниць ініціативи СП [427, с. 5–9]. Натомість безпосередній перехід України до вуглецевої нейтральності у 2021–2022 рр. відбувався вкрай повільно через низьку ефективність *контагіозного поширення* норм *climate acquis*, а також введення воєнного стану в Україні та неможливістю здійснювати ефективну галузеву діяльність, яка за нормальних умов, навпаки, мала б прискоритися після застосування ЄС інструменту *процедурної дифузії* в лютому 2021 р. – поглиблення інституалізації відносин ЄС-Україна у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату через запровадження двостороннього діалогу високого рівня щодо ЄЗК та довгострокової стратегії кліматичної нейтральності України [293].

До нечисленних здобутків України протягом 2021–2022 рр., що свідчать про початок її приєднання до ЄЗК, належать, зокрема, ухвалення Національної економічної стратегії до 2030 р., яка передбачає стратегічну мету щодо досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 р. [716], схвалення оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди, яким передбачено скорочення викидів парникових газів на 65 % до 2030 р. порівняно з 1990 р. [747], а також введення в дію з 1 січня 2021 р. Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів», який встановлював обов'язкову систему моніторингу та звітності для підприємств, що здійснюють викиди парникових газів

[708; 280, с. 145–149]. Однак навіть ці невеликі кроки України до досягнення кліматичної стійкості були знівельовані у зв'язку з початком повномасштабного наступу РФ на Україну в лютому 2022 р. Зокрема, обов'язкове застосування системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів було тимчасово призупинено через безпекові та організаційні труднощі й відновлено лише 8 січня 2025 р. після ухвалення Верховною Радою відповідного законопроекту №12131 [701].

Серед подій, що символізували початок реалізації політики «нормативної зеленої сили» ЄС щодо України, крім очевидно найбільш значущої – надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, слід також зазначити про підписання в червні 2022 р. Угоди між ЄС та Україною про участь останньої в Програмі ЄС LIFE – Програмі дій із довкілля та клімату. Україна стала першою країною, що не входить до складу ЄС, яка приєдналася до цієї програми, у такий спосіб отримавши своєрідне визнання своєї приналежності до «європейської родини» [632]. Хоча підписана угода передбачала розширення можливостей використання нормативних інструментів зовнішньої кліматичної політики ЄС, зокрема *процедурної дифузії* норм *climate acquis* та їх *перенесення* в Україні, на практиці це реалізується лишень частково. Це можна пояснити насамперед необхідністю поступового відновлення України вже на етапі активних бойових дій, що наразі на достатньому рівні забезпечується через інтеграцію кліматичної компоненти у ширші енергетичні та екологічні проєкти без запровадження окремих повноцінних кліматично орієнтованих програм. Отже, станом на липень 2024 р. Україна не задіяна в жоден проєкт у межах кліматичного кластера LIFE, однак бере активну участь у 15 ініціативах з кластерів «Природа та біорізноманіття» та «Перехід до чистої енергетики», серед яких: «RePower the Regions» (спрямована на забезпечення відповідності плану України з розвитку чистої енергетики кліматичним цілям ЄС), «BUSHROSSs» (покликана сприяти декарбонізації будівельного фонду України) та «ANEW-LIFE» (націлена на подолання енергетичних викликів, спричинених агресією РФ) [393; 12].

Окрім зазначеної угоди, поглибленню інституалізації кліматичного діалогу Україна–ЄС – поживавленню *процедурної дифузії* норм *climate acquis* для досягнення нормативного ефекту ЄС – також сприяло підписання в лютому 2023 р. Меморандуму про взаєморозуміння між ЄС та Україною щодо стратегічного партнерства, спрямованого на підтримку виробництва, торгівлі, транспортування, зберігання й використання відновлюваних газів, таких як біометан, водень, а також інших синтетичних газів і газів, отриманих шляхом сталого виробництва. Відповідно до Меморандуму партнерство покликане сприяти переходу ЄС та України до кліматично стійкої моделі існування та декарбонізації їхніх енергетичних секторів [418].

З початком повномасштабного вторгнення Росії ЄС передбачив для України кілька джерел кліматичного фінансування, через які здійснюватиметься *перенесення* принципів кліматичної нейтральності в найближчому майбутньому. Роль основного нормативного механізму *перенесення* належить спеціальному інструменту «Ukrainian Facility», який у 2024 р. замінив ICPMC і водночас почав виконувати функцію ПД Україні [499]. Розрахований на період 2024–2027 рр., інструмент передбачає спрямування до 50 млрд євро на підтримку України у її відновленні, реконструкції та модернізації. Зокрема, кошти виділятимуться на щоквартальну фінансову підтримку державного бюджету України за умови виконання урядом індикаторів відповідного «Плану для Ukraine Facility», створення спеціального інвестиційного фонду, аналогічного за дією до вже створених Європейського фонду сталого розвитку плюс й Інвестиційного фонду сусідства, для залучення інвестицій у пріоритетні сектори економіки України, а також на технічну та адміністративну підтримку уряду в реалізації Ukraine Facility, що сприятиме синхронізації законодавства України з *acquis* ЄС, зокрема кліматичним, й прискоренню євроінтеграції країни [631; 214]. До того ж Регламентом ЄС щодо створення Ukraine Facility передбачені вимоги, аби План для Ukraine Facility включав заходи з пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до неї, а також аби щонайменше 20% усіх фінансових ресурсів,

виділених для України в межах Інвестиційної рамки, були спрямовані на формування її кліматичної стійкості [499].

Планом для Ukraine Facility передбачено щонайменше два напрями дій України для здійснення «зеленого» переходу: формування кліматичного законодавства та затвердження другого національно визначеного внеску до Паризької угоди [633, с. 291–300]. У межах першого напрямку вже досягнуто значного прогресу – у 2024 р. було ухвалено низку ключових нормативно-правових актів, зокрема Закон «Про основні засади державної кліматичної політики» [709], Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 р. та операційний план її реалізації на 2024–2026 рр. [741], Національний план з енергетики та клімату до 2030 р. [718], а також відновлено у січні 2025 р. обов’язкову систему моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів [701]. Другий напрямок дій ще належить реалізувати, оскільки проєкт оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди наразі перебуває в розробці. Попереду також залишається виконання низки реформ, зокрема, запуск національної системи торгівлі викидами парникових газів і створення науково-експертної ради з питань зміни клімату та збереження озонового шару [631; 633]. Загалом активізація кліматичної діяльності України навіть в умовах активної фази війни є свідченням ефективності концепту «нормативної зеленої сили», застосованого ЄС, а також результативності його нормативних інструментів, зокрема інструменту *контагіозної дифузії* норм *climate acquis*, дія якого до надання Україні статусу країни-кандидата була обмеженою.

Зауважимо також, що у червні 2024 р. відбулася перша Міжнародна конференція з питань відновлення України, під час якої було анонсовано підписання перших міжнародних і двосторонніх фінансових угод у межах Ukraine Investment Framework, а також було погоджено запуск першого раунду інвестиційних програм із гарантіями ЄС на суму 1 млрд євро та грантами загальною вартістю 400 млн євро з метою вивільнення додаткових інвестицій для підтримки відбудови України та її євроінтеграційного курсу в умовах триваючої агресії росії [597; 253]. До програм та ініціатив, що сприятимуть «зеленій» відбудові й сталому

відновленню України та водночас виконуватимуть функції інструментів *перенесення, культурного фільтра, інформаційної та відкритої дифузії* цінностей, закладених у ЄЗК та Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р., належать, зокрема, «Програма кращого майбутнього, стійкості, відбудови та регенерації України», покликана максимізувати й прискорити потік інвестицій у ВДЕ, з-поміж іншого, в проєкти вітроенергетики та акумуляторні системи зберігання енергії (передбачено надання гарантій з боку Європейського фонду сталого розвитку плюс та безпосередньо ЄС вартістю 350 млн євро й технічної допомоги у розмірі 17,5 млн євро через Міжнародну фінансову корпорацію), Програма «Високий бар'єр», направлена на мобілізацію фінансів для прискорення переходу енергетичного сектору України до кліматичної нейтральності (передбачено надання гарантій з боку ЄС у розмірі 150 млн євро та технічної допомоги на суму 7,5 млн євро через ЄБРР), «Програма сприяння «зеленому» кредитуванню через фонд «Green for Growth»», що, зокрема, має на меті розширити доступ до фінансування в Україні проєктів з адаптації до змін клімату, енергоефективності та «зеленої» трансформації (передбачено надання гарантій з боку ЄС на суму 7 млн євро та технічної допомоги на суму 3 млн євро через НДБР) [597; 253; 29].

Інвестиційна підтримка «зеленої» відбудови України передбачена й стратегією «Global Gateway». Станом на кінець 2024 р. залучення публічних та приватних інвестиційних ресурсів, зокрема передбачених Європейським фондом сталого розвитку плюс¹²⁶, в межах цієї стратегії – *перенесення* ідей кліматичної нейтральності в Україні – здійснювалося задля запуску щонайменше трьох масштабних проєктів, які спрямовані на 1) підвищення енергоефективності громадських та житлових будівель в українських містах для зміцнення енергетичної незалежності України та зменшення її енергетичних витрат, 2) відновлення та реконструкцію енергомережі Укренерго для забезпечення можливості приєднання до неї нових ВДЕ, 3) розбудову партнерств з приватними інституційними інвесторами для заохочення запуску проєктів, що передбачають

¹²⁶ Європейський фонд сталого розвитку плюс був інтегрований в Європейський фонд сталого розвитку плюс з 2021 р. [496; 605].

цифрову та «зелену» трансформацію [288]. запровадження двостороннього діалогу високого рівня щодо ЄЗК та довгострокової стратегії кліматичної нейтральності України

Крім Ukraine Facility та Global Gateway, *перенесення* кліматичних цінностей ЄС в Україні, а також їхня *інформаційна й неприхована дифузія*, здійснюються завдяки залученості українських новаторів і науковців до дев'ятої рамкової програми ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку «Горизонт Європа», розрахованої на 2021–2027 рр. Україна підтвердила свій статус асоціаційного члена цієї програми, підписавши з ЄС відповідну двосторонню угоду на 23-му Саміті Україна–ЄС, що відбувався у жовтні 2021 р. [13]. Станом на кінець четвертого року реалізації програми, попри обтяжливі умови для розвитку інноваційного й наукового секторів України, пов'язані з триваючою російською агресією, сумарна кількість проєктів, спрямованих на імплементацію інноваційних практик задля наближення Європи до кліматичної нейтральності, що спільно реалізуються установами з держав-членів ЄС та України, зросла на понад 46% в порівнянні з кількістю проєктів кліматичного спрямування й суміжних напрямків, виконаних за весь семилітній період дії «Горизонт 2020» (див. Рис. 3.1. та Додаток G), що обумовлено, з одного боку, поглибленням кліматичної кризи, особливо на тлі значного «вуглецевого сліду російсько-української війни», що вимагає термінових розробки й реалізації інноваційних стратегій для її подолання, а з іншого – активізацією нормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України.

Серед кліматично орієнтованих проєктів, запущених в межах Горизонт Європа, Україна бере участь, зокрема у «SBEP» та «LandShift» [127; 1]. В межах «SBEP» Україна долучається до розробки рішень, спрямованих на підтримку переходу до стійкої блакитної економіки, беручи до уваги результати провідних досліджень в морській сфері та найкращі практики, вироблені в межах ЄЗК. Цей проєкт дозволяє Україні брати участь у міжнародних експертних обговореннях щодо захисту морських екосистем та сталого розвитку рибного господарства [1]. Своєю чергою у проєкті «LandShift» європейські, зокрема українські, наукові установи мають можливість втілювати стратегії сталого управління земельними

ресурсами, сприяючи зменшенню біогенних викидів та підвищенню стійкості екосистем [127].

Додатковим підтвердженням прагнення ЄС зменшити вразливість секторів економіки України до зміни клімату через здійснення нормативного впливу є поширення на неї дії Місії ЄС з адаптації до зміни клімату, передбаченої програмою «Горизонт Європа» на 2021–2027 рр. Як уже зазначалося в пункті 2.2, проєкти в межах цієї Місії спрямовані, зокрема, на підвищення обізнаності місцевих і регіональних органів влади щодо кліматичних ризиків та стратегій їхньої мінімізації, а також на допомогу таким органам у розробці стратегій адаптації та рішень, необхідних для підвищення кліматичної стійкості на місцях [215; 216]. До інноваційних проєктів Місії, які підпадають під фінансування дев'ятої рамкової програми ЄС та впроваджуються в Україні, належать проєкти «SUN4Ukraine» та «U_CAN», впровадження яких передбачено на період з 1 травня 2024 р. до 30 квітня 2028 р. [634; 578; 575; 628].

«SUN4Ukraine» покликаний допомогти українським муніципалітетам перейти до сталого розвитку, створюючи умови для системної вуглецево нейтральної відбудови українських міст з урахуванням екологічних і кліматично орієнтованих стандартів ЄС. Дванадцять міст, серед яких Київ, Дніпро, Харків, Вінниця та Чернівці, стали флагманськими муніципалітетами проєкту, що дозволяє їм тісно співпрацювати з європейськими партнерами для впровадження передових кліматичних рішень [578; 575]. Водночас проєкт «U_CAN» передбачає, з-поміж іншого, партнерство українських міст з європейськими містами для обміну найкращими практиками та спільної розробки заходів з декарбонізації виробництва, а також більш інтенсивну інтеграцію України у ЄЗК тощо [634; 628]. Зазначені проєкти є втіленням: 1) інструменту *інформаційної дифузії* кліматичних наративів ЄС, оскільки їхня реалізація демонструє прагнення ЄС долучитися до формування та модернізації кліматичної політики України, а також сприяти її поступовому «зеленому» відновленню; 2) інструменту *відкритої дифузії* кліматичних цінностей ЄС, адже передбачають регулярну експертну та технічну підтримку відповідних реформ зокрема й на місцевому рівні; 3) інструменту

«культурний фільтр», оскільки всі інноваційні рішення, що лягли в їх основу, були розроблені з урахуванням специфічних потреб України; 4) інструменту «перенесення», позаяк ЄС заохочує прогрес України у впровадженні кліматично орієнтованих заходів, зокрема шляхом активізації компенсаційної сили.

Завдяки фінансуванню, наданому, зокрема, програмами «Горизонт Європа», «LIFE» та «Креативна Європа», у лютому 2023 р. була запущена ініціатива «Фенікс» [488], яка втілює низку нормативних інструментів зовнішньої політики ЄС, як-от: *перенесення*, інструментів *інформаційної* і *відкритої дифузії* цінностей, закладених в ЄЗК: ініціатива сприяє сталій відбудові України шляхом надання їх кваліфікованої технічної допомоги й поступового впровадження передового досвіду держав-членів ЄС у практику українських міст через реалізацію екологічних, економічних і культурних проєктів у межах «Нового європейського Баухаусу/RHOENIX3» [635; 297]. До того ж ініціатива виконує функцію *культурного фільтра*, що підтверджується промовою Урсули фон дер Ляйєн під час її візиту в Рим у березні 2023 р., в якій вона проголошує намір ЄС підтримати відбудову України в дусі «Нового європейського Баухауса», забезпечуючи її стійкіше майбутнє та зберігаючи почуття ідентичності й приналежності до місцевої культури [438; 437; 297]. У березні–червні 2023 р. відбулася серія вебінарів із розбудови потенціалу 65 українських муніципалітетів у підготовці до «зеленої» реконструкції в межах програми «Нового європейського Баухауса для України» [297], а протягом квітня–листопада 2023 р. було проведено чотири технічні багатовимірні діалоги між Європейською Комісією та українським урядом, спрямовані на адаптацію законодавства України до екологічного *acquis* ЄС в межах платформи «EU-Ukraine RHOENIX Dialogues» [297; 699].

Загалом, оцінюючи розвиток кліматичного діалогу між Україною та ЄС протягом 2014–першої половини 2022 рр., слід зауважити, що надання Україні доступу до джерел кліматичного фінансування та інвестиційних «зелених» фондів, технічної допомоги у впровадженні кліматично орієнтованих реформ, грантів на розвиток відновлюваної енергетики, підтримка у декарбонізації промисловості, залученість до проєктів кліматичного спрямування, програм обміну досвідом,

участь українських науковців у реалізації загальноєвропейських дослідницьких проєктах – все це без надання Україні гарантій задоволення євроінтеграційних амбіцій навіть у віддаленій перспективі не слугувало дієвими стимулами для її заохочення до перетворень, бажаних для ЄС, і відповідно не призвело до суттєвих якісних змін у характері галузевих двосторонніх відносин. До того ж реалізація гегемонічної політики ЄС щодо України не передбачала можливості ефективно впливати на неї через застосування одного з нормативних зовнішньополітичних інструментів – інструменту *контагіозної дифузії*, адже знов же таки бажаної для України винагороди за її лояльність до високих кліматичних стандартів ЄС та гармонізацію вітчизняного законодавства до *climate acquis* передбачено не було. Активізація зусиль України в досягненні вуглецевої нейтральності стала помітною навіть в умовах повномасштабного вторгнення РФ після надання їй статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. Таке рішення Європейської Ради, з одного боку, стало своєрідним імпульсом для початку посиленого формування кліматичного законодавства Україною й для більш інтенсивної її інтеграції у ЄЗК, а з іншого – засвідчило відмову Союзу від послугування логікою цілеспрямованої раціональної дії в процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною й відповідно пріоритезацію ним політики «нормативної зеленої сили».

Висновки до розділу 3

Формування правових основ кліматичної політики ЄС щодо України здійснювалося досить повільно й несистематично протягом 1990-х–початку 2000-х рр. Хоча правове підґрунтя для розбудови кліматичного діалогу було закладено у 1994 р. Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, формальний запуск такого діалогу відбувся лише у 2001 р. за підсумками 5-го Саміту Україна–ЄС. У зазначений період ЄС, котрий перебував на стадії формування кліматичного законодавства, віддавав перевагу співпраці з Україною у сферах, від розвитку яких залежала передусім реалізація його стратегічних інтересів, зокрема безпекових – в екологічній сфері, а також сферах енергетичної і ядерної безпеки: об'єднання

активно заохочувало Україну до безпечного виведення Чорнобильської АЕС з експлуатації, зниження викидів забруднюючих речовин через транскордонний характер екологічних проблем, модернізації енергетичної інфраструктури, зниження залежності від імпорту й диверсифікації енергопостачання, а також підвищення енергоефективності задля стабілізації транзиту російських енергоносіїв територією України до Європи, зменшення ризиків енергетичних криз та послаблення політичного впливу РФ на Україну. До того ж у 1990-х рр. Союз пріоритезував стратегію «Russia first», що своєю чергою схияло до активізації саме політики «статус-кво» щодо України, яка проявлялася у стримуванні її євроінтеграційних амбіцій та використанні нормативних засобів для формального підтримання діалогу з нею.

У період з 2000 р. до 2013 р. ЄС радше здійснював невдалі спроби встановити гегемонію над Україною: стратегії щодо просування кліматичних наративів (як у принципі й норм екологічного й енергетичного *acquis*) не існувало як такої, а застосування окремих нормативних засобів зовнішньої політики, зокрема для стимулювання зусиль України в напрямку імплементації положень Кіотського протоколу, швидше мало випадковий характер. Це неминуче позначалося на низькій якості здійснення реформ Україною, у такий спосіб підкреслюючи недовіру гегемонічної сили ЄС та слабкість структурних зв'язків з країною-сусідкою. З 2014 р. ЄС починає діяти цілеспрямовано й раціонально в процесі задоволення ненормативних прагнень, серед яких – досягти повної апроксимації законодавства України до *climate acquis* та її занурення в ініціативи, передбачені ЄЗК, що поєднується із, здавалося б, протилежним за своєю природою процесом поступового відходу ЄС від послугування логікою консеквенціалізму під час формування кліматичного діалогу з Україною. Останнє більшою мірою обумовлювалося посиленням прагненням ЄС зміцнити й масштабувати кліматичне лідерство після його доволі успішної демонстрації на саміті COP 21 у 2015 р., що у разі використання Союзом структурного підходу до стимулювання міжнародної прихильності, навпаки, наражалося б на значне послаблення. Попри здійснення поступового переходу до більш інклюзивних механізмів співпраці з Україною й

відповідно формування нормативного силового потенціалу для досягнення кліматичної нейтральності Європи, гегемонічні наміри ЄС щодо України у сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату протягом 2014–першої половини 2022 р. були більш вираженими, ніж нормативні.

Хоча внаслідок реалізації гегемонічної політики ЄС щодо України двостороння співпраця у сфері запобігання кліматичним змінам набула певного пожвавлення – зокрема, Україна стала учасницею низки загальноєвропейських ініціатив кліматичного спрямування та виконувала на місцях окремі галузеві проєкти за безпосередньої участі, технічної, експертної й фінансової підтримки ЄС, однак стимули, передбачені цією політикою, виявилися недостатньо ефективними для досягнення масштабних і прогресивних змін у підходах України до побудови вуглецево нейтрального майбутнього та пробудження її «кліматичної свідомості». Після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС ситуація діаметрально змінилася. Навіть перебуваючи в стані війни, окрім активної розбудови кліматичного законодавства, якої не спостерігалось за жодного періоду галузевої співпраці з ЄС, Україна розробляє проєкти повоєнної «зеленої» відбудови, дотримуючись принципів, закладених ЄЗК, та беручи до уваги масштаб екологічних катаклізмів, зумовлених російським вторгненням. Сприятливі умови для здійснення поступової «зеленої» реконструкції України та наближення її законодавства до *climate acquis* створені завдяки активізації політики «нормативної сили» ЄС, адже сучасна стратегія застосування нормативних засобів спрямована вузько на пожвавлення євроінтеграції України, а сама держава має значно вищий рівень адаптивності до нормативного впливу ЄС, ніж у період до набуття статусу кандидата на вступ до ЄС. Без сумніву, динаміка подальшого переходу країни до кліматичної нейтральності залежить від багатьох факторів, особливо безпекових, однак застосування нормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України гарантує експертний та фінансовий супровід на цьому шляху з урахуванням її специфічних потреб та викликів, що постають перед нею.

Окремо зауважимо, що аналіз, проведений у Розділі 3, дозволив встановити зв'язок між вибором типу політики, до якого ЄС вдається для розбудови

кліматичного діалогу з Україною, рівнем сформованості ЄС як кліматичного лідера та логікою дотримання кліматичних цінностей, якій він віддає перевагу, у такий спосіб підтвердивши другу гіпотезу, сформовану в дисертаційній роботі. Результати аналізу представлені на рис. 3.2

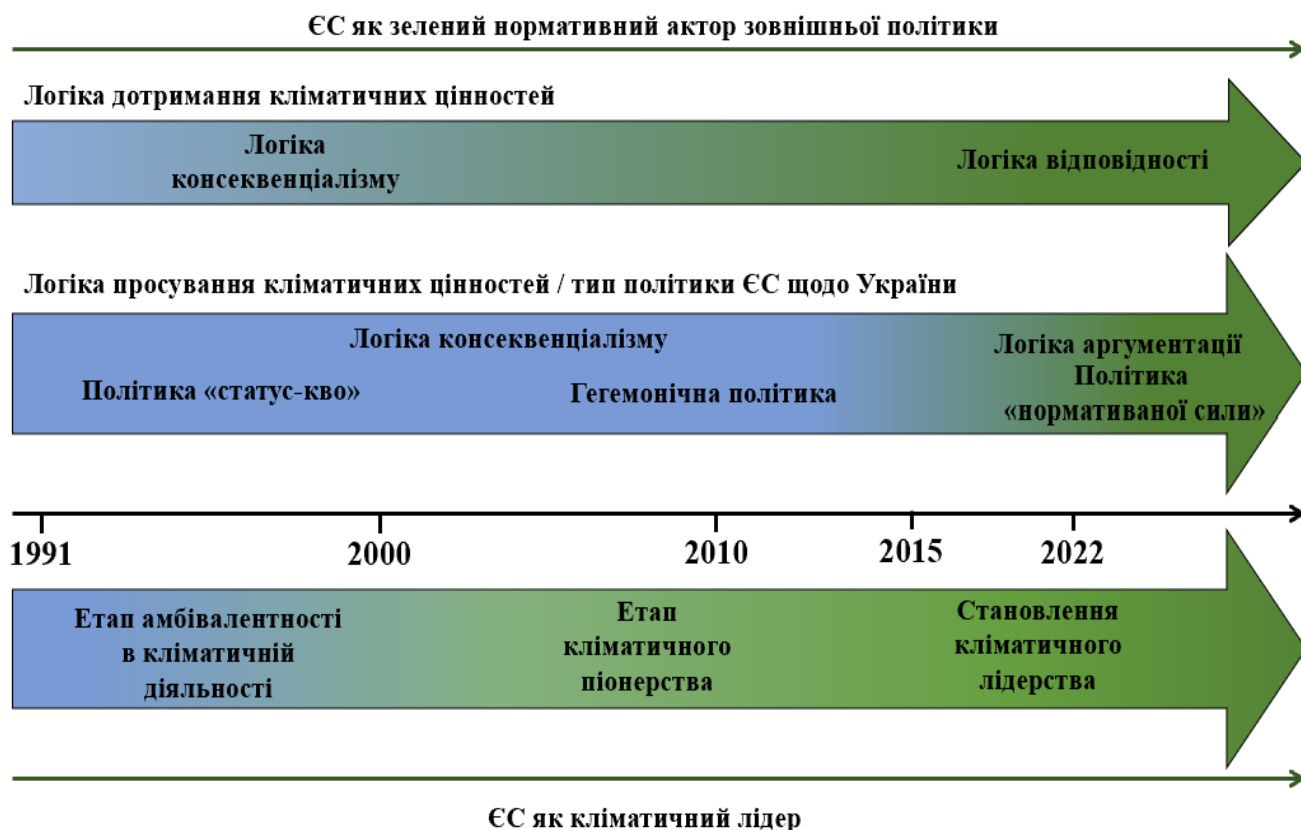

Рис. 3.2. Становлення ЄС як «зеленого» нормативного зовнішньополітичного актора і глобального кліматичного лідера

Джерело: власна розробка автора.

Основні положення розділу знайшли своє відображення в публікаціях дисертанта [705; 707; 321; 322].

ВИСНОВКИ

За підсумками проведеного дисертаційного дослідження сформульовані такі основні висновки:

1. «Сила» є однією з найбільш обговорюваних у наукових і практичних колах категорій у політичній науці. Серед підходів до інтерпретації категорії «сила», що їх сформували й використовують представники різних теоретичних напрямів і політологічних шкіл, зокрема політичного реалізму, лібералізму та конструктивізму, слід визначити чотири основні: 1) сила як інструмент реалізації зовнішньополітичних цілей держави; 2) сила як ресурс, володіння яким є необхідним для здійснення зовнішньополітичного впливу актором та/чи задоволення його екзистенційних потреб; 3) сила як спроможність актора ефективно й своєчасно використовувати й розкривати власний зовнішньополітичний потенціал; 4) сила як цілісна теоретична конструкція зовнішньополітичної поведінки різних акторів. Перші три підходи були сформовані ще на ранніх етапах розвитку політичної науки, активно застосовувалися та застосовуються дослідниками, зокрема тими, яких справедливо вважають класиками цієї галузі суспільних наук – Г. Моргентау, Р. Ароном, Ф. Хартманном, Дж. Найєм, Р. Кеогейном та іншими. Останній підхід є відносно новим і набув поширення лише у XXI ст. Він часто використовується для опису сили, яку застосовують конкретні, як правило, впливові суб'єкти, як-от ЄС, Китай та США, у зовнішній політиці. Серед сучасних авторів, що послуговуються таким підходом до інтерпретації сили, слід зазначити, з-поміж іншого, Я. Маннерса, Ф. Дюшена, С. Вуда, Дж. Людвіга та К. Вокера. Як і в наукових доробках зазначених авторів, у дисертаційному дослідженні сила розглядається як комплексна категорія, яка найкраще розкривається через підхід, що трактує її як цілісну теоретичну конструкцію зовнішньополітичної поведінки. Себто для констатації факту, що ЄС є носієм нормативної сили, його зовнішньополітична поведінкова модель піддається аналізу на предмет відповідності вимогам концепції «нормативної сили Європи».

2. Спроби концептуалізувати силу, що застосовується ЄС у сучасній зовнішній політиці, здійснювали більшою мірою представники європейської політологічної школи, до яких належать, зокрема, Ч. Дамро, Л. Аггестам, Я. Маннерс та Ф. Дюшен. У дисертаційній роботі фокус дослідницької уваги прикутий до концепції «нормативної сили ЄС», розробленої данським політологом Я. Маннерсом на початку 2000-х рр. Концепція увібрала в себе основні тези про силу «ідей», висунуті низкою провідних теоретиків, серед яких – Е. Х. Карр, Й. Галтунг, К. А. Ніколаїдіс й Р. Хоус. Методологічну основу дослідження концепції становить низка наукових праць, авторами яких, з-поміж іншого, є Я. Маннерс, Х. Сьюрсен, З. Лаїді, А. Фоллесдаль, І. Ф. Нунес, Х. Сьюрсен, К. Е. Сміт, Г. В. Маулл та інші. Особливе місце серед таких праць займають публікації Н. Точчі та Х. Януца, які пропонують авторські схеми ідентифікації нормативного актора зовнішньої політики.

Доречність уваги до цієї концепції в межах дисертаційного дослідження продиктована щонайменше тим фактом, що розуміння її основ дозволяє сконструювати таку ідеальну модель поведінки ЄС, реалізація якої, з одного боку, дозволить Союзу ефективно мобілізувати зусилля міжнародної спільноти в напрямку побудови кліматично нейтрального майбутнього, а з іншого – уникнути під час здійснення такої мобілізації порушення принципів міжнародного права, що часто трапляється внаслідок застосування жорсткої економічної чи військової сили. Актуальність заохочення держав світу об'єднанням, яке прагне утвердитися як глобальний кліматичний лідер, помітно зростає особливо сьогодні, коли кліматична криза ще більше посилюється, у такий спосіб провокуючи не тільки деструктивні наслідки для довкілля, з-поміж яких – висихання водних ресурсів, знищення екосистем, збільшення частоти екстремальних погодних явищ тощо, але й також призводить до посилення боротьби за обмежені ресурси, зокрема воду та продовольство. Себто сприяє виникненню конфліктів, поглиблює соціально-економічну нерівність через нерівномірний розподіл наслідків змін клімату та спричиняє масштабні міграційні хвилі, що можуть дестабілізувати цілі регіони тощо.

Детальний аналіз концепції «нормативної сили Європи» дозволив визначити основні поведінкові особливості, якими має володіти ЄС як нормативний актор зовнішньої політики задля розбудови ефективної глобальної співпраці у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату: 1) бути прихильним до політики «мультилатералізму», 2) просувати лише ті принципи й норми, що впливають з міжнародних екологічних і кліматичних угод та інших правових документів, особливо тих, що становлять цінність для ООН, 3) прагнути до здійснення «помітного» нормативного впливу на треті держави через активізацію партнерських відносин з ними, соціалізацію та запровадження спільних міждержавних ініціатив; 4) активно послуговуватися зовнішньополітичними механізмами, що їх виокремив Я. Маннерс і прихильники його концепції, зокрема Т. Форсберг та Р. Г. Вітмен – механізмами *контагіозного поширення норм*, *інформаційного поширення норм*, *процедурного поширення норм*, *неприхованого або відкритого поширення норм*, механізмом «перенесення», механізмом «культурний фільтр», а також вдаватися до застосування інструментів жорсткої сили лише в крайніх випадках, зокрема задля самооборони, і в спосіб, санкціонований міжнародним правом, 5) послуговуватися логікою відповідності під час дотримання кліматичних цінностей і логікою аргументації в процесі їх поширення, 6) застосовувати однакові механізми для просування одних і тих самих принципів і у межах власної юрисдикції, і за її межами, 7) зважено підходити до вибору механізмів для поширення принципів, аби їх застосування не завдало шкоди встановленим порядкам, за якими живуть інші учасники міжнародних відносин; 8) стимулювати кліматичне лідерство через використання інструментального, когнітивного та директивного підходів задля досягнення високого рівня лояльності третіх держав до високих кліматично орієнтованих стандартів, вироблених ЄС тощо.

3. Проведений аналіз стану розкриття теми у сучасній науковій літературі дозволив визначити проблемні питання та недосліджені або малодосліджені ділянки, що потребують особливої уваги та вивчення в межах дисертаційного дослідження. Так, аналіз засвідчив тенденцію до спрощеного трактування та

викривлення базових положень концепції «нормативної сили» в публікаціях сучасних авторів, що обмежує перспективи її подальшого розвитку. Для уникнення некоректного розуміння сутності та практичного застосування цієї концепції в роботі були здійснені такі кроки: чітко окреслено основні ідеї концепції; розкрито контекст, в якому вона була створена, та особливості реалізації політики «нормативної сили»; представлено результати ґрунтовного дослідження поведінкових моделей нормативних та ненормативних акторів зовнішньої політики, а також визначено основні критерії, за якими можна ідентифікувати акторів, що керуються нормативною поведінковою логікою. Виконання окреслених завдань своєю чергою дозволило оцінити роль ЄС у формуванні глобальних імперативів сталого розвитку та визначити характер його впливу на треті країни в процесі утвердження кліматичного лідерства.

Оскільки в науковій літературі зв'язок між концепцією «нормативної сили» та концепцією зовнішньополітичного лідерства досі не був встановлений, визначити, чи узгоджуються підходи, застосовані ЄС для стимулювання кліматичного лідерства, з нормативною зовнішньополітичною моделлю, та припустити, чи може він потенційно чинити «помітний нормативний вплив» без покращення складових такого лідерства, не видавалося можливим. Для подолання цієї прогалини в роботі було проведено множинний case study, який дозволив встановити пряму кореляцію між рівнем сформованості лідерського потенціалу ЄС і його спроможністю ефективно впроваджувати концепт «нормативної зеленої сили» в одній із його партнерських країн – Україні.

Крім того, беручи до уваги прагнення ЄС впливати на Україну у стратегічно важливих сферах, зокрема через сприяння гармонізації її законодавства з *climate acquis*, джерелознавчий аналіз засвідчив необхідність 1) проведення комплексного дослідження мотивів, якими керувався й керується ЄС в процесі розбудови відносин з Україною у сфері пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату, 2) виокремлення зовнішньополітичних засобів, які Союз застосовував в процесі просування кліматичних наративів в Україні, починаючи з моменту проголошення незалежності останньої в 1991 р., 3) встановлення типу політики, до якого ЄС

вдається та вдавався для розбудови кліматичного діалогу з Україною. Усі перелічені дослідницькі завдання виконувалися в межах дисертаційного дослідження.

4. За конструювання концепту «нормативної зеленої сили ЄС» та його впровадження насамперед відповідають структури, приналежні до інституційної системи ЄС. Формування, змістове наповнення та визначення механізмів реалізації зовнішньополітичних кліматичних стратегій здійснюють Європейська рада, Рада ЄС у конфігурації Ради з питань захисту довкілля та Європейський Парламент, а на Європейську Комісію та її профільні підрозділи, зокрема ГДПК, Консультативну раду з питань клімату та довкілля, ЄВАКНСІ та ЄСЗС, покладено обов'язок реалізувати такі стратегії у належний спосіб. На вибір конкретного типу сили – нормативної чи жорсткої сили, що застосовуватиметься в кліматичній політиці щодо третіх країн, опосередковано впливають й інші органи та установи, які тісно співпрацюють із зазначеними вище структурами. Серед них – генеральні директори Єврокомісії, зокрема Генеральний директорат з питань довкілля, Генеральний директорат з досліджень та інновацій, Генеральний директорат з мобільності та транспорту, Генеральний директорат з енергетики, а також Європейська науково-консультативна рада зі зміни клімату та спеціалізовані агентства ЄС, зокрема ЄАОД, Європейське агентство хімічних речовин, Агентство з питань співробітництва енергетичних регуляторів та інші.

Ефективна реалізація концепту «нормативної зеленої сили ЄС» можлива лише за умови узгодженості дій перелічених органів та інституцій. Так, у 1980–1990-х рр. відсутність консенсусу між Радою ЄС, Європейським Парламентом та Європейською Комісією щодо стратегічних засад кліматичної політики та механізмів її впровадження перешкодила Союзу застосовувати логіку відповідності в процесі дотримання кліматичних цінностей та відповідно розкрити нормативний силовий потенціал ЄС для досягнення глобальної кліматичної стійкості. Водночас це сповільнило розвиток кліматичного законодавства ЄС та гальмувало розширення галузевої співпраці з третіми країнами. Натомість упродовж останнього десятиліття тісна й інтенсивна взаємодія між структурами,

залученими до формування та реалізації зовнішньої кліматичної політики ЄС, посприяла формуванню дієвої моделі кліматичного лідерства та зрештою забезпечила ефективне застосування концепту «нормативної зеленої сили», що проявляється, зокрема, у розбудові глобальної мережі «кліматичних альянсів і партнерств», створенні спеціалізованих фондів для підтримки країн, що розвиваються, у виконанні їхніх національно визначених внесків до Паризької угоди та в реалізації ними заходів з адаптації до змін клімату та зміцнення кліматичної стійкості. Злагоджена діяльність інституційного апарату також дозволила ЄС активніше залучати партнерські країни до ініціатив ЄЗК та сприяти їхньому прогресу у впровадженні екологічних і кліматичних реформ.

5. Ефективність діяльності перелічених вище органів та інституцій ЄС, спрямованої на створення нормативної зовнішньополітичної моделі, підтверджується також наявністю розгалуженої системи засобів просування норм, що впливають із міжнародних кліматичних та екологічних угод, таких як Паризька угода та Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 р. Такі засоби належать до категорії нормативних, оскільки вони застосовуються в спосіб, санкціонований міжнародною спільнотою, та є втіленням механізмів зовнішньої політики, визначених Я. Маннерсом і прихильниками концепції «нормативної сили». Зокрема, інструменти фінансової підтримки ЄС, такі як ICPMC, ІПД, LIFE, Європейський фонд сталого розвитку плюс, Горизонт Європа, Global Gateway, відповідають механізму *«перенесення»*, а сила прикладу – механізму *контагіозної дифузії* норм. Водночас зауважимо, що кліматична дипломатія ЄС виконує функції одночасно чотирьох нормативних зовнішньополітичних механізмів: механізму *«культурний фільтр»*, оскільки через реалізацію такого типу дипломатії ЄС просуває в конкретній державі адаптовані до неї кліматичні наративи, себто узгоджені з її місцевими соціальними настроями, домінантною ідеологією, політичною ситуацією та культурними цінностями, сприяючи у такий спосіб побудові спільної моделі ідентичності; механізму *процедурної дифузії*, адже завдяки дипломатичним зусиллям ЄС укладаються дво- та багатосторонні угоди з третіми країнами і міжнародними організаціями, що розширює спектр дії

кліматичного наративу за межі Європи; а також механізмів *відкритого* та *інформаційного поширення* норм climate acquis, позаяк через інформаційно-роз'яснювальні й просвітницькі кампанії представництво ЄС активно поширює ідеї кліматичної нейтральності в державах перебування. Завдяки використанню перелічених нормативних засобів ЄС зміг мобілізувати зусилля держав світу в напрямку протидії глобальним кліматичним й екологічним кризам та побудувати глобальну мережу «зелених» партнерств: станом на сьогодні в кожному макрорегіоні світу є принаймні одна країна, з якою ЄС реалізує двосторонні «зелені» ініціативи.

6. Період становлення ЄС як кліматичного лідера можна умовно поділити на чотири основні етапи. Перший із них, що тривав з моменту заснування Європейських співтовариств до 1987 р., характеризувався відсутністю намірів ЄЕС розробляти загальну для усіх держав-членів кліматичну політику чи просувати кліматичні цінності за межами Європи. Його початок пов'язаний із Паризьким самітом, на якому лідери держав-членів ЄЕС вперше висловили прагнення формувати спільну екологічну політику та ухвалили рішення про створення і регулярне оновлення середньострокових стратегій із захисту довкілля – програм дій ЄЕС у сфері навколишнього середовища. Запуск першої такої програми у 1973 р. ознаменував початок реалізації спільної природоохоронної діяльності ЄЕС, яка впродовж майже 15 років формувалася під впливом зовнішньо нав'язаних екологічних наративів, зокрема висунутих міжнародними організаціями, як-от: ЮНЕП та ВМО. Така піддатливість зовнішньому впливу була зумовлена тим фактом, що Співтовариство перебувало на початковій стадії створення нормативно-правової бази у сфері охорони довкілля та не мало достатнього експертного потенціалу для розробки комплексної екологічної стратегії. Завершення першого етапу відбулося 1 липня 1987 р. із набуттям чинності ЄСА, який надав Співтовариству повноваження формувати й реалізовувати екологічну політику, а також доповнив Римський договір розділом VII «Довкілля».

Протягом другого етапу (1988–1997 рр.) досить чітко прослідковувалася амбівалентна поведінка ЄС: періоди «кліматичної відсталості» змінювалися

фазами, коли Союз діяв як «кліматичний піонер», «символічний», а деколи й навіть фактичний лідер. Так, наприкінці 1980-х в ЄЕС з'явилися амбіції щодо формування ефективної і внутрішньоєвропейської, і глобальної кліматичної політики. У цей період Європейська рада та Європейська Комісія оприлюднили низку документів, що не лише порушували питання скорочення викидів парникових газів, а й фіксували наміри ЄЕС відігравати провідну роль у розробці міжнародної кліматичної політики та сприяти укладенню багатосторонньої кліматичної угоди. Попри те, що переговори щодо такої угоди розпочалися у 1990 р., Європейська комісія не могла представляти консолідовану позицію всіх держав-членів, які діяли під час перемовин відокремлено один від одного, та відповідно відстоювати зовнішньополітичне лідерство ЄС. Ситуація ускладнилася після відкриття РКЗК ООН для підписання у 1992 р.: посилилися сумніви щодо здатності ЄС діяти як єдиний суб'єкт міжнародних відносин, ефективно реалізовувати спільну кліматичну політику та претендувати на статус «кліматичного піонера». Розбіжності між державами-членами, зокрема між Великою Британією, яка займала більш стриману позицію, та Данією, Німеччиною, Нідерландами й Бельгією, загальмували процес ратифікації договору аж до грудня 1993 р. У наступні роки рушієм розвитку спільної кліматичної політики стала Єврокомісія, завдяки якій ЄС поступово утверджувався як «кліматичний піонер». У 1993 р. вона представила П'яту програму дій у сфері довкілля «До сталості», що вперше на рівні Союзу визначила боротьбу зі зміною клімату як пріоритетний напрям діяльності. Надалі, відіграючи активну роль у переговорах щодо Кіотського протоколу, за сприяння Європейської Комісії ЄС закріпив за собою статус найбільш амбітного актора серед індустріалізованих країн-учасниць COP 3.

Ухвалення Кіотського протоколу стало символічним початком формування правової основи зовнішньої кліматичної політики ЄС та утвердження спочатку «кліматичного піонерства», а згодом і регіонального кліматичного лідерства. Протягом усього третього етапу (1997 р. – перша половина 2015 р.) ЄС активно розширював *climate acquis*, ухвалюючи нові «зелені» акти вторинного права та посилюючи внутрішнє регулювання та здійснював поступовий перехід від логіки

консеквенціалізму до логіки відповідності під час дотримання та просування норм кліматичного законодавства. Перелічене хоча й посприяло підвищенню ефективності кліматично орієнтованих заходів на рівні ЄС та закладанню правового підґрунтя для реалізації аналогічних заходів з окремими партнерськими державами у майбутньому, однак до закріплення ролі глобального кліматичного лідера не призвело. Провальність спроб у реалізації такого амбітного прагнення ЄС була продиктована більшою мірою нерозвинутістю інструментальної складової кліматичного лідирування.

Успішна демонстрація інструментального лідерства на саміті COP 21 у 2015 р. запустила четвертий етап, що триває й донині. Запровадження у 2019 р. амбітного «зеленого курсу», удосконалення кліматичного законодавства, поступова інтеграція кліматичних питань у розробку та застосування інших видів політики, всебічна підтримка партнерських країн у переході до кліматично стійкої моделі розвитку, а також досягнення такими державами успіхів у впровадженні окремих кліматичних реформ – все це є свідченням того, що ЄС перебуває на активному етапі становлення кліматичного лідерства. Водночас енергетична криза та збільшення обсягів імпорту ЗПГ, зумовлені повномасштабним вторгненням РФ в Україну, зростання соціального спротиву ЄЗК, поглиблення кліматичної кризи, збільшення видатків на фінансову підтримку проєктів кліматичного спрямування в Європі й за її межами ставлять перед ЄС нові виклики. Від того, наскільки ефективно ЄС зможе долати ці виклики, залежатиме повноцінна реалізація його нормативного силового потенціалу та закріплення статусу глобального кліматичного лідера у майбутньому.

7. Оскільки здатність чинити «помітний нормативний вплив» є важливим критерієм для ідентифікації нормативного актора зовнішньої політики, у дисертації було зосереджено увагу на визначенні умов, за яких ЄС здатен реалізувати цей вплив. Зокрема, було виявлено, що піддатливість третіх країн нормативному впливу ЄС – готовність вступати з ним у кліматичний діалог, переймаючи у такий спосіб його практики й досвід з адаптації до зміни клімату та наслідуючи наративи, що впливають з *climate acquis* – залежала від рівня їхньої прихильності до Союзу.

Ступінь лояльності міжнародної спільноти до кліматичних ініціатив ЄС змінювався в залежності від його здатності ефективно застосовувати інструментальний, когнітивний та директивний підходи до формування і стимулювання кліматичного лідерства. Так, після набуття чинності ЄСА ЄЕС почав здійснювати спроби здобути підтримку третіх країн, однак через різні погляди держав-членів на спільний кліматичний курс виникали гострі розбіжності, які ослаблювали позиції ЄЕС на кліматичних конференціях і ускладнювали формування довіри з боку третіх країн. Після ухвалення Кіотського протоколу рівень прихильності до ЄС зріс, що підтверджується підтримкою державами-підписантами Кіотського протоколу ініціативи «зберегти» протокол після призупинення процесу його ратифікації адміністрацією Буша та закликами США до наслідування такої поведінки іншими учасниками процесу. Проте через нерозвинену інструментальну складову кліматичного лідерства ЄС не зміг досягти високого рівня лояльності протягом 1997 р. – першої половини 2015 р., що стало очевидним на Копенгагенському кліматичному саміті, де європейські дипломати не змогли переконати учасників переговорного процесу погодити амбітні цілі скорочення викидів парникових газів.

Після ухвалення Паризької угоди ЄС досяг значного прогресу в залученні держав до глобального кліматичного руху – досягненні нормативного ефекту завдяки ефективному застосуванню всіх трьох підходів до стимулювання міжнародної прихильності – інструментального, когнітивного та директивного. Хоча станом на сьогодні не всі країни зберігають високий рівень лояльності до кліматичних стандартів ЄС через різний рівень кліматичної свідомості або економічні фактори (зокрема, розвинуте вуглецеве виробництво, витіснення якого з відповідних секторів економіки, гарантує державі значний економічний спад), значна частина країн все ж охоче наслідує встановлені ЄС екологічні стандарти, що підтверджується високим рівнем залученості до ініційованих ним міжнародних і регіональних кліматично орієнтованих ініціатив, а також реалізацією локальних проєктів за його фінансової, експертної та технічної підтримки.

8. Попри закріплення в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами нормативної зовнішньополітичної цілі ЄС щодо здійснення спільних дій з Україною у сфері запобігання глобальним кліматичним змінам, упродовж 1990-х рр. фактичних кроків у цьому напрямі ЄС не здійснював. Це зумовлювалося передусім відсутністю сформованої зовнішньої кліматичної політики Союзу, а також прагненням реалізувати ненормативний намір – підтримувати з Україною суто формальні відносини, стримуючи її євроінтеграційні амбіції. Такий формат взаємодії дозволяв, з одного боку, реалізовувати стратегічні інтереси ЄС, зокрема у безпековій сфері, а з іншого – уникати конфронтації з Росією. Для підтримки таких формальних відносин з Україною ЄС використовував нормативні інструменти зовнішньої політики. Зокрема, ЄС активно застосовував інструмент TACIS для «перенесення» норм *ecological & energy acquis*, з яких пізніше виокремилися норми *climate acquis*. Крім того, використовувалися й інструменти *неприхованої дифузії* та «*культурного фільтра*» для створення передумов просування кліматичних цінностей ЄС в Україні в майбутньому: були запуснені щорічні діалоги високого рівня у форматі самітів ЄС-Україна та створені перші спільні інституції, такі як Комітет з питань співробітництва ЄС-Україна, в структурі якого функціонував підкомітет з енергетики, ядерних питань та довкілля, а також Рада з питань співробітництва Україна-ЄС і Парламентський комітет з питань співробітництва. Крім того, Україна залучалася до реалізації дослідницьких проєктів екологічного спрямування в межах четвертої та п'ятої рамкових програм ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку.

Упродовж 1990-х років для налагодження широкого діалогу з Україною, зокрема в екологічній сфері, ЄС вдавався до реалізації політики «статус-кво», а, починаючи з 2000-х рр., коли відбувся формальний запуск кліматичного діалогу, ЄС здійснював спроби встановити гегемонію над Україною: використовував нормативні інструменти для реалізації ненормативного прагнення утвердити в Україні норми *climate acquis*, водночас не надаючи їй гарантій щодо вступу до ЄС навіть у віддаленій перспективі. Такі спроби виявилися невдалими. Приблизно до

2014 р. активізація ненормативної сили в зовнішній кліматичній політиці ЄС не принесла бажаних для нього результатів більшою мірою через відсутність чіткої стратегії щодо застосування нормативних засобів для просування кліматичних наративів в Україні, а також, що важливіше, через недовіру до стимулів для останньої до наслідування цих наративів. Так, попри фінансову підтримку кліматично орієнтованих ініціатив в Україні через TACIS, а згодом ЄІСП, залучення українських фахівців до розробки та реалізації наукових проєктів в межах рамкових програм ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку та створення інституційних механізмів для обговорення кліматичних проблем (зокрема Робочої групи Україна-ЄС з питань змін клімату, панелі СП із питань довкілля та клімату, ФГС СП), реального прогресу в скороченні викидів парникових газів та імплементації Кіотського протоколу Україна не досягла. До того ж її екологічне законодавство перебувало на початковій стадії розвитку, а кліматичне законодавство фактично не формувалося. Невдалі спроби реалізувати гегемонічну кліматичну політику щодо України також пояснюються неспроможністю ЄС ефективно використовувати в Україні один із важливих нормативних інструментів зовнішньої політики — інструмент *контагіозної дифузії* норм *climate acquis*. Протягом перших двох десятиліть ХХІ ст. ЄС діяв як «кліматичний піонер», активно розвиваючи кліматичне законодавство, і тому цілком ймовірно, що підтримка євроінтеграційних прагнень України з боку ЄС підвищила б її сприйнятливість до контагіозної дифузії та сприяла б формуванню галузевого законодавства, узгодженої з *climate acquis*.

Протягом 2014 р. – першої половини 2022 р., хоча реалізація гегемонічної політики ЄС щодо України у сфері адаптації та пом'якшення наслідків зміни клімату сприяла активізації кліматичного діалогу між сторонами – Україна стала учасницею низки загальноєвропейських ініціатив кліматичного спрямування та реалізовувала окремі проєкти з маркерами Ріо за технічної, експертної й фінансової підтримки ЄС, стимули, передбачені цією політикою, виявилися недостатньо ефективними для досягнення значущих змін у підходах України до забезпечення сталого розвитку та «пробудження» її «кліматичної свідомості». Здається, що

покращення якості галузевої двосторонньої співпраці було зумовлене не стільки активізацією ненормативної сили у кліматичній політиці ЄС щодо України, скільки процесами, що відбувалися одночасно з цією активізацією: розвитком кліматичного лідерства ЄС та його поступовим відходом від пріоритезації логіки консеквенціалізму в процесі розбудови кліматичного діалогу з Україною.

Теза про те, що лише та політика, яка враховує можливість поетапної євроінтеграції України, здатна забезпечити досягнення нормативного ефекту Союзом, підтвердилася після надання Україні кандидатського статусу у червні 2022 р. Внаслідок активізації політики «нормативної сили» Україна навіть в умовах триваючої війни демонструє високу ефективність у виконанні Плану для Ukraine Facility, фінансово підтриманого ЄС, активно розвиває кліматичне законодавство та розробляє другий національно визначений внесок до Паризької угоди, бере участь у з наукових кліматично орієнтованих проєктах і проєктах суміжних напрямків, підтримує належне виконання ініціатив, передбачених Місією ЄС з адаптації до зміни клімату та фінансованих програмою «Горизонт Європа», а також періодично консультиється з Європейською Комісією щодо особливостей апроксимації законодавства до екологічного *acquis* ЄС. Без сумніву, на динаміку переходу України до кліматичної нейтральності впливатимуть численні фактори, зокрема безпекові. Проте продовження застосування нормативної сили в кліматичній політиці ЄС щодо України забезпечить експертний та фінансовий супровід на цьому шляху з урахуванням її специфічних потреб і викликів, що постають перед нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A climate neutral, sustainable and productive blue economy Partnership. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101086379/de> (дата звернення: 2.12.2024).
2. Abnett K. European Commission analysing higher 45% renewable energy target for 2030. *Reuters*. 2022. 20 April. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/european-commission-analysing-higher-45-renewable-energy-target-2030-2022-04-20> (дата звернення: 5.05.2023).
3. About the Advisory Board. An official website of the ESABCC. URL: <https://climate-advisory-board.europa.eu/about> (дата звернення: 5.05.2023).
4. About the European External Action Service. An official website of the European Union. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/about-european-external-action-service_en (дата звернення: 5.05.2023).
5. Abridged report with resolutions of fortieth session of the Executive Council. *WMO Documents*. No. 707. 1988. 131 p. URL: https://library.wmo.int/viewer/29068/download?file=707_en.pdf&type=pdf&navigator=1 (дата звернення: 5.02.2024).
6. Abridged report with resolutions of the Eleventh World Meteorological Congress. *WMO Documents*. 1991. No. 756. URL: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=5323 (дата звернення: 02.02.2023).
7. Accelerating transformative climate adaptation for higher resilience in European mountain regions (MountResilience). An official website of the Climate-ADAPT. URL: <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/projects/accelerating-transformative-climate-adaptation-for-higher-resilience-in-european-mountain-regions> (дата звернення: 5.05.2023).
8. Afionis S., Stringer L. The Environment as a Strategic Priority in the European Union - Brazil Partnership: Is the EU Behaving as a Normative Power or Soft Imperialistz. Leeds: The University of Leeds, 2012. URL: <https://see.leeds.ac.uk/fileadmin/Documents/research/sri/workingpapers/SRIPs-29.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).

9. Agence Europe paper of 7 November 1990. *Bulletin Quotidien Europe*. 1 (5362-5400). URL: <https://archives.eui.eu/en/fonds/444526?item=AGE-568> (дата звернення: 5.05.2023).
10. Agence Française de Développement. An official website of AFD. URL: <https://www.afd.fr> (дата звернення: 5.03.2023).
11. Aggestam, L. Introduction: ethical power Europe? *International Affairs*. 2008. 84 (1). 1–11.
12. Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in the Union programme LIFE - the Programme for the Environment and Climate Action. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1465877> (дата звернення: 5.05.2023).
13. Agreement of 23 March 2022 between the European Union and European Atomic Energy Community of the one part and Ukraine of the other part, on the participation of Ukraine in Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation and the Research and Training Programme of the European Atomic Energy Community (2021-2025) complementing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 95/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A2022A0323%2801%29> (дата звернення: 2.12.2024).
14. Agreement of 4 July 2002 on cooperation in science and technology between the European Community and Ukraine. *Official Journal of the European Union*. 2003. L 36/32. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:036:0032:0039:EN:PDF> (дата звернення: 3.02.2024).
15. Ahrens J., Hoen H. W. Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework // *The Emergence of State Capitalism in Central Asia: The Absence of Normative Power Europe* / M. Neuman (Ed.). Springer, 2019. P. 81–97.
16. Ali A J., Wisnieski J. M. Global Domination or Global Leadership: an analytical perspective. 2009. 4 (1). 36–53. URL: https://www.researchgate.net/publication/256196982_Global_Domination_or_Global_Leadership_an_analytical_perspective (дата звернення: 12.11.2023).

17. Amazonia+ Programme. The official website of the FIIAPP. URL: https://www.fiiapp.org/en/proyectos_fiiapp/amazonia-programme (дата звернення: 5.05.2023).
18. Amazonia+. The official website of the Delegation of the European Union to Brazil. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/brazil/amazonia_en (дата звернення: 5.05.2023).
19. American Clean Energy and Security Act of 26 June 2009. H.R.2454. 111th Congress (2009-2010). 2009. URL: <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/2454> (дата звернення: 5.05.2023).
20. An innovative strategy for wildfire risk assessment. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101003890> (дата звернення: 2.12.2024).
21. Annual Activity Report 2022 – DG Climate Action. Ref. Ares(2023)2345448. 44 p. URL: https://commission.europa.eu/document/download/542fc97f-0caa-46a6-94be-3fd1c5d01d4c_en?filename=CLIMA_AAR_2022_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
22. Apodaca C. Foreign Aid as Foreign Policy Tool. *Politics*. 2017. URL: https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-332;jsessionid=221EE5D87B5692B82CC15F1404390185?rskey=bVhnmI&result=96&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR2cJCz-iv9smPpcbbnKPf0-I1gnDRz2-SUxr3AeONpk9qtvFYXC2Hj-RL0_aem_pLD3M2ylyJQ-cxnlQvGfzg (дата звернення: 5.05.2023).
23. Arenddre - Support for the Nouakchott Region for resilient and equitable sustainable development. The official website of the Delegation of the European Union to Mauritania. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/mauritania/arenddre-support-nouakchott-region-resilient-and-equitable-sustainable-development_en (дата звернення: 5.05.2023).
24. Aron R. Peace and war. A theory of international relations. 1967. New York, Washington: Frederick A. Praeger. 820 p.
25. Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part of 2014. *Official Journal of the European*

- Union*. L 161/3. 2014. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529(01)) (дата звернення: 5.04.2023).
26. Baldwin D. A. Power Analysis and World Politics: New Trends versus Old Tendencies. *World Politics*. 1979. 31 (2). 161–194.
27. Bassou A., Chmielewska A., Ruiz-Campillo X. Climate security in the Sanel and the Mediterranean: local and regional responses. Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 2019. 116 p. URL: https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2019/04/Joint-Policy-Study_13_Climate-Security-in-the-Sahel-and-the-Mediterranean.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
28. Berzina K. Putin wants Nord Stream 2, but his end goal is bigger. The official site of the Ukrainian Research Institute at Harvard University. URL: <https://www.huri.harvard.edu/tcup-commentary/europes-gas-crisis-russian-energy-politics> (дата звернення: 5.05.2023).
29. Blended Concessional Finance in Cross-Cutting Areas. International Finance Corporation. URL: <https://www.ifc.org/en/what-we-do/sector-expertise/blended-finance/cross-cutting-solutions#betterfutures> (дата звернення: 2.12.2024).
30. Bolstering EU climate and energy diplomacy in a critical decade: Council conclusions on Climate and Energy Diplomacy of 9 March 2023. Brussels. 7248/23. 18 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/62942/st07248-en23.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
31. Bremberg N., Michalski A. The European Union Climate Diplomacy: Evolving Practices in a Changing Geopolitical Context. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2024. 19. 506–535.
32. Brewin C. Liberal States and International Obligations. *Millennium: Journal of International Studies*. 1988. 17 (2). 321–338.
33. Brinkhorst L. J. Keynote Address—The Road to Maastricht. *Ecology Law Quarterly*. 1993. 20 (1). 7–23.
34. Broadbent H. Wind and solar overtake fossil generation in the EU. *Energy think tank «Ember»*. 2023. 8 June. URL: <https://ember-climate.org/press-releases/wind-and-solar-overtake-fossil-generation-in-the-eu/> (дата звернення: 5.05.2023).

35. Buchan, D. *Europe: The Strange Superpower*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1993. 181 p.
36. Buchanan A., Keohane R. O. The Preventive Use of Force: A Cosmopolitan Institutional Proposal. *Ethics and International Affairs*. 2004. 18 (1). 1–22.
37. Budget support. An official website of the European Union. URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/funding-and-technical-assistance/funding-instruments/budget-support_en (дата звернення: 5.05.2023).
38. Bull H. Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*. 1982. 21(2). 149–164.
39. Burns Ch. The European Union in International Climate Change Politics // *The European Parliament and climate change: a constrained leader?* / R. K.W Wurzel, J. Connelly & D. Liefferink (Eds.). Routledge, 2017. P. 52–66.
40. Buzan B., Wæver O., Wilde J. D. *Security: A New Framework For Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers, 1998. 237 p.
41. Calleo D. P. *Beyond American hegemony*. New York: Basic Books, 1987. 288 p.
42. Cambridge University Press. The Hague Declaration. *Netherlands International Law Review*. 1989. 36 (1). 69–72. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/netherlands-international-law-review/article/abs/hague-declaration/CF48DC88B242408FF80FAF5B18409AC5> (дата звернення: 5.02.2024).
43. Canada Federal Output-Based Pricing System. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/canada-federal-output-based-pricing-system> (дата звернення: 5.05.2023).
44. Carbon Border Adjustment Mechanism. An official website of the European Union. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en#cbam-definitive-regime-from-2026 (дата звернення: 5.05.2023).
45. Carr E. H. *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. New York: Harper Perennial, 1964. 244 p.
46. Çepel Z. Ü. The EU as a failed normative power in Ukraine crisis: a case of Crimean tatars. *International Journal of Emerging and Transition Economies*. 2018. 7 (1). 41–64.

47. Cergop-2, a multipurpose and interdisciplinary sensor array for environmental research in Central Europe. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/EVK2-CT-2002-00140> (дата звернення: 2.12.2024).
48. Chair's Summary of 20 September 2023 on Climate Ambition Summit. 2023. 5 p. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/climate_ambition_summit_-_20_september_2023_-_chairs_summary.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
49. Chen L., Zhu Ch., Zhou C. How Chinese enterprises are acting on climate by meeting China's dual carbon goals. *The World Economic Forum*. 2023. 27 July. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/07/chinese-enterprises-climate-dual-carbon-goals/#:~:text=The%20Chinese%20government%20has%20set,carbon%20transformation%20across%20all%20industries> (дата звернення: 5.05.2023).
50. Chen X. Understanding the EU's Norm and Policy Diffusion in ASEAN through Trade and Security Cooperation Normative or Normal Power? Oxon and New York: Routledge, 2024. 188 p.
51. Chen X. Unpacking Normative Power Europe: EU promotion of security norm cluster in ASEAN. *European Security*. 2022. 31 (2). 262–288.
52. China National ETS. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/china-national-ets> (дата звернення: 5.05.2023).
53. China's 14th five-year plan: spotlighting climate and environment – Policy brief. 2021. 23 July. URL: <https://www.undp.org/china/publications/issue-brief-chinas-14th-5-year-plan-spotlighting-climate-environment> (дата звернення: 5.05.2023).
54. Cleaner energy systems, including renewables. The Dashboard website of the Fifth Framework Programme for Research and Technological Development and demonstration activities. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
55. Clima East Expert Facility. The official site of the ClimaEast. URL: <https://climaeast.eu/expert-facility> (дата звернення: 5.05.2023).

56. ClimaEast – Events. The official site of the ClimaEast. URL: <https://climaeast.eu/category/events/ukraine-events> (дата звернення: 5.05.2023).
57. Climate action, environment, resource efficiency and raw materials. HORIZON2020 Dashboard website. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
58. Climate Action. An official website of the European Union. URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/international-action-climate-change/eu-engagement-climate-action-non-eu-countries_en (дата звернення: 5.05.2023).
59. Climate Ambition Summit. The official site of the UN Climate Ambition Summit. URL: <https://unclimatesummit.org> (дата звернення: 5.05.2023).
60. Climate and Environment Advisory Council. An official website of the European Investment Bank. URL: <https://www.eib.org/en/projects/topics/climate-action/climate-and-environment-advisory-council> (дата звернення: 5.05.2023).
61. Climate Mainstreaming Architecture in the 2021-2027 Multiannual Financial Framework: Commission staff working document of 20 June 2022. SWD(2022) 225 final. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-06/swd_2022_225_climate_mainstreaming_architecture_2021-2027.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
62. Climate mainstreaming. An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/performance-and-reporting/horizontal-priorities/green-budgeting/climate-mainstreaming_en (дата звернення: 5.05.2023).
63. Climate overview. An official website of the European Union. URL: <https://commission.europa.eu/system/files/2023-06/Climate%20overview.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
64. Climate, Energy and Mobility. HORIZON Europe Dashboard website. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).

65. Climate-ADAPT strategy 2022-2024: Sharing knowledge for a climate-resilient Europe. European Climate Adaptation Platform Climate-ADAPT. 13 p. URL: <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/about/climate-adapt-strategy-2022-2024-final.pdf> (дата звернення: 5.07.2023).
66. CO2 emissions of all world countries. An official website of the European Union. URL: https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2022 (дата звернення: 5.05.2023).
67. Coal mine methane new solutions for use of CMM- reduction of GHG emissions. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/218935> (дата звернення: 2.12.2024).
68. Cochran M. Normative Theory in International Relations: A Pragmatic Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
69. Collins K., Earnshaw D. The implementation and enforcement of European community environment legislation. *Environmental Politics*. 1992. 1 (4). 213–249.
70. Cologne European Council: conclusions of the Presidency of 3 - 4 June 1999. *European Parliament*. 1999. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/kol1_en.htm# (дата звернення: 5.05.2023).
71. Commission Decision of 13 July 2011 on the Annual Action Programme 2011 – part 1 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C (2011) 4967. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/com_dec_aap_2011_part1.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
72. Commission Decision of 19 October 2009 on the ENPI Annual Action Programme 2009 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Communities. *European Commission Documents*. 2009. C(2009) 7803. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/com_dec_aap_2009_ukr_en_-_copy.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
73. Commission Decision of 20 November 2013 on the Annual Action Programme 2012 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2013) 8059 final.

- URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/com_dec_aap_2013_ukr_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
74. Commission Decision of 26 November 2010 on the Annual Action Programme 2010 – part II in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2010) 8214. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/com_dec_aap_2010_part_2_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
75. Commission Decision of 28 November 2011 on the Annual Action Programme 2011 – part II in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C (2011) 8573. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/com_dec_aap_2011_part2.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
76. Commission Decision of 29 August 2012 on the Annual Action Programme 2012 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2012) 5959 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/enpi_2012c_20125959_.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
77. Commission Decision of 29 July 2008 on the ENPI Annual Action Programme 2008 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Communities. *European Commission Documents*. 2008. C(2008) 3891 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/c_2008_3891_commission_decision.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
78. Commission Decision of 29 July 2010 on the Annual Action Programme 2010 – part 1 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2010) 5091. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/com_dec_aap_2010_part_1.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
79. Commission Decision on the ENPI Annual Action Programme 2007 in favour of Ukraine to be financed under Article 19 08 01 03 of the general budget of the European Communities. *European Commission Documents*. 2007. URL:

- https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/decision_224080_0.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
80. Commission Implementing Decision of 20 June 2023 on the financing of the annual action plan in favour of Ukraine for 2023. *European Commission Documents*. C(2023) 4022 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/8d037e7a-a984-4791-bb94-227c427ba06e_en (дата звернення: 5.05.2023).
81. Commission Implementing Decision of 1 July 2022 amending Implementing Decision C(2022) 1783 final as regards increasing the Union assistance to Ukraine for 2022. *European Commission Documents*. C(2022) 4771 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/f740cb56-9c65-45c4-b54b-74ea3a04002a_en (дата звернення: 5.05.2023).
82. Commission Implementing Decision of 12 December 2016 on a Special measure III 2016 in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2016) 8266 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/eni_2016_sm_iii_decision.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
83. Commission Implementing Decision of 14 May 2019 on the Annual Action Programme in favour of Ukraine for year 2019. *European Commission Documents*. C(2019) 3711 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/c_2019_3711_fl_decision_aap2019_part1.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
84. Commission Implementing Decision of 15 December 2021 on the financing of the annual action plan in favour of Ukraine for 2021. *European Commission Documents*. C(2021) 9678 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/8e92bcc0-54fd-4340-b6b2-be89bb0e61b3_en (дата звернення: 5.05.2023).
85. Commission Implementing Decision of 15 May 2020 on the financing of the Annual Action Programme, part 1, in favour of Ukraine for 2020 to be financed under the general budget of the Union. *European Commission Documents*. C(2020) 3294 final.

- URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-05/c_2020_3294_f1_commission_implementing_decision_en_v5_p1_1065576.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
86. Commission Implementing Decision of 16 November 2017 on a Special measure 2017 in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2017) 7515 final. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/c_2017_7515_f1_commission_implementing_decision_en_v3_p1_948508_2.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
87. Commission Implementing Decision of 2 December 2015 on a Special measure 2015 in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2015) 8394 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/e0b56cce-7fec-4343-b83e-3d73de1d2ad0_en?filename=20160407-special-measure-2015-for-decentralisation.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
88. Commission Implementing Decision of 23 April 2015 on the Special Measure 2015 for Private Sector Development and Approximation in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2015) 2752 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/c_2015_com_dec.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
89. Commission Implementing Decision of 25 July 2018 on the Annual Action Programme 2018 (part 1) in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the Union. *European Commission Documents*. C(2018) 5022 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/20180816-2018-annual-action-programme-for-ukraine-_part_1-and-annexes.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
90. Commission Implementing Decision of 26 July 2016 on the Special Measure 2016 for Anti-Corruption and Support to Key Reforms in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2016) 4719 final. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system>

/files/2017-03/c_2016_4719_f1_commission_implementing_decision_en_v2_p1_853679.pdf (дата звернення: 5.05.2023).

91. Commission Implementing Decision of 26 November 2018 on the Annual Action Programme 2018 (part 2) in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the Union. *European Commission Documents*. C(2018) 7715 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-11/20181128-2018-annual-action-programme-for-ukraine-_part_2-and-annexes.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
92. Commission Implementing Decision of 28 July 2020 on the financing of the Annual Action Programme, part 2, in favour of Ukraine for 2020 to be financed under the general budget of the Union. *European Commission Documents*. C(2020) 5161 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/babd05e2-b8a7-4f0b-a725-7b9b52fe427a_en?filename=c_2020_5161_f1_commission_implementing_decision_en_v2_p1_1088995.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
93. Commission Implementing Decision of 28 October 2016 of on the Special Measure 2016 for Public Administration Reform in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2016) 6854 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/eni_2016_sm_ii_decision.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
94. Commission Implementing Decision of 29 April 2014 on a Special measure 2014 in favour of Ukraine to be financed from the general budget of the European Union. *European Commission Documents*. C(2014) 2907 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/d13bef2a-3355-4d78-a3c0-1ef03eee4c56_en?filename=C_2014_2907_F1_COMMISSION_IMPLEMENTING_DECISION_EN_V3_P1_768868.PDF (дата звернення: 5.05.2023).

95. Commission of the European Communities. *Bulletin of the European Communities*. 1972. Vol 5. No. 10. 313 p. URL: <http://aei.pitt.edu/56272/1/BUL090.pdf> (дата звернення: 5.04.2022).
96. Commission opens negotiations with seven non-EU countries to join LIFE programme. An official website of the European Union. URL: https://cinea.ec.europa.eu/news-events/news/commission-opens-negotiations-seven-non-eu-countries-join-life-programme-2022-07-07_en?pk_source=newsletter&pk_medium=email&pk_campaign=life_newsletter_-_july_-_commission_opens_negotiations_with_seven_non-eu_countries_to_join_life_programme (дата звернення: 5.05.2023).
97. Commission welcomes completion of key 'Fit for 55' legislation, putting EU on track to exceed 2030 targets: European Commission - Press release. *An official website of the European Union*. 2023. 9 October. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_4754 (дата звернення: 5.05.2023).
98. Common Position of 28 November 1994 on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union on the objectives and priorities of the European Union towards Ukraineю. *Official Journal of the European Communities*. 1994. L 313/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31994E0779> (дата звернення: 5.05.2023).
99. Common Strategy of 11 December 1999 on Ukraine. *Official Journal of the European Union*. 1999. 1999/877/CFSP. L 331/1. 14 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999E0877:20031220:EN:PDF> (дата звернення: 5.05.2023).
100. Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia. *Official Journal of the European Union*. 1999. 1999/414/CFSP. L 157. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:31999E0414> (дата звернення: 5.05.2023).
101. Communication & Annex to the Communication of 11 December 2019 on the European Green Deal. COM(2019) 640 final. 2019. URL: <https://eur-lex.eu>

- ropa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640 (дата звернення: 12.11.2023).
102. Communication of 10 March 2020 on A New Industrial Strategy for Europe. COM(2020) 102 final. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0102> (дата звернення 27.11.2023).
 103. Communication of 11 March 2003 on Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. 2003. COM(2003) 104 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0104:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 5.05.2023).
 104. Communication of 12 May 2004 on European Neighbourhood Policy – Strategy paper. 2004. COM(2004) 373 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-01/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
 105. Communication of 12 May 2021 on Pathway to a Healthy Planet for All EU Action Plan: ‘Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil. COM(2021) 400 final. 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0400&qid=1623311742827> (дата звернення 27.11.2023).
 106. Communication of 14 July 2021 on ‘Fit for 55’: delivering the EU’s 2030 Climate Target on the way to climate neutrality. COM(2021) 550 final. 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550> (дата звернення 27.11.2023).
 107. Communication of 15 May 2001 on EU Strategy towards China: Implementation of the 1998 Communication and Future Steps for a more Effective EU Policy. COM(2001) 265 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0265> (дата звернення: 5.05.2023).
 108. Communication of 15 September 2021 on New European Bauhaus: Beautiful, Sustainable, Together. 2021. COM(2021) 573 final. URL: https://new-european-bauhaus.europa.eu/system/files/2021-09/COM%282021%29_573_EN_ACT.pdf (дата звернення: 5.05.2023).

109. Communication of 16 November 1988 on the Greenhouse Effect and the Community. 1988. COM(88) 656 final. 74 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51988PC0656> (дата звернення: 5.05.2023).
110. Communication of 17 September 2020 on Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people. COM(2020) 562 final. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0562> (дата звернення 27.11.2023).
111. Communication of 18 May 2022 on implementing the repower EU action plan: investment needs, hydrogen accelerator and achieving the bio-methane targets. SWD(2022) 230 final. 2022. URL: https://energy.ec.europa.eu/system/files/2022-05/SWD_2022_230_1_EN_autre_document_travail_service_part1_v3.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
112. Communication of 20 November 1996 on Action Plan for Ukraine. Office for Official Publications of the European Communities. 1996. COM(96) 593 final. 54 p. URL: <https://aei.pitt.edu/6288/1/6288.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
113. Communication of 20 September 2000 on Bringing our needs and responsibilities together Integrating environmental issues with economic policy. 2000. COM/2000/0576 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52000DC0576> (дата звернення: 5.05.2023).
114. Communication of 2007 on Building a Global Climate Change Alliance between the European Union and poor developing countries most vulnerable to climate change. COM/2007/0540 final. 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52007DC0540> (дата звернення: 5.05.2023).
115. Communication of 23 January 2008 on 20 20 by 2020: Europe's climate change opportunity. COM(2008) 30 final. 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0030:FIN:en:PDF> (дата звернення: 5.05.2024).
116. Communication of 24 February 2021 on Forging a climate-resilient Europe - the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change. COM(2021) 82 final. 22 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A82%3AFIN> (дата звернення: 5.05.2023).

117. Communication of 27 May 1998 on the Partnership for Integration: A Strategy for Integrating Environment into European Union Policies. COM (98)333. 1998. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51998DC0333&from=FR> (дата звернення: 5.05.2023).
118. Communication of 28 November 2018 on a Clean Planet for all. A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy. COM(2018) 773 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773> (дата звернення: 5.05.2023).
119. Communication of 3 February 2014 on a policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030. COM(2014) 15 final/2. 2014. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%205644%202014%20REV%201/EN/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
120. Communication of 3 June 1998 on Climate Change-Towards an EU Post-Kyoto Strategy. 1998. COM(1998) 353 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51998DC0353&from=PT> (дата звернення: 5.10.2023).
121. Communication of 6 February 2024 on the Securing our future Europe's 2040 climate target and path to climate neutrality by 2050 building a sustainable, just and prosperous society. COM/2024/63 final. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2024%3A63%3AFIN> (дата звернення: 5.05.2023).
122. Communication of 8 March 2000 on EU policies and measures to reduce greenhouse gas emissions: towards a European Climate Change Programme (ECCP). COM(2000) 88 final. 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52000DC0088> (дата звернення: 5.05.2023).
123. Communication of 8 March 2000 on Green Paper on greenhouse gas emissions trading within the European Union. COM(2000) 87 final. 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52000DC0088> (дата звернення: 5.05.2024).

124. Communication of 8 March 2022 on REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy. COM(2022) 108. 2022. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN> (дата звернення: 5.05.2023).
125. Communication of 9 December 2020 on European Climate Pact. COM(2020) 788 final. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12265-2030-Climate-Target-Plan_en (дата звернення 27.11.2023).
126. Communication on the sixth environment action programme of the European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice'. COM/2001/0031 final. 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0031> (дата звернення: 5.05.2023).
127. Community-Led Creation of Living Spaces in Shifting Landscapes for Climate-Resilient Land Use Management and Supporting the New European Bauhaus. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101182007> (дата звернення: 2.12.2024).
128. Conference of the Parties. The official site of UNFCCC. URL: <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> (дата звернення: 5.05.2023).
129. Consolidated version of the Treaty on European Union of 1 March 2020. *Official Journal of the European Union*. C 202/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT> (дата звернення: 5.05.2023).
130. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union of 26 October 2012. *Official Journal of the European Union*. C 326/49. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF> (дата звернення: 5.08.2023).
131. Consolidated versions of 24 December 2002 of the Treaty on European Union and of the Treaty establishing the European Community. *Official Journal of the European Communities*. C 325/1. 2002. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2002/325/01> (дата звернення: 5.05.2023).

132. Consortium operational management platform river information services. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/11020> (дата звернення: 2.12.2024).
133. Consumer protection and information policy: first report of the Commission of the European Communities. 1977. 99 p. URL: <http://aei.pitt.edu/3101/1/3101.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
134. Contribution Agreement between the EU and the EEA on the implementation of the Copernicus Land Monitoring Service and the in-situ component. *EU Documents*. 2014. URL: https://www.copernicus.eu/sites/default/files/2019-10/SIGNED_EU_EEA_ANNEX-I_Description_of_tasks_Ares_2014_4012930.pdf (дата звернення: 5.04.2022).
135. Contribution of high-intensity gas seeps in the black sea to methane emission to the atmosphere. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/EVK2-CT-2002-00140> (дата звернення: 2.12.2024).
136. Converting seawater desalination plants into raw material mines. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/869703> (дата звернення: 2.12.2024).
137. Coon C. Why President Bush Is Right to Abandon the Kyoto Protocol. *The Heritage Foundation*. 2001. 11 May. URL: <https://www.heritage.org/environment/report/why-president-bush-right-abandon-the-kyoto-protocol> (дата звернення: 5.05.2024).
138. Cooper R. The Breaking of Nations. Order and Chaos in the Twenty-first Century. London: Atlantic Books, 2004. 196 p.
139. Cooperation on Environment and Climate Change: Canada-EU Strategic Partnership Agreement. An official website of the Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/corporate/international-affairs/partnerships-countries-regions/europe/cooperation-environment-climate-change-canada-eu-strategic-partnership-agreement.html> (дата звернення: 5.05.2023).
140. CORDIS: EU research results. The official website. URL: <https://cordis.europa.eu/search?q=contenttype%3D%27project%27%20AND%20pr>

- ogramme%2Fcode%3D%27HORIZON.2.5%27&p=1&num=10&srt=/project/contentUpdateDate:decreasing (дата звернення: 5.05.2023).
141. Council conclusions of 17 June 2024 on the 8th Environmental Action Programme Mid-term Review - The way forward to a green and just transition for a sustainable Europe. Brussels. 11326/24. 25 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11326-2024-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
 142. Council conclusions of 20 March 2023 on EU priorities at the OSCE. Brussels. 7587/23. 10 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7587-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
 143. Council Conclusions of 24 June 2024 on EU priorities at the United Nations during the 79th session of the United Nations General Assembly, September 2024 – September 2025. Brussels. 11422/24. 18 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11422-2024-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
 144. Council conclusions of 25 January 2021 on Climate and Energy Diplomacy - Delivering on the external dimension of the European Green Deal. Brussels. 5263/21. 14 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/48057/st05263-en21.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
 145. Council conclusions of 25 June 2018 on EU cooperation with cities and local authorities in third countries. Luxembourg. 10319/18. 7 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/48057/st05263-en21.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
 146. Council Conclusions of 25 June 2018 on the Sahel/Mali. Luxembourg. 10026/18. 7 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10026-2018-INIT/en/pdf114> (дата звернення: 5.05.2023).
 147. Council conclusions of 30 January 2023 on EU priorities for cooperation with the Council of Europe in 2023-2024. Brussels. 5422/23. 18 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5422-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
 148. Council Conclusions on Green Diplomacy of 18 March 2024. Brussels. 7865/24. 19 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7865-2024-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).

149. Council Decision 2002/358/CE of 25 April 2002 concerning the approval, on behalf of the European Community, of the Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change and the joint fulfilment of commitments thereunder. *Official Journal of the European Communities*. 2002. L 130/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D0358> (дата звернення: 5.05.2023).
150. Council Decision 2016/1841 of 5 October 2016 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 282/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016D1841> (дата звернення: 5.05.2023).
151. Council Decision 2016/590 of 11 April 2016 on the signing, on behalf of the European Union, of the Paris Agreement adopted under the United Nations Framework Convention on Climate Change. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 103/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016D0590> (дата звернення: 5.05.2023).
152. Council Decision 93/389/EEC of 24 June 1993 for a monitoring mechanism of Community CO₂ and other greenhouse gas emissions. *Official Journal of the European Communities*. 1993. L 167/31. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31993D0389> (дата звернення: 5.05.2023).
153. Council Decision 94/69/EC of 15 December 1993 concerning the conclusion of the United Nations Framework Convention on Climate Change. *Official Journal of the European Communities*. 1994. L 33/11. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31994D0069> (дата звернення: 02.02.2023).
154. Council Directive 67/548/EEC of 27 June 1967 on the approximation of laws, regulations and administrative provisions relating to the classification, packaging and labelling of dangerous substances. *Official Journal of the European Communities*. 1967. No 196/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31967L0548> (дата звернення: 5.02.2024).

155. Council Directive 89/552/EEC of 3 October 1989 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities. *Official Journal of the European Communities*. 1989. L 298/24. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989L0552> (дата звернення: 5.05.2023).
156. Council Directive 93/76/EEC of 13 September 1993 to limit carbon dioxide emissions by improving energy efficiency (SAVE). *Official Journal of the European Communities*. 1993. L 237/28. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31993L0076> (дата звернення: 5.05.2023).
157. Council Regulation No 1210/90 of 7 May 1990 on the establishment of the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network. *Official Journal of the European Communities*. 1990. L 120/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31990R1210> (дата звернення: 5.05.2023).
158. Council Regulation No 1279/96 of 25 June 1996 concerning the provision of assistance to economic reform and recovery in the New Independent States and Mongolia. *Official Journal of the European Communities*. 1996. L 165/ 1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996R1279> (дата звернення: 5.05.2023).
159. Council Regulation No 2053/93 of 19 July 1993 concerning the provision of technical assistance to economic reform and recovery in the independent States of the former Soviet Union and Mongolia. *Official Journal of the European Communities*. 1993. L 187/ 1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31993R2053> (дата звернення: 5.05.2023).
160. Council Regulation No 2157/91 of 15 July 1991 concerning the provision of technical assistance to economic reform and recovery in the Union of Soviet Socialist Republics. *Official Journal of the European Communities*. 1991. L 201/2. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31991R2157> (дата звернення: 5.05.2023).

161. Council Regulation No 99/2000 of 29 December 1999 concerning the provision of assistance to the partner States in Eastern Europe and Central Asia. *Official Journal of the European Communities*. 2000. L 12/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000R0099> (дата звернення: 5.05.2023).
162. Council Resolution 89/C 183/03 of 21 June 1989 on the greenhouse effect and the Community on the greenhouse effect and the Community. *Official Journal of the European Communities*. 1989. C 183/4. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989Y0720\(01\)&from=LV](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31989Y0720(01)&from=LV) (дата звернення: 5.05.2023).
163. Cox R. H. Locke on War and Peace. Oxford: Clarendon Press, 1960. 220 p.
164. Cross M. K. D. Europe, A Smart Power? *International Politics*. 2011. 48 (6). 691–706.
165. Crowe S., Cresswell K., Robertson A., Huby G., Avery A., Sheikh A. The case study approach. *BMC Medical Research Methodology*. 2011. 11. 1–9.
166. D'Alfonso A. European Green Deal Investment Plan: Main elements and possible impact of the coronavirus pandemic. European Parliamentary Research Service, 2020. 11 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649371/EPRS_BRI\(2020\)649371_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649371/EPRS_BRI(2020)649371_EN.pdf) (дата звернення 27.11.2023).
167. Dahl R. A. The concept of power. *Behavioral Science*. 1957. 2 (3). 201–215.
168. Damro C. Market power Europe. *Journal of European Public Policy*. 2012. 19 (5). 682–699.
169. Damro C. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // The European Union as 'Market Power Europe' / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 54–59.
170. Dasgupta, C. 1994. Negotiating Climate Change: The Inside Story of the Rio Convention // The Climate Change Negotiations / I. M. Mintzer, J. A. Leonard (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1994. P. 129–148.
171. Daskalova A. To Be or Not to Be a Normative Power: The EU's Promotion of Human Rights and Democracy in Russia. Bruges: College of Europe and UNU-CRIS, 2013. 36 p.

172. Daugy M. Will wind and solar become the leading power sources in the EU in 2023? *Electricity Maps*. 2023. 24 July. URL: <https://www.electricitymaps.com/blog/eu-renewables> (дата звернення: 5.05.2023).
173. Decision 2022/591 of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 114/22. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0591> (дата звернення 27.11.2023).
174. Decision No 1386/2013/EU of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living well, within the limits of our planet’. *Official Journal of the European Union*. 2013. L 354/171. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0031> (дата звернення: 5.05.2023).
175. Decision No 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council of 22 July 2002 laying down the Sixth Community Environment Action Programme. *Official Journal of the European Communities*, L 242/1 (2002, 10 September). *Official Journal of the European Communities*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002D1600&from=EN> (дата звернення: 5.05.2023).
176. Declaration and supporting documents of World Climate Conference of experts on climate and mankind. *World Meteorological Organization Documents*. Geneva, 1979. 50 p. URL: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=3778 (дата звернення: 5.04.2022).
177. Declaration of 22 November 1973 on the programme of action of the European Communities on the environment. *Official Journal of the European Communities*. 1973. C 112/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:112:FULL&from=EN> (дата звернення: 5.04.2022).
178. Declarations of European Council Dublin Conference No. 6/1990 and EC Summit Leaders Set Intergovernmental Conferences on Monetary and Political Union 26/1990. 35 p. *Bulletin of the European Communities*. 1990. URL: http://aei.pitt.edu/1401/1/Dublin_june_1990.pdf (дата звернення: 5.04.2022).

179. Deugd N. Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework // A Normative Power Yes or No? The European Union, Ukraine, and the Transfer of Democracy / M. Neuman (Ed.). Springer, 2019. P. 119–135.
180. Development of Biological Dosimetry systems for monitoring the impact of solar UVB radiation on the biosphere and human health. The CORDIS website. URL: https://cordis.europa.eu/project/id/ENV4950044?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 2.12.2024).
181. Diez T., Manners I. Power in World Politics // Reflecting on Normative Power Europe / F. Berenskoetter, M. Williams (Eds.). London: Routledge, 2007. P. 173–88.
182. Directive 2023/1791 of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 231/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOL_2023_231_R_0001&qid=1695186598766 (дата звернення: 5.05.2023).
183. Directive of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652. *Official Journal of the European Union*. 2023. 2023/2413. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202302413 (дата звернення: 5.05.2023).
184. Distribution of carbon dioxide emissions worldwide in 2022. An official website of statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/271748/the-largest-emitters-of-co2-in-the-world> (дата звернення: 5.05.2023).
185. Donor Tracker (2021): Sector Climate. An official website of Donor Tracker. URL: <https://donortracker.org/topics/climate> (Accessed: 12.11.2023).
186. Donor Tracker (2022): EUI: Climate. An official website of Donor Tracker. URL: https://donortracker.org/donor_profiles/eu/climate (Accessed: 12.11.2023).
187. Doyle M. W. International Ethics and the Responsibility to Protect. *International Studies Review*. 2011. 13. 72–84.
188. Duchêne F. A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems before the European Community // The European Community and the Uncertainties of Interdependence / M. Kohnstamm, W. Hager (Eds.). London: Palgrave Macmillan, 1973. P. 1–21.

189. Duchêne F. Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead // Europe's Role in World Peace / R. Mayne (Ed.). London: Fontana, 1972. P. 32–47.
190. Dupont C., Oberthür S. The European Union in International Climate Change Politics // The Council and the European Council. Stuck on the road to transformational leadership / R. K.W. Wurzel, J. Connelly, & D. Liefferink (Eds.). Routledge, 2017. P. 66–79.
191. E5P projects in Ukraine in numbers. The official site of E5P. URL: <https://e5p.eu/ukraine> (дата звернення: 5.05.2023).
192. Breach: boosting resilience and adaptation to climate change in Somalia. The Delegation of the European Union to Somalia official website. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/somalia/breach-boosting-resilience-and-adaptation-climate-change-somalia_en?s=153 (дата звернення: 5.05.2023).
193. Eason R. M. US embassy cables: EU president Van Rompuy angry at climate talks snub. *The Guardian*. 2010. 4 January. URL: <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/242382> (дата звернення: 5.05.2023).
194. Eastern Europe Energy Efficiency and Environment Partnership. The official site of E5P. URL: <https://e5p.eu/about> (дата звернення: 5.05.2023).
195. Eastern Partnership Civil Society Forum. The official website of EaP CSF. URL: <https://eap-csf.eu> (дата звернення: 5.05.2023).
196. Eckstein D., Künzel V., Schäfer L. Global Climate Risk Index 2021: Who suffers Most from Extreme Weather Events? Weather-related Loss Events in 2019 and 2000 to 2019. Bonn: Germanwatch, 2021. 41 p. URL: https://www.germanwatch.org/sites/default/files/Global%20Climate%20Risk%20Index%202021_2.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
197. Efficient direct REcycling for low-valUe LFP battery for circular and Sustainable waste management. CORDIS official website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101137774> (дата звернення: 5.05.2023).
198. Efficient Energy Integrated Solutions for Manufacturing Industries. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/296003> (дата звернення: 2.12.2024).

199. EIB supports the upgrade of municipal infrastructure in Ukraine with EUR 400 million. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/248387706> (дата звернення: 5.05.2023).
200. EIB's Special Action Plan for Ukraine: Investing in Ukraine's future. Luxembourg: European Investment Bank, 2017. 8 p. URL: https://www.eib.org/attachments/country/eib_in_ukraine_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
201. Elgström O. Legitimacy, Credibility and Coherence – Perceptions of EU Roles in Global Climate Change Negotiations. San Domenico: Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2015. 14 p.
202. Enabling ambitious climate action: Progress and Ways Forward In The Eastern Partnership Countries. EU and UNDP, 2023. 74 p. URL: <https://eu4climate.eu/wp-content/uploads/2024/02/EU4CLIMATE-FINAL-PUBLICATION.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
203. Energy Charter Treaty of 1994. *European Energy Charter Conference Documents*. EECH/A1. 236 p. URL: https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/1994_ECT.pdf (дата звернення: 5.02.2023).
204. Energy. The Dashboard website of the Seventh Framework Programme for Research and Technological Development and demonstration activities. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
205. Environment (including Climate Change). The Dashboard website of the Seventh Framework Programme for Research and Technological Development and demonstration activities. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
206. Environment and Climate. The Fourth Framework Programme for Research and Technological Development Dashboard website. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).

207. Environment Council configuration (ENV). An official website of the Council of the EU and the European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/configurations/env/#:~:text=The%20Environment%20Council%20is%20made,Environment%20Council%20meetings%20a%20year> (дата звернення: 5.05.2023).
208. Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 1998. 147 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/888091468765010733/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
209. Environmental policy in the European Community. *European Documentation*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1990. 65 p.
210. EPTATF Annual Report 2017. Luxembourg: European Investment Bank, 2018. 46 p. URL: https://www.eib.org/attachments/country/eptatf_annual_report_2017_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
211. EU - Council of the European Union. An official website of the Action Guide. URL: <https://actionguide.info/m/orgs/364/> (дата звернення: 5.05.2023).
212. EU Bank launches ambitious new climate strategy and Energy Lending Policy - Press release. 2019. 14 November. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2019-313-eu-bank-launches-ambitious-new-climate-strategy-and-energy-lending-policy.htm> (дата звернення: 5.05.2023).
213. EU climate diplomacy for 2015 and beyond: Reflection paper. *Non paper of the EEAS and Commission services*. 2013. 6 p. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2016-11/eeas_26062013_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
214. EU launches a call for proposals under the Ukraine Investment Framework to boost investments for Ukraine's recovery. An official website of the European Union. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/eu-launches-call-proposals-under-ukraine-investment-framework-boost-investments-ukraines-recovery-2024-10-08_en?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 2.12.2024).

215. EU Mission Adaptation signatories now number over 300. An official website of the European Union. URL: https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/eu-mission-adaptation-signatories-now-number-over-300-2023-03-07_en (дата звернення: 5.05.2023).
216. EU Mission: Adaptation to Climate Change. An official website of the European Union. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/eu-missions-horizon-europe/adaptation-climate-change_en (дата звернення: 5.05.2023).
217. EU Missions in Horizon Europe. An official website of the European Union. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/eu-missions-horizon-europe_en (дата звернення: 5.05.2023).
218. EU Sustainable Development Strategy of 26 June 2006. 10917/06. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10917-2006-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
219. EU4Climate project. The official website of United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/eu4climate-project> (дата звернення: 5.05.2023).
220. EU4Climate. The official website of United Nations Development Programme. URL: <https://open.undp.org/projects/00115652> (дата звернення: 5.02.2024).
221. EU-ASEAN Relations. European Union External Action website. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-asean-relations_en (дата звернення: 5.05.2023).
222. EU-ASEAN Strategic Partnership: Blue Book 2024-2025. Jakarta: Delegation of the European Union to ASEAN, 2023. 134 p. URL: <https://euinasean.eu/wp-content/uploads/2023/10/EU-ASEAN-Blue-Book-2024-2025.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
223. EU-Canada Summit 2023. European Commission – Statement. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/statement_23_6054/STATEMENT_23_6054_EN.pdf (дата звернення: 5.05.2023).

224. EU-China Joint Statement on Climate Change. 2015. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/23733/150629-eu-china-climate-statement-doc.pdf> (дата звернення: 5.03.2023).
225. EU-Norway Green Alliance. An official website of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/875086/20230424%20EU-Norway%20Green%20Alliance%20text.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
226. EU-Pacific green blue alliance. Delegation of the European Union to the Pacific official website. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu-pacific_green-blue_alliance.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
227. Euroclima. An official website of Euroclima. URL: <https://www.euroclima.org> (дата звернення: 5.03.2023).
228. European Chemicals Agency. ECHA – Strategy Statement 2024-2028. Helsinki, 2024. 12 p. URL: https://echa.europa.eu/documents/10162/17209/echa_strategy_2024-2028_en.pdf/936c121f-9ba0-e677-40e1-d27c0cbdbacb?t=1706600415618 (дата звернення: 5.05.2023).
229. European Climate and Health Observatory. An official website of the European Union. URL: <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/observatory> (дата звернення: 5.05.2023).
230. European Commission's support to Ukraine. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_14_219 (дата звернення: 5.05.2023).
231. European Community Programme of 17 May 1993 of policy and action in relation to the environment and sustainable development "Towards Sustainability". *Official Journal of the European Communities*. 1993. C 138 / 5. URL: <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/env-act5/pdf/5eap.pdf> (дата звернення: 02.02.2023).
232. European Council Conclusions meeting of 11 December 2020. Brussels. EUCO 22/20. 13 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/47296/1011-12-20-euco-conclusions-en.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).

233. European Council conclusions of 15 and 16 June 2001. Göteborg. SN 200/1/01 REV 1. 22 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/20983/00200-r1en1.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
234. European Council conclusions of 24 June 2022. Brussels. EUCO 24/22. 7 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
235. European Council conclusions of 27 June 2024. Brussels. EUCO 15/24. 21 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/qa3lblga/euco-conclusions-27062024-en.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
236. European Council conclusions on 30 June 2023. Brussels. EUCO 7/23. 12 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
237. European Council. A new strategic agenda: 2019 – 2024. Brussels, 2019. 8 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/39914/a-new-strategic-agenda-2019-2024.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
238. European Environment Agency. An official website of the EEA. URL: <https://www.eea.europa.eu/en> (дата звернення: 5.07.2023).
239. European Green Deal Investment Plan (Sustainable Europe Investment Plan). An official website of the European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-budgets-budg/file-european-green-deal-investment-plan?sid=8001> (дата звернення: 5.05.2023).
240. European Green Deal: Commission proposes transformation of EU economy and society to meet climate ambitions - Press release. *An official website of the European Union*. 2023. 14 July. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3541 (дата звернення: 5.05.2023).
241. European Investment Bank. EIB Global impact report 2023/2024. Luxembourg: EIB, 2024. 85 p. URL: https://www.eib.org/attachments/lucalli/20240125_eib_global_impact_report_2023_2024_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).

242. European Investment Bank. EIB Group Climate Bank Roadmap 2021-2025. Luxembourg: EIB, 2020. 121 p. URL: https://www.eif.org/news_centre/publications/eib_group_climate_bank_roadmap_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
243. Project portfolio. The official site of Global Climate Fund. URL: <https://www.greenclimate.fund/projects> (дата звернення: 5.05.2023).
244. European neighbourhood and partnership instrument: Eastern regional programme strategy paper 2007-2013. *EU Documents*. 2014. URL: <https://www.europa.eu/document/activities/cont/201306/20130603ATT67192/20130603ATT67192EN.pdf> (дата звернення: 5.04.2022).
245. European Neighbourhood and Partnership Instrument: Overview of Activities and Results of 2007-2013. *European Commission Documents*. 2014. 86 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/d5cdf670-6d37-4c33-a38f-ae7f2ddb1ce3_en?filename=overview_of_enpi_results_2007-2013_en_0.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
246. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies/european-neighbourhood-and-enlargement-negotiations_en (дата звернення: 5.05.2023).
247. European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Green Deal (2019/2956(RSP)). *Official Journal of the European Union*. 2021. C 270/2. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA9-2020-0005_EN.html (дата звернення 27.11.2023).
248. European Parliament resolution of 28 November 2019 on the climate and environment emergency. 2019. 2019/2930(RSP). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0078_EN.html (дата звернення: 5.04.2024).
249. European Scientific Advisory Board on Climate Change. Scientific advice for the determination of an EU-wide 2040 climate target and a greenhouse gas budget for 2030–2050. Copenhagen: ESABCC, 2023. 110 p. URL: <https://climate-advisory-board.europa.eu/reports-and-publications/scientific-advice-for-the-determination-of-an-eu-wide-2040/scientific-advice-for-the-determination-of-an-eu-wide-2040->

- climate-target-and-a-greenhouse-gas-budget-for-2030-2050.pdf/@@download/file (дата звернення: 5.05.2023).
250. European Union – Republic of Korea Green Partnership. European Commission official website. URL: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/875269/EU-Korea%20Green%20Partnership%20-%20text.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
251. European Union Action Plan for Ukraine of 20 November 1996. *European Commission Documents*. 1996. IP/96/1065. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_96_1065 (дата звернення: 5.05.2023).
252. European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators. Analysis of the European LNG market developments: 2024 Market Monitoring Report. Ljubljana: ACER, 2024. 50 p. URL: https://www.acer.europa.eu/sites/default/files/documents/Publications/ACER_2024_MMR_European_LNG_market_developments.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
253. European Union launches Ukraine investment framework. The website of EU NEIGHBOURS east. URL: <https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/06/ukraine-investment-framework-june-2024.pdf> (дата звернення: 2.12.2024).
254. European Union. Budget support: Trends and Results 2023. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. 59 p. URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2023-09/budget-support-trends-and-results-2023_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
255. EU-South East Asia Cooperation on Mitigating Climate Change impact from Civil Aviation CORSIA. An official website of the EU-SEA CCCA. URL: <https://www.eu-sea-ccca-corsia.org> (дата звернення: 5.07.2023).
256. EU-Ukraine Cooperation Council eighth meeting of 21 February 2005. Brussels. 6428/05. 3 p. URL: https://www.eu2005.lu/en/actualites/conseil/2005/02/2101eu_ukr/83804.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
257. EU-Ukraine summit (2016). The official website of the Council of the EU and the European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2016/11/24> (дата звернення: 5.02.2024).

258. EU-Ukraine summit (2017). The official website of the Council of the EU and the European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2017/07/12-13> (дата звернення: 5.02.2024).
259. FAIR Transition and Competition Act of 19 July 2021. H.R.4534. 117th Congress (2021-2022). 2021. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4534/text#HABE59D12B0304AEB931E8EEEE5370BAE> (дата звернення: 5.05.2023).
260. Ferenczy Z. A. Green Power? European Normative Influence on Chinese Environmental Policy. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2021. 11 (1). 18–40.
261. Final Act of the European Energy Charter Conference. The website of the Energy Charter Treaty. URL: <https://www.energychartertreaty.org/provisions/final-act-of-the-european-energy-charter-conference/> (дата звернення: 5.02.2023).
262. Finnemore M. The Purpose of Intervention: Changing Beliefs about the Use of Force. Ithaca and London: Cornell University Press, 2003. 171 p.
263. First High-Level Dialogue on Climate and Environment between the EU and Chile – stepping up cooperation on environment and climate action policies. European Commission - Press release. 2023. 16 October. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/chile/first-high-level-dialogue-climate-and-environment-between-eu-and-chile-%E2%80%93-stepping-cooperation_en?s=192 (дата звернення: 5.05.2023).
264. First meeting of the Cooperation Council between the European Union and Ukraine (Luxembourg, 9 June 1998). *European Commission Documents*. 1998. C/98/217. 3 p. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/pres_98_217/PRES_98_217_EN.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
265. Fisher-Onar N., Nicolaïdis K. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // *The Decentring Agenda: A Post-Colonial Approach to EU External Action* / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 288 –304.

266. Føllesdal A. Palgrave advances in european union studies // EU Legitimacy and Normative Political Theory / M. Cini, A. Bourne (Eds.). Houndmills: Palgrave, 2006. P. 151–173.
267. Food, bioeconomy natural resources, agriculture and environment. HORIZON Europe Dashboard website. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
268. For a livable climate: Net-zero commitments must be backed by credible action. United Nations: official website. 2023. URL: <https://www.un.org/en/climatechange/net-zero-coalition> (дата звернення: 5.05.2023).
269. Forsberg T. Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type. *Journal of Common Market Studies*. 2011. 49(6), 1183–1204.
270. Frain S. Leading from Behind: The EU's Normative Power in the Multilateral Promotion of Human Rights in Africa. Bruges: Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, 2020. 32 p.
271. France, Germany, UK, US and EU launch ground-breaking International Just Energy Transition Partnership with South Africa: Press release. An official website of the European Union. 2022. 15 November. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/statement_22_6892/STATEMENT_22_6892_EN.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
272. Friedrich J., Ge M., Pickens A., Vigna L. This Interactive Chart Shows Changes in the World's Top 10 Emitters. *World Resources Institute*. 2023. 2 March 2. URL: <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters> (дата звернення: 5.05.2023).
273. Frost M. Constituting Human Rights: Global Civil Society and the Sody of Democratic States. London and New York: Routledge, 2002. 161 p.
274. Fusiek D. A. EU as a green normative power: How could the European Green Deal become a normative tool in EU's climate diplomacy? 2021. URL: <https://www.iedonline.eu/publications/2021/european-green-deal/eu-as-a-green->

- normative-power-how-could-the-european-green-deal-become-a-normative-tool-in-eus-climate-diplomacy-fusiek (дата звернення: 12.11.2023).
275. G20 Leaders' Communiqué of 15-16 November 2015 on Antalya Summit. 2015. 12 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/23729/g20-antalya-leaders-summit-communique.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
276. G20 New Delhi Leaders' Declaration of 9-10 September 2023. 2023. 34 p. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100550684.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
277. G7 Hiroshima Leaders' Communiqué of 20 May 2023. 2023. 40 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/64497/g7-2023-hiroshima-leaders-communiqu%C3%A9.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
278. Galgóczi B., Akgüç M. Benchmarking Working Europe 2023: Europe in transition – Towards sustainable resilience. // Europe's energy crisis: a stress test for both the European Green Deal and the European Social Model / N. Countouris, Piasna A., Theodoropoulou S. (Eds.). Brussels: ETUI aisbl, 2023. P. 99–119.
279. Galtung J. The European Community: A Superpower in the Making? London: Allen & Unwin, 1973. 199 p.
280. Gerasymchuk S. Eastern partnership prospects post-2022: Basic report 2022 in the frame of the civic EAP tracker project. Foreign Policy Council "Ukrainian Prism", 2022. 175 p. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2024/02/Eastern-Partnership_baseline_report.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
281. GHG emissions of all world countries: JRC Science for policy report 2023. *European Commission Documents*. 2023. 263 p. URL: https://edgar.jrc.ec.europa.eu/report_2023 (дата звернення: 5.05.2023).
282. Global Annual to Decadal Climate Update. *WMO Documents*. 2020. 19 p. URL: https://hadleyserver.metoffice.gov.uk/wmolc/WMO_GADCU_2020.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
283. Global Annual to Decadal Climate Update: 2024-2028. *WMO Documents*. 2024. 27 p. URL: https://library.wmo.int/viewer/68910/download?file=WMO_GADCU_2024-2028_en.pdf&type=pdf&navigator=1 (дата звернення: 5.05.2023).

284. Global Carbon Atlas 2022. An official website of the Global Carbon Atlas. URL: <https://globalcarbonatlas.org/emissions/carbon-emissions> (дата звернення: 5.05.2023).
285. Global Change, Climate and Biodiversity. The Dashboard website of the Fifth Framework Programme for Research and Technological Development and demonstration activities. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
286. Global Climate Change Alliance Plus Scaling up Pacific Adaptation. An official website of the GCCA+SUPA. URL: <https://gccasupa.org/> (дата звернення: 5.05.2023).
287. Global Europe – Programming. An official website of the European Union. URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/funding-and-technical-assistance/funding-instruments/global-europe-programming_en (дата звернення: 5.05.2023).
288. Global Gateway projects. An official website of the European Union. URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/global-gateway/global-gateway-projects_en?f%5B0%5D=countries_countries_multiple_%3Ahttp%3A//publications.europa.eu/resource/authority/country/UKR#oe-list-page-filters-anchor (дата звернення: 2.12.2024).
289. Global Gateway. An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en (дата звернення: 5.05.2023).
290. Global Green Bond Initiative. An official website of the European Union. URL: https://capacity4dev.europa.eu/resources/team-europe-tracker/partner-countries/global/global-green-bond-initiative-ggbi_en (дата звернення: 5.05.2023).
291. Government of Canada charts course for clean growth by legislating a path to net-zero emissions by 2050. An official website of the Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/news/2020/11/government-of-canada-charts-course-for-clean-growth-by-legislating-a-path-to-net-zero-emissions-by-2050.html> (дата звернення: 5.05.2023).

292. Green Climate Fund. The official website. URL: <https://www.greenclimate.fund> (дата звернення: 5.05.2023).
293. Green Deal. The official website of the EU4Ukraine. URL: <https://eu4ukraine.eu/en/greendeal-en> (дата звернення: 5.05.2023).
294. Green Diplomacy Network. An official website of the European Union External Action. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/climate-action_en#13066 (дата звернення: 5.05.2023).
295. Green for Growth Fund. The website of EU NEIGHBOURSeast. URL: <https://euneighbourseast.eu/projects/eu-project-page/?id=270> (дата звернення: 5.05.2023).
296. Green Growth Strategy Through Achieving Carbon Neutrality in 2050. An official website of the Ministry of Economy, Trade and Industry. URL: https://www.meti.go.jp/english/policy/energy_environment/global_warming/ggs2050/index.html (дата звернення: 5.05.2023).
297. Greening the Ukrainian Recovery. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/environment/stories/greening-ukrainian-recovery/index_en.html (дата звернення: 2.12.2024).
298. Gromadzki G., Sushko O. Between Contentment and Disillusionment: EU–Ukraine Relations a Year After the Orange Revolution. Warsaw: Stefan Batory Foundation, 2005. 27 p.
299. Grubb M., Gupta J. Climate Change and European Leadership // Leadership. Theory and methodology / M. Grubb, J. Gupta (Eds.). Kluwer Academic Publishers, 2000. P. 15–24.
300. Guerrina R. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // Gendering EU external action: feminist insights / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 256 –261.
301. Gulde J. The EU – a normative power on human rights? An assessment of the EU’s pursuit of human rights in Myanmar between 1996-2011 in the light of normative power theory. Enschede: University of Twente, 2011. 37 p.

302. Gupta J. Leadership in the Climate Regime: Inspiring the Commitment of Developing Countries in the Post-Kyoto Phase. *Review of European Community and International Environmental Law*. 1998. 7 (2). 180–190.
303. Guseinov A. The Ethics of Democritus. *Soviet Studies in Philosophy*. 1987. 26 (1). 53–65.
304. Haigh N. Politics of climate change: a European perspective // Climate Change Policies and Politics in the European Community / T. O’Riordan, J. Jäger (Eds.). London and New York: Routledge, 1996. P. 155–185.
305. Handbook on European Union Climate Change Policy and Politics / T. Rayner, K. Szulecki, A. J. Jordan & S. Oberthür (Eds.). Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 2023. 440 p.
306. Harsanyi J. C. Measurement of social power, opportunity costs, and the theory of two-person bargaining games. *Behavioral Science*. 1962. 7 (1), 67–80.
307. Hartmann F. H. The relations of nations. 1967. New York: Macmillan, 3rd. 398 p.
308. Haukkala H. The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies*. 2008. 60 (9). 1601–1622.
309. Haukkala H. The EU-Russia strategic partnership: the limits of post-sovereignty in international relations. Oxon: Routledge, 2010. 239 p.
310. Helsinki European Council: conclusions of the Presidency of 10-11 December 1999. *European Parliament*. 1999. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/hel2_en.htm (дата звернення: 5.05.2023).
311. Hettne B., Söderbaum F. Civilian Power or Soft Imperialism? EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism. *European Foreign Affairs Review*. 2005. 10 (4). 535–552.
312. Hill C. The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe’s International Role. *Journal of Common Market Studies*. 1993. 31 (3). 305–328.
313. Hill Ch. J. EUI Working Paper RSC No. 97/64. Robert Schuman Centre, 32 p. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/1544/1997_EUI%20WP_RSCAS_066.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 5.04.2024).

314. Hillion Ch. Ukraine and European Neighbourhood Policy // ‘Thou shalt love thy neighbour’: the draft European Neighbourhood Policy Action Plan between the EU and Ukraine / A. Mayhew, N. Copsey, (Eds.). Brighton: Sussex European Institute, 2005. P. 17–25. URL: <http://wider-europe.org/files/UkraineandENPHillion.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
315. Holzinger K., Knill Ch., Schäfer A. Politische Steuerung im Wandel: Der Einfluss von Ideen und Problemstrukturen // Steuerungswandel in der europäischen Umweltpolitik? / K. Holzinger, Ch. Knill, A. Schäfer (Eds.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2003. P. 103–129.
316. Hopf T. Identity, legitimacy, and the use of military force: Russia’s Great Power identities and military intervention in Abkhazia. *Review of International Studies*. 2005. 31. 225–243.
317. How ACER contributes to key Green Deal energy files. An official website of the ACER. URL: [https://www.acer.europa.eu/green-deal/about-green-deal/key-green-deal-energy-files#:~:text=ACER%20\(an%20EU%20Agency\)%20is,Strategy%20for%20Energy%20System%20Integration](https://www.acer.europa.eu/green-deal/about-green-deal/key-green-deal-energy-files#:~:text=ACER%20(an%20EU%20Agency)%20is,Strategy%20for%20Energy%20System%20Integration) (дата звернення: 5.05.2023).
318. Hutcheson F. A system of moral philosophy. New York: Augustus M. Kelley, 1968. 738 p.
319. Hutcheson F. *Philosophiae Moralis Institutio Compendiaria with A Short Introduction to Moral Philosophy*. Indianapolis: Liberty Fund, 2007. 312 p.
320. Hutsaliuk V. Sanctions as an EU normative foreign policy instrument and their imposition on Russia over Ukraine. *Modern Historical and Political Issues*. 2022. 46. 9–21.
321. Hutsaliuk V. Features of the transformation of the EU’s foreign policy behavior paradigm after a full-scale Russian invasion of Ukraine. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. Spec. iss. 24–34.
322. Hutsaliuk V. The European Union’s climate policy towards Ukraine: normative power Europe in action? *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2024. 8. 73–87.

323. Hyde-Price A. «Normative» Power Europe: A Realist Critique. *Journal of European Public Policy*. 2006. 13(2). 217–234.
324. Hyde-Price A. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // EU external action from a realist perspective / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 151–159.
325. Hydropower rehabilitation project. The official site of European Investment Bank. URL: https://www.eib.org/en/projects/pipelines/all/20090485?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.05.2023).
326. II Ukraine-EU Summit: Joint press release. The official website of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-1998.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
327. Ilik G., I. Todorovski, The European Union's Identity as an International Civilian Actor. *European Scientific Journal*. 2014. 10. 294–302.
328. Improving fine particle recovery in froth flotation. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/821265> (дата звернення: 2.12.2024).
329. In focus: Reducing the EU's dependence on imported fossil fuels. European Commission – News article. 2022. 20 April. URL: https://ec.europa.eu/info/news/focus-reducing-eus-dependence-imported-fossil-fuels-2022-apr-20_en (дата звернення: 5.05.2023).
330. Innovative methodologies for the design of Zero-Emission and cost-effective Buildings enhanced by Artificial Intelligence. CORDIS official website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101138678> (дата звернення: 5.05.2023).
331. Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) III – Performance. An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/performance-and-reporting/programme-performance-statements/instrument-pre-accession-assistance-ipa-iii-performance_en (дата звернення: 5.05.2023).

332. Integrated water resources and coastal zone management in European lagoons in the context of climate change. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/283157> (дата звернення: 2.12.2024).
333. Interim Agreement of 23 December 1995 on trade and trade-related matters between the European Community, the European Coal and Steel Community and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Communities*. 1995. L 311. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21995A1223%2801%29:EN:HTML> (дата звернення: 5.05.2023).
334. Interinstitutional agreement of 16 December 2020 between the European Parliament, the Council of the European Union and the European Commission on budgetary discipline, on cooperation in budgetary matters and on sound financial management, as well as on new own resources, including a roadmap towards the introduction of new own resources. *Official Journal of the European Union*. 2020. L1 433/28. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020Q1222\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020Q1222(01)&from=EN) (дата звернення: 5.10.2023).
335. International climate finance. An official website of the European Union. URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/international-action-climate-change/international-climate-finance_en#:~:text=The%20%24100%20billion%20goal,-The%20EU%20remains&text=The%20EU%20is%20calling%20for,their%20respective%20capabilities%20and%20responsibilities (дата звернення: 5.05.2023).
336. International engagement. EEA official website. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/about/key-partners/international-engagement?activeTab=2896d46c-2afb-4f56-b9ab-1c3aa6fe15c8> (дата звернення: 5.05.2023).
337. International Geosphere-Biosphere Programme. Official Web Site of IGBP. URL: <http://www.igbp.net> (дата звернення: 5.04.2022).
338. International Institute for Sustainable Development. Second Informal Climate Ministerial Discusses. *IISD*. 2015. 9 September. URL: <https://sdg.iisd.org/news/second-informal-climate-ministerial-discusses-moi-loss-and-damage-adaptation> (дата звернення: 5.05.2023).

339. Interreg IPA Romania Serbia. Interreg official website. URL: <https://interreg.eu/programme/interreg-ipa-cbc-romania-serbia> (дата звернення: 5.05.2023).
340. Interreg North Sea. The official website. URL: <https://www.interregnorthsea.eu/adapting-to-climate-change> (дата звернення: 5.05.2023).
341. Interreg. An official website of the European Union. URL: <https://interreg.eu> (дата звернення: 5.05.2023).
342. Introduction of a UK carbon border adjustment mechanism from January 2027: Consultation of 21 March 2024. *HM Revenue & Customs Documents*. 2024. 64 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65fc11fef1d3a0001132ac6f/Introduction_of_a_UK_carbon_border_adjustment_mechanism_from_January_2027.docx.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
343. Iškauskas Č. Third Energy Package: dispute between Russia and the EU. *Eurodialogue*. 2011. 4 June. URL: <https://eurodialogue.org/Third-Energy-Package-dispute-between-Russia-and-the-EU> (дата звернення: 5.05.2023).
344. Janusch H. Normative power and the logic of arguing: Rationalization of weakness or relinquishment of strength? *Cooperation and Conflict*. 2016. 51(4), 504–521.
345. Johansson-Nogues E. The (Non-)Normative Power EU and the European Neighbourhood Policy: An Exceptional Policy for an Exceptional Actor? *European Political Economy Review*. 2007. 181–194.
346. Joint Communication of 1 December 2021 on the Global Gateway. 2021. JOIN/2021/30 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021JC0030> (дата звернення: 5.05.2023).
347. Joint Communication of 12 March 2019 on EU-China – A strategic outlook. JOIN(2019) 5 final. 2019. 11 p. URL: <https://commission.europa.eu/system/files/2019-03/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
348. Joint communication of 18 March 2020 on Eastern Partnership policy beyond 2020. JOIN(2020) 7 final. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

- content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020JC0007&from=EN (дата звернення: 5.04.2022).
349. Joint Communication of 9 February 2021 on Renewed partnership with the Southern Neighbourhood. A new Agenda for the Mediterranean. JOIN(2021) 2 final. 2021. 23 p. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_renewed_partnership_southern_neighbourhood.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
350. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit of 15 December 2021. Brussels. 14964/21. 2021. 22 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/53527/20211215-eap-joint-declaration-en.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
351. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit of 21-22 May 2015. Riga. 2015. 13 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21526/riga-declaration-220515-final.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
352. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit of 24 November 2017. Brussels. 14821/17. 2017. 22 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14821-2017-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
353. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit of 28-29 November 2013 on Eastern Partnership: the way ahead. Vilnius. 17130/13. 2013. 23 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
354. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit of 29-30 September 2011. Warsaw. 14983/11. 2011. 9 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/31798/2011_eap_warsaw_summit_declaration_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
355. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit of 7 May 2009. Brussels. 8435/09. 2009. 11 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
356. Joint Declaration on Climate Change between China and the European Union. 2005. Memo/05/298. URL: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/d>

- document/print/en/memo_05_298/MEMO_05_298_EN.pdf (дата звернення: 5.03.2023).
357. Joint staff working document of 15 May 2012 on Eastern Partnership Roadmap 2012-13: the multilateral dimension. SWD(2012) 108 final. 2012. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/storage/app/sites/114/imported_content/5e30692ab15ee.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
358. Joint staff working document of 15 May 2012 on Eastern Partnership Roadmap 2012-13: the bilateral dimension. SWD(2012) 109 final. 2012. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/741ee135-a070-48f5-a163-f373d1c283e6/language-en> (дата звернення: 5.05.2023).
359. Joint staff working document of 2 July 2021 on Recovery, resilience and reform: post 2020 Eastern Partnership priorities. 2021. SWD(2021) 186 final. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/swd_2021_186_f1_joint_staff_working_paper_en_v2_p1_1356457_0.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
360. Joint Statement of 15 November 2022 by the Government of the Republic of Indonesia and International Partners Group members on the Indonesia Just Energy Transition Plan. European Commission official website. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/statement_22_6892/STATEMENT_22_6892_EN.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
361. Jordan A., Constanze H. Climate change policy in the European Union: Confronting the Dilemmas of Mitigation and Adaptation? // Burden sharing: distributing burdens or sharing efforts? / A. Jordan, T. Rayner., D. H. Itema., H. V. Asselt, F. Berkhout (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 83–102.
362. Jordan A., Itema D. H., Asselt H. V. Climate change policy in the European Union: Confronting the Dilemmas of Mitigation and Adaptation? // Climate change policy in the European Union: an introduction / A. Jordan, T. Rayner., D. H. Itema., H. V. Asselt, F. Berkhout (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 3–25.
363. Jordan A., Rayner T. Climate change policy in the European Union: Confronting the Dilemmas of Mitigation and Adaptation? // The evolution of climate policy in the

- European Union: a historical overview / A. Jordan, T. Rayner., D. H. Itema., H. V. Asselt, F. Berkhout (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 52–80.
364. Kadnikov V. Russia to use land sink to cover up growing emissions, EU must lead by example. *Bellona news*. 2023. 8 November. URL: <https://bellona.org/news/climate-change/2023-11-russia-to-use-land-sink-to-cover-up-growing-emissions-eu-must-lead-by-example> (дата звернення: 5.05.2023).
365. Kagan R. Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order. New York: Vintage, a division of Random House, 2004. 158 p.
366. Kahler M. Rationality in International Relations. *International Organization*. 1998. 52 (4). 919–941.
367. Kalnins S., Egan A. Clima East – Shifting ground: Redefining the challenge of climate change by piloting low-carbon development to save ecosystems and improve the well-being of citizens in the Eastern Partner countries and Russia. New York: The United Nations Development Programme, 2017. 83 p.
368. Kampel E. Climate Mainstreaming Activities in EaP Countries: Summary of sectoral mainstreaming studies and experiences made in Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine: technical document. Brussels, 2023. 27 p. URL: <https://eu4climate.eu/download/climate-mainstreaming-activities-in-eap-countries> (дата звернення: 5.05.2023).
369. Katzenstein P. J. A world of regions: Asia and Europe in the American Imperium. Ithaca and London: Cornell University Press, 2005. 297 p.
370. Kazakhstan Emissions Trading System. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/kazakhstan-emissions-trading-system> (дата звернення: 5.05.2023).
371. Keohane R., Nye J. S. Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs*. 1998. 77 (5). 81–94.
372. Kilian B., Elgström O. Still a green leader? The European Union's role in international climate negotiations. *Cooperation and Conflict*. 2010. 45 (3). 255–273.
373. Kim J. Strategic Roadmap for Korea's Green Transition: Challenges and Pathways. Sejong-si: Korea Development Institute, 2024. 32 p. URL: <https://thedo>

- cs.worldbank.org/en/doc/ce763c3a8293601a6487d3fff1f9f2c5-0320072024/original/Session-1-1-Jungwook-Kim-F.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
374. Kindlerberger C. Dominance and leadership in the international economy. *International Studies Quarterly*. 1981. 25(2). 242–254.
375. Kinnvall C. Cultural Diffusion and Political Learning: The Democratization of China: doctoral thesis . Lund: Lund University Press. 1995. 310 p.
376. Knaepen H. The EU must reclaim its climate leadership. *European Centre for Development Policy Management*. 2024. 6 May. URL: <https://ecdpm.org/work/eu-must-reclaim-its-climate-leadership> (дата звернення: 5.05.2023).
377. Knill C., Liefferink D. Environmental politics in the European Union: Policy-making, implementation and patterns of multi-level governance. Manchester and New York: Manchester University Press, 2007. 250 p.
378. Knowledge transfer and research needs for preparing mitigation/adaptation policy portfolios. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/265182> (дата звернення: 2.12.2024).
379. Korea Emissions Trading Scheme. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/korea-emissions-trading-scheme> (дата звернення: 5.05.2023).
380. Kostanyan H. The Civil Society Forum on the Eastern Partnership: four years on progress, challenges and prospects. Brussels: Centre for European Policy Studies & Eastern Partnership Civil Society Forum, 2014. 24 p. URL: [https://aei.pitt.edu/47317/1/HK_EaP_Civil_Society_Forum_\(1\).pdf](https://aei.pitt.edu/47317/1/HK_EaP_Civil_Society_Forum_(1).pdf) (дата звернення: 5.05.2023).
381. Kuhn T. S. The structure of scientific revolutions. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2012. 216 p.
382. Kunnamas N., Venturi B. Normative Power Europe at a Crossroads? The Normative Dimensions of the EU's Relations with ASEAN and ECOWAS. Rome: Istituto Affari Internazionali, 2024. 22 p.
383. Kupchan C. The End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century. New York: Knopf, 2002. 395 p.

384. La Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo. An official website of AECID. URL: <https://www.aecid.es> (дата звернення: 5.03.2023).
385. Laïdi Z. Norms over Force: The Enigma of European Power. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 179 p.
386. Lans A. B. Illusions of American Foreign Policy. *The American Scholar*. 1955. 24 (4). 393–410.
387. Laursen F. The EC in the world context: Civilian power or superpower? *Futures*. 1991. 23. 747–759.
388. Le Partenariat Vert Maroc-UE. European Union External Action website. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/Partenariat%20Vert_FR.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
389. Lehne S. Time to reset the European neighbourhood policy. Brussels: Carnegie Europe, 2014. 16 p. URL: https://aei.pitt.edu/43338/1/Helsinki_1999.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
390. Lescher T. B. Die EU als eigenständiger Akteur in der Entstehung des internationalen Klimaregimes? Trier: Universität Trier, 2000. 108 p. URL: https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb3/POL/Studium/Ausgewaehlte_Abschlussarbeiten/lescher.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
391. Liefferink D., Lowe P. D., Mol A. P. J. European Integration and Environmental Policy // The environment and the European Community: the analysis of political integration / D. Liefferink, P. D. Lowe and A. P. J. Mol (Eds.). London: Belhaven Press, 1993. P. 1–14.
392. LIFE Programme. An official website of the European Union. URL: https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life_en (дата звернення: 5.05.2023).
393. LIFE Public Database. European Commission webgate. URL: <https://webgate.ec.europa.eu/life/publicWebsite/search> (дата звернення: 5.05.2023).
394. Ling J. Ten-year Sino-EU Partnership on Climate Change: Leads to Comprehensive and Pragmatic Cooperation. *China Institute of International Studies*. 2015. 23 November. URL: https://www.ciis.org.cn/english/COMMENTARIES/202007/t20200715_2730.html (дата звернення: 5.05.2023).

395. Linking of Switzerland to the EU emissions trading system - entry into force on 1 January 2020 - Press release. *An official website of the Council of the EU*. 2019. 9 December. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/12/09/linking-of-switzerland-to-the-eu-emissions-trading-system-entry-into-force-on-1-january-2020/> (дата звернення: 5.05.2023).
396. Macdonald A. M. *Green Normative Power?: Relations between New Zealand and the European Union on Environment*. Canterbury: University of Canterbury, 2009. 166 p.
397. Machtpolitik. Merriam-Webster: online dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/machtpolitik> (дата звернення: 5.05.2023).
398. Maines R. 'Leader' and 'Entrepreneur' in International Negotiations: A Conceptual Analysis'. *European Journal of International Relations*. 1995. 1 (1). 87–112.
399. Maintaining a clear intention to keep 1.5°C within reach. Official website of the United Nations Climate Change. URL: <https://unfccc.int/maintaining-a-clear-intention-to-keep-15degc-within-reach#:~:text=The%20world%20is%20in%20a,reduced%20by%2043%25%20by%202030> (дата звернення: 5.05.2023).
400. Makarychev A. The EU in Eastern Europe: Has Normative Power Become Geopolitical?: Policy Memos. *PONARS Eurasia*. 14 February. 2014. URL: <https://www.ponarseurasia.org/the-eu-in-eastern-europe-has-normative-power-become-geopolitical> (дата звернення: 12.11.2023).
401. Malingre V. Europe's Green Deal Is Attacked on All Sides. *Le Monde*. 2024. 29 January. URL: https://www.lemonde.fr/en/environment/article/2024/01/29/europe-s-green-deal-is-attacked-on-all-sides_6474382_114.html (дата звернення: 5.05.2023).
402. Management Plan 2023 – DG Climate Action. Ref. Ares(2023)458403. 34 p. URL: https://commission.europa.eu/document/download/6a66668d-c087-4ef9-8624-b22bc95524c8_en?filename=clima_mp_2023_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
403. Manners I. Assessing the decennial, reassessing the global: Understanding European Union normative power in global politics. *Cooperation and Conflict*. 2013. 48 (2). 304–329.

404. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*. 2002. 40(2). 235–258.
405. Manners I. The Concept of Normative Power in World Politics: DIIS Brief. *Roskilde University official website*. 2009. May. URL: https://rucforsk.ruc.dk/ws/portalfiles/portal/38384152/Ian_Manners_the_concept_of_normative_power_in_world_politics_DIIS_Brief_2009.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
406. Manners I. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // Normative Power Approach to European Union external action / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 69–71.
407. Manners I. Values and Principles in European Union Foreign Policy // The constitutive nature of values, images and principles in the European Union / S. Lucarelli, I. Manners (Eds.). London and New York: Routledge, 2006. P. 19–41.
408. March, J. G., Olsen, J. P. (1989). Rediscovering Institutions: The organizational basis of politics. New York: Free Press.
409. March, J. G., Olsen, J. P. (1998). The Institutional Dynamics of International Political Orders. *International Organization*, 52 (4). 943–969.
410. Marcu I.-M.. How can the European Union act as a normative power in the green transition? 2021. URL: <https://www.iedonline.eu/publications/2021/european-green-deal/how-can-the-european-union-act-as-a-normative-power-in-the-green-transition-marcu> (дата звернення: 12.11.2023).
411. Maull H. W. Germany and Japan: The New Civilian Powers. *Foreign Affairs*. 1990. 69 (5). 91–106.
412. Maull H. W. Germany and the European security and defence policy: a time for reflection? *German Foreign Policy in Dialogue*. 2000. 2. 1–3.
413. Mauritius - Promoting climate change actions through the restoration, development of ecotourism and participative activities in the Mondrain Reserve. The official website of the Delegation of the European Union to the Republic of Mauritius and to the Republic of Seychelles. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/mauritius/mauritius-promoting-climate-change-actions-through-restoration-development-ecotourism-and_en (дата звернення: 5.05.2023).

414. Mayer H. Is it still called ‘Chinese Whispers’? The EU’s rhetoric and action as a responsible global institution. *International Affairs*. 2008. 84(1). 61–79.
415. Mayer H., Vogt H. A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 240 p.
416. McCormick J. The European superpower. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2007. 228 p.
417. Meeting between President of the European Commission Ursula von der Leyen and President of Mexico Andrés Manuel López Obrador: European Commission - Press release. 2023. 16 June. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3321 (дата звернення: 5.05.2023).
418. Memorandum of 2 February 2023 of understanding between the European Union and Ukraine on a Strategic Partnership on Biomethane, Hydrogen and other Synthetic Gases. General publication of the Directorate-General for Energy. URL: https://energy.ec.europa.eu/publications/memorandum-understanding-between-european-union-and-ukraine-strategic-partnership-biomethane_en (дата звернення: 2.12.2024).
419. Memorandum of Understanding between The Government of the Federal Republic of Germany and The Government of the People’s Republic of China on the Establishment of the Dialogue and Cooperation Mechanism on Climate Change and Green Transition. Federal ministry for Economic Affairs and Climate Action official website. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/P-R/paper-ger-chn-climate-and-transformation-dialogue.pdf?__blob=publicationFile&v=2 (дата звернення: 5.05.2023).
420. Mexican Emissions Trading System. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/mexican-emissions-trading-system> (дата звернення: 5.05.2023).
421. Mill J. S. A Few Words on Non-Intervention. *New England Review*. 2006. 27 (3). 252–264.

422. Mission ce climate. Interreg Central Europe official website. URL: <https://www.interreg-central.eu/projects/mission-ce-climate> (дата звернення: 5.05.2023).
423. Moravcsik A. Europe: The quiet superpower. *French Politics*. 2009. 7 (3/4). 403–422.
424. Moravcsik A. The Quiet Superpower. *Newsweek international*. 2002. 17 June. URL: https://www.academia.edu/99674788/The_quiet_superpower (дата звернення: 5.05.2023).
425. Moravcsik A., Emmons C. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // A liberal intergovernmentalist approach to EU external action / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 181–195
426. Morgenthau H. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. NY: Knopf, 1985. 509 p.
427. Movchan V. Together for resilient, sustainable, and integrated economies in the Eastern Partnership region: state of play in 2022 and recommendations: policy brief. Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”. 2023. 16 p. URL: https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/07/EaP_Economy.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
428. Multiannual Financial Framework 2021-2027. An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/mff_2021-2027_breakdown_current_prices.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
429. Multiannual work programme for the years 2021-2024 for the LIFE programme: Annex to the Commission Implementing Decision C(2021) 4997 final of 9 July 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/life/wp-call/2021-2024/wp_life-2021-2024_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
430. National Strategy for a Great Transformation: Korean New Deal. *Government of the Republic of Korea Documents*. 2020. 62 p. URL: https://climate-laws.org/documents/the-korean-new-deal_29cb?id=korean-new-deal_a665 (дата звернення: 5.05.2023).
431. Neighbourhood Investment Facility: Operational Annual Report of 2013. *European Commission Documents*. Brussels: EuropeAid. 2014. 39 p. URL:

- <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/20150731-nif-operational-annual-report-2013.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
432. Neighbourhood Investment Facility: Operational Annual Report of 2015. *European Commission Documents*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. 47 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/30216f92-59ff-4e39-9730-b1feb21af28b_en?filename=Annual%20Activity%20Report%202015 (дата звернення: 5.05.2023).
433. Neighbourhood Investment Facility: Operational Annual Report of 2016. *European Commission Documents*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. 31 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/ac73faff-fd97-46c0-ab3b-1107070b481b_en?filename=nif-oar2016_en_200617_web_version.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
434. Neighbourhood Investment Platform. An official website of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/neighbourhood-investment-platform_en (дата звернення: 5.05.2023).
435. Neumann I. B., Welsh J. M. The Other in European self-definition: an addendum to the literature on international society. *Review of International Studies*. 1991. 17. 327–348.
436. New European Bauhaus STAvangeR. CORDIS official website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101079952> (дата звернення: 5.05.2023).
437. New European Bauhaus: Actions for Ukraine. An official website of the European Union. URL: https://new-european-bauhaus.europa.eu/inspiring-projects-and-ideas/actions-ukraine_en (дата звернення: 2.12.2024).
438. New European Bauhaus: launch of capacity-building programme to start Ukraine's reconstruction. An official website of the European Union. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1649 (дата звернення: 2.12.2024).
439. New Zealand Emissions Trading Scheme. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/new-zealand-emissions-trading-scheme> (дата звернення: 5.05.2023).

440. Nicolaïdis K. Beyond Paradise and Power: Europe, America and the Future of a Troubled Partnership // The power of the superpowerless / T. Lindberg (Ed.). New York and London: Routledge, 2005. P. 93–120.
441. Nicolaïdis K., Howse R. This is my EUtopia...': narrative as power. *Journal of Common Market Studies*. 2002. 40 (4). 767–792.
442. Niehus G., Larsimont D., Slotboom H. Summary of Indicative Programmes 1993-1995. Brussels: TACIS Information Office, 1996. 64 p. URL: <http://aei.pitt.edu/36324/1/A2439.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
443. Niehus G., Larsimont D., Slotboom H. Tacis synthesis of action programmes 1992. Brussels: TACIS Information Office, 1993. 68 p. URL: <http://aei.pitt.edu/36323/1/A2438.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
444. Niemann A., Bergmann J. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // Theorizing EU external action: a neo-functionalist perspective/ S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 165–174.
445. Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives / R. G. Whitman. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 292 p.
446. Nouredine R. Normative Power Europe and in Field of Human Rights: is the EU a Force for Good in the World? *Australia and New Zealand Journal of European Studies*. 2016. 8 (2). 111–118.
447. Noutcheva G., Zarembo K. Normative power at its unlikeliest: EU democratic norms and security service reform in Ukraine. *Cooperation and Conflict*. 2024. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/00108367241244978> (дата звернення: 12.11.2023).
448. Nunes I. F. Civilian, Normative and Ethical Power Europe: Role Claims and EU Discourses. *European Foreign Affairs Review*. 2011. 16 (1). 1–20.
449. Nye J. S. Soft power: the evolution of a concept. *Journal of Political Power*. 2021. 14 (1). 196–208.
450. Nye J. S. The Powers to Lead. Oxford: Oxford University Press, 2008. 226 p.
451. Nye J.S. Soft power. *Foreign Policy*. 1990. 80. 153–171.

452. Ovilkul: Covenant of Mayors expands the possibilities of regions on implementing energy-saving technologies. Government portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/246997597> (дата звернення: 5.05.2023).
453. Oberthür S., Groen L. Explaining Goal Achievement in International Negotiations: The EU and the Paris Agreement on Climate Change. *Journal of European Public Policy*. 2017. 25 (5). 708–727.
454. Oberthür S., Groen L. The European Union and the Paris Agreement: leader, mediator, or bystander? *WIREs Climate Change*. 2017. 8 (1). 445–452.
455. Oberthür S., Kelly C. R. EU Leadership in International Climate Policy: Achievements and Challenges. *The International Spectator*. 2008. 43 (3). 35–50.
456. Orlando E. The Evolution of EU Policy and Law in the Environmental Field: Achievements and Current Challenges: working paper. Transworld, 2013. 23 p. URL: https://www.iai.it/sites/default/files/TW_WP_21.pdf (дата звернення: 5.02.2024).
457. Outcome of the 3457th Council meeting of 14 March 2016. Brussels. 12 p. URL: https://aei.pitt.edu/43338/1/Helsinki_1999.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
458. Outline plan and basis for the World Climate Programme 1980-1983. Geneva: Secretariat of the World Meteorological Organization, 1980. No. 540. 64 p. URL: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8349 (дата звернення: 5.04.2022).
459. Overview of EU funding opportunities to support the achievement of the New European Bauhaus objectives. The official website of New European Bauhaus. URL: https://new-european-bauhaus.europa.eu/system/files/2022-10/overview_funding_opportunities_New_European_Bauhaus.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
460. Özdemir A. Normative power of the European Union: climate change conceptual framework. *International Journal of Global Politics and Public Administration*. 2024. 1(1). 12–21.
461. Özer Y. The European Union as a civilian power: the case of the EU's trade policy. *Marmara Journal of European Studies*. 2012. 20 (2). 63–94.

462. Padoa-Schioppa T. Europa, forza gentile. Bologna: Il Mulino Publisher, 2001. 192 p.
463. Pajon C. A Green-Blue Alliance in Motion Pacific Island Countries and Europe Fighting Climate Change. Paris: French Institute of International Relations, 2022. 8 p. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pajon_blue_green_alliance_eu_pacific_2022.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
464. Pallemmaerts M. Le cadre international et européen des politiques de lutte contre les changements climatiques. *Courrier hebdomadaire du CRISP*. 2004. URL: <https://www.cairn.info/revue-courrier-hebdomadaire-du-crisp-2004-33-page-5.htm> (дата звернення: 5.03.2023).
465. Paris Agreement. *UN Documents*. 2015. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (дата звернення: 5.04.2022).
466. Parker Ch., Karlsson C. Climate Change and the European Union's Leadership Moment: An Inconvenient Truth? *Journal of Common Market Studies*. 2010. 48 (4). 923–943.
467. Parker Ch., Karlsson C. The Oxford Handbook of Political Leadership // Leadership and International Cooperation / R. A. W. Rhodes & P. Hart (Eds.). Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 580–594.
468. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine of 1994. Official Journal of the European Communities. 1998. L 49/3. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A21998A0219%2802%29> (дата звернення: 5.02.2023).
469. Paterson M. Global Warming and Global Politics. London: Routledge, 1996. 264 p. URL: <https://archive.org/details/globalwarmingglo0000pate/page/n9/mode/2up> (дата звернення: 5.05.2023).
470. Pilot Project in Ukraine. The official site of the ClimaEast. URL: <https://climaeast.eu/clima-east-activities/pilot-projects/pilot-project-in-ukraine> (дата звернення: 5.05.2023).

471. Pilsner L. A. A. The European Union as a Green Normative Power? The Case of the EU's Sustainable Energy Cooperation with China. Leeds: University of Leeds, 2016. 341 p.
472. Political Declaration of 14 December 2022 on establishing the Just Energy Transition Partnership with Viet Nam. European Commission official website. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_7724 (дата звернення: 5.05.2023).
473. Political guidelines for the next European Commission 2019-2024: A Union that strives for more. My agenda for Europe. *European Commission Documents*. 2019. 22 p. URL: https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf (дата звернення: 5.04.2022).
474. Pollack M. A. Living in a Material World: A Critique of 'Normative Power Europe'. Philadelphia: Temple University, 2020. 13 p.
475. Presidency conclusions – Annex I: Declaration on the Environment. *European Council Documents*. 1988. SN 4443/1/88. 16 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/20597/1988_december_-_rhodes__eng_.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
476. Presidency Conclusions of the European Council meeting of 10-11 December 1999. Helsinki. 10 p. URL: https://aei.pitt.edu/43338/1/Helsinki_1999.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
477. Presidency conclusions of the European Council meeting of 11-12 December 2008. 17271/08. Brussels. 22 p. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17271-2008-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
478. Presidency Conclusions of the European Council meeting of 8-9 March 2007. 7224/1/07 REV 1. Brussels. 25 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/93135.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
479. Presidency of the Council of the European Union. Major Economies Forum on Energy and Climate. *The Government of the Grand Duchy of Luxembourg*. 2015. 17

- July. URL: <https://www.eu2015lu.eu/en/agenda/2015/07/18-19-info-energie-climate/index.html> (дата звернення: 5.05.2023).
480. Progress Report 2023 of climate action: Shifting gears: Increasing the pace of progress towards a green and prosperous future. *European Commission Documents*. 2023. 133 p. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2023-11/com_2023_653_glossy_en_0.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
481. Project Details. An official website of the European Union. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 5.05.2023).
482. Proposal for a Directive of 5 July 2023 amending Directive 2008/98/EC on waste. COM(2023) 420 final. 2023/0234 (COD). 2023. URL: https://energy.ec.europa.eu/system/files/2022-05/SWD_2022_230_1_EN_autre_document_travail_service_part1_v3.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
483. Proposal of 11 February 1991 for a Council Regulation on a Community award scheme for an Eco-label. COM(91) 37 final. 37 p. URL: http://aei.pitt.edu/8568/1/8568_1.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
484. Proposal of 14 July 2021 for a Council Directive restructuring the Union framework for the taxation of energy products and electricity. COM(2021) 563 final. 2021/0213 (CNS). 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0563> (дата звернення: 5.05.2023).
485. Proposal of 14 July 2021 for a Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources. COM/2021/557 final. 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0557> (дата звернення: 5.05.2023).
486. Pustovitovskij A., Kremer J.-F. Structural power and international relations analysis. Fill your basket, get your preferences. Bochum: Institut für Entwicklungsforschung und Entwicklungspolitik, 2011. 20 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/183545/1/wp-191.pdf> (дата звернення: 12.11.2023).

487. Rawls J. The Law of Peoples with "The idea of Public Reason Revisited". Cambridge: Harvard University Press, 2001. 199 p.
488. Rebuilding Ukrainian cities: new Phoenix initiative to mobilise expertise and at least EUR 7 million. An official website of the European Union. URL: https://environment.ec.europa.eu/news/rebuilding-ukraine-2023-02-02_en (дата звернення: 2.12.2024).
489. Recommendation of 16 September 2021 on the direction of EU-Russia political relations. *European Parliament Documents*. 2021. 2021/2042(INI). 25 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0383_EN.html (дата звернення: 5.05.2023).
490. Regions for climate change resilience through Innovation, Science and Technology (RESIST). An official website of the Climate-ADAPT. URL: <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/projects/regions-for-climate-change-resilience-through-innovation-science-and-technology> (дата звернення: 5.05.2023).
491. Regulation 2021/1059 of 24 June 2021 on specific provisions for the European territorial cooperation goal (Interreg) supported by the European Regional Development Fund and external financing instruments. *Official Journal of the European Union*. 2021. L 231/94. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:231:FULL> (дата звернення: 5.05.2023).
492. Regulation 2021/1119 of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). *Official Journal of the European Union*. 2021. L 243/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (дата звернення: 5.05.2023).
493. Regulation 2021/1529 of 15 September 2021 establishing the Instrument for Pre-Accession assistance. *Official Journal of the European Union*. 2021. L 330/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R1529> (дата звернення: 5.05.2023).
494. Regulation 2021/695 of 28 April 2021 establishing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, laying down its rules for

- participation and dissemination, and repealing Regulations No 1290/2013 and No 1291/2013. *Official Journal of the European Union*. 2021. L 170/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/695/oj> (дата звернення: 5.05.2023).
495. Regulation 2021/783 of 29 April 2021 establishing a Programme for the Environment and Climate Action, and repealing Regulation No 1293/2013. *Official Journal of the European Union*. 2021. L 172/53. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2021.172.01.0053.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A172%3ATOC (дата звернення: 5.05.2023).
496. Regulation 2021/947 of 9 June 2021 establishing the Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument – Global Europe, amending and repealing Decision No 466/2014/EU of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation 2017/1601 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation No 480/2009. *Official Journal of the European Union*. 2021. L 209/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/947/oj> (дата звернення: 5.05.2023).
497. Regulation 2023/1805 of 13 September 2023 on the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport, and amending Directive 2009/16/EC. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 234/48. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1805/oj> (дата звернення: 5.05.2023).
498. Regulation 2023/957 of 10 May 2023 amending Regulation 2015/757 in order to provide for the inclusion of maritime transport activities in the EU Emissions Trading System and for the monitoring, reporting and verification of emissions of additional greenhouse gases and emissions from additional ship types. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 130/105. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2023.130.01.0105.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2023%3A130%3ATOC (дата звернення: 5.05.2023).
499. Regulation 2024/792 of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng> (дата звернення: 5.05.2024).

500. Regulation No 1365/75 of 26 May 1975 on the creation of a European Foundation for the improvement of living and working conditions. *Official Journal of the European Communities*. 1975. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A01975R1365-20050804> (дата звернення: 5.02.2024).
501. Regulation No 1638/2006 of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument. *Official Journal of the European Union*. 2006. L 310/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006R1638> (дата звернення: 5.05.2023).
502. Regulation No 2017/1601 of 26 September 2017 establishing the European Fund for Sustainable Development (EFSD), the EFSD Guarantee and the EFSD Guarantee Fund. *Official Journal of the European Union*. 2017. L 249/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1601/oj/eng> (дата звернення: 5.05.2023).
503. Regulation No 232/2014 of 11 March 2014 establishing a European Neighbourhood Instrument. *Official Journal of the European Union*. 2014. L 77/27. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0232> (дата звернення: 5.05.2023).
504. Report of 12 August 1992 of the United Nations Conference on Environment and Development. *UN Documents*. 1992. A/CONF.151/26 (Vol. I). URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 02.02.2023).
505. Report of 13 December 1997 of the third conference of the parties to the United Nations Framework Convention on Climate. *Earth Negotiations Bulletin*. 12 (76).
506. Report of 13 December 2010 to the meeting of Foreign Affairs Ministers: Implementation of the Eastern Partnership. *European Commission Documents*. 2010. 335/10 REV 2. 18 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/nest/dv/nest_20110503_14/nest_20110503_14en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).

507. Report of 16 November 1998 of the fourth conference of the parties to the United Nations Framework Convention on Climate. *Earth Negotiations Bulletin*. 12 (97). 14 p.
508. Report of 5 September 1990 of the Working Group of Experts from the Member States on the Use of Economic and Fiscal Instruments in EC Environmental Policy. *Comm'n Doc*. 1990. X1/185/90.
509. Report of 8 November 1999 of the fifth conference of the parties to the United Nations Framework Convention on Climate. *Earth Negotiations Bulletin*. 12 (123). 16 p.
510. Report of the European Environment Agency: Greenhouse gas emission trends and projections in Europe 2008. Tracking progress towards Kyoto targets. *EEA Documents*. No 5/2008. 2008. 177 p. URL: https://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2008_5/ghg_trends_2008.pdf/@download/file/Greenhouse_gas_emission_trends_and_projections_in_Europe_2008.pdf (дата звернення: 5.04.2022).
511. Report of the First session of the WMO/UNEP Intergovernmental Panel on Climate Change. *World Climate Programme Publications Series*. 1988. WMO/TD-No. 267. 34 p. URL: <https://archive.ipcc.ch/meetings/session01/first-final-report.pdf> (дата звернення: 02.02.2023).
512. Report of the International conference of the Assessment of the role of carbon dioxide and of other greenhouse gases in climate variations and associated impacts. *WMO Documents*. 1985. No. 661. 78 p. URL: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8512 (дата звернення: 5.04.2022).
513. Report of the United Nations Conference on the Human Environment. *UN Documents*. 1972. CONF.48/14/Rev.1. 77 p. URL: <http://www.un-documents.net/conf48-14r1.pdf> (дата звернення: 5.04.2022).
514. Report of the World Commission on Environment and Development WCED: Our Common Future. *UN Documents*. 1987. 300 p. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).

515. REPowerEU: Affordable, secure and sustainable energy for Europe. An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en (дата звернення: 5.05.2023).
516. REPowerEU: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy: European Commission - Press release. *An official website of the European Union*. 2022. 8 March. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/%20en/ip_22_1511 (дата звернення: 5.05.2023).
517. Resolution 38/161 on the Process of preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond. UN Documents. 1983. A/RES/38/161. URL: <http://www.un-documents.net/a38r161.htm> (дата звернення: 5.04.2022).
518. Resolution 43/53 of 6 December 1988 on the protection of global climate for present and future generations of mankind. *UN Documents*. 1988. A/RES/43/53. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/54234?v=pdf> (дата звернення: 5.04.2022).
519. Resolution of 1 February 1993 on a Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development - A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development. *Official Journal of the European Communities*. 1993. C 138 / 1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41993X0517&from=EN> (дата звернення: 02.02.2023).
520. Resolution of 17 May 1977 on the continuation and implementation of a European Community policy and action programme on the environment. *Official Journal of the European Communities*. 1977. C 139/1. 47 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1977:139:FULL&from=BG> (дата звернення: 5.04.2022).
521. Resolution of 19 October 1987 on the continuation and implementation of a European Community policy and action programme on the environment (1987-1992). *Official Journal of the European Communities*. 1987. C 328/01. URL:

- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41987X1207&from=EN> (дата звернення: 5.04.2022).
522. Resolution of 21 December 1990 on Protection of Global Climate for Present and Future Generations of Mankind. 1990. A/RES/45/212. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1990/257.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
523. Resolution of 22 December 1989 on protection of global climate for present and future generations of mankind. 1989. A/RES/44/207. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F44%2F207&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 5.05.2023).
524. Resolution of 22 December 1989 on UN Conference on Environment and Development. 1989. A/RES/44/228. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/82555?v=pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
525. Resolution of 7 February 1983 on the continuation and implementation of a European Community policy and action programme on the environment (1982 to 1986). *Official Journal of the European Communities*. 1983. C 46. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1983:046:FULL&from=EN> (дата звернення: 5.04.2022).
526. Resource mobilization. An official website of Green Climate Fund. URL: <https://www.greenclimate.fund/about/resource-mobilisation/gcf-2> (дата звернення: 5.05.2023).
527. Revision of the Energy Taxation Directive: Fit for 55 package. European Parliament – Briefing: EU Legislation in Progress. 8 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698883/EPRS_BRI\(2022\)698883_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698883/EPRS_BRI(2022)698883_EN.pdf) (дата звернення: 5.05.2023).
528. Rieppola M. The EU Advisory Mission Ukraine: Normative or Strategic Objectives? Bruges: Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, 2017. 34 p.
529. Risk of Subsidence due to Evaporite Solution. A European Prediction and Management Scheme. The CORDIS website. URL: https://cordis.europa.eu/project/id/ENV4970603?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 2.12.2024).

530. Risse T. “Let’s Argue!”: Communicative Action in World Politics. *International Organization*. 2000. 54 (1), 1–39.
531. Risse T. Die neuen Internationalen Beziehungen: Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland // Konstruktivismus, Rationalismus und Theorien Internationaler Beziehungen: warum empirisch nichts so heiß gegessen wird, wie es theoretisch gekocht wurde / G. Hellman, K. D. Wolf, M. Zürn. (Eds.). Baden-Baden: Nomos, 2003. P. 99–132.
532. Rosecrance R. Paradoxes of European Foreign Policy. The European Union: A New Type of International Actor. Florence: European University Institute, 1997. 16 p. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/1542/1997_EUI%20WP_RS_CAS_064.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 5.04.2024).
533. Ruggie J. G. Multilateralism: the Anatomy of an Institution. *International Organization*. 1992. 46 (3). 561–598.
534. Rumelili B. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories // Constructivism and the role of the ‘Other’ in EU external action / S. Gstöhl, S. Schunz (Eds.). Red Globe Press, 2021. P. 197–203.
535. Sands P. European Community Environmental Law: The Evolution of a Regional Regime of International Environmental Protection. *The Yale Law Journal*. 1991. 100 (8). 2511–2523.
536. Sarker S., Lee A.S. Using a Positivist Case Research Methodology to Test Three Competing Theories-in-Use of Business Process Redesign. *Journal of the Association for Information Systems*. 2001. 2(7). 414–425.
537. Sarto R. A. D. Borderlands: Europe and the Mediterranean Middle East // From European Colonial Enterprise to ‘Normative Empire Europe’ / R. A. D. Sarto (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2021. P. 36–50.
538. Sbragia A. European Integration and Supranational Governance // Institution-Building from below and above: The European Community in Global Environmental Politics. / W. Sandholtz, A. Stone Sweet. (Eds.). Oxford: Oxford University Press, 1998. P. 283–303.

539. Schaik L. G. V., Schunz S. Explaining EU Activism and Impact in Global Climate Politics: Is the EU a Norm- or Interest-Driven Actor? *Journal of Common Market Studies*. 2012. 50 (1). 169–86.
540. Scheipers S., Sicurelli D. Empowering Africa: normative power in EU–Africa relations. *Journal of European Public Policy*. 15 (4). 2008. 607–623.
541. Schunz S. European Union Foreign Policy and the Global Climate Regime. Brussels: P.I.E. Peter Lang, 2014. 371 p.
542. Schwarzenberger G. Power Politics. A Study of International Society. London: Stevens and Sons Limited, 1941. 898 p.
543. Screening of the acquis. An official website of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/glossary/screening-acquis_en (дата звернення: 5.05.2023).
544. Secure, Clean and Efficient Energy. HORIZON2020 Dashboard website. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
545. Seychelles - Improving climate adaptation and environmental governance through local people and co-management in Seychelles. The official website of the Delegation of the European Union to the Republic of Mauritius and to the Republic of Seychelles. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/mauritius/seychelles-improving-climate-adaptation-and-environmental-governance-through-local-people-and-co_en (дата звернення: 5.05.2023).
546. Shanks G. Guidelines for conducting positivist case study research in information systems. *Australasian Journal of Information Systems*. 2002. 10 (1). 76–85.
547. Shaohua Y. Europe as a Normative Power on Climate Change? The EU's Engagement with China. *E-International Relations*. 2015. URL: <https://doi.org/https://www.e-ir.info/2015/05/27/europe-as-a-normative-power-on-climate-change-the-eus-engagement-with-china> (дата звернення: 12.11.2023).

548. Shaping the new Europe (2000-05): Presentation to the European Parliament by President Romano Prodi of 15 February 2000 S. 1/2000. URL: <https://aei.pitt.edu/66298/1/1.2000.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
549. Share of energy from renewable sources. An official website of Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_ren/default/table?lang=en (дата звернення: 5.05.2023).
550. Single European Act. *Official Journal of the European Communities*. 1987. L 169/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT&from=EN> (дата звернення: 5.04.2022).
551. Sjursen H. A Common Foreign Policy for Europe? // Missed opportunity or eternal fantasy?: the idea of a European security and defence policy / J. Peterson, H. Sjursen (Eds.). London and New York: Routledge, 1998. P. 97–113.
552. Sjursen H. The EU as a ‘normative’ power: how can this be? *Journal of European Public Policy*. 2006A. 13 (2). 235–251.
553. Sjursen H. What kind of power? *Journal of European Public Policy*. 2006Б. 13 (2). 169–181.
554. Skolimowska A. The European Union as a ‘Normative Power in International Relations. Theoretical and Empirical Challenges. *Yearbook of Polish European Studies*. 2015. 18. 111–131.
555. Smith A. An Inquiry Into The Nature And Causes Of The Wealth Of Nations. Oxford: Clarendon Press, 1869. 594 p.
556. Smith K. E. European Union Foreign Policy in a Changing World. Cambridge: Polity, 2003. 273 p.
557. Smith K. E. The End of Civilian Power EU: A Welcome Demise or Cause for Concern? *The International Spectator*. 2000. 35 (2). 11–28.
558. Smith N. R. The Underpinning Realpolitik of the EU’s Policies towards Ukraine: An Analysis of Interests and Norms in the EU-Ukraine Association Agreement. *European Foreign Affairs Review*. 2014. 19 (4). 581–596.
559. Solonenko I. Foreign Policy in Dialogue: A Quarterly Publication on German and European Foreign Policy // European Neighbourhood Policy – The Perception of

- Ukraine / M. Overhaus, H. W. Maull, S. Harnisch (Eds.). Trier: University of Trier, 2006. P. 44–51.
560. Southern Neighbourhood. An official website of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/southern-neighbourhood_en (дата звернення: 5.05.2023).
561. Speech of 15 August 2023 to Australian Business Economists. An official website of the Department of Climate Change, Energy, the Environment and Water. URL: <https://minister.dcceew.gov.au/bowen/speeches/speech-australian-business-economists> (дата звернення: 5.05.2023).
562. Speroni M. Is the European Union a Green Normative Power? Salzburg: Department of Salzburg Centre of European Union Studies, 2018. 104 p.
563. Staff working document of 10 January 2007 accompanying document on Limiting Global Climate Change to 2 degrees Celsius. 2007. SEC/2007/0008 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52007SC0008&qid=1734198719856> (дата звернення: 5.05.2023).
564. Statement of the Second World Climate Conference of the WMO, UNEP, UNESCO, FAO, ICSU. *WMO Documents*. Geneva, 1990. 10 p. URL: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=6227 (дата звернення: 02.02.2023).
565. Status of Pledges and Contributions: pledge tracker. Green Climate Fund, 2023. 6 p. URL: <https://www.greenclimate.fund/sites/default/files/document/1706-status-pledges-website-dec-31.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
566. Status of ratification of the United Nations Framework Convention on Climate Change. *UN Documents*. 1997. FCCC/CP/1997/INF.2. 16 p. URL: <https://unfccc.int/documents/1320> (дата звернення: 02.02.2023).
567. Stavridis S. Why the ‘Militarising’ of the European Union is strengthening the concept of a ‘Civilian power Europe. San Domenico: European University Institute Badia Fiesolana, 2001. 21 p.

568. Communication of 2 February 2000 on the precautionary principle. COM(2000) 1 final. 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001:FIN:en:PDF> (дата звернення: 12.11.2023).
569. Strange S. States and Markets - An Introduction to International Political Economy. London: Pinter Publishers, 1988. 263 p.
570. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 221 p.
571. Strategic Plan 2020-2024 – DG Climate Action. Ref. Ares(2020)4936136. 41 p. URL: https://commission.europa.eu/document/download/bd6a6a6b-c39d-4098-9b99-d8ed78a32b15_en?filename=clima_sp_2020-2024_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
572. Summary of 10 April 1995 of the first conference of the parties for the Framework Convention on Climate Change. *Earth Negotiations Bulletin*. 12 (21).
573. Summary of Global Climate Action at COP 28 of 30 November – 13 December 2023. 2023. 9 p. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Summary_GCA_COP28.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
574. Summit for a New Global Financing Pact: towards more commitments to meet the 2030 Agenda? An official website of Focus 2030. URL: <https://focus2030.org/summit-for-a-new-global-financing-pact-towards-more-commitments-to-meet-the> (дата звернення: 5.05.2023).
575. SUN4Ukraine. The website of the SUN4Ukraine. URL: <https://www.sun4ukraine.eu/home> (дата звернення: 2.12.2024).
576. Sustainable Development, Global Change and Ecosystems. The Dashboard website of the Sixth Framework Programme for Research and Technological Development and demonstration activities. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis (дата звернення: 2.12.2024).
577. Sustainable marine ecosystems. The Dashboard website of the Fifth Framework Programme for Research and Technological Development and demonstration activities. URL: https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/publi

- c/sense/app/d58f3864-d519-4f9f-855e-c34f9860acdd/sheet/erUXRa/state/analysis
(дата звернення: 2.12.2024).
578. Sustainable Urban Net Zero Network for Ukraine. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101147950> (дата звернення: 2.12.2024).
579. Swiss ETS. An official website of the International Carbon Action Partnership. URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets/swiss-ets> (дата звернення: 5.05.2023).
580. Sydoruk T., Pavliuk V., Tymeichuk I. The European Union's transformative power in the countries of the Eastern Partnership. *Politics in Central Europe*. 2022. 18 (1). 129–149.
581. Tacis Annual Report 1998 of 23 July 1999. *European Commission Documents*. 1999. COM(1999) 380 final. 74 p. URL: <http://aei.pitt.edu/6078/1/6078.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
582. Tacis funding 1991 to 1994. *European Commission Documents*. Brussels: TACIS Information Office, 1995. 61 p. URL: <http://aei.pitt.edu/36321/1/A2437.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
583. Tacis Programme Annual Report 1991 and 1992 of 28 July 1993. *European Commission Documents*. 1993. COM(93) 362 final. 79 p. URL: <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
584. Tacis Programme Annual Report 1994 of 18 July 1995. *European Commission Documents*. 1995. COM (95) 349 final. 60 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cdd459a4-3f05-47be-9aa6-e345786bda5d> (дата звернення: 5.05.2023).
585. Tacis Programme Annual Report 1999 of 20 December 2000. *European Commission Documents*. 2000. COM(2000) 835 final. 65 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0835:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 5.05.2023).
586. Tacis Programme Annual Report of 25 July 1996. *European Commission Documents*. 1996. COM (97) 400 final. 56 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a248895f-32fa-4a79-87fb-f8046d3aa557> (дата звернення: 5.05.2023).

587. TACIS Ukraine Action Programme 2003. *European Commission Documents*. 2003. RELEX E/2. 9 p.
588. Takahashi A. R. W., Araujo L. Case study research: opening up research opportunities. *RAUSP Management Journal*. 2020. 55 (1). 100–111.
589. Team Europe Initiatives and Joint Programming Tracker. An official website of the European Union. URL: https://capacity4dev.europa.eu/resources/team-europe-tracker_en (дата звернення: 5.05.2023).
590. Tenth World Meteorological Congress: abridged final report with resolutions. *WMO Documents*. Geneva, 1987. No. 681. 212 p. URL: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=6071 (дата звернення: 02.02.2022).
591. Teson F. Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas // *The liberal case for humanitarian intervention* / J. L. Holzgrefe, R. O. Keohane (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 93–129.
592. Tessier-Stall S., Gumenyuk V., Shumylo O., Kaltygina S. ENPI Monitoring in Ukraine: report. Kyiv: International Centre for Policy Studies, 2009. 81 p. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/enpi_monitoring_eng.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
593. The Changing Atmosphere: Implications for Global Security. *Proceedings actes of the WMO*. 1988. No. 710. 483 p. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29980/ChangAtmsProcedn.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.02.2022).
594. The Directorate-General for Climate Action (DG CLIMA). An official website of the European Union. URL: https://climate.ec.europa.eu/index_en (дата звернення: 5.05.2023).
595. The Energy Charter Treaty. The website of the Energy Charter Treaty. URL: <https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/> (дата звернення: 5.02.2023).
596. The EU has a Climate Law but still fails to deliver the much-needed short term climate ambition - Press release. *Climate Action Network Europe*. 2021. 21 April.

- URL: <https://caneurope.org/the-eu-has-a-climate-law-but-still-fails-to-deliver-the-much-needed-short-term-climate-ambition/> (дата звернення: 5.05.2023).
597. The EU signs €1.4 billion of new guarantee and grant agreements to support Ukraine's recovery and attract private sector investments. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3182 (дата звернення: 2.12.2024).
598. The European Climate Adaptation Platform. An official website of the Climate-ADAPT. URL: <https://climate-adapt.eea.europa.eu> (дата звернення: 5.07.2023).
599. The European energy crisis: Shock therapy for the EU's clean energy transition – Policy brief. 2024. 11 January. URL: https://epc.eu/content/PDF/2024/Simon_Energy_policy_Brief.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
600. The European Fund for Sustainable Development: Operational Report of 2020. *European Commission Documents*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. 99 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6c93ad22-d299-11ed-a05c-01aa75ed71a1> (дата звернення: 5.05.2023).
601. The European year of the Environment. *Research and documentation papers*. 1987. № 10 (7- 1987). URL: <https://aei.pitt.edu/42665/1/A6773.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
602. The EU-South East Asia Cooperation on Mitigating Climate Change impact from Civil Aviation CORSIA project. An official website of the European Union Aviation Safety Agency. URL: <https://www.easa.europa.eu/en/domains/international-cooperation/technical-cooperation-projects/eu-south-east-asia-ccca-corsia> (дата звернення: 5.07.2023).
603. The Global Climate Change Alliance Plus Intra ACP – Pacific Adaptation to Climate Change and Resilience. An official website of the GCCA+ Intra ACP PACRES. URL: <https://intraacpgccaplus.org> (дата звернення: 5.05.2023).
604. The Hague Declaration on the atmosphere. The official website of UNFCCC. URL: <https://unfccc.int/resource/ccsites/senegal/fact/fs217.htm> (дата звернення: 5.02.2024).

605. The integration of the European Development Funds into the MFF 2021-2027: Briefing requested by the BUDG committee. The European Parliament official website. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694414/IPOLE_BRI\(2021\)694414_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694414/IPOLE_BRI(2021)694414_EN.pdf) (дата звернення: 5.05.2023).
606. The National Security Strategy of the United States of America: the official text of the White House, Washington, of 17 September 2002. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
607. The Noordwijk Ministerial Declaration on climate change. Netherlands Participating Organizations. Technical Report of Netherlands Participating Organizations. 1989. PE9C-210196. 20 p. URL: <https://ntrl.ntis.gov/NTRL/dashboard/searchResults/titleDetail/PB90210196.xhtml> (дата звернення: 5.02.2024).
608. The Noordwijk Ministerial Declaration on climate change. The official website of UNFCCC. URL: <https://unfccc.int/resource/ccsites/senegal/fact/fs217.htm> (дата звернення: 5.02.2024).
609. The Republic of Korea's Enhanced Update of its First Nationally Determined Contribution: Submission of 23 December 2021 under the Paris Agreement. An official website of the United Nations Framework Convention on Climate Change. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/211223_The%20Republic%20of%20Korea%27s%20Enhanced%20Update%20of%20its%20First%20Nationally%20Determined%20Contribution_211227_editorial%20change.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
610. The role of the Council in international agreements. An official website of the Council of the EU and the European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/international-agreements/> (дата звернення: 5.05.2023).
611. Thomas Diez. Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering "Normative Power Europe". *Millennium: Journal of International Studies*. 2005. 33(3). 613–636.

612. Thucydides. The Peloponnesian War / M. Hammond. Oxford: Oxford University Press, 2009. 720 p.
613. Tobin P., Torney D. & Biedenkopf K. Handbook on European Union Climate Change Policy and Politics // EU climate leadership: domestic and global dimensions / T. Rayner, K. Szulecki, A. J. Jordan & S. Oberthür (Eds.). Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 2023. P. 187–200.
614. Tocci N. A Green and Global Europe. Cambridge and Hoboken: Polity Press, 2023. 212 p.
615. Tocci N. Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2007. 15 p.
616. Together for Action: Japan's Initiatives for Achieving the Common Goal of Net Zero by 2050. An official website of the Government of Japan. URL: https://www.japan.go.jp/kizuna/2024/01/together_for_action_japan_initiatives.html (дата звернення: 5.05.2023).
617. Toje A. Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion // Normative Power in Europe after the Post-Cold War. in Normative Power Europe / A. W. M. Gerrits (Ed.). Hague: Netherlands Institute of International Relations, 2009. P. 37–50.
618. Total greenhouse gas emission trends and projections in Europe. An official website of the European Environmental Agency. URL: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/greenhouse-gas-emission-trends-7/assessment> (дата звернення: 5.05.2023).
619. Towards a Green Alliance to protect our environment, stop climate change and achieve green growth. official website of the Council of the EU and the European Council. URL: https://www.consilium.europa.eu//media/49932/eu-japan-green-alliance-may-2021.pdf?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=EU-Japan+Green+Alliance (дата звернення: 5.05.2023).
620. Towards a participative, inclusive and sustainable management of the forest landscape complex of Outamba-Kilimi, Kuru Hills and Pinselli-Soya. The official website of the Delegation of the European Union to Sierra Leone. URL:

- https://www.eeas.europa.eu/delegations/sierra-leone/towards-participative-inclusive-and-sustainable-management-forest-landscape-complex-outamba-kilimi_en (дата звернення: 5.05.2023).
621. Treaty establishing the European Economic Community. 1957. 11957E. URL: https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_1_kurucu_antlasmalar/1957_treaty_establishing_ees.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
622. Treaty of Amsterdam of 10 November 1997. *Official Journal of the European Communities*. C 340/ 1. 1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN> (дата звернення: 5.04.2022).
623. Treaty on European Union of 29 July 1992. *Official Journal of the European Communities*. 1992. C 191/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11992M/TXT> (дата звернення: 02.02.2022).
624. Trends and projections in Iceland, Liechtenstein, Norway, Switzerland and Turkey. An official website of the European Environmental Agency. URL: https://www.eea.europa.eu/themes/climate/trends-and-projections-in-europe/trends-and-projections-in-europe-2016/copy2_of_greenhouse-gas-emissions (дата звернення: 5.05.2023).
625. Trust funds in action: report of 2020. Luxembourg: European Investment Bank, 2020. 28 p. URL: https://www.eib.org/attachments/publications/eib_trust_funds_in_action_2020_en.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
626. Tuck R. *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 243 p.
627. Twitchett K. J. *Europe and the World: The External Relations of the Common Market // External Relations or Foreign Policy / K. J. Twitchett (Ed.)*. London: David Davies Memorial Institute of International Studies, 1976. P. 1–34.
628. U_CAN. The website of the project of Ukraine towards Carbon Neutrality. URL: <https://www.ucan-ukraine.eu> (дата звернення: 2.12.2024).
629. Ujvari B. *Green Diplomacy Network – What is in a name?* Brussels: European Policy Centre, 2016. 2 p. URL: http://aei.pitt.edu/72946/1/pub_6355_green_diplomacy_network.pdf (дата звернення: 5.05.2023).

630. UK CBAM: The UK's Carbon Import Levy: What businesses need to know about the UK's proposed Carbon Border Adjustment Mechanism. An official website of the Carbon Chain company. URL: <https://www.carbonchain.com/carbon-reporting/uk-cbam> (дата звернення: 5.05.2023).
631. Ukraine Facility. The official website of Economic Support Program of Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en> (дата звернення: 5.05.2024).
632. Ukraine joins the LIFE programme for environment and climate. An official website of the European Union. URL: https://environment.ec.europa.eu/news/ukraine-joins-life-programme-environment-and-climate-2022-06-24_en (дата звернення: 5.05.2023).
633. Ukraine Plan: 2024–2027. The official website of Economic Support Program of Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf> (дата звернення: 5.05.2024).
634. Ukraine towards Carbon Neutrality. The CORDIS website. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101148374> (дата звернення: 2.12.2024).
635. Ukraine: College of Commissioners travels to Kyiv to boost EU support and sectorial cooperation with Ukraine. An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_461 (дата звернення: 2.12.2024).
636. Ukraine: EUR 175 million for the upgrading of high voltage transmission network. The official site of European Investment Bank. 2011. 16 September. URL: https://www.eib.org/en/press/all/2011-132-eib-provides-eur-175-million-for-upgrading-ukraines-high-voltage-transmission-network?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.05.2023).
637. Underdal A. International Multilateral Negotiation: Approaches to the Management of Complexity // Leadership Theory: Rediscovering the Arts of Management / I. W. Zartman (Ed.). San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1994. P. 178–197.

638. Understanding the European Commission's right to withdraw legislative proposals. European Parliament – Briefing. 12 p. URL: [https://www.europa.eu/regdata/etudes/BRIE/2021/689364/EPRS_BRI\(2021\)689364_EN.pdf](https://www.europa.eu/regdata/etudes/BRIE/2021/689364/EPRS_BRI(2021)689364_EN.pdf) (дата звернення: 5.05.2023).
639. United Nations Environment Programme. An official website of UNEP. URL: <https://www.unep.org> (дата звернення: 5.04.2022).
640. United Nations Environment Programme. Broken Record Temperatures hit new highs, yet world fails to cut emissions (again): Emissions Gap Report 2023. UNEP, 2023. 80 p. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/43922/EGR2023.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 5.05.2023).
641. United Nations Environment Programme. The Closing Window. Climate crisis calls for rapid transformation of societies: Emissions Gap Report 2022. UNEP, 2022. 101 p. URL: <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022> (дата звернення: 5.05.2023).
642. United Nations Environment Programme. Underfinanced. Underprepared. Inadequate investment and planning on climate adaptation leaves world exposed: Adaptation Gap Report 2023. UNEP, 2023. 112 p. URL: <https://www.unep.org/resources/adaptation-gap-report-2023> (дата звернення: 5.05.2023).
643. United Nations Framework Convention on Climate Change. *UN Documents*. 1992. 33 p. URL: https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf (дата звернення: 02.02.2023).
644. United Nations, FCCC/CP/1997/7 (Kyoto, 1997, 1–11). *Report of the Conference of the Parties on its third session – 1998*. URL: <https://unfccc.int/resource/docs/cop3/07.pdf> (дата звернення: 02.02.2023).
645. Vahl M. Background Paper on EU Policy Towards Ukraine. Brussels: Centre for European Policy Studies (CEPS), 2003. 17 p.
646. Valiyeva K. The EU's Eastern Partnership: normative or geopolitical power projection? *Eastern Journal of European Studies*. 2016. 7 (2). 11–29.

647. Vieira A. Ukraine, Russia and the strategic partnership dynamics in the EU's eastern neighbourhood: recalibrating the EU's 'self', 'we' and 'other'. *Cambridge Review of International Affairs*. 2015. 29 (1). 1–23.
648. Vincent R. J. Human Rights and International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 186 p.
649. Vittal V. (2011). *Kautilya's Arthashastra: a timeless grand strategy*. [Doctoral thesis, Air University]. Air University – Maxwell Air Force Base. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1019423.pdf> (дата звернення: 02.02.2023).
650. Vogler J. Handbook on European Union Climate Change Policy and Politics // Global dimensions of EU climate, energy and transport policies / T. Rayner, K. Szulecki, A. J. Jordan & S. Oberthür (Eds.). Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 2023. P. 144–157.
651. Vogler J. The EU as an actor in international environmental politics. *Environmental Politics*. 1999. 8(3). 24–48.
652. Vogler C., Bretherton J. The European Union as a Global Actor. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006. 269 p.
653. Wang P-C. Normative Power Europe and Asia-Europe Relations. Freiburg: University of Freiburg, 2012. 40 p.
654. Weale A. European environmental policy by stealth: the dysfunctionality of functionalism? *Environment and Planning*. 1999. 17. 37–51.
655. Weale A., Pridham G., Cini M., Konstadakopulos D., Porter M., Flynn B. Environmental governance in Europe: an ever closer ecological union? Oxford and New York: Oxford University Press, 2000. 525 p.
656. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 429 p.
657. What is a carbon border adjustment mechanism (CBAM) and what are some legislative proposals to make one? An official website of the United States Joint Economic Committee. URL: <https://www.jec.senate.gov/public/index.cfm/democrats/2024/2/what-is-a-carbon-border-adjustment-mechanism-cbam-and-what-are-some-legislative-proposals-to-make-one#:~:text=A%20Carbon%20Border%20A>

- djustment%20Mechanism%20(CBAM)%20is%20an%20emerging%20bipartisan,in
%20their%20country%20of%20origin (дата звернення: 5.05.2023).
658. What is Covenant of Mayors. The official site of Covenant of Mayors — Eastern Partnership. URL: <https://com-east.eu/covenant-of-mayors> (дата звернення: 5.05.2023).
659. What is the Screening Process and how does it work? European Commission's paper. 2022. 2 p. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/a6f16348-ef71-4c99-af55-b58f977322ac_en (дата звернення: 5.05.2023).
660. What the Council does. An official website of the Council of the EU and the European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/what-the-council-does/> (дата звернення: 5.05.2023).
661. Which European Countries are the Worst Climate Polluters, and Why? Climate Change Performance Index: official website. 2023. URL: <https://ccpi.org/which-european-countries-are-the-worst-climate-polluters-and-why> (дата звернення: 5.05.2023).
662. White B. Understanding European Foreign Policy. Hampshire and New York: Palgrave, 2001. 196 p.
663. White paper 'Adapting to climate change: Towards a European framework for action' of 1 April 2009. COM(2009) 147 final. 2009. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0147:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 5.05.2024).
664. Whitman R. G. From Civilian Power to Superpower? The International Identity of the European Union. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1998. 251 p.
665. Whitman R. G. The Fall and Rise of Civilian Power Europe. Canberra: Australian National University, 2002. 28 p.
666. Who we are. The official website of the Delegation of the European Union to Ukraine. URL: https://www.eeas.europa.eu/ukraine/who-we-are_en?s=232 (дата звернення: 5.02.2024).

667. Wick B., Porcescu S. Science and Technology as part of the European Neighbourhood Policy (ENP/ENPI): policy brief. Athens: The International Centre for Black Sea Studies, 2012. 36 p. URL: https://icbss.org/wp-content/uploads/2021/04/Policy-brief_25_final-1.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
668. Wolczuk K. Ukraine's Policy towards the European Union: A Case of 'Declarative Europeanization'. Florence: Robert Schuman Centre for Advanced Studies, the European University Institute, 2003. 28 p. URL: https://www.batory.org.pl/ftp/program/forum/eu_ukraine/ukraine_eu_policy.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
669. Wolfers A. Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962. 283 p.
670. Wood S. Pragmatic power EUrope? *Cooperation and Conflict*. 2011. 46 (2). 242–261.
671. Working document of the European External Action Service of 24 June 2022 on Operational Guidelines for integrating environmental and climate aspects into civilian Common Security and Defence Policy missions. EEAS(2022) 769. 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11095-2022-INIT/en/pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
672. World Conservation Strategy of International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, United Nations Environment Programme, World Wildlife Fund. Gland, 1980. 77 p. URL: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf> (дата звернення: 5.04.2022).
673. Written questions with answer of 31 December 1981 from European Parliament. Official Journal of the European Communities. C 345/1. 30 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1981_345_R_0001_01&qid=1714510942040 (дата звернення: 5.02.2024).
674. Wurzel R. K.W, Connelly J. & Liefferink D. The European Union in International Climate Change Politics. Still taking a lead? // European Union climate leadership / R. K.W Wurzel, J. Connelly & D. Liefferink (Eds.). Routledge, 2017. P. 3–19.

675. Yamin F. Climate Change and European Leadership: A Sustainable Role for Europe // The role of the EU in climate negotiations / J. Gupta, M. Grubb (Eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2000. P. 47–66.
676. Yermolenko H. Canada plans to introduce its own CBAM analog. *GMK Center*. 2024. 5 June. URL: <https://gmk.center/en/news/canada-plans-to-introduce-its-own-cbam-analog> (дата звернення: 5.05.2023).
677. Young O. R. Political Leadership and Regime Formation: On the Development of Institutions in International Society. *International Organization*. 1991. 45 (3). 281–308.
678. Youngs R. Normative Dynamics and Strategic Interests in the EU's External Identity. *Journal of Common Market Studies*. 2004. 42(2): 415–435.
679. Börzel T. A., Risse T. The Transformative Power of Europe. The European Union and the Diffusion of Ideas. Berlin: Freie Universität Berlin, 2009. 29 p.
680. Bradford A. The Brussels Effect. How the European Union Rules the World. New York: Oxford University Press, 2020. 404 p.
681. Bradford A. The Brussels Effect. *Northwestern University Law Review*. 2012. 107 (1). 1–68. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2770634 (дата звернення: 5.05.2023).
682. Burck J., Uhlich T., Bals C., Höhne N., Nascimento L. Monitoring Climate Mitigation Efforts of 63 Countries plus the EU – covering more than 90% of the Global Greenhouse Gas Emissions: Results. URL: <https://ccpi.org/wp-content/uploads/CCPI-2024-Results.pdf> (дата звернення: 5.05.2023).
683. Communication of 12 March 2024 on Managing climate risks - protecting people and prosperity. COM(2024) 91 final. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52024DC0091> (дата звернення: 5.05.2023).
684. Grabbe H. The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 2006. 208 p.

685. Leonard M. Europe's transformative power. *Centre for European Reform*. 2005. 1 February. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2005/europes-transformative-power> (дата звернення: 5.05.2023).
686. Zagorski A. EU Policies Towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus. *Occasional Paper Series*. 2002. 35. 3–14. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/10671/doc_10702_290_en.pdf (дата звернення: 5.02.2024).
687. Zhyznomirska L. Democracy Promotion and the Normative Power Europe Framework // Normative Power Europe and the Ukrainian Case in EU Democracy Promotion / M. Neuman (Ed.). Springer, 2019. P. 137–160.
688. Zielonka J. Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union. New York: Oxford University Press, 2006. 2993 p.
689. Zimmerman H. Realist Power Europe? The EU in the Negotiations about China's and Russia's WTO Accession. *Journal of Common Market Studies*. 2007. 45 (4). 813–832.
690. 2968th Environment Council meeting of 21 October 2009: European Union Council Conclusions on EU position for the Copenhagen Climate Conference. Luxembourg. 13 p. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/envir/110634.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
691. XV Саміт Україна-ЄС: Спільна заява Саміту. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2011.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
692. XVII Саміт Україна-ЄС: Спільна заява. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2015.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
693. XXII Саміт Україна-ЄС: Спільна заява. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2020.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).

694. XX Саміт Україна-ЄС: Спільна заява. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2018.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
695. XXI Саміт Україна-ЄС: Спільна заява. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2019.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
696. Андрусевич Н. Виконання Плану дій Україна – ЄС: довкілля та сталий розвиток. Львів: РАЦ «Суспільство і довкілля», 2009. 104 с.
697. Андрусевич Н. Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС. Львів: Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2013. 202 с.
698. Арістотель. Політика. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 239 с.
699. Багатовимірний технічний діалог Україна-ЄС. Вебпортал Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/?s=багатовимірний+технічний+діалог> (дата звернення: 2.12.2024).
700. Бучин М. Роль ЄС у боротьбі зі зміною клімату на планеті. *Політікус*. 2023. 6. 70–74.
701. Верховна Рада України прийняла Закон щодо відновлення моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/257405.html> (дата звернення: 9.01.2025).
702. Воронкова В., Бойко О. Методологія наукового дослідження: навчально-методичний посібник. Запоріжжя: Запорізь. держ. інж. акад., 2018. 163 с.
703. Грабченко А., Федорович В., Гаращенко Я. Методи наукових досліджень. Харків: НТУ «ХП», 2009. 142 с.

704. Гуцалюк В. Особливості зовнішньополітичного лідерства Європейського Союзу у сфері запобігання змінам клімату. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. 48. 85–97.
705. Гуцалюк В. Особливості застосування нормативної сили ЄС для утвердження кліматичних цінностей в Україні. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. 1 (1). 38–47.
706. Гуцалюк В. The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy // Переосмислення європейського зеленого курсу в контексті російсько-української війни / Ya. Turchyn, T. Astramovich-Leik. Riga: Baltija Publishing, 2022. 99–109.
707. Гуцалюк В. Новий порядок денний для Європи та Європейського Союзу: причини – напрями – пріоритетні цілі // Нормативне підґрунтя ненормативної зовнішньої політики ЄС: особливості захисту базових цінностей ЄС в Україні у контексті повномасштабного російського вторгнення / Я. Турчин, Т. Астрамович-Лейк. Львів, Ольштин: Видавництво Львівської політехніки, 2023. 99–109.
708. Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12 грудня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text> (дата звернення: 5.02.2024).
709. Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 8 жовтня 2024 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text> (дата звернення: 5.05.2024).
710. Івасечко О., Мельник Б. Стратегія кліматичної політики “Green Deal”: особливості імплементації у ЄС та в Україні. *Регіональні студії*. 2021. 26. 43–48.
711. Івасечко О., Турчин Я., Цебенко О. Загрози, сценарії та перспективи реалізації глобального лідерства ЄС щодо кліматичних змін в умовах сучасних викликів. *Вісник Львівського університету*. 2024. 55. 307–331.

712. Капітоненко М. Нормативна сила в реаліях пост-Вестфальської політики. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2010. 16. 195–203.
713. Ковбасюк С. Методологічні підходи у структурі сучасної методології державознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. 63. 12–16.
714. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. Львів: ІРД НАН України, 2003. 222 с.
715. Москаленко О., Солових В. Нормативна сила ЄС та реалії українських подій. *Проблеми законності*. 2020. 150. 266–276.
716. Національна економічна стратегія на період до 2030 року від 3 березня 2021 р. № 179. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 5.02.2024).
717. Національна індикативна програма на 2011-2013 рр.: Європейський інструмент сусідства та партнерства. Портал Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/view/1ceb9578-5782-4e1b-9962-9d906753041c> (дата звернення: 5.04.2022).
718. Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року від 25 червня 2024 р. Офіційний портал Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/view/bb0b9ef5-ea96-4b8a-8f2f-471faf32c9df> (дата звернення: 5.05.2024).
719. План дій «Україна - Європейський Союз» від 12 лютого 2005 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text (дата звернення: 5.02.2024).
720. Порядок денний асоціації Україна - ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 23 листопада 2009 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990#Text (дата звернення: 5.02.2024).
721. Резнікова Н. Глобальні проблеми у фокусі нормативної сили ЄС: виклики для координації понять та оцінки існуючих і потенційних загроз. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2020. 12 (1–2). 35–40.

722. Саміт Україна – ЄС: спільний прес-реліз. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2004.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
723. Саміт Україна-ЄС: спільна заява для преси. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2006.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
724. Саміт Україна-ЄС: спільна заява для преси. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2010.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
725. Саміти Україна – ЄС. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/samiti-ukrayina-yes> (дата звернення: 5.02.2024).
726. Сидорук Т., Павлюк В. Обмеження "трансформаційної сили" ЄС у державах Східного партнерства. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. 3 (11). 16–38.
727. Сидорук Т. Теоретичні аспекти дослідження нормативної сили ЄС. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2020. 12 (1–2). 41–44.
728. Спільна заява за підсумками 24-го саміту Україна – ЄС. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-24-go-samitu-ukrayina-yes-80765> (дата звернення: 5.02.2024).
729. Спільна заява за підсумками тринадцятого саміту Україна - ЄС. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2009.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
730. Спільна заява Президента Європейської Ради А. Ф. Расмуссена, та Президента України Л.Кучми. Офіційний портал Міністерства закордонних

- справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2002.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
731. Спільна заява Президента України Л. Д. Кучми та Президента Європейської Ради Ж. Ширака. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2000.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
732. Спільна заява Президента України Л. Д. Кучми та Президента Європейської Ради Г. Вергофстадта. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2001.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
733. Спільна заява Президента України Леоніда Кучми та Президента Європейської Ради Сільвіо Берлусконі. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2003.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
734. Спільна заява саміту "Україна - ЄС". Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2005.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
735. Спільна заява Саміту Україна - ЄС. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2007.docx> (дата звернення: 5.02.2024).
736. Спільна заява Саміту Україна - ЄС. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2008-ukr.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).

737. Спільна заява шістнадцятого саміту Україна - ЄС. Офіційний портал Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/ЄС%20і%20НАТО/Декларації%20самітів%20Україна-ЄС/zayava-samit-2013.pdf> (дата звернення: 5.02.2024).
738. Статут Організації Об'єднаних Націй: офіційний переклад українською мовою, виданий Департаментом громадської інформації ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 5.05.2023).
739. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року від 20 жовтня 2021 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 5.02.2024).
740. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу від 11 червня 1998 року N 615/98. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 5.02.2024).
741. Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року від 30 травня 2024 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 5.05.2024).
742. Тихомирова Є. Зміна клімату як складова міжнародних програм безпеки. *Вісник Львівського університету*. 2018. 44. 22–31.
743. Тихомирова Є. Основні напрями кліматичної дипломатії ЄС // Європейські цінності та практики у політико-правовому дискурсі: збірник матеріалів XXXI Харк. політолог. читань (Харків, 25 травня 2018 р. Харків: Право, 2018. 49–54.
744. Турчин Я., Івасечко О., Сухорольська І., Цебенко О. Візія нової стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату від 24.02.2021: досвід для України. *Вісник Львівського університету*. 2022. 44. 254–261.
745. Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 - Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014-2020) від 20 березня 2015 р. Офіційний портал Верховної Ради

- України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018#Text (дата звернення: 2.12.2024).
746. Угода про фінансування. Офіційний портал Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/file/212c8864-3bd0-4323-8e9b-a7b6fc469a06> (дата звернення: 5.05.2023).
747. Уряд схвалив цілі кліматичної політики України до 2030 року. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-cili-klimatichnoyi-politiki-ukrayini-do-2030-rok> (дата звернення: 5.02.2024).
748. Шаповалова О. Нормативна сила Європейського Союзу в Східній Європі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. 15. 187–194.
749. Щербак Т., Важинський С., Методикам та організація наукових досліджень: навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка., 2016. 260 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Висвітлення проблематики кліматичних змін на самітах Україна – ЄС
(1997-2024 рр.)**

Порядковий номер саміту Україна – ЄС та дата його проведення	Внесення на порядок денний питань, пов'язаних із розбудовою кліматичного діалогу
1-й Саміт Україна – ЄС (5.09.1997)	X
2-й Саміт Україна – ЄС (16.10.1998)	X
3-й Саміт Україна – ЄС (23.07.1999)	X
4-й Саміт Україна – ЄС (15.09.2000)	X
5-й Саміт Україна – ЄС (11.09.2001)	✓ У фокусі уваги ЄС та України опинилися питання пошуку ефективних шляхів запобігання кліматичним змінам та впровадження Кіотського протоколу.
6-й Саміт Україна – ЄС (4.07.2002)	✓ Сторони дійшли згоди щодо інтенсифікації співробітництва в галузі запобігання змінам клімату, мобілізації спільних зусиль, спрямованих на прискорення процесу ратифікації Кіотського протоколу Україною й на організацію Пан'європейської Конференції міністрів довкілля, запланованої в Києві в 2003 р. тощо.
7-й Саміт Україна – ЄС (7.10.2003)	✓ Високопосадовці ЄС та України відзначили успіх проведеної Пан'європейської конференції міністрів навколишнього середовища, погодилися тісно співпрацювати задля імплементації Кіотського протоколу тощо.
8-й Саміт Україна – ЄС (8.07.2004)	X
9-й Саміт Україна – ЄС (1.12.2005)	X
10-й Саміт Україна – ЄС (27.10.2006)	X
11-й Саміт Україна – ЄС (14.09.2007)	✓ Сторони визнали прогрес у розбудові кліматичного діалогу та підтвердили необхідність проведення протягом 2007-2009 рр. переговорів щодо глобальної кліматичної угоди на період після 2012 р. в межах конференцій сторін-підписантів РКЗК ООН.
12-й Саміт Україна – ЄС (9.09.2008)	X

13-й Саміт Україна – ЄС (4.12.2009)	✓ На саміті сторони обговорили перспективи подальшої співпраці в низці сфер, зокрема екологічній та енергетичній сферах, а також сфері запобігання кліматичним змінам, погодилися докладати спільних зусиль задля недопущення зростання середньорічної температури повітря до 2 градусів Цельсія, встановити амбітні кількісні цілі щодо скорочення викидів парникових газів до 2020 р. тощо.
14-й Саміт Україна – ЄС (22.11.2010)	✗
15-й Саміт Україна – ЄС (19.12.2011)	✗
16-й Саміт Україна – ЄС (25.02.2013)	✗
17-й Саміт Україна – ЄС (27.04.2015)	✗
18-й Саміт Україна – ЄС (24.11.2016)	✗
19-й Саміт Україна – ЄС (12-13.07.2017)	✗
20-й Саміт Україна – ЄС (9.07.2018)	✓ Учасники саміту високо оцінили зусилля України, спрямовані на виконання положень Паризької кліматичної угоди, а також домовилися про подальше розширення двосторонньої співпраці в сфері захисту довкілля.
21-й Саміт Україна – ЄС (8.07.2019)	✗
22-й Саміт Україна – ЄС (6.10.2020)	✓ ЄС оголосив про нові програми підтримки кліматичної діяльності України, привітав її прагнення наблизити законодавство до EU climate acquis та долучитися до ініціатив ЄЗК, а також висловив намір посилити двосторонню співпрацю в сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату.
23-й Саміт Україна – ЄС (12.10.2021)	✓ Сторони привітали схвалення українським урядом у липні 2021 р. оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди та створення Діалогу високого рівня щодо ЄЗК й «зеленого» переходу України в лютому 2021 р. Окрім того, було домовлено посилити співпрацю в сфері пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї. Під час зустрічі голова Європейської ради Шарль Мішель і голова Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн також рекомендували Україні ухвалити довгострокову стратегію низьковуглецевого розвитку для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. тощо.

24-й Саміт Україна – ЄС (3.02.2023)* <i>*Останній проведений саміт станом на липень 2024 р.</i>	Сторони привітали підписання Меморандуму про взаєморозуміння між ЄС та Україною щодо стратегічного партнерства, спрямованого на підтримку виробництва, торгівлі, транспортування, зберігання й використання відновлюваних газів, таких як біометан, водень, а також інших синтетичних газів і газів, отриманих шляхом сталого виробництва. Відповідно до Меморандуму партнерство покликане сприяти переходу ЄС та України до кліматично стійкої моделі існування та декарбонізації їхніх енергетичних секторів.
---	--

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [725; 728; 326; 731; 732; 730; 733; 722; 734; 723; 735; 736; 729; 724; 691; 737; 692; 694; 695; 693; 257; 258].

Додаток В

**Становлення і розвиток відносин між ЄС та Україною у сфері пом'якшення
наслідків і адаптації до зміни клімату: хронологія подій**

Дата	Подія
15 липня 1991 р.	Запровадження інструменту технічної допомоги TACIS, покликаного надавати технічну та фінансову підтримку Україні й низці інших пострадянських країн для реалізації ними, зокрема енергетичних та екологічних реформ.
17 грудня 1991 р.	Підписання першого спільного багатостороннього акту, яким встановлювалися спільні зобов'язання в екологічній та енергетичній сферах, зокрема для України й держав-членів ЄС.
1 вересня 1993 р.	Відкриття Представництва Європейської Комісії в Україні, яке після набуття чинності Лісабонського договору 1 грудня 2009 р. було трансформовано в Представництво ЄС в Україні. Беручи участь у реалізації кліматично орієнтованих програм зовнішньої допомоги ЄС, роз'яснюючи українським урядовим установам окремі аспекти EU climate acquis тощо, Представництво сприяє розбудові кліматичного діалогу між ЄС та Україною.
17 грудня 1994 р.	Інституалізація відносин між ЄС та Україною в екологічній та енергетичній сферах через підписання Договору до Енергетичної Хартії.
14 червня 1994 р.	Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, якою закладалося правове підґрунтя для реалізації спільних заходів у сфері запобігання глобальним кліматичним змінам.
28 листопада 1994 р.	Оприлюднення Спільної позиції ЄС щодо цілей та пріоритетів стосовно України. У документі ЄС задекларував намір сприяти реформуванню енергетичного сектору України із забезпеченням ядерної безпеки.
20 листопада 1996 р.	Презентація Європейською Комісією Плану дій щодо України, відповідно до якого ЄС зобов'язувався надавати технічну та фінансову допомогу, зокрема, задля розбудови українського енергетичного сектору.
5 вересня 1997 р.	Запуск щорічних діалогів високого рівня у форматі самітів ЄС-Україна, в межах яких, починаючи з 2001 р., почали порушуватися питання розбудови двосторонньої співпраці в сфері пом'якшення наслідків і адаптації до зміни клімату.
1 березня 1998 р.	Набуття чинності Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами.
5 листопада 1998 р.	Проведення першого засідання Комітету з питань співробітництва ЄС та України, на якому було погоджено створення шістьох підкомітетів у його структурі, відповідальних за виконання окремих положень Угоди про партнерство і співробітництво. Серед таких підкомітетів, зокрема – підкомітет з енергетики, ядерних питань і довкілля.

11 грудня 1999 р.	Ухвалення Європейською Радою Спільної стратегії ЄС щодо України. Серед основних стратегічних цілей, визначених у документі – співпрацювати з Україною задля пошуку ефективних шляхів розв’язання проблем, зокрема екологічних, що постають перед Європою.
2002 р.	Заснування Робочої групи ЄС-Україна з питань зміни клімату та проведення її першого засідання.
4 липня 2002 р.	Підписання угоди про наукове і технологічне співробітництво між Україною та ЄС у липні 2002 р., яка створила правове підґрунтя для реалізації спільних наукових та новаторських проєктів, зокрема, у напрямку запобігання глобальним кліматичним змінам.
11 березня 2003 р.	Представлення концепції ЄПС в комюніке Європейської Комісії «Ширша Європа». Починаючи з 2004 р., через ЄПС ЄС здійснював інформаційну дифузію норм climate acquis в Україні.
12 лютого 2005 р.	Схвалення Кабінетом Міністрів України Плану дій ЄПС «Україна-ЄС», що містив пропозиції значного розширення двостороннього співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища. Зокрема, План передбачав активне впровадження положень Кіотського протоколу та РКЗК ООН, участь у проєктах ЄАОД та підтримку діяльності спільної Робочої групи Україна-ЄС з питань змін клімату.
21 лютого 2005 р.	Погодження за підсумками зустрічі Ради з питань співробітництва Україна-ЄС додаткових пропозицій із 10 пунктів, що стосувалися підсилення домовленостей щодо поглиблення співпраці, окреслених в Плані дій ЄПС. З-поміж іншого, у пропозиціях йшлося про підготовку до запуску діалогу на високому рівні з питань енергетики й суміжних питань та наміри сторін щодо поглиблення екологічного двостороннього співробітництва.
Липень 2006 р.	Створення робочої групи Україна-ЄС з енергоефективності та відновлюваної енергетики.
1 січня 2007 р.	Запровадження ЄСП, покликаноного протягом 2007-2013 рр. надавати фінансову й технічну підтримку Україні та іншим партнерським країнам, зокрема в Східній Європі, Північній Африці, на Кавказі й на Близькому Сході, для сприяння їх стабільності, сталому розвитку та демократизації.
2008 р.	Запуск Інвестиційного фонду сусідства, покликаноного залучити додаткове фінансування для реалізації проєктів, зокрема, в сфері запобігання кліматичним змінам, у країнах, на які поширюється ЄПС.
7 травня 2009 р.	1. Створення ініціативи СП, яка посприяла формуванню кліматичного порядку денного для ЄС та шести країн – України, Молдови, Грузії, Вірменії, Азербайджану та Білорусі. 2. Запуск регулярних самітів СП, що стали платформою для обговорення й узгодження спільних для ЄС та шести країн-учасниць ініціативи СП стратегій низьковуглецевого розвитку та заходів із посилення кліматичної стійкості. 3. Створення ФГС СП, у складі якого функціонує робоча група «Довкілля, зміни клімату та енергетична безпека», покликана забезпечити врахування позиції громадянського суспільства під час

	планування, впровадження та моніторингу політики СП, зокрема, в сферах пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї.
23 листопада 2009 р.	Затвердження ПДА ЄС-Україна, що передбачав, з-поміж іншого, спільну розробку та реалізацію заходів із пом'якшення наслідків зміни клімату та пристосування до них.
2010 р.	Заснування Панелі СП із питань довкілля та зміни клімату, покликаній підтримувати країни-учасниці ініціативи на шляху до імплементації екологічного законодавства ЄС, а також проведення її першого засідання.
2011 р.	Створення спільної робочої групи Україна-ЄС для впровадження Кіотського протоколу.
Вересень 2011 р.	Створення ініціативи «Угода мерів – СП» задля заохочення місцевих органів влади держав-учасниць СП до впровадження практичних заходів зі скорочення викидів парникових газів, енергозбереження та розвитку сталих енергетичних технологій.
Січень 2011 р.	Створення української платформи ФГС СП й безпосередньо робочої групи «Довкілля, зміни клімату та енергетична безпека», що функціонує в її межах та підтримує контакти зі своїми колегами з головного офісу ФГС СП в Брюсселі, сприяючи передачі галузевого досвіду ЄС Україні. Національна платформа забезпечує співпрацю, зокрема, між залученими інституціями ЄС та організаціями громадянського суспільства України задля забезпечення врахування позиції останніх під час планування, впровадження та моніторингу загальної політики СП.
Жовтень 2012 р.	Запуск ініціативи «ClimaEast» для підтримки зусиль країн-учасниць СП та Росії у сфері пом'якшення наслідків змін клімату та пристосування до них.
5 березня 2014 р.	Погодження Єврокомісією комплексного пакету допомоги Україні, що передбачав <i>перенесення</i> кліматичних цінностей ЄС протягом 2014–2020 рр., зокрема, через Інвестиційний фонд сусідства, ЄІС, Спеціальний план дій ЄІБ для України.
11 березня 2014 р.	Запровадження ЄІС, яким у період з 2014 р. до 2020 р. надавалася фінансова допомога Україні та іншим партнерським країнам ЄС з умовою спрямування щонайменше 20% коштів на кліматично орієнтовані ініціативи.
20 березня 2015 р.	Набуття асоційованого членства України в програмі ЄС «Горизонт 2020» після підписання відповідної двосторонньої угоди. Українські установи отримали повний доступ до фінансування та можливість брати участь у дослідницьких проєктах, зокрема кліматично орієнтованих, на рівних умовах із державами-членами ЄС.
26 вересня 2017 р.	Інтеграція Інвестиційного фонду сусідства в Європейський фонд сталого розвитку, який сприяв через надання інвестицій сталому економічному й соціальному розвитку, а також зміцненню соціально-економічної стійкості, зокрема, країн, на які поширюється ЄПС.
1 січня 2019 р.	Запуск ініціативи «EU4Climate» для підтримки зусиль країн-учасниць СП у розробці галузевих планів з адаптації до зміни клімату, національних середньо- та довгострокових стратегій низьковуглецевого

	розвитку, оновлених національно визначених внесків до Паризької угоди тощо.
18 березня 2020 р.	Оприлюднення Єврокомісією довгострокових завдань політики СП. Досягнення екологічної та кліматичної стійкості визначено для України як держави-учасниці ініціативи одним із пріоритетних завдань.
Лютий 2021 р.	Запуск діалогу високого рівня Україна-ЄС щодо ЄЗК та довгострокової стратегії кліматичної нейтральності України.
9 червня 2021 р.	Запровадження ІСРМС, яким упродовж 2021-2023 рр. передбачалася фінансова допомога Україні та іншим партнерським країнам ЄС з умовою спрямування щонайменше 30% коштів на підтримку їхньої кліматичної діяльності.
12 жовтня 2021 р.	Продовження Україні статусу асоційованого члена в рамковій програмі ЄС із наукових досліджень та технологічного розвитку «Горизонт Європа» після підписання відповідної двосторонньої угоди на 23-му Саміті Україна-ЄС. Участь України в зазначеній програмі дозволяє українським дослідникам і новаторів отримати доступ до європейських інструментів конкурсного фінансування та грантової підтримки, зокрема, кліматично орієнтованих ініціатив, а також забезпечує умови для проведення ними досліджень спільно з колегами з держав-членів ЄС.
24 червня 2022 р.	Підписання Угоди між ЄС та Україною про участь останньої в Програмі ЄС LIFE – Програмі дій із довкілля та клімату.
Лютий 2023 р.	Запуск ініціативи «Фенікс», покликаної сприяти поступовому впровадженню передового досвіду держав-членів ЄС у практику українських міст задля сталої повоєнної відбудови України.
2 лютого 2023 р.	Підписання Меморандуму про взаєморозуміння між ЄС та Україною щодо стратегічного партнерства, спрямованого на підтримку виробництва, торгівлі, транспортування, зберігання й використання відновлюваних газів, таких як біометан, водень, а також інших синтетичних газів і газів, отриманих шляхом сталого виробництва. Відповідно до Меморандуму партнерство покликане сприяти переходу ЄС та України до кліматично стійкої моделі існування та декарбонізації їхніх енергетичних секторів.
29 лютого 2024 р.	Створення спеціальному інструменту «Ukrainian Facility», яким передбачено спрямування 50 млрд євро на підтримки України у її відновленні протягом 2024–2027 рр.
10 червня 2024 р.	Запуск на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Берліні першого раунду інвестиційних програм, підкріплених гарантіями та грантами для вивільнення інвестицій для, зокрема «зеленого» відновлення України, у межах Ukraine Investment Framework.

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [98; 99; 251; 666; 668, с. 17, 25–28; 264, с. 3; 104; 103; 715; 256; 697; 355; 725; 355; 195; 476; 563; 717; 45; 506; 501; 720; 658; 56; 367; 434; 502; 230; 503; 496; 632; 348; 293; 202; 499; 745; 13; 14; 597; 488; 635; 418]

Додаток С

Висвітлення проблематики кліматичних змін на самітах Східного партнерства (2009-2021 рр.)

Порядковий номер, місце та дата проведення саміту СП	Внесення на порядок денний питань, пов'язаних із розбудовою багатосторонньої співпраці в сфері пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї
1-й Саміт СП (Прага; 7.05.2009)	X Перспективи розвитку багатосторонньої співпраці у сфері запобігання кліматичним змінам лишилися поза увагою учасників першого саміту СП. Опосередковане сприяння кліматичній стійкості країн-учасниць ініціативи досягалося через ініціювання ними заходів у сфері енергетики, спрямованих на підвищення енергоефективності та розвиток ВДЕ.
2-й Саміт СП (Варшава; 29-30.09.2011)	✓ Учасники Варшавського саміту засвідчили необхідність вжиття термінових заходів щодо запобігання змінам клімату, погодилися ефективно використовувати короткострокову й довгострокову допомогу ЄС та обмінюватися найкращими практиками для підтримки виконання міжнародних кліматичних угод і досягнення амбітних кліматичних цілей.
3-й Саміт СП (Вільнюс; 28-29.11.2013)	✓ Учасники Вільнюського саміту визнали стратегічну важливість розробки глобальної кліматичної угоди в найближчі роки та посилення співпраці у сфері пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, зокрема через активізацію зусиль щодо скорочення викидів парникових газів.
4-й Саміт СП (Рига; 21-22.05.2015)	✓ Учасники саміту підкреслили важливу роль Партнерства «Е5Р» у сприянні енергоефективності та просуванню екологічно й кліматично орієнтованих проєктів в Україні, Вірменії, Азербайджані, Грузії та Молдові. Вони також підтвердили намір якнайшвидше подати національно визначені внески, сприяючи у такий спосіб досягненню амбітної мети Паризької кліматичної угоди – утримати середню глобальну температуру на поверхні Землі в межах 2°C до 2100 р.
5-й Саміт СП (Брюссель; 24.11.2017)	✓ Учасники саміту зобов'язалися перейти до більш екологічної й сталої економіки та посилити зусилля щодо адаптації до зміни клімату й пом'якшення її наслідків. Окрім того, вони погодилися здійснювати амбітні кроки для виконання положень Паризької угоди, як-от: впроваджувати плани дій зі сталого енергетичного розвитку та клімату, зокрема, беручи активну участь в ініціативі ЄС зі сталого розвитку міст – «Угоді мерів», розробляти й реалізовувати національні стратегії зі зменшення викидів парникових газів, а також створювати національні системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів тощо.

6-й Саміт СП (Брюссель; 15.12.2021)* <i>*Останній проведений саміт станом на липень 2024 р.¹²⁷</i>	✓ ЄС та країни-партнери підтвердили готовність працювати задля здійснення переходу до ресурсоефективної, кліматично нейтральної, циркулярної та конкурентоспроможної економіки, підвищити обізнаність громадськості щодо глобальних змін клімату та їх наслідків, а також діяти спільно для досягнення цілей Паризької угоди та Порядку денного ООН до 2030 р. Крім того, учасники саміту висловили намір прискорити «зелену» трансформацію, зокрема задля зниження вуглецевого сліду, а також досягти кліматичної нейтральності до 2050 р. завдяки поступовій відмові від вугілля й ухваленню більш амбітних національно визначених внесків. Для виконання перелічених завдань ЄС зобов’язується посилити підтримку країн-учасниць ініціативи СП в межах ЄЗК: ЄС погодився сприяти ухваленню країнами-партнерами національних стратегій низьковуглецевого розвитку до середини століття, впровадженню ними ефективних схем скорочення викидів вуглецю та/або механізмів ціноутворення на вуглець, узгоджених із acquis ЄС, а також посилити зовнішнє фінансування кліматично орієнтованих і екологічних проєктів.
---	--

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [355; 354; 353; 351; 352; 350].

¹²⁷ Ймовірно, частота проведення самітів СП знизилася через зміну пріоритетів ЄС і геополітичну ситуацію в Європі особливо після початку повномасштабної війни Росії проти України у 2022 р. Станом на сьогодні ЄС віддає перевагу білатеральним форматам співпраці з окремими країнами-партнерами. Зокрема, співпраця з Україною значно активізувалася після офіційного запуску переговорного процесу щодо її вступу до ЄС у червні 2024 р., а також через надання фінансової, гуманітарної та військової допомоги, необхідної для підтримки її стабільності у період воєнного стану.

Додаток Д

Напрями та цілі співпраці ЄС та України, які покривалися ЄІСП протягом 2007–2013 рр.

Період дії національних індикативних програм ЄІСП	Пріоритетні напрями співпраці, підтримані інструментом ЄІСП	Підпріоритетні напрями співпраці, підтримані інструментом ЄІСП	Індикативні фінансові асигнування, передбачені ЄІСП		Цілі ЄС, що досягалися через ЄІСП
			у млн євро	у %	
2007–2010	1. Підтримка демократичного розвитку та належного урядування.	1.1. Реформування державного управління й управління державними фінансами. 1.2. Верховенство права та правова реформа. 1.3. Права людини, розвиток громадянського суспільства та місцевого урядування. 1.4. Освіта, наука та контакти між людьми/обміни.	148,2	30	2007: 1. Надання допомоги, пов'язаної з реадмісією, та підтримка діяльності місії ЄС з прикордонної допомоги Україні та Молдові «EUBAM». 2. Використання інструменту Twinning та надання технічної допомоги в межах ЄПС. 3. <u>Підтримка реалізації Енергетичної стратегії України.</u> 2008: 1. Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС. 2. Використання інструменту Twinning та надання технічної допомоги в межах ЄПС. 3. <u>Підтримка впровадження стратегії України у сфері енергоефективності та ВДЕ.</u> 2009: 1. Підтримка реалізації Транспортної стратегії України. 2. <u>Підтримка реалізації Екологічної стратегії України.</u> 3. Використання інструменту Twinning та надання технічної допомоги в межах ЄПС. 2010: 1. Підтримка реформ політики України в секторі юстиції. 2. Підтримка спільної ініціативи співробітництва в Криму. 3. Підтримка в Україні ініціативи, спрямованої на розвиток місцевих громад через їх активну участь у плануванні та реалізації проєктів, які покращують соціальну та економічну інфраструктуру. 4. Використання інструменту Twinning та надання технічної допомоги в межах ЄПС. 5. <u>Перший внесок ЄС до Фонду Східноєвропейського Партнерства у сфері енергоефективності та екології.</u> 6. Підтримка політики управління кордонами в Україні.
	2. Підтримка регуляторної реформи та розбудова адміністративної спроможності.	2.1. Сприяння двосторонній торгівлі, поліпшення інвестиційного клімату й посилення соціальних реформ. 2.2. Секторальні особливості регуляторних аспектів.	148,2	30	
	3. Підтримка розвитку інфраструктури.	3.1. <u>Енергетика</u> (неядерна). 3.2. Транспорт. 3.3. <u>Довкілля</u> . 3.4. Прикордонний контроль і міграція.	197,6	40	

2011–2013	1. Належне управління та верховенство права.	1.1. Правосуддя, свобода та безпека. 1.2. Інтегроване управління кордоном. 1.3. Реформа державного управління та управління державними фінансами. 1.4. Роззброєння.	94–141	20–30	2011: 1. Підтримка виконання угод між ЄС та Україною. 2. Підтримка політики регіонального розвитку України. 3. <u>Другий внесок ЄС до Фонду Східноєвропейського Партнерства у сфері енергоефективності та екології.</u> 4. Підтримка адміністративно-правової реформи та реформи державної служби в Україні. 2012: 1. Підтримка виконання угод між ЄС та Україною. 2. Підтримка управління міграцією та надання притулку в Україні. 3. <u>Третій внесок ЄС до до Фонду Східноєвропейського Партнерства у сфері енергоефективності та екології.</u> 2013: 1. <u>Подальша підтримка реалізації Національної екологічної політики України.</u> 2. Сприяння взаємній торгівлі шляхом усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС. 3. Підтримка виконання угод між ЄС та Україною.
	2. Сприяння набранню чинності Угоди про асоціацію між ЄС та Україною (включаючи створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі).	2.1. Сприяння набранню чинності Угоди про асоціацію. 2.2. Сприяння створенню зони вільної торгівлі.	117,5–164,5	25–35	
	3. <u>Сталий розвиток.</u>	3.1. <u>Енергетика, навколишнє середовище та зміна клімату, транспорт.</u> 3.2. Регіональний розвиток і розвиток сільської місцевості.	211,5–258,5	45–55	

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [717; 245; 592, с. 25–26; 79; 77; 72; 78; 74; 71; 75; 76; 73].

Додаток Е

Фінансова підтримка України через ЄІС (2014–2020 рр.) та ІСРМС (2021–2023 рр.)

Документи, що визначали напрями фінансування ЄІС/ ІСРМС	Рік надання фінансування ЄІС/ ІСРМС	Напрями, що підлягали фінансуванню ЄІС/ІСРМС	«Маркери Ріо» для оцінки внеску у виконання Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату		Фінансові асигнування, передбачені ЄІС/ ІСРМС (у млн євро)
			Сприяння пом'якшенню наслідків змін клімату	Сприяння адаптації до зміни клімату	
Рішення Єврокомісії про спеціальні заходи	2014	1. Підтримка антикорупційних реформ, реформ державного управління та виборчого права.	Х	Х	232
		2. Програма підтримки громадянського суспільства України.	Х	Х	10
Рішення Єврокомісії про спеціальні заходи	2015	1. Запровадження «U-LEAD з Європою» – програми співпраці між українським урядом, ЄС та його державами-членами, покликаної створити багаторівневу систему управління, яка є прозорою, підзвітною та відповідає на потреби громадян України.	Х	Х	90
		2. Реалізація програми відновлення економіки України.	Х	Х	55
		3. Запровадження «Technical Cooperation Facility», покликаної підвищити спроможність українських державних органів розробляти та впроваджувати реформи, які вимагаються Угодою про асоціацію, а також проводити апроксимацію законодавства України до acquis ЄС.	✓	✓	15
Рішення Єврокомісії про спеціальні заходи	2016	1. Продовження реалізації «Technical Cooperation Facility».	Х	Х	28.5
		2. Запровадження антикорупційної ініціативи в Україні.	Х	Х	15
		3. Підтримка комплексної реформи державного управління в Україні.	Х	Х	104
		4. Сприяння забезпеченню верховенства права в Україні.	Х	Х	52.5
Рішення Єврокомісії про спеціальні заходи	2017	1. Підтримка програми, спрямованої на підвищення енергоефективності в житловому секторі України, а також на зменшення викидів парникових газів.	✓	Х	50
		2. Підтримка управління державними фінансами в Україні.	Х	Х	50

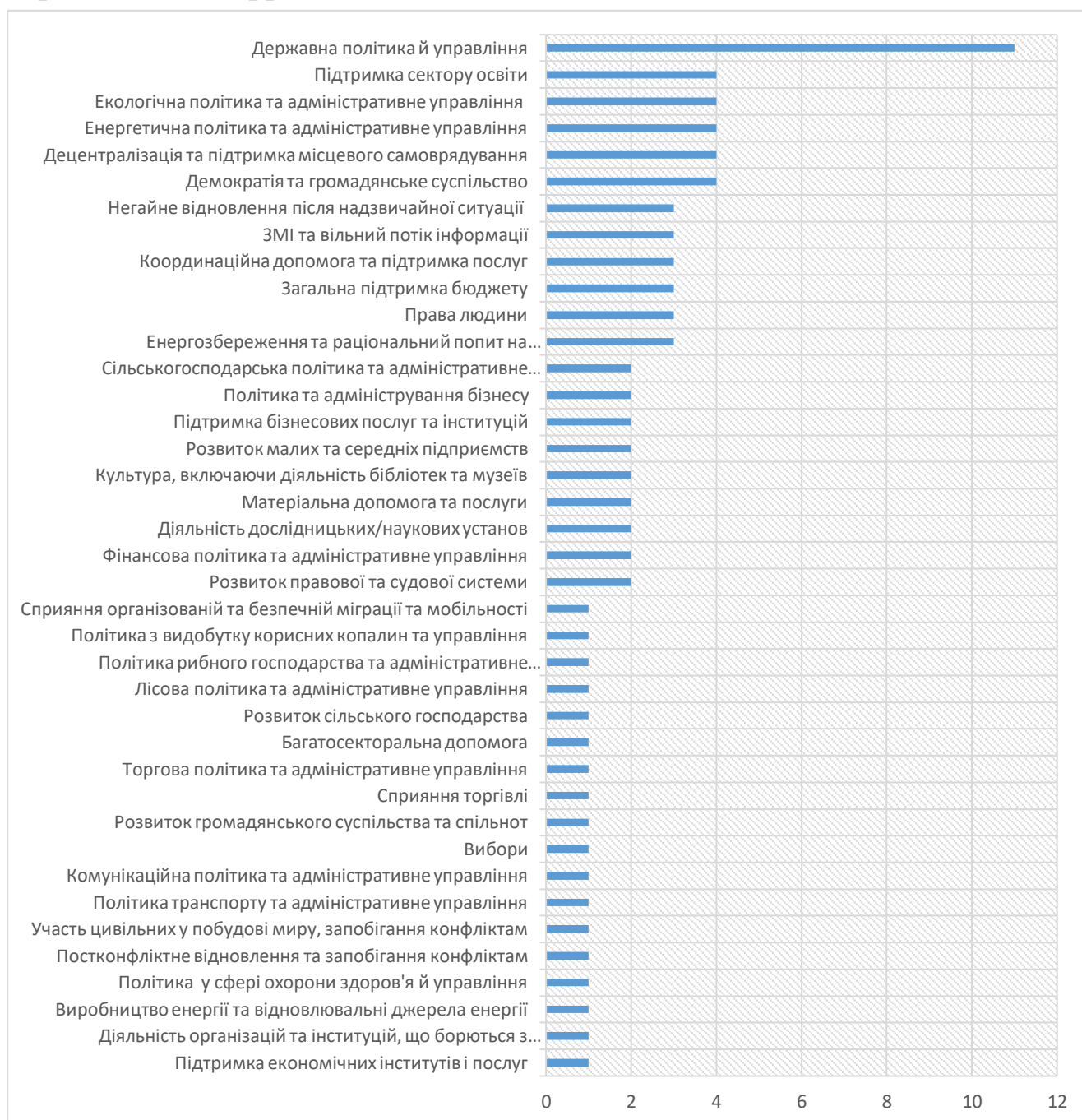
		3. Підтримка програми, покликаної забезпечити мир, економічне відновлення та примирення на сході України.	X	X	62
Річна програма дій	2018	1. Підтримка програми, спрямованої на підвищення енергоефективності в житловому секторі України, а також на зменшення викидів парникових газів.	✓	X	54
		2. Продовження реалізації «Technical Cooperation Facility», покликаної підвищити спроможність українських державних органів розробляти та впроваджувати реформи, які вимагаються Угодою про асоціацію тощо.	✓	✓	37
		3. Підтримка процесів реформування й модернізації системи професійно-технічної освіти в Україні.	X	X	38
		4. Сприяння розвитку контактів між громадянами ЄС та України для обміну найкращими практиками та заохочення взаєморозуміння.	X	X	18
Річна програма дій	2019	1. Продовження реалізації антикорупційної ініціативи в Україні (фаза II).	X	X	15
		2. Продовження реалізації «U-LEAD з Європою» (фаза II).	X	X	40
		3. Підтримка громадянського суспільства та культурного сектору України.	X	X	10
		4. Продовження реалізації «Technical Cooperation Facility»	✓	✓	44
Річна програма дій	2020	1. Підтримка малих і середніх підприємств в Україні через ініціативу «EU4BUSINESS».	X	X	20
		2. Підтримка сільського господарства та розвитку малих фермерських господарств в Україні.	X	X	25
		3. Продовження реалізації «Technical Cooperation Facility».	✓	X	60
		4. Підтримка програми «EU4ResilientRegions», що спрямована на підвищення загальної стійкості України та передбачає, зокрема, сприяння протидії гібридним загрозам.	X	X	30
		5. Запровадження «Civil Society Facility», орієнтованої на розвиток демократії, де ключовим є активне залучення громадян до управлінських процесів та прийняття рішень.	✓	✓	20

		6. Реалізація кліматичного пакету для сталого розвитку економіки «CASE», що сприяв трансформації українського суспільства в справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, чистою, ресурсоефективною та конкурентоспроможною економікою, де економічне зростання не залежить від надмірного використання природних ресурсів, а здоров'я та добробут громадян захищені від екологічних ризиків та впливів.	X	✓	10
Річна програма дій	2021	1. Підтримка розвитку інтегрованого управління кордонами та міграцією в Україні через ініціативу «EU4IBM».	✓	✓	20
		2. Сприяння розвитку медіа та протидії дезінформації в Україні через ініціативу «EU4Media Demoscasy».	X	X	15
		3. Продовження підтримки комплексної реформи публічного управління в Україні через ініціативу «EU4PAR»	X	X	40
		4. Продовження реалізації «Technical Cooperation Facility».	✓	X	66
Річна програма дій	2022	1. Зміцнення стійкості України та підвищення ефективності управління кризами.	X	X	120
		2. Підтримка українських органів влади та населення України в умовах військової агресії Росії.	X	X	330
		3. Посилення продовольчої безпеки України, зокрема, через підтримку її сільськогосподарського виробництва в Україні.	X	X	500
Річна програма дій	2023	1. Підтримка швидкого відновлення України», спрямована на пом'якшення наслідків агресії Росії для населення України.	X	X	250
		2. Підтримка України на шляху до її членства в ЄС та виконання Угоди про асоціацію.	X	X	335

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [94; 87; 82; 86; 88; 90; 93; 746; 89; 91; 83; 85; 92; 84; 81; 80].

Додаток F

Частота фінансування ЄІС та ІСРМС напрямів відповідно до DAC-кодів у період 2014–2023 рр.

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [94; 87; 82; 86; 88; 90; 93; 746; 89; 91; 83; 85; 92; 84; 81; 80].

Додаток Г.

Участь України в кліматично орієнтованих проєктах і проєктах суміжних напрямків у межах рамкових програм ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку (1996–2024 рр.)

Назва рамкової програми	Період реалізації рамкової програми	Назви тематичного напрямку, у межах якого здійснювалися кліматично орієнтовані проєкти за участі України, та суміжних напрямів	Акроніми проєктів	Період реалізації проєкту
Четверта рамкова програма ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку	1994–1998	Охорона довкілля та запобігання кліматичним змінам	BIODOS	1.02.1996 – 31.07.1998
			ROSES	1.01.1998 – 31.12.2000
П'ята рамкова програма ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку	1998–2002	Глобальні зміни, клімат і біорізноманіття	Cergop-2	1.04.2003 – 31.10.2006
			CRIMEA	1.02.2003 – 31.01.2006
		Чисті енергетичні системи, зокрема системи на основі ВДЕ	TWINGO	1.02.2002 – 31.01.2005
			EU BIOTECH	5.07.2003 – 31.07.2004
		Стійка мобільність та інтермодальність	COMPRIS	29.08.2005 – 30.11.2005
		Сталі морські екосистеми	ARENA	1.03.2003 – 31.05.2006
			MFSTEP	1.03.2003 – 31.05.2006
			METROL	1.11.2002 – 31.10. 2005
Шоста рамкова програма ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку	2002–2006	Сталий розвиток, глобальні зміни й екосистеми	BIOSTRAT	1.11.2006 – 31.10.2010
			IASON	1.01.2005 – 30.06.2006
			SPICOSA	1.02.2007 – 31.01.2011
			INT-ER-LINK	1.10.2007 – 30.09.2009
			KASSA	1.09. 2004 – 28.02.2006
			ENCOMAR – TRANSPORT	1.04.2005 – 31.10.2006
			NETBIOCOF	15.08.2005 14.08.2007
			ALARM	1.02.2004 – 31.01. 2009
			SOFC600	1.03.2006 – 28.02.2010
			UPWIND	1.03.2006 – 28.02.2011
			EUR-OCEANS	1.01.2005 – 31.12.2008
			NITROEUROPE IP	1.02.2006 – 30.04.2011
			ENCORA	1.02.2006 – 31.01. 2009
			NEWATER	1.01.2005 – 28.02.2009
			FOXY	1.01.2006 – 31.12.2008
			SCENES	1.11.2006 – 30.04.2011
			ECOOP	1.02.2007 – 30.04.2010
			ASCABOS	1.11.2005 – 31.10.2008
			HERMES	1.04.2005 – 31.03.2009
			INTERGAUGE	1.01.2006 – 30.06.2008
			SESAME	1.11.2006 – 30.04.2011
Сьома рамкова програма ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку	2007– 2013	Охорона довкілля (зокрема, запобігання змінам клімату)	CSOCONTRIBUTION 2SCP	1.11.2008 – 31.03.2011
			SEAS ERA	1.05.2010 – 30.04.2014
			PROMITHEAS-4	1.01.2011 – 31.12.2013
			THESEUS	1.12.2009 – 30.11.2013
			DEVOTES	1.11.2012 – 31.10.2016

			ECLAIRE	1.10.2011 – 30.09.2015
			IMPACTMIN	1.01.2010 – 31.12.2012
			CLEAR	1.05.2009 – 31.10.2013
			LAGOONS	1.10.2011 – 30.09.2014
			ODEMM	1.03.2010 – 30.11.2013
			PEGASO	1.02.2010 – 31.01.2014
			HYPOX	1.04.2009 – 31.03.2012
			SIGMA	1.11.2013 – 31.07.2017
			PREPARED	1.02.2010 – 31.01.2014
			PERSEUS	1.01.2012 – 31.12.2015
			ENVIROGRIDS	1.04.2009 – 31.03.2013
		Енергетика	COMETH	1.11.2008 – 31.10.2011
			CEUBIOM	1.03.2008 – 30.11.2010
			S2BIOM	1.09.2013 – 30.11.2016
			EFENIS	1.08.2012 – 31.07.2015
			APOLLON	1.07.2008 – 30.06.2013
			BEE	1.03.2008 – 30.11.2010
Восьма рамкова програма ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку «Горизонт 2020»	2014–2020	Кліматична діяльність, довкілля, ефективність використання ресурсів і сировини	HESCAP	1.04.2010 – 30.09.2013
			PolarRES	1.09.2021 – 31.08.2025
			FirEUrisk	1.04.2021 – 31.03.2025
			ERA-PLANET	1.02.2016 – 31.01.2022
			FineFuture	1.06.2019 – 30.11.2022
			Flintstone2020	1.02.2016 – 31.01.2020
			EQUINOX	1.02.2016 – 31.07.2019
			Goldeneye	1.05.2020 – 31.10.2023
			GeoERA	1.01.2017 – 28.02.2022
			SEA4VALUE	1.06.2020 – 30.11.2024
			OpenHeritage	1.06.2018 – 30.09.2022
			e-shape	1.05.2019 – 30.04.2023
			FREEWAT	1.04.2015 – 30.09. 2017
			EUWaste	1.03.2016 – 31.08.2016
			intermin	1.02.2018 – 31.06.2021
			PAALD	1.03.2018 – 31.08.2018
			Minland	1.12.2017 – 30.11.2019
			ProSUM	1.01.2015 – 31.12.2017
			INFACIT	1.11.2017 – 31.01.2021
			FORAM	1.11.2016 – 31.10. 2018
			INTRAW	1.02.2015 – 31.01.2018
			UNEXMIN	1.02.2016 – 31.10.2019
			KINDRA	1.01.2015 – 31.03.2018
		Безпечна, чиста та ефективна енергетика	REFLECT	1.01.2020 – 30.09.2023
			CROWDTHERR MAL	1.09.2019 – 31.12.2022
			C-Energy 2020 V2	1.01.2019 – 31.12.2020
			CHPM2030	1.01.2016 – 30.06.2019
			REGATRACE	1.06.2019 – 30.11.2022
			SMARTER	15.05.2019 – 14.11.2021
			TeachHy	1.11.2017 – 31.10.2022
			Bioenergy4Busin ess	1.01.2015 – 31.08.2017
			REFINE	1.06.2020 – 31.05.2023
			TRACER	1.04.2019 – 30.09.2022
			FORBIO	1.01.2016 – 31.12.2018
			ENABLE.EU	1.11.2016 – 31.10.2019
			EXCITE	1.09.2020 – 30.11.2023
			EnPC-INTRANS	1.03.2015 – 28.02.2017
			BIOPLAT-EU	1.11.2018 – 31.10.2021
			ComAct	1.09.2020 – 29.02.2024

			CERESiS	1.11.2020 – 31.07.2024
			KeepWarm	1.04.2018 – 31.12.2020
Дев'ята рамкова програма ЄС з наукових досліджень і технологічного розвитку «Горизонт Європа»	2021–2027	Клімат, енергетика та мобільність	AgroBioHeat	1.01.2019 – 30.06.2022
			SIMBA	1.01.2021 – 30.06.2024
			SEEMLA	1.01.2016 – 31.12.2018
			uP_running	1.04.2016 – 30.06.2019
			RESPONSE	1.10.2020 – 30.09.2025
			SPARCS	1.10.2019 – 30.09.2024
			U_CAN	1.05.2024 – 30.04.2028
			SUN4Ukraine	1.05.2024 – 30.04.2028
			GSEU	1.09.2022 – 31.08.2027
			CEEGS	1.11.2022 – 31.10.2025
			DISTENDER	1.06.2022 – 30.11.2025
			AREANA	1.01.2024 – 31.12.2025
			SH2AMROCK	1.01.2024 – 31.12.2028
			iNNO SED	1.09.2024 – 31.08.2029
			PhDs EU-Rail	1.10.2024 – 30.09.2027
			H2Heat	1.09.2023 – 31.08.2028
			SEEDS	1.01.2024 – 31.12.2027
			ACHIEVE	1.01.2024 – 30.06.2027
			IAM COMPACT	1.09.2022 – 31.08.2025
			RESIST	1.01.2023 – 31.12.2027
			CERTAINTY	1.01.2024 – 31.12.2027
			ENERGENIUS	1.09.2024 – 29.02.2028
			VOLTCAR	1.02.2023 – 31.01.2026
			STOREEDGE	1.01.2025 – 30.06.2028
			GEOSYN	1.11.2024 – 31.10.2027
			ZEBAI	1.01.2024 – 31.12.2028
			HYDEA	1.01.2023 – 31.12.2026
			SEAFAIRER	1.09.2024 – 31.08.2028
			LuxHyVal	1.11.2023 – 31.01.2029
			COREU	1.01.2024 – 31.12. 2027
			TechUPGRADE	1.05.2023 – 30.04.2027
			SiGNE	1.09.2022 – 31.08.2026
			RETRIEVE	1.10.2023 – 31.03.2027
			AWARE	1.06.2024 – 30.11.2026
			CLEANER	1.01.2024 – 31.12.2027
			FCA	1.06.2023 – 31.05.2026
			PHAROS	1.09.2024 – 31.08.2029
			iDesignRES	1.10.2023 – 30.09.2027
			DANSER	1.01.2025 – 31.12.2028
			HERCCULES	1.01.2023 – 31.12.2027
			SUNDANSE	3.06.2024 – 2.06.2028
			eFORT	1.09.2022 – 31.08.2026
			SAFELOOP	1.06.2024 – 31.05.2027
			BIOMETHAVE RSE	1.10.2022 – 31.03.2027
			STREAMS	1.01.2024 – 31.12.2026
			EFACA	1.01.2023 – 31.12.2026
			GR4FITE3	1.05.2023 – 30.04.2027
		Продовольство, біоекономіка, природні ресурси, сільське господарство та навколишнє середовище	CircHive	1.12.2022 – 30.11.2027
			EXPLORA	1.12.2024 – 30.11.2028
			SecureFood	1.01.2024 – 30.06.2027
			DANUBE4all	1.01.2023 – 31.12.2027
			BGE	1.09.2022 – 28.02.2026
			OCEAN ICE	1.11.2022 – 31.10.2026
			iMERMAID	1.06.2023 – 31.05.2026
			FARMWISE	1.01.2024 – 31.12.2026
			LandShift	1.11.2024 – 31.10.2027

			DiverSea	1.09.2023 – 31.08.2027
			RIBES	1.03.2024 – 28.02.2027
			DIGIMEDFOR	1.06.2023 – 31.05.2026
			ACT4CAP27	1.03.2024 – 28.02.2029
			RestPoll	1.10.2023 – 30.09.2027
			AGROSUS	1.06.2023 – 31.05.2027
			ONE EARTH	1.06.2024 – 31.05.2028
			RURACTIVE	1.09.2023 – 31.08.2027
			EFFECTIVE	1.06.2023 – 31.05.2027
			FORSAID	1.09.2024 – 29.02.2028
			MARCO-BOLO	1.12.2022 – 30.11.2026
			MoRe4nature	1.01.2024 – 31.12.2027
			NATURE-FIRST	1.09.2022 – 31.08.2025
			Path4Med	1.07.2024 – 30.06.2028
			CATALYSE	1.01.2024 – 31.12.2026
			OTTERS	1.01.2023 – 30.06.2025
			CitiObs	1.01.2023 – 31.12.2026
			SBEP	1.09.2022 – 31.08.2029
			DaWetRest	1.06.2023 – 31.05.2027
			SafeCREW	1.11.2022 – 30.04.2026

Джерело: складено на основі опрацьованих джерел [47; 132; 135; 57; 64; 205; 576; 285; 54; 577; 204; 544; 267; 206; 180; 634; 578; 127; 1; 332; 378; 198; 67; 20; 328; 136].